આચાર્ય શ્રીમદ્ જીનદત્તસૂરિ વિરચિત

વિવેક વિલાસ.

કિંવા

સ્ત્રી-પુરૂષનો સાચો સલાહકાર.

(સૂરિ-શિષ્ય સંવાદ રૂપેન)

પ્રયોજક -ભીમજી હરજીવન-સુશીલ
શિવસદન--મઢડા-(કાઠીઆવાડ)

(ચતુર્થ આવૃત્તિ) પ્રતિ ૨૦૦૦

પ્રકાશક -મેઘજી હીરજી.
૫૬૬-પાયધુની-મુંબઇ.

સંવત ૧૯૭૬   ઇ સ ૧૯૨૦

કિંમત રૂ ૨-૮-૦

॥ ૐ ॥

ઉપહાર.

—————————————————— તરફથી

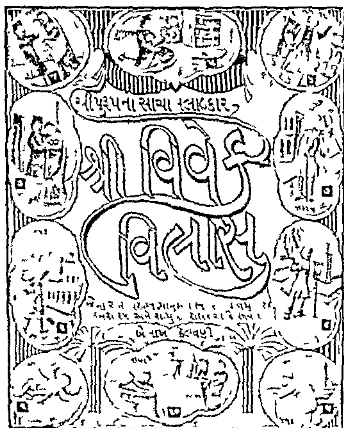
—————————————————— રૂપે

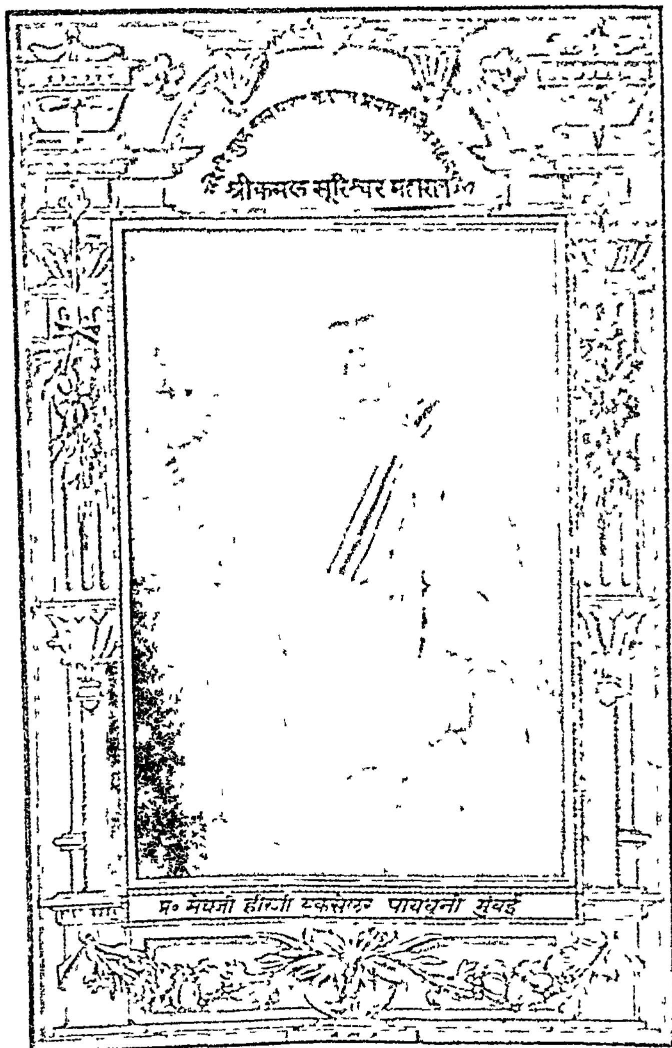
—————————————————— ભેટ

તા. ——————— } સહી. ———————

સ્પષ્ટીકરણ:—ઉપહાર પૃષ્ટની પ્રથમની ત્રણ પંક્તિઓમાંની પ્રથમ પંક્તિમાં ભેટ આપનારે પોતાનું નામ લખવું, બીજી પંક્તિમાં "પ્રેમોપહાર" રૂપે કિંવા મૈત્રીના ચિન્હ સ્વરૂપે અથવા શ્રી ——— ના સ્મરણરૂપે ઇત્યાદિ શબ્દોમાંથી જે પોતાને વાજમી લાગે તે શબ્દો લખવા; અને ત્રીજી પંક્તિમાં જે સજ્જનને આ પુસ્તક ભેટરૂપે મોકલવામાં આવતું હોય તે સજ્જનનું નામ લખવું.

આ ગ્રંથ ભાવનગર-આનંદ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં—
શાહ ગુલાબચંદ લલુભાઇએ મેસર્સ મેઘજી હીરજી બુકસેલર-
પાયધુની મુબઇવાળા માટે છાપ્યો.

શ્રી વિવેક વિલાસ

लक्ष्मी आर्ट भायखळा, मुंबई.

જૈન સાધુઓમાં સૌ પ્રથમ શુદ્ધ સ્વદેશી વ્રત ધારણ કરનાર મંડલાચાર્ય શ્રી કમળ સૂરીશ્વર મહારાજ.

નહીં કે, આપ એક જૈન મંડલાચાર્ય છો એટલા જ માટે,
નહીં કે, આપ એક જૈન મુખ્ય મુનિ છો એટલા જ માટે,
નહીં કે, આપ જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં ભોગ લેતા આવ્યા છો
એટલા જ માટે,

પરન્તુ

જે શુદ્ધ સ્વદેશી વ્રતનો અંગીકાર કરવામાં આ યુગના મહા પંડિત ગણાતા મુનિવરો અને વિદ્વાનો પૂર્ણ નિષ્ફળ નીવડ્યા છે તે વ્રતનો આપે નિઃસ્પૃહભાવપૂર્વક સ્વીકાર કરી, જૈન મુનિવરો તથા ગૃહસ્થોને સ્વદેશ સેવા અને સ્વધર્મી જતીનું જે અદ્ભુત ને અપૂર્વ સૂચન કર્યું છે અને તે અર્થે આપે જે ત્યાગ અને આત્મભોગ સ્વીકાર્યો છે તે આદરણીય ત્યાગ આત્મભોગની યત્કિંચિત્ અર્ચના અર્થે આ ગ્રંથ આપના કર-કમલમાં સમર્પું છું

લી૦
શીઘ્રવૃતધારક,
મેઘજી હીરજી.

કિંચિત્ વક્તવ્ય.

આ ગ્રંથની ચોથી આવૃત્તિ નવીન શૈલીમાં જગતનો પ્રકાશ પામે છે એ સૌભાગ્યનો વિષય છે. છાપખાનાની અગવડો તથા મોંઘવારીને લીધે ઉપસ્થિત થએલી વિચિત્ર પરિસ્થિતિને લીધે, ધારેલી મુદત ઉપરાંત અમારા ગ્રાહકોને ધૈર્ય રાખવું પડયું છે તે બદલ અમને દુઃખ પણ થાય છે. અમારે અમારા સુજ્ઞ ગ્રાહકો કે જેમણે અગાઉથી મ્હોટી સંખ્યામાં નામ નોંધાવી અમારા ઉત્સાહને શિથિલ નથી થવા દીધો તેમનો આ સ્થળે ઉપકાર માનવો જોઈએ.

પ્રસ્તુત પુસ્તક જો કે વિવેક-વિલાસની ચોથી આવૃત્તિ રૂપ જ લેખાય. તો પણ પ્રથમની આવૃત્તિઓ કરતાં આમાં પ્રાસંગિક વિવેચન અને વ્યવસ્થિતપણાનો જે સહેજ સાજ વધારો કરવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી મૂળ ગ્રંથનું સ્વરૂપ ઘણું આકર્ષક બનવા પામ્યું હોય એમ અમને લાગે છે. ખરૂં જોતાં અમારા પોતાના અભિપ્રાયની કંઇ કીમત ન હોઇ શકે અને અભિપ્રાય આપવો એ અસંગત છે તો પણ અમોએ લોકશિક્ષણ-પ્રચારના ઉચ્ચ હેતુથી આ પ્રકારાંતર કરાવ્યું છે એમ કહી નાખવું જોઈએ. ગ્રાહકો અને વાંચકો એ જ દ્રષ્ટિબિંદુ દ્વારા આ પ્રયત્ન પ્રત્યે નીરખી અમારા શ્રમને ન્યાય આપશે એવી આશા રાખીએ છીએ.

અગાઉથી ગ્રાહક થનાર ગ્રહસ્થોની નામાવલી મુકી તેમનુ મનોરજન આ વખતે નથી- થઇ શકયું તે માટે અમે દીલગીર છીએ પંરતુ કાગળ આદિ વસ્તુઓના ઉંચા ભાવો તથા ઉપયોગી ચિત્રોનો અણધાર્યો ઉમેરો જોઇ તેઓ દરગુજર કરશે એવી ખાત્રી છે અમારા આવા પ્રકારના સાહસોને કદરદાન ગ્રાહકો તરફથી જે આદર-સત્કાર મળે છે અને મળ્યો છે તે બદલ પુન તેમનો ઉપકાર માની આ વક્તવ્ય સમાપ્ત કરીએ તે પહેલા એટલો ઉલ્લેખ કરવો અત્યાવશ્યક છે કે આ ગ્રંથ નો પ્રથમ પસદ કરવાનુ તથા ભાષાતર સાથે બ્હાર પાડવાનુ માન સદ્દગત જૈન સાક્ષર ભગુભાઇ ફત્તેહચદ કારભારીને જ ઘટે છે એમો આ સ્થળે ઉપકાર પૂર્વક તેમનુ નામ સ્મરી સતોષ પકડીએ છીએ

પ્રકાશક.

अर्हम्.

ગ્રન્થકાર શ્રી જિનદત્તસૂરિ.

અણહિલપુર પાટણ પાસે વાયુદેવતાધિષ્ઠિત વાયટ નામે એક મહાસ્થાન છે. તેજ વાયટસ્થાન ઉપરથી 'વાયટ' અથવા 'વાયડ' ગચ્છ ઉત્પન્ન થયેલો છે. વાયડગચ્છમાં મૂળ પુરૂષ કોણ હતા તે જાણી શકાતું નથી, પણ શ્રી જિનદેવસૂરિ હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે, કેમકે તે પૂર્વેનો જોઈએ તેવો ઇતિહાસ સમ્પાદન થઇ શકતો નથી. વાયડગચ્છની ઉત્પત્તિ અને મૂળ પુરૂષ આ મુજબ જાણ્યાં બાદ જ શ્રી જિનદત્તસૂરિ માટે જાણવું તે વધારે યોગ્ય લેખાશે.

ગ્રન્થાંતે જણાવેલ શ્રી રાશિલ્લસૂરીન્દ્ર અને શ્રીજીવદેવસૂરિ સંસારીપણામાં એજ વાયટમાં મહીધર અને મહીપાલ નામે શ્રેષ્ઠીપુત્ર હતાં. મહીપાલે રમતગમતમાં સમય ગુમાવી જરા પણ અભ્યાસ કરેલો ન હોવાથી તેના પિતા ધર્મદેવે કાઢી મુકવાથી રાજગૃહમાં દિગમ્બર મતાવલંબી શ્રી શ્રુતકીર્તિ ગુરૂ પાસે દીક્ષા લઇ સુવર્ણકીર્તિ આચાર્ય થયો, અને ગુરૂપાસે 'પરકાયપ્રવેશ' તથા ચક્રેશ્વરી વિદ્યા શિખ્યો. મહીધર પણ તેના પિતાના અવસાન સમય બાદ આજ વાયટગચ્છનાં શ્રી જિનદેવસૂરિના સંતાનમાં શ્રી રાશિલ્લસૂરિ થયો. રાજગૃહીથી

આવતા લોકોને મોઢેથી સુવર્ણકીર્તિનો વૃત્તાન્ત સાભળી તેની માતા ત્યા ગઇ અને બન્ને ભાઇઓને એકજ ધર્મ અગીકાર કરવા સમજાવી 'વાયટ'મા લાવી ત્યાર પછી રસવતી પ્રયોગથી બન્ને ભાઇઓની પરીક્ષા કરી, તેમા વિશેષ શુદ્ધતા શ્વેતામ્બરોની દેખાવાથી દિગમ્બરને કહ્યુ કે 'શ્વેતામ્બરો શુદ્ધ છે, તુ કર્મચિન્તા કરતો નથી, તે લોકો કહે છે તેજ પ્રમાણે પાળે છે, માટે તુ એમને મળી સુખદુખના અતની ઇચ્છા કર, વિગેરે" માતાનુ વચન અગીકાર કરી સુવર્ણકીર્તિ શ્વેતામ્બર દીક્ષા લઇ પાચમો શિષ્યના સમૂહવાળો શ્રીજીવદેવસૂરિ થયો, કે જેના કુળમા 'ગ્રન્થકાર શ્રી જિનદત્તસૂરિ આચાર્યવર્ગમા ખ્યાતિ ધરાવનાર છે'

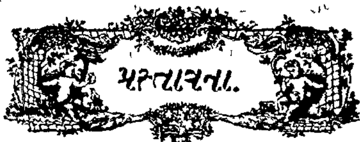
શ્રી જિનદત્તસૂરિ ચોક્કસપણે કયા વખતમા હતા તે જાણવુ દુર્લભ છે કારણ કે તેઓશ્રી અતમા તે બાબતનો જરા માત્ર પણ ઇસારો સૂચવતા નથી, એટલુજ નહીં પણ આ 'વિવેક-વિલાસ' શિવાય તેઓની કૃતિનો બીજો કોઇ ગ્રન્થ પણ આપણને સાપડી શક્યો નથી, અને લોકવાયકા પણ એવીજ છે કે, તેઓનો ફક્ત આ એકજ ગ્રન્થ છે છતાપણ એટલુ તો અનુમાન ઉપરથી આપણે મેળવી શકીશુ કે તેઓ વિક્રમના તેરમા સૈકાના કેટલાક વર્ષો વિત્યા બાદ હૈયાતી ધરાવતા હતા

આ અનુમાન ઉપર આવવાનુ સાધન માત્ર એટલુજ છે કે તેઓના શિષ્ય 'વેણી કૃપાણ અમર' અથવા અમરચદ

કવિ નામે "કાવ્યકલ્પલતા, છન્દો રત્નાવળી, સૂક્તાવળી, કલાકેલાપ, અને બાળભારતાદિ" વિગેરેના કર્ત્તા હતા. તે અમરચંદ કવિ, ગુર્જરના રાજા વીસળદેવની કચેરીમાં તેના તેડાવવાથી ધોળકે આવ્યા હતા. વીસલદેવે ગુજરાતપર અણહિલવાડમાં રહીને સંવત ૧૩૦૦ થી ૧૩૧૭ સુધી રાજ્ય કર્યું તે પહેલાં તે સં. ૧૨૯૫ માં ધોળકાની ગાદી ઉપર આવ્યો હતો. આ ઉપરથી આપણે જોઇ શકીશું કે વીસળદેવના વખતમાં શ્રી અમરકવિ ધોળકે આવ્યા હતા, અને શ્રી જિનદત્તસૂરિ તેઓનાં ગુરૂ થતા હતા. તે ઉપરથી જ તેરમા સૈકાનું અનુમાન આપણે શ્રી જિનદત્તસૂરિ માટે કાઢીશું તો ખોટું ગણાશે નહીં. આથી વિશેષ ખાત્રી કરી શકાય તેવું કોઇ સાધન આપણને જોવામાં આવતું નથી.

વાયડગચ્છ હાલમાં તો ગુજરાતમાં હૈયાતી ધરાવતો હોય તેવું દેખાતું નથી, પછી ભલે કદાચ મારવાડ વિગેરેમાં કોઇ શ્રીપૂજ્ય અને ગોરજીઓ હયાત હોય! સૂરિ માટે આટલો ટુંકો હેવાલ જણાવ્યા બાદ અત્રેથી જ વિરામ પામીશું.

(પ્રથમાવૃત્તિમાંથી)

પૂર્વાચાર્યના ગ્રંથ એક માનસ-સંતાનની અકસ્માત્ છાયા પલટી નાંખવી એ કોઇ કોઇની દૃષ્ટિમાં કદાચ ગંભીર ગુન્હો ગણાશે હું એક અભિયુક્ત તરીકે પ્રસ્તાવનામાં એટલું જ જણાવું છું કે મેં આ ગ્રંથને સંશોધિત તેમજ સુવર્દ્ધિત બનાવવામાં મુખ્યત્વે બે બાબતો ખાસ લક્ષમાં રાખેલ છે —

(૧) સર્વે સ્થળે બનતાં સુધી મૂળ આચાર્યના જ શબ્દો ટાંકવા અને (૨) નકામું પીંજણ ન કરવું

પહેલી પ્રતિજ્ઞામાં તો હું સફળ થયો છું બીજી પ્રતિજ્ઞા કેટલે અંશે પળી છે તે વિચારવાનું કામ મારૂં નથી

ગ્રંથનું બાહ્ય સ્વરૂપ પલટાવા છતાં આંતરૂ સ્વરૂપ તો જેમનું તેમ જ રહેવા પામ્યું છે કદાચ એમ બન્યું હોય કે હું મૂળ આચાર્ય મહારાજનો ઉદ્દેશ ન સમજી શક્યો હોઉં અને તેથી તે વિષે સ્પષ્ટીકરણ કરવા જતાં આડે માર્ગે દોરાઇ ગયો હોઉં, પરંતુ મૂળ પુરૂષના શબ્દો અને વાક્યો મારૂં ઉત્તરદાયિત્વ ન્યૂન કરશે એવી આશા છે

શ્રીમદ્ જીનદત્તસૂરિજીએ આ ગ્રંથમાં ભિન્ન ભિન્ન વિષયો એવી રીતે ચર્ચ્યા છે કે મારા જેવો એક સામાન્ય માણસ તે સર્વ વિષયો સ-

ગ્રંથે સ્પષ્ટીકરણ ન જ કરી શકે. મૂળ આચાર્ય મહારાજને જ્યોતિષ. શુકનશાસ્ત્ર, તથા સ્વરશાસ્ત્ર વિગેરે શાસ્ત્રીય વિષયોનું જે જ્ઞાન હોવું જોઈએ તેના પ્રમાણમાં મારામાં એ વિષયોનું બિંદુ માત્ર પણ જ્ઞાન નથી એમ કહેવામાં હું નમ્રતા કે વિનય નથી બતાવતો: પણ વસ્તુસ્થિતિ જ કહી દઉં છું. મને આ પુસ્તક ફરીથી લખતાં ઘણી વાર લાગતું કે આવા વિધ વિધ વિષયો એક જ ગ્રંથમાં શા માટે દાખલ કરી દેવામાં આવ્યા હશે ? એક સ્થળે સર્પના વિષના ઉતારની વાત આવે છે તો તુરત જ પાછી પાપ-પુણ્ય સંબંધી કે એવી બીજી વાત રજુ કરવામાં આવે છે. આમ બનવાનું શું કારણ હશે એ પ્રશ્ન મેં યથાશક્તિ વિચારી જોયો. મૂળ ગ્રંથ—'વિવેક વિલાસ' માં જો કે દિનકૃત્ય-રાત્રિકૃત્ય-ઋતુકૃત્ય એવા ભાગ પાડી વિષયોને વહેંચી નાખવામાં આવ્યા છે. તો પણ એ યોજના આખર સુધી બરાબર સચવાઈ હોય એમ નથી લાગતું. આનું કારણ મને એટલું જ લાગે છે કે મૂળ આચાર્ય મહારાજને પોતાની દેશ-કાળ સંબંધી પરિસ્થિતિને લઈને જે કહેવાનું હતું તેને એટલા બધા જુદા જુદા વિષયો સાથે સંબંધ હતો કે તેઓ ગમે તે એક પ્રસંગ ઉભો કરી તે બધું કહી નાંખ્યે જ રહે! એક જ વિષય જુદા જુદા પ્રસંગે ચર્ચાયો હોય એમ પણ ક્વચિત્ જોવામાં આવે છે. આનું કારણ પણ મેં ઉપર કહ્યું તે જ લગભગ હોવું જોઈએ. આચાર્ય મહારાજનો ઉદ્દેશ પોતાના કાળમાં પરંપરાથી ચાલી આવેલી અથવા તો ચાલતી વાતો-વિધિઓ લિપિબદ્ધ કરી દેવી અને એ રીતે એક સંહિતા તૈયાર કરી ભવ્યાત્માઓને તે સોંપતા જવું એવો જ કંઈક હોવો ઘટે છે. મેં આ સંવાદ-શૈલીના રૂપમાં તૈયાર કરતી વેળા બની શક્યું ત્યાં સુધી વિષયોને એક જ વાર્તાલાપમાં પુરા કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તેમાં પણ કેટલીક ખામીઓ રહી જવા પામી છે એ વાત હું સારી રીતે જાણું છું. મારે

આ ગ્રંથ બાહુ ઉતાવળથી લખી નાખવાનો હતો તેથી જેવી જોઈએ તેવી કાળજી છેવટ સુધી ન રાખી શક્યો હોઉં એ પણ બનવાજોગ છે વિદ્વાનો તે વિષે ઉહાપોહ કરશે તો એ પછીની આવૃત્તિને માટે પ્રકાશકને ઉપયોગી થઈ પડશે પ્રકરણની વિભાગ સંખ્યામાં તથા અન્યત્ર પ્રૂફના દોષો રહી જવા પામ્યા છે તે સુધારી લેવા એવી મારી નમ્ર વિજ્ઞપ્તિ છે

"વિવેક-વિલાસ" ની સંસ્કૃતમાં એક મ્હોટી ટીકા છે એમ સાંભળ્યું છે પરંતુ તેનો ઉપયોગ કરવા જેટલો સમય મને નથી મળી શક્યો વળી મારે ચોક્કસ ગીનાઓની અંદર રહીને જ વિવેચન વિગેરે લખવાનું હતું તેથી ક્યાંઇ ઉણપ જેવું જણાય તો વાચકોએ સંતવ્ય ગણી લેવું એવી મ્હારી નમ્ર પ્રાર્થના છે

વીલેપારલે (મુંબઇ.)	સર્વદા સર્વનો સેવક,
તા ૯ માર્ચ ૧૯૨૦	સુશીલ.

આશિષ !   અભિનંદન ! !   મંગળકામના ! ! !

નૂતન વર્ષે સ્નેહીઓને સ્નેહાર્પણ કરવા યોગ્ય

કાર્ડ=કંકોત્રીઓ.

આ ગ્રંથના ખરીદનારાઓનેજ ખાસ લાભ.

દર સાલની માફક આ સાલમાં પણ અમારા તરફથી અવનવાં કાર્ડો કંકોતરીઓ અને રૂમાલો વિગેરે બ્હાર પાડવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન થઇ ચૂકયો છે. પ્રત્યેક વર્ષમાં કંઇક ને કંઇક નવી ભાવના, ઉચ્ચ આદર્શ તથા ઇશ્વરી પેગામ પહોંચાડવાનો અમારો ઉદ્દેશ જગજાહેર હોવાથી અમને તે વિષે વાગ્જાળ વિસ્તારવાની જરૂર પડતી નથી.

નવીન વર્ષારંભને દિને—જે વખતે બની શકે તેટલી પવિત્રતા અને નીતિમયતા ફેલાવવાનો દીલોજાન પ્રયત્ન થવો જોઇએ અને સ્નેહીઓના સ્નેહ સંદેશાઓમાં પણ એજ ભાવના સચવાવી જોઇએ તેવે વખતે તદ્દન બિભત્સ, પ્રકટ શૃંગારવાળા સંદેશાઓ ખરીદવા—મોકલવા એ નૈતિક ભ્રષ્ટતા નહીં તો બીજું શું કહેવાય ? આજકાલ બજારમાં પ્રકટ થતાં મુબારકબાદીના કાર્ડ વિગેરેમાં—

"ઘેલી બની ઘેલડી રસ રેલડી રંગે ચડી,
ચુંબનતણા કંઇ સ્વપ્નના ઉન્માદમાં અથડી પડી !"

જેવા અને એથી પણ અધિક ભ્રષ્ટતાવાળા વાકયો જોઇ સજ્જન પુરૂષો ધ્રુજી ઉઠે છે ! ! અમારી પાસેથી એવાં કાર્ડ—કંકોતરીઓ

મગાવાવનારાઓને, અમારો ખુલ્લો જવાબ એજ છે કે પ્રજાની નીતિને બગાડે, શૃંગાર કે વિકારી વાસનાઓને પ્રદિપ્ત કરે એવા વાકયો તેમજ ચિત્રોવાળા મુબારકબાદીના કાર્ડ-કંકોતરીઓ રૂમાલો વિગેરે

અમારે ત્યા નહી મળી શકે.

તેને બદલે ?

નૂતન વર્ષે સ્નેહીઓના સ્નેહ-રસ પવિત્ર ભાગિરથી-ગંગાના પ્રવાહની જેમ કલકલ નાદ કરતા વહી નીકળે, ગૃહે ગૃહે સુગંધી ધુપ-દીપની માફક શુદ્ધ સાત્વિક્તાની સૌરભ મઘમઘે, જ્યા જ્યા મુબારકબાદીના કાર્ડ-કંકોતરી જાય ત્યા ત્યા સ્નેહી આત્માઓની શુચિતા-પવિત્રતા-રમ્યતા અને ઉલ્લાસની મધુરતા સર્વત્ર પ્રસરી જાય એવી જાતના રસપરિપૂર્ણ-વિવેક મર્યાદાયુક્ત અને ઉચ્ચ ભાવનાઓથી છલોછલ મુબારકબાદીના કાર્ડ-કંકોતરીઓ જ અમારે ત્યા મળી શકશે અમે એક વાર ફરીથી કહીએ છીએ કે અમારા કાર્ડ-કંકોતરીઓમા નથી આડબર, નથી પ્રકટ શૃગાર, કે નથી અવિવેક શુદ્ધ આર્યભાવના, પવિત્ર હૃદયવિશુદ્ધિ અને આત્મભાવનો પ્રચાર કરવો તેમજ લખનારના ઉચ્ચ હેતુને બર આણવો એજ અમારો પ્રધાન ઉદ્દેશ છે

અમારા આ જાહેર ઢંઢેરાનો અનુભવ લેવો હોય તો એક વાર અમારા કાર્ડો વિગેરે જોઇ અથવા મગાવી ખાત્રી કરો

કાર્ડ વિગેરેના પ્રકાર તથા કિંમત.

	લક્ષ્મીપૂજનના.		નંગ.	રૂ.આ.પા.
૧	સોનેરી આર્ટ કાર્ડ.	...	૧૦૦	૩—૦—૦
૨	બેરંગી સર્વોત્તમ આર્ટ કાર્ડ	...	૧૦૦	૨—૦—૦
૩	સુંદર સફાઇદાર કાર્ડ.	...	૧૦૦	૧—૮—૦
૪	સચિત્ર—આર્ટ નોટપેપર્સ.	...	૧૦૦	૩—૦—૦
૫	અતિ સુંદર સોનેરી ડબલ નોટપેપર્સ.		૧૦૦	૩—૦—૦
૬	ડબલ એંક નોટપેપર્સ.	...	૧૦૦	૧—૮—૦
૭	સીંગલ સોનેરી નોટપેપર્સ.	...	૧૦૦	૧—૮—૦
૮	સીંગલ એંક નોટપેપર્સ.	...	૧૦૦	૧—૦—૦
	નૂતન વર્ષાભિનંદનના.			
૯	સપ્તરંગી સચિત્ર કાર્ડ	...	૧૦૦	૬—૪—૦
૧૦	સ્પેશીઅલ કુસુમાવાળા કાર્ડ	...	૧૦૦	૩—૦—૦
૧૧	દ્વિરંગી હિંદી—દેવીઓનાં ફોટાવાળા કાર્ડ		૧૦૦	૩—૦—૦
૧૨	સોનેરી અક્ષરોવાળા કાર્ડ	...	૧૦૦	૩—૦—૦
૧૩	કળા—કુશળતાળા ભારત રત્નોના ફોટાવાળા કાર્ડ ...	...	૧૦૦	૨—૦—૦
૧૪	રાજા—મહારાજાઓના ચિત્રવાળા કાર્ડ		૧૦૦	૨—૦—૦
૧૫	દ્વિરંગી ઉત્તમોત્તમ આર્ટ કાર્ડ.		૧૦૦	૨—૦—૦
૧૬	સુંદર—સફાઇદાર કાર્ડ.	...	૧૦૦	૧—૮—૦
૧૭	ફ્લાવર વ્યુવાળા કાર્ડ.	...	એકના	૦—૨—૦

૧૮ ફોલ્ડીંગ રેશમી પટ્ટીવાળાં કાર્ડો.
નંગ ૧ ના આના ૨,૩,૪,૬,૮,
૧૦,૧૨ થી રૂપીઆ એક દોટ અને બે સુધીનાં.

૧૯ કળા કૂશળતાવાળા ભારત-નેતાઓના ચિત્રો સાથે ડબલ આર્ટ નોટપેપર્સ	૧૦૦	૬-૪-૦
૨૦ આર્ટ-સચિત્ર ડબલનોટપેપર્સ, જેમા બે મહાન હિંદી તત્ત્વજ્ઞાનીઓના ચિત્ર સાથે નવીન વર્ષની શુભાશિષ	૧૦૦	૬-૪-૦
૨૧ આર્ટ સચિત્ર ડબલ નોટપેપર્સ મનુષ્યની દશા-દશાઓના જ્ઞાનદાયક ચિત્રો	૧૦૦	૬-૪-૦
૨૨ સન્નારીઓ ઉપર લખવોના વર્તમાન યુગની આઠ દેવીઓના ફોટાવાળા ડબલ આર્ટ નોટપેપર્સ	૧૦૦	૬-૪-૦
૨૩ ઉત્કૃષ્ટ ડબલ સોનેરી નોટપેપર્સ	૧૦૦	૩-૦-૦
૨૪ નાજુક સોનેરી ડબલ નોટપેપર્સ	૧૦૦	૨-૦-૦
૨૫ ડબલ બેક નોટપેપર્સ	૧૦૦	૧-૮-૦
૨૬ સાધારણ નોટપેપર્સ	૧૦૦	૧-૦-૦
૨૭ રાજા-મહારાજા ઉપર લખવાના સોનેરી નોટપેપર્સ-કવર્સ સાથે	૧ ના	૦-૪-૦
૨૮ અમલદાર વર્ગ ઉપર લખવાના નોટ પેપર્સ-કવર્સ સાથે	૧ ના	૦-૨-૦
૨૯ મિત્રો પર લખવાના નોટપેપર્સ કવર સાથે	૧ ના	૦-૧-૦
૩૦ ઉંચી કોલીટીના કવર્સ	૧૦૦	૩-૦-૦
૩૧ સાધારણ કવર્સ	૧૦૦	૧-૮-૦
૩૨ હોમ લ વાપરવાવાળા જેપાનીઝ કાગળના સોનેરી કીનારીવાળા રૂમાલો	૧૦૦	૬-૪-૦
૩૩ સાદા માના	,,	૩-૦-૦

રેશમી રૂમાલો.

૩૪	સર્વોત્કૃષ્ટ રેશમી રૂમાલ ...	નંગ ૧ ના	૩–૦–૦
૩૫	બાદશાહી.	,,	૨–૦–૦
૩૬	ખુબસૂરત.	,,	૧–૪–૦
૩૭	રંગીન બોર્ડરવાળા. ...	,,	૧–૦–૦
૩૮	સાધારણ.	,,	૦-૧૨-૦
૩૯	નાની સાઈઝના રૂમાલ. ...	,,	૦–૬–૦
૪૦	સુતરાઉ રૂમાલ ઉંચી ક્વોલીટી. ...		૦–૮–૦
૪૧	ઉંચી ક્વોલીટી–સુતરાઉ રૂમાલ.	,,	૦ ૧૨-૦
૪૨	ઉંચી આર્ટ ચેક બુક (૭ પાના)	,,	૦–૪–૦
૪૩	સાધારણ.	,,	૦–૨–૦
૪૪	ચેક પાના ...	૧૦૦ ના	૦–૨–૦
૪૫	મહાલક્ષ્મીજીની છબી રંગીન ...	૧ના	૦–૨–૦
૪૬	નયનાનંદ બ્લોટીંગ પેડ. ...	,,	૦-૧૨-૦
૪૭	રોજની તારીખ ફાડવાનું કેલેંડર.	,,	૦-૧૨-૦
૪૮	રાઈટીંગ પેડ.	,,	૦-૧૨-૦

જન્મોત્સવ (બર્થડે) ના કાર્ડ.

૪૯	એક કાર્ડના.		૦–૨–૦

લગ્નોત્સવનાં કાર્ડ–કંકોતરી.

છાપેલા–તૈયાર બેરંગી આર્ટ કાર્ડ	૧૦૦ ના	૨–૦–૦
આર્ટ બેરંગી નોટપેપર્સ.	૧૦૦ ના	૩–૦–૦
બેરંગી સાધારણ નોટપેપર્સ.	૧૦૦ ના	૨–૦–૦

હુંડી બુકો.

સો પાનાની ...	નંગ ૧ ના	૧–૮–૦

ભેટની યોજના.

આ સાલમા અમોએ માત્ર ૧૦૦ કાર્ડ કે કંકોતરીઓ મગાવનારાઓને નીચેના પુસ્તકો ભેટ તરીકે આપવાની યોજના કરી છે આ ભેટ મોકલવાનો અમારો હેતુ ગમે તે રીતે લોકોને મુફતમા જ ઉંચામા ઉંચુ વાચન પુરૂ પાડવુ અને એ રીતે પ્રજાકીય જાગૃતી અને નૈતિક હીલચાલને સહાય કરવી એ સિવાય બીજો કઇ જ નથી.

ભેટના પુસ્તકો —

(૧) બ્લોટીંગ પેડ
(૨) પ્રેમથી મુક્તિ
(૩) પ્રવૃત્તિ–નિવૃત્તિ
(૪) શ્રીમદ્ રાજચંદ્રકૃત આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર (મહાત્મા ગાંધીજી દ્વારા પ્રશસિત)
(૫) ભજનપદ દોહન.

આ પુસ્તકો વિષે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. ગ્રાહકોએ તો કાર્ડ–કંકોતરીના ઓર્ડર સાથે જ પોતાને કઇ ભેટ પ્રિય છે તેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવો

એટલુ ગ્રાહકોએ યાદ રાખવુ જોઈએ કે ભેટના પુસ્તકો તથા બ્લોટીંગ પેડ જ્યા સુધી સીલકમા હશે ત્યાસુધીજ તેમને તે મોકલી શકાશે. જેમના ઓરડરમા "પસદગીના પુસ્તકનુ" નામ નહીં હોય તેમને અમે ગમે તે એક ભેટ સીલકમા હશે, ત્યા સુધી રવાના કરી શકીશુ દેખીતુજ છે કે જેઓ વિલબ

કરશે તેઓ ભેટનું મનપસંદ પુસ્તક મેળવી શકશે કે કેમ એ એક શંકાજ છે.

એક અગત્યની સૂચના.

દરેક ગ્રાહકે પોતાનું સીરનામુ બની શકે તેટલા સાફ-અક્ષરોમાં વિગતવાર લખવું, અમારી સાથે ગમે તેટલો લાંબો પત્ર વ્યવહાર ચાલ્યો હોય અથવા ચાલતો હોય તો પણ પ્રત્યેક પત્રમાં તેમનું સ્પષ્ટ સીરનામું તો હોવુંજ જોઇએ. જે કાગળમાં સ્વચ્છ અક્ષરો વાળું સીરનામું નહીં હોય તેનો અમલ થઇ શકશે નહીં, દરવર્ષે આવા સેંકડો કાગળો ગ્રાહકોની ભારે નિરાશા વચ્ચે અમારે રદ કરવા પડે છે. એટલાજ માટે અમે ફરી ફરીને વિગતથી આ સૂચના બ્હાર પાડવાની તક લીધી છે. પાર્સલ અથવા બુક પોસ્ટ ઉપર ચોડી શકાય એવું એક જૂદાજ કાગળના ટુકડા ઉપર પોતાનું સીરનામું ગ્રાહકો લખી મોકલશે તો તેમના સીરનામામાં કોઇપણ પ્રકારની ગફલત થવાનો ભય નહીં રહે. આશા છે કે ગ્રાહકો સીરનામા લખવામા શુદ્ધતા જાળવશે અને બની શકે તો કાગળના એક જૂદાજ ટુકડા ઉપર સીરનામું લખી મોકલશે.

સમયની બરબાદી.

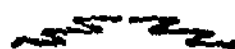
આજકાલ સૌ કોઇ જાણે છે કે પાર્સલો મોકલવામાં કલાકોના કલાકો બરબાદ થઈ જાય છે. છતાં ધારણા પ્રમાણે પાર્સલો મોકલી તેમજ મેળવી શકાતા નથી. આવા હાડમા-

રીના નજીગોમા વી પી પાર્સલ અથવા બુકપોસ્ટ મગાવી પાછુ વાળવુ એ એક પ્રકારનો અસહ્ય જુલમ ગણાય કોતરીઓ અથવા પુસ્તકનુ વી પી મગાવ્યા પછી કદાચ બહારગામ જવુ પડે તો ગૃહસ્થોએ પાછળ સૂચના આપતા જવુ જોઇએ અને વી પી પાછુ ન ફરે તેનો બદોબસ્ત કરવો જોઇએ ગ્રાહકોની બેદરકારીને લીધે ઘણી વાર બુકસેલરોને સમય અને પૈસાની બરબાદી ભોગવવી પડે છે એથી કોઇને લેશ માત્ર પણ લાભ થતો નથી જેઓ તુરતમાજ ઓર્ડર લખી મોકલશે તેમને તુરતમાજ પાર્સલ વિગેરે રવાના કરવામા આવશે

ડીપોઝીટનો નિયમ.

બેદરકારીથી અથવા તો ભૂલથી વી પી પાછુ ન વળે એટલા માટે ઓર્ડરની સાથેજ રૂપીયા ફી૦ એક આનાની ડીપોઝીટ મોકલી આપવાની અમો આ વિનતી પત્ર દ્વારા અમારા ગ્રાહકોને ભલામણ કરીએ છીએ જેઓ આ ડીપોઝીટના નિયમને માન આપી યોગ્ય રકમ નહીં મોકલે તેઓને માલ મોકલવામા આવશે નહીં

સે પલો કોઇને મફત મોકલવામા આવતા નથી એટલે કોઇએ એવા સે પલો મગાવવાની નકામી તસ્દી ન લેવી

શ્રી પર્યુષણ પર્વના ક્ષમાપનાના કાર્ડ, કંકોત્રી મંગાવનારાઓને મહાન લાભ.

ચોમાસાના નીવૃત્તિના પવિત્ર દિવસોમાં જૈન સાહીત્યનાં ઉત્તમોત્તમ પુસ્તકો વાંચવામાં જૈન બન્ધુંઓ પોતાનો અમૂલ્ય સમય પસાર કરે, તેમાટે ખાસ નીચેની ગોઠવણ કરવામાં આવેલ છે.

કંકોત્રી કેટલા પ્રકારની છે?

	નંગ.	કિંમત
૧ શ્રાવકે શ્રાવકને લખવાના જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સના ફોટાવાલા આર્ટ નોટપેપર બાળબોધ લીપીમાં.	૧૦૦	૩—૦—૦
૨ શ્રાવકે શ્રાવકને લખવાના નોટપેપર્સ સોનેરી.	૧૦૦	૩—૦—૦
” ” બેરંગી	૧૦૦	૨—૦—૦
૩ ” ” લખવાના નોટપેપર્સ એકરંગી	૧૦૦	૧—૦—૦
૪ ” ” ”	૧૦૦	૦-૧૨-૦
૫ શ્રાવકે શ્રાવકને લખવાના ઉંચા સચિત્ર કાર્ડો.	૧૦૦	૩—૦—૦
૬ શ્રાવકે શ્રાવકને લખવાના સજ્ઝાઇદાર કાર્ડ.	૧૦૦	૧—૮—૦

૭ ક્ષમાપનાની છ પાનાંની ચેકબુક	૧	૦-૨-૦
૮ આચાર્ય મહારાજ શ્રી બુદ્ધિસાગરજી પાસેથી ખાસ તૈયાર કરાવેલી ક્ષમાપનાની ઋક્ષ.	૧૦૦	૩-૦-૦
૯ રેશમી રૂમાલને ટક્કર મારે એવા જાપાનીજ કાગળના રૂમાલ અત્યંત વૈરાગી અને ક્ષમાપનાના પદોથી ભરપૂર અને ચૌદ સ્વપ્નોના ચિત્રો સહીત	૧૦૦	૩-૦-૦
૧૦ મારવાડી કંકોત્રી કે કાર્ડ બેરંગી ઉંચામાં ઉંચા	૧૦૦	૧-૮-૦
૧૧ મારવાડી સોનેરી કંકોત્રી	૧૦૦	૨-૦-૦
૧૨ રેશમી રૂમાલ	૧	૦ ૧૨-૦
૧૩ સુતરાઉ રૂમાલ	૧	૦-૮-૦
૧૪ શ્રાવકે મુનીરાજોને લખવાના ઉંચા બેરંગી નોટપેપર્સ	૧૦૦	૩-૦-૦
૧૫ " " કાર્ડ	૧૦૦	૨-૦-૦
૧૬ મુનિરાજે શ્રાવકને લખવાના કાર્ડ કે નોટપેપર કંકોત્રી.	૧૦૦	૨-૦-૦
૧૭ મોટા મુનિરાજે નાના મુનિરાજને લખવાના કાર્ડ કંકોત્રી નોટપેપર્સ	૧૦૦	૨-૦-૦
૧૮ નાના મુનિરાજે મોટા મુનિરાજને લખવાના કાર્ડ કંકોત્રી.	૧૦૦	૨-૦-૦
૧૯ ક્ષમાપનાના કવર	૧૦૦	૧-૮-૦

ઉપર જણાવેલી કંકોત્રીમાંથી કે કાર્ડોમાંથી એક સાથે ૧૦૦ નંગ મંગાવનારને નીચે જણાવેલા કિંમતી પુસ્તકોમાંથી મંગાવનારની ઇચ્છા મુજબ એક પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવશે.

(૧) આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્ર (૨) લાલન આત્મવાટિકા (૩) ગિરનારમહાત્મ્ય (૪) આત્મપ્રદિપ (૫) મૈત્ર મૈત્રી યાને મિત્ર-ધર્મ (૬) પ્રેમથીમુક્તિ (૭) સમરાદિત્ય સંક્ષેપ્ત (સંસ્કૃત) આ ગ્રંથ મુનિરાજો સીવાય બીજાઓને ભેટ આપવામાં આવશે નહિ (૮) ધર્મબીન્દુ (૯) આનંદઘન તથા ચીદાનંદ બ્હોંતેરી.

આવી સખ્ત મોંઘવારીના સમયમાં જ્યારે સાહિત્યનો ફેલાવો કરવાનો દાવો કરનાર કહેવાતી મહાન્ સંસ્થાઓના કાર્યવાહકોએ વર્તમાન કાળે પોતાના તરફથી લડાઈ પહેલાંના પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોની કિંમત બેથી ત્રણગણી વધારેલી છે ત્યારે અમો આવી રીતે લાભ આપીએ છીએ તેનો વિચાર સમાજ કરશે.

ઓર્ડર મોકલનારે—વગર વિલંબે મોકલવો, પુસ્તકો સીલકમાં હશે ત્યાંસુધીજ આપવા બંધાયેલ છીએ. ઓર્ડર આપવાની સાથે ડીપોઝીટ તરીકે બે આનાની ટીકીટો મોકલવી. કારણકે વર્તમાનકાળે મંગાવીને પાછા મોકલનારની સંખ્યામા વધારો થતો જાય છે. જેના લીધે અમારે આ નિયમ રાખવા વગર છુટકો નથી. મંગાવનારે પોતાનું નામ, ઠેકાણું, ગામ, પોસ્ટ, જીલ્લો, વીગેરે સાફ અક્ષરોમાં લખવું.

લખો—

મેઘજી હીરજી બુકસેલર C/o પાયધુની—મુંબઇ

અનુક્રમણિકા.

ભાવના ? સેનાપતિના ગુણો—નોકરીમાં આગળ વધવાનો માગ-નોકરે કેવો વિવેક રાખવો, સભામાં કેવી રીતે વર્તવું, શેઠને સલાહ શી રીતે આપવી ? પૃષ્ટ. ૪૯—૫૬

(૫) અતિથિના લક્ષણો—અતિથિ સેવા—અન્નદાનનું માહાત્મ્ય, ભોજન કરતા પહેલા કોની સંભાળ લેવી—ભોજનનો સમય, અજીર્ણના પ્રકાર—ભોજન સંબંધી બીજા નિયમો—સ્પર્શાસ્પર્શ પરસ્પરનું એઠું જુઠું ખાવાનો નિષેધ—પાણી પીવાના સાધનો—ફળ ફુલના ભક્ષણમાં વિવેકની જરૂર, આનંદિ પ્રકૃતીની આવશ્યકતા, માતા કે બ્હેનના હાથની રસોઇમાં રહેલી ઉત્તમતા, ત્યાગી પુરૂષોને ભોજન સામગ્રી અર્પવાથી થતો લાભ, કેવું ભોજન ક્યારે લેવું ? ભોજનમાં પાણી ક્યારે પીવું, મીઠી, ખાટી વસ્તુઓમાં રાખવાનો ક્રમ—દુધના ફાયદા કયે સ્થળે ભોજન કરવા જવું, ભોજન પછી કર્તવ્યા કર્તવ્ય ભોજનમાંથી ઝેર શોધી કહાડવાનો ઉપાય. પૃષ્ટ ૫૭—૮૨

(૬) સંધ્યાં સમયનો પ્રભાવ, સંધ્યા ભોજન, ભોજનનાં કણો ઉપર સૂર્ય કીરણોની અસર, સંધ્યા સમયે કયા કયા વ્યાપારો વર્જવા, દીપક તથા પલંગ વિગેરે કેવા હોવા જોઇએ, સુતા પહેલાં શું શું કરવું, પૃથગ્ શય્યાથી લાભ, શયન વિધિ, રાત્રીએ કેટલાં વાના શા માટે ન કરવા ? લગ્ન એ પાશવવૃત્તિને સંતોષવા માટે નથી, કન્યા વિક્રય વિષે સદ્બોધ, કન્યા કેવા પાત્રને આપવી ? અપાત્ર વિષે સ્પષ્ટીકરણ, વિદ્યાવાન પાત્રની પસંદગી કરવાનો આગ્રહ, શુરવીર નરને કન્યા કેમ ન આપવી ? મુમુક્ષુને કન્યા આપવાથી હાની, ભવ્યાકૃતિ પુરૂષનાં લક્ષણો, પૂજ્યપાત્ર પુરૂષ, સુખશીલ મનુષ્ય, ધન્યવાદને પાત્ર પુરૂષ, ઉન્નતીશીલ પુરૂષ, કાર્ય સાધક પુરૂષ, આદિ પુરૂષોના બાહ્ય ચિન્હો કેવાં હોય. ગતિ વર્ણ સ્નેહ સ્વર તેજ અને સત્વ ઉપરથી મનુષ્ય, પરિક્ષા કરવાની કળા,

દેવ યોની મનુષ્ય યોની તિર્યંચ યોની તથા નારકીમાથી અવતરી આવે લા મનુષ્યો કેવી રીતે પારખવા ? મનુષ્યત્વ કોને કહેવાય ? આકૃતી ઉપરથી પ્રકૃતી તપાસવાની વિદ્યા, માનવદેહ ઉપરના કુદરતી લક્ષણો, સ્ત્રી અને પુરૂષનાં લક્ષણોમા વિભિન્નતા, હાથ અને હાથની રેખાઓ વિષે વિવેચન, આંગળીઓના વિચિત્ર નામો પડવાના કારણો, ઉત્તમ હાથ કયો કહેવાય ? હથેળીના રંગો ઉપરથી અનુમાન, મણિબંધની પરીક્ષા, આંગળીઓ ઉપરથી ચતુ ભાવી સૂચન, સામુદ્રિક શાસ્ત્ર, ઉર્ધ્વ રેખા, આયુષ્ય રેખા, ધન રેખા, પુત્ર રેખા આદિના સ્થાનો, વજ્ર વત્સ હાથી બળદ તથા આયુષ્યની રેખાનો પ્રભાવ, તે રેખાઓ કયા આવેલી હોય છે, રેખાઓ ઉપર મૃત્યુનુ સૂચન, નખ ઉપરથી સૂચવાતુ ભાવી.પૃષ્ટ ૮૨-૧૨૬

(૭) વધૂના લક્ષણો, સ્ત્રીની નિંદા કરવાના કારણો, બન્ધુવાળી કન્યા પરણવાનુ કારણ, કન્યા વિવાહ યોગ્ય કયારે ગણાય ? બાળ લગ્ન કયારથી પ્રચલિત થયા અને તેથી શી શી હાની થઇ ? કંકાસ પ્રિય નારીના લક્ષણો, રોગવાળી સ્ત્રીના લક્ષણો, પગની પાટલી ઉપરથી સ્ત્રીનો સ્વભાવ ઓળખવાની રીત, દુરાચારિણી દરિદ્રી દુખી તથા અપ્રાપ્ય કન્યાનાં બાહ્ય લક્ષણો, નારીના આવશ્યક ગુણો, નારી દેહ ઉપરના ભ્રમરઓ વિષે વિવેચન, કન્યાનાં નામ પાડવામા રાખવાની સાવચેતી, વિષ કન્યાના લક્ષણો, પરસ્ત્રી પ્રત્યે કેવા ભાવથી નીહાળવુ ? આ કાળે નીતિનુ અધ પતિત ધોરણ, કઇ સ્ત્રીને પૂજ્ય માનવી જોઇએ ? અમહાય સ્ત્રીનુ રક્ષણ કરવામાં સમાએલો પુરૂષાર્થ, સ્ત્રી જાતિ કયા કયા દુર્ગુણોને લીધે તિરસ્કાર પાત્ર બને છે ? વર કપર પરામા ઉતર એવા રોગવાળી કન્યા કે પુત્રના લગ્ન નહી કરવાનો ઉપદેશ, સોળી સ્ત્રી કુટુંબમાં કેવી રીતે વર્તન કરે ? ઇર્ષ્યાળુ સ્ત્રી પ્રત્યે ભગીનભાવ ભાગ્ય કરવા ? રાજ

દ્વારે જનારી સ્ત્રી શા માટે વર્જનીય ગણાય? વ્યભિચાર વિષે શિક્ષા, લગ્ન વખતે દંપતીમાં કેવા કોલ-કરાર થાય છે તે વિષે ખુલાસો, એ પવિત્ર કરારનો કોણે ક્યારે ભંગ કર્યો ગણાય? બ્રહ્મચર્યની નવ વાડો, વ્યભિચારી સ્ત્રી પુરૂષો પોતાના પ્રાણબળની કેટલી હાની કરે છે? સ્ત્રીને વશીભૂત રાખવાનો અમોઘ ઉપાય, દાસ દાસીઓની સંગતનું પરિણામ (૧) બાળા (૨) તરૂણી, (૩) પ્રૌઢા અને (૪) વૃદ્ધા એવા સ્ત્રીના ચાર ભેદ, એ ચારે પ્રકારની સ્ત્રીની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ, રૂપ રંગ ગંધ ઉપરથી પડેલા ભેદો, પદ્મિની ચિત્રિણી શંખિની અને હસ્તિનીના લક્ષણો, વિલાસી પુરૂષો કામિનીઓને કેવી રીતે વશ કરે? એ વિષય ઉપર સંયમ પ્રાપ્ત કરવાનો રસ્તો, લગ્ન વખતે મુકવામાં આવતાં અંકુશો-તેના કારણો, ગર્ભાશયના દર્દો આજકાલ કેમ વધી પડ્યાં છે? મરજી માફક બાળકો શું પેદા કરી શકાય? સ્ત્રી સંભોગ કરવાનો હક્ક ક્યારે મળી શકે છે? કામી પુરૂષોની દુર્દશા, સંભોગની મર્યાદા, વિલાસી પુરૂષોનો વૈભવ, વિકાર અને સંયમનો સંબંધ, ઋતુઓ અને સ્ત્રી સંભોગ, સ્ત્રી પુરૂષ પરસ્પરને અપ્રીતિકર કેમ થાય છે? કામથી ઉન્મત્ત થયેલી સ્ત્રીના હાવભાવ, સ્ત્રીના દેખતાં શું શું ન કરવું? લક્ષ્મી સરખી સ્ત્રીના લક્ષણ, પાશ્ચાત્યોના સંસર્ગથી જન્મેલા દોષો, હાલના પોષાકની ખામી, પતિ પરદેશ ગયો હોય ત્યારે કુલીન સ્ત્રીએ કેવીરીતે વર્તવું? પૃષ્ટ ૧૨૬-૧૭૫.

(૮) બાળ લગ્નથી સંતતીની નિર્વીર્યતા, ગર્ભાશય પ્રજોત્પત્તિ માટે ક્યારે તૈયાર થયું ગણાય? ઋતુધર્મ, તે વખતે સ્ત્રીએ શી રીતે વર્તવું? ઋતુ સ્નાનનો વિધિ, ઋતુ દાનનો સમય, ચોક્કસ તિથિઓ વર્જવાની આવશ્યકતા, ભાગ્યશાળી પુત્ર તથા ગુણવંતી પુત્રીઓ શી રીતે પેદા થઈ શકે? ગર્ભ ઉપર નક્ષત્રની અસર, પુત્ર પુત્રી તથા નપુંસક

જન્મવાનુ કારણ, વીર્ય વૃદ્ધિકારક દ્રવ્યો, ગર્ભ રહ્યો કે નહી તે શી રીતે જણાય? ભાવાભાવ ઉપરથી ગર્ભનુ ભવિષ્ય, ગર્ભમા પુત્ર છે કે પુત્રી તેની પરીક્ષા, ગર્ભિણી માટે નિયમો, ગર્ભની વૃદ્ધિ શી રીતે થાય છે? સ્ત્રી-પુરુષ અને નપુંસકનુ શારીરિક બંધારણ, બાળક ઉદરમાં કેવી રીતે રહે છે? જન્મ સમયના નક્ષત્રો, બાળકને દાત આવવાનો સમય, દાંતપરથી બાળકનુ ભાવી, નિદ્રા શાથી આવે તેનુ કારણ, નિદ્રામા ઇંદ્રિયોનુ કાર્ય, નિદ્રાના પ્રકાર, ક્યિમે કાળે નિદ્રા લેવી? ભૂખ્યા પેટે નિદ્રા લીધી હોય તો? ગ્રીષ્મમા દિવાનિદ્રા પૃષ્ઠ ૧૭૦ થી ૧૯૯

(૯) ઋતુચર્યા-હેમંતચર્યા-ગ્રીષ્મચર્યા-વર્ષાચર્યા-શરતચર્યા-શિશિરચર્યા-હેમંતચર્યા, આખા વર્ષમાં કેવી રીતે વર્તવુ તે સંબંધી હિતોપદેશ, ધર્મધ્યાન કરવા વિષે ખાસ આગ્રહ, કયા દેશમા શ્રાદ્ધે વસવુ નિમિત્ત શાસ્ત્ર, રાષ્ટ્રને વિગ્રહ આફત પડવાની હોય તો કેવા ચિન્હો દેખાય? ઉપદ્રવ થવાનો હોય તો પ્રથમ શું થાય? ઇન્દ્ર ધનુષ્ય તથા વનસ્પતિમા વૈચિત્ર્ય જણાય તો શુ થાય? દુકાળનુ અગ્ર સૂચન કેવી રીતે જાણવું? ગામમા ઉત્પાત થવાનો હોય તો પશુ પક્ષીઓમા કેવું પરિવર્તન થાય? ઉત્પાત સાથે નક્ષત્રોનો સબંધ, અનિવૃષ્ટિ, મોઘવારી, સોઘવારી કે દુકાળનુ જ્ઞાન અગાઉથી શી રીતે મેળવી શકાય? મહામારી વ્યાધિ, આદિનુ આગમસૂચન, દીવાળીના દિવસે જે વાર આવે તે પરથી ભવિષ્યનુ અનુમાન, ગૃહ નવુ બંધાવવુ હોય તો ક્યો મહિનો તથા કઈ દિશા પસંદ કરવી? પ્રથમ ભોંયરી ક્યા નક્ષત્રમા કરાવવી? માપ, વ્યય તથા નક્ષત્ર વિષે ગ્રહ-પ્રકરણ, ઘરના વેધ, પાણીઆરુ ક્યા રાખવુ? વેધના ક્યા ક્યા ગણાય? વૃક્ષ તથા ધ્વજાની છાયા વિષે ખુલાસો, ઉત્તમ ગૃહનુ લક્ષણ, પાટોરીઓ કેવા લેવા જોઈએ? ઘરમાં રાત્રીએ આવતા શોભન સામગ્રી કેવી

રાખવી? આપણો વૈરી અતિથિ તરીકે આવે તો શું કરવું? ઘરની આસપાસ વૃક્ષો કેવાં પ્રકારના હોવા જોઇએ? મંદિરની ભૂમિ તથા પ્રતિમા વિષે વિવેચન-પ્રતિમાધિકાર વિગેરે-કઇ પ્રતિમા પૂજ્ય ગણાય? પ્રતિમાના ખંડિતપણા ઉપરથી અનુમાન-કઇ પ્રતિમા ઘરમાં અને કઇ પ્રતિમા દેરાસરમાં રાખવી? પ્રાસાદ રચના-પ્રતિમાની દ્રષ્ટિનું ધોરણ-શિલ્પ પરીક્ષા-પ્રાસાદની ઉંચાઇ-પહોળાઇ-લંબાઇ અને ધ્વજા-જીર્ણોદ્ધારનું વાસ્તુ ક્યારે લઇ શકાય? ભામંડળ પ્રકટાવવાનો વિધિ-કાષ્ટ પરીક્ષા.

પૃષ્ટ ૧૯૯ થી ૨૫૩

(૧૦) સંતાન પ્રેમની સાર્થકતા? બાળકને નીશાળે ક્યારે મૂકવો-પૂર્વના કળાચાર્યો-પ્રથમના આશ્રમો-ગુરૂનું કર્ત્તવ્ય-શિષ્યને ક્યાં સજા કરવી? ક્યા વિદ્યાર્થીઓ ગુરૂને પ્રિય થાય? શિષ્યે કેવો વિનય રાખવો? શિષ્યનો પોષાક કેવો હોય? ગુરૂને કેવી રીતે સંબોધવા? વિદ્યા પ્રાપ્તિના દસ કારણો-નવી વિદ્યાનો આરંભ ક્યારે થાય? ભાષાનો અભ્યાસ-તર્કશાસ્ત્ર-નીતિશાસ્ત્ર વિગેરેના અભ્યાસની શી જરૂર છે? વૈદ્ય વિદ્યાના આઠ ભેદો-કામશાસ્ત્ર, મંત્રશાસ્ત્ર, અંગ સ્ફુરણશાસ્ત્ર. આદિના અભ્યાસની જરૂર-નવકાર મંત્રનું માહાત્મ્ય.

પૃષ્ટ ૨૫૪ થી ૨૭૦.

(૧૧) વિષ ચિકિત્સા, સર્પો મનુષ્યને શામાટે કરડતા હશે? સર્પ દંશને અને તિથિ-વાર-નક્ષત્રને નજીકનો સંબંધ-દંશ ઉપરથી દરદીના ભવિષ્યની પરીક્ષા-દૂતના દેખાવ ઉપરથી દરદીના ભાગ્યનું સૂચન-શરીરના મર્મસ્થાનો અને તે ઉપર સર્પદંશની અસર, પ્રાણઘાતક ઝેરનું કમિક પરિણામ-કેવા લક્ષણોવાળો દરદી બચી જાય-સર્પના સ્થાનભેદે પ્રકાર-વિષનો ઉદયકાળ-અપરાન્ત યોગ-વારભેદે વિષની અસર-અનંત, વાસુકી આદિ નાગના લક્ષણ-વિષ કેવી રીતે શરીરમાં પ્રસરે છે અને તે ક્યાંસુધી

સુભાષ્ય ગણાય? મનુષ્યની અમૃતકળા વિષે વિવેચન-વિષ ઉતારવાના વ્યવહારિક પ્રયોગો પૃષ્ટ ૨૭૦ થી ૨૮૭

(૧૨) દર્શન શાસ્ત્રના અભ્યાસથી પ્રાપ્ત થતી આત્મશાંતિ-જૈન દર્શન મહિમા-સદ્દેવતત્ત્વ-સ્યાદ્‌વાદ-નવતત્ત્વ-જીવાજીવ-ગુરૂસ્વરૂપ દિગમ્બર તથા શ્વેતામ્બર સાધુમાં ભિન્નતા-મીમાંસક મતની માન્યતા-બુદ્ધધર્મનું સ્વરૂપ-બૌદ્ધ ધર્મની પેટા શાખાઓ-સાંખ્યમત-શૈવમતનું સ્વરૂપ, ન્યાયમત-વૈશેષિકના માન્ય પદાર્થો-નાસ્તિકનું મન્તવ્ય-અનુમાન, ઉપમિતિ, આપ્ત કથન, આદિનુ સ્પષ્ટીકરણ, સદાચારની કીમત-વાણી-વિનયનો સામાન્ય ઉપદેશ-વાણીની મનોહરતા કેવી રીતે આણવી? પ્રશંસા અને નિંદામાં સમભાવ રાખવા વિષે-ક્યાં મૌન સેવવું? અભિપ્રાય એકદમ ન આપી દેવો-કઠોર શબ્દો કેવી યુક્તિથી કહેવા? વચમાં બોલી ઉઠવાની કુટેવ ટાળવા વિષે-પુનરૂક્તિ દોષ વિષે વિવેચન, વચન આપતાં પહેલાં કેટલી વાતોનો વિચાર કરી લેવો? રહસ્યારહસ્ય વિવેક, મનુષ્યની દૃષ્ટિમાં તેનું હૃદય કેવી રીતે પારખવું? નેત્ર પરિક્ષાદ્વારા માણસના નસીબની પરીક્ષા, નોળીઆ, મયૂર, તથા કુકડાના જેવા નેત્રો હોય તો શું સમજવું? ભૂત વળગ્યું હોય તે માણસની નજર કેવી હોય? ક્યારે કયે રસ્તે જવું તે સંબંધી સામાન્ય સૂચના, માર્ગે ચાલતાં દૃષ્ટિ ક્યાં રાખવી? પ્રયાણ કરતાં પહેલાં રાખવી જોઈતી સાવધતા, વળાવવા માટે ક્યાં સુધી જવું? પ્રવાસમાં રાખવાની સાવચેતી, હાથી, ઘોડાથી કેટલું દૂર ચાલવું? કેવા સ્થાનમાં આશ્રય લેવો? પૃષ્ટ ૨૮૭ થી ૩૨૦

(૧૩) મનતન ચલાવવાનું સ્થાન-મસલતમાં સાથે કોને રાખવો, કોની સાથે મસલત ચલાવવી? મસલતના સ્થાનમાંથી નીકળ્યા પછી શું કરવું? નિર્બળતાની ભાવનાઓ ફેંકી દેવા વિષે, આપત્તિમાં પણ કર્તવ્ય

છપાય છે! છપાય છે!! છપાય છે!!!

છેલ્લા દશ વર્ષ થયા અમારી પાસે એજ ફરીયાદ મુખ્યત્વે આવ્યા કરતી કે " શ્રાવકોને તેમના નિત્યના ધર્મકૃત્યોમાં સરળતા થાય એવો કોઇ ગ્રંથ ક્યાં છે? અમોયે એ ફરીયાદનો સંતોષકારક ઉત્તર આપવા ડાયરીની સાઇઝમાં એક બે સુબ ગ્રંથ બહાર પાડવાનો ઠરાવ કર્યો છે.

આ ઉપયોગી ગ્રંથ શ્રાવણ માસમાં બહાર પડશે. આ ગ્રંથના અગાઉથી બે આના ડીપોઝીટ મોકલી ગ્રાહક થનાર પાસેથી કિંમત રૂપીઆ બે લેવામાં આવશે, અને પાછળથી કિંમત રૂપીઆ ત્રણ લેવાનો ઠરાવ કરેલ છે.

છપાય છે.

જે શ્રાવકો પોતાનું શ્રાવકપણું ઉજ્વળ બનાવવા ચાહતાં હોય તેમને માટે આ ગ્રંથ એક સલાહકાર તરીકેનું કર્તવ્ય બજાવે છે.

આ ગ્રંથમાં નીચે મુજબ ફોટાઓ દાખલ કરવામાં આવશે.

૧ શ્રી મહાવીરસ્વામી
૨ શ્રી ગૌતમસ્વામી
૩ શ્રી પાર્શ્વનાથજી
૪ શ્રી કેશરીઆનાથજી
૫ શ્રી મણીભદ્રજી યક્ષ
૬ શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી
૭ શ્રી પદ્માવતીજી દેવી
૮ શ્રી ચોવીશ તીર્થંકર અને નવપદજીનું મંડળ.

આ દર્શનીય છબીઓ ખાસ મોટા ખર્ચે તૈયાર કરાવેલ છે. આ ગ્રંથનું પુઠું અતિ સુંદરમાં સુંદર બનાવવામાં આવશે.

ચેતવણી આપીએ છીએ કે આ ગ્રંથના ગ્રાહક થવામાં જો વિલંબ કરશો તો પાછળથી પસ્તાશો.

આ ગ્રંથનું નામ — —

સરસ સચિત્ર સ્તવનાવળી છે.

અને

તેના ગ્રાહક વધુ હોય તો નીચેના શિરનામે
તમારૂં નામ રજીસ્ટર કરાવી કુપન મગાવીલ્યો.

મેઘજી હીરજી બુકસેલર,

સ્ત્રી–પુરૂષોનો સાચો સલાહકાર

વિવેક વિલાસ

યાને

સૂરિ શિષ્ય સંવાદ

(૧)

સૂરિ—તમે બરાબર વખતસર જ મ્હારી પાસે આવી પહોંચ્યા છો. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થની પ્રાપ્તિ ઇચ્છનાર મનુષ્યોએ રાત્રીનો આઠમો પહોર બાકી રહે તે વખતે–અર્થાત્ લગભગ સાડા ચાર વાગે પથારીમાંથી જાગૃત થવું જોઇએ.

શિષ્ય—પણ કેટલીક વખત રાત્રી બેચેનીમાં અને સ્વપ્નમય સ્થિતિમાં પસાર થાય છે તેનું શું કારણ હશે? ગુરૂદેવ!

સૂરિ—કોઈ અનુભવેલી વાત મનમાં રહી જવાથી, પ્રત્યક્ષ જોયેલી વસ્તુનું ધ્યાન કર્યા કરવાથી તેમજ અજીર્ણ, ચિંતા અને સ્વભાવદોષ આદિ કારણોને લીધે મનમાં વ્યાકુળતા થઇ આવવાથી, મનુષ્યો પુરી નિદ્રા લઇ શકતા નથી, તેથી તેમની રાત્રી સ્વપ્નાઓ જોવામાં જ પસાર થઇ જાય છે.

શિષ્ય—એ સ્વપ્ન સાચા પડતાં હશે કે નહીં ?

સૂરિ—મેં ઉપર જે કારણો દર્શાવ્યાં તે કારણોના પરિણામે જો સ્વપ્ન આવ્યાં હોય તો તે બિલકુલ નિષ્ફળ જાય છે, પણ તે ઉપરાંત સ્વપ્ન આવવાના બીજાં કેટલાંક દૈવી કારણો હોય છે. ધર્મકૃત્યના પ્રભાવથી તેમજ દેવતાદિના જે સ્વપ્ન આવે છે, તે ઘણી વાર ખરાં પડે છે.

શિષ્ય—દૈવી કારણો વિનાનાં જે સ્વપ્નાં આવે તે બધાં શું નિરર્થક જતાં હશે ?

સૂરિ—નહીં, સ્વપ્નશાસ્ત્ર એ આપણું એક પ્રાચીન શાસ્ત્ર છે. તે સંબંધમાં આપણા પૂર્વાચાર્યોએ પોતાની દિવ્ય દૃષ્ટિથી એવાં સત્યો શોધી કાઢ્યાં છે કે જેનો પુરેપુરો ખ્યાલ હજી પાશ્ચાત્ય પ્રજાને નથી આવી શક્યો. ટુંકામાં એટલું સમજી લેવું બસ થશે કે જેઓ તદ્દન નીરોગી હોય છે, જેઓ પોતાની ઇંદ્રિયોને સંયમમાં રાખી શકે છે અને જેઓ નિર્દોષ તથા પવિત્ર ચિત્તવાળા હોય છે, તેમનાં સ્વપ્ન કદિ મિથ્યા થતાં નથી.

શિષ્ય—એજ સંબંધમાં બીજી એક વાત પૂછી લઉં. સઘળાં સ્વપ્ન તુરતમાં જ પોતાનો પ્રભાવ બતાવતા હશે ?

સૂરિ—સામાન્ય રીતે એવો નિયમ છે કે રાત્રીના પ્રથમ પહોરે જે સ્વપ્ન આવે તે પ્રાયઃ એક વર્ષે પોતાનો પ્રભાવ બતાવે, બીજા પહોરનું સ્વપ્ન છ માસે, ત્રીજા પહોરનું ત્રણ માસે, ચોથા પહોરનું એક અને માસે રાત્રીની છેલ્લી બે ઘડીએ દીઠેલું સ્વપ્ન દશ દહાડે અને સૂર્યોદયના વખતનું સ્વપ્ન તુરતમાં જ ફળ આપે છે.

શિષ્ય—અમુક સ્વપ્નનુ ફળ સારૂ વા માઠુ આવશે, તે કેવી રીતે જાણી શકાય ?

મુનિ—એ વિષય જરા ગંભીર છે એટલા માટે ગુરૂની સાંનિધ્યમા તેનો અભ્યાસ થવો જોઇએ સ્વપ્નના અર્થ સમજવામા બહુજ બુદ્ધિમત્તાની અને વિવેકની જરૂર પડે છે આવી બુદ્ધિમત્તા અને વિવેક ન હોય તો ઘણીવાર તેનુ માઠુ પરિણામ આવે છે શાસ્ત્રમા ફરમાવવામા આવ્યું છે કે સ્વપ્ન સબંધી વાતો જેની તેની પાસે ન કર્યા કરવી બની શકે તો સદ્ગુરૂ પાસે જઇ સ્વપ્નનો ખુલાસો મેળવવો

શિષ્ય—ચોક્કસ પ્રકારના સ્વપ્નનુ પરિણામ ચોક્કસ પરિણામમા આવવુ જ જોઇએ, પછી તે ગમે તેને કહી સભળાવો, તેથી માઠુ પરિણામ કેવી રીતે આવે ?

મુનિ—એકજ દાખલો આપુ એક એવી પ્રચલિત કથા એ છે કે એકવાર એક બાઇએ સ્વપ્નાવસ્થામા મ્હોટો સાગર નિહાળ્યો અને તે સાગરનુ પોતે પાન કરી ગઇ ! સવારમા ઉઠી, બાઇએ આ વાત પોતાની એક ભોળી બ્હેનપણીને કહી સભળાવી પેલી બ્હેનપણી આ સ્વપ્નવૃત્તાન્ત સાભળી એકદમ બોલી ઉઠી કે—" બ્હેન! અરર ! એક-બે લોટા જેટલુ પાણી પીવાથી પેટ ફાટી જાય, તો પછી એક સાગરનુ પાણી પીવાથી તારી શી દુર્દશા થશે, તેનો કાઇ ખ્યાલ કર્યો ? તારૂ પેટ તો હમણા ને હમણા જ ફાટી જવુ જોઇએ ? " આ ઉત્તર સાભળી પેલી બાઇ ગભરાઇ ગઇ કથાર કહે છે કે છેવટે તે બાઇ ત્યાંને ત્યાંજ મરી

ગઇ. હવે જો આને આજ વાત તેણે પોતાના સુજ્ઞ પતિ કે સદ્ગુરૂ પાસે કરી હોત તો તેને કેટલો બધો લાભ થાત, એ અમે સારી રીતે સમજી શકીએ છીએ. મતલબ કે એવી વાતો જ્યાં ત્યાં કર્યાં કરવાથી લાભને બદલે નુકશાન જ થાય છે, એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી.

શિષ્ય—આપે કહ્યું કે શરીરમાં વ્યાધી રહ્યા કરતો હોય, તો રાત્રી બેચેનીમાં પસાર થાય છે. વ્યાધીનું મૂળ મ્હોટે ભાગે મળ-પ્રકોપ હોય છે, એ મળ-પ્રકોપ ન થાય એવો કાંઇ સરળ ઇલાજ બતાવશો ?

સૂરિ—વત્સ ! જેઓ આપણા પ્રાચીન શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો મુકી દઇ, આરોગ્ય અને સુખને માટે સંપૂર્ણ આડાં-અવળાં ફાંફાં મારે છે, તેઓ કદાપિ સંપૂર્ણ આરોગ્ય અને સુખ મેળવી શકતાં નથી. બીજી વાત કરવાથી વિષયાંતર થશે. હાલ પ્રસંગોપાત એટલુંજ કહીશ કે મળશુદ્ધિને માટે આપણા આર્ય-શોધકોએ જે એક સરળ અને અસરકારક ઉપાય શોધી કાઢ્યો છે, તે ઉપાય જો નિયમિતપણે ચાલુ રાખવામાં આવે તો હું ધારૂં છું કે પેટનાં અને માથાનાં અસંખ્ય દર્દો દૂર થયા વિના ન રહે ? એ ઉપાય પણ એવો સહજ અને સરળ છે કે એક ઝુંપડીમાં વસનાર તદ્દન કંગાળ પણ તેનો લાભ લઇ શકે !

શિષ્ય—તે ઉપાય કૃપા કરીને જલદી બતાવી દ્યો ! હું તે સાંભળવાને બહુ ઉત્સુક છું.

સૂરિ—તારી ઉત્સુકતા જોતા મને લાગે છે કે, જ્યારે તું તે ઉપાય સાભળશે ત્યારે તારા આશ્ચર્યનો પાર નહીં રહે લોકોને સ્વાભાવિક અને સહજસાધ્ય કુદરતી ઉપાયોમા બહુ શ્રદ્ધા રહેતી નથી, એ ખરેખર દુર્ભાગ્યનો વિષય છે?

શિષ્ય—મને આપની ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે આપ જે કહેશો તે વ્યાજબી જ હશે, એમ હુ અંત કરણથી સ્વીકારૂં છુ

સૂરિ—સાભળ ત્યારે, પ્રાત કાળમા ઉઠી જળપાન કરવાથી મળ-દોષ અનાયાસે દૂર થઇ જાય છે જળપાન કેટલુ કરવુ એ પ્રકૃતિ ઉપર આધાર રાખે છે કેટલાકો તો ધરાઈને જળપાન કરવાનુ કહે છે, જ્યારે કેટલાકો આઠ ખોબા પાણી પીવાનુ કહે છે પ્રારભ કરનારાઓએ ધીરે ધીરે જળપાનનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ

શિષ્ય—જળપાનનો કાઇ વિધિ હશે કે નહીં?

સૂરિ—જળ એવી નિર્દોષ વસ્તુ છે કે, તે સબધે બહુ ભય રાખવાનુ કારણ રહેતુ નથી અલબત્ત આટલી વાત ધ્યાનમા રાખવી જોઇએ, કે જળપાન કર્યા પછી નિદ્રા ન કરવી જોઇએ તેમજ પરિશ્રમ પડે એવુ કાર્ય ન કરવુ જોઇએ પ્રાત કાળના સમયમા શાસ્ત્રીય વાતોનો વિચાર કરવાથી તેમજ પવિત્ર પુરુષોના જીવનચરિત્રોનુ સ્મરણ કરવાથી આત્માની સઘળી ગ્લાની દૂર થાય છે એટલા માટે જળપાન કર્યા પછી સ્વસ્થ ચિત્તે એવી ધાર્મિક ક્રિયોનુ મનન કરવું, એ વધારે હિતાવહ છે

શિષ્ય—ઠડા જળને બદલે નરમાગરમ પાણી પીવાથી

જો મળશુદ્ધિ થતી હોય તો પછી ગરમ જળ પીવામાં કાંઇ હરકત ખરી ?

સૂરિ—પ્રારંભમાં કદાચ ગરમ જળ આંતરડાઓ ઉપર અસર કરે અને સ્વસ્થતાના જેવું જણાય, પરંતુ એકંદરે તેની અસર બહુ નુકશાનકર્ત્તા થાય છે. કારણ કે ગરમ જળનો અભ્યાસ થઇ જવાથી આંતરડાઓ તદ્દન દુર્બળ અને હઠીલા બની જાય છે. દુર્બળ અશ્વને ઉપરાઉપરી ચાબુકના પ્રહારો પડે તો તે પ્રહારને લીધે ઘડીભર દોડવા લાગે, પણ તે તેની સ્વાભાવિક ગતિ તો નજ કહેવાય. પ્રહારોનું પરિણામ એ આવે કે અંતે તે અશ્વ છેક શક્તિરહિત બની જાય. ગરમ જળ જેવા ઉપાયો તેમજ એવા બીજા કેટલાક ઉપચારો શરૂઆતમાં સુફળ બતાવે, તો પણ ડાહ્યા પુરૂષો તેને યથાસાધ્ય વર્જવાનું જ પસંદ કરે છે.

શિષ્ય—મળશુદ્ધિને માટે ચોક્કસ સમય મુકરર કરી શકાય કે કેમ ?

સૂરિ—મળોત્સર્ગ એ એક સ્વાભાવિક ક્રિયા છે. તેનો અસ્વાભાવિક રીતે રોધ કરવાથી ભયંકર દર્દો ઉત્પન્ન થાય છે. અધોવાત, વિષ્ટા, તૃષા, છીંક, હેડકી, નિદ્રા, ઉધરસ, શ્રમજનિત શ્વાસોચ્છ્વાસ, બગાસું, અશ્રુપાત વિગેરે સ્વાભાવિક ક્રિયાઓ ઉપર બળાત્કાર નહીં કરવો જોઇએ. મનુષ્યો કામ-ધંધામાં મશગુલ બની, કેટલીકવાર એ સ્વાભાવિક હાજતો ઉપર અકુદરતી દબાણ મુકે છે, પણ તેનું પરિણામ વિવિધ વ્યાધીઓ રૂપે એવું

તો જીવલેણ નીવડે છે કે, પછી હજારો ઉપાયો કરવા છતા એ જીવલેણ વ્યાધીઓ નિવારવાનુ દુઃસાધ્ય થઇ પડે છે નિયમીત અને શુદ્ધ સાત્વિક આહાર-પાન, તેમજ નિયમિત અને ધર્મ-નીતિમય વ્યવહાર એજ આપણા આર્યાવર્ત્તનુ એક મ્હોટામા મ્હોટુ ગૌરવ છે જ્યા એ માર્ગનુ રક્ષણ થાય છે, ત્યા આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ પ્રવેશ કરી શકતા નથી

શિષ્ય—સમજ્યો સર્વ રોગોનુ મુખ્ય કારણ મળ-પ્રકોપજ હોય છે, એમ મે પ્રથમ સાભળ્યુ હતુ પણ તેવો મળ-પ્રકોપ ન થવા પામે એવો કોઇ સહજ-સરળ અને ઘરગતુ ઉપાય મારા જાણવામા ન હતો આપની કૃપાથી આજે એ જ્ઞાન થયું મળોત્સર્ગ કરી આવ્યા પછી ગૃહસ્થ પુરૂષોએ શુ કરવુ જોઇએ ?

સૂરિ—તુ એમ માની લેતો જણાય છે કે હુ જે કાંઈ અત્યારે કહુ છુ, તેથી અધિક કઇ જાણવાપણુ રહેતુ જ નથી ? ખરી હકીકત એ છે કે હુ અત્યારે તને જે કહી રહ્યો છુ, તે તો મહા-સાગરના એક બિંદુ રૂપ પણ નથી એક માત્ર આરોગ્યનો જ વિષય જ આપણા પૂર્વપંડિત પુરૂષોએ એવી સુક્ષ્મતાથી અને વિશાળતાથી ચર્ચ્યો છે કે, આખી જીંદગી તેનો અભ્યાસ કરવામા ગુજારીએ તો પણ તે વિષય પુરેપુરો બુદ્ધિગમ્ય ન થાય દાખલા તરીકે મળોત્સર્ગ સબંધી જ તેમણે એવા ઉંડા સ્પષ્ટીકરણો કર્યા છે કે, જો હુ તને તે કહેવા લાગુ તો તને તે નિરર્થક પ્રલાપ અને ગાડપણ જેવા જ લાગે

શિષ્ય—કૃપા કરીને મને એ બધું ટુંકામાં સમજાવો. અમને પોતાને તો એવો અવકાશ ક્યાંથી જ હોય કે અમે જાતે તે સઘળા ગ્રંથોનો પાઠ કરી શકીએ ? આપના જેવા પરોપકારી પુરૂષો દુધમાંથી માખણ બનાવીને આપે, તેના ઉપર જ અમારો તો નિર્વાહ ચાલે.

સૂરિ—જો તને કંટાળો આવતો ન હોય અને પૂર્વપુરૂષોના કથન ઉપર શ્રદ્ધા હોય તો સાંભળ. એક મળોત્સર્ગના વિષયમાં જ કેટલું બધું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યું છે ? "રાખ અથવા છાણ જ્યા પડયું હોય, જ્યાં ગાયો ફરતી-હરતી હોય, જ્યાં રાફડો આવેલો હોય, વિષ્ટા વિગેરે મલિન વસ્તુઓ જ્યાં પડેલી હોય, ઉત્તમ વૃક્ષ અથવા અગ્નિ સળગતો હોય, જ્યાં પાણી ભરવાનું કે વિસામો લેવાનું સ્થાનક હોય, એવે ઠેકાણે અથવા રાજમાર્ગ ઉપર, સ્મશાન નજીક કે નદીના કાંઠે, બનતાં સુધી મળ-મૂત્રોનો ત્યાગ કરવો નહીં." તેની સાથે વળી; એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે-પવનનો પ્રવાહ જે દિશામાંથી આવતો હોય, તે દિશા તરફ પોતાની પુંઠ ન કરવી જોઇએ; સ્ત્રીઓ અથવા પૂજ્ય પુરૂષોની દૃષ્ટિ-બ્હાર જવું જોઇએ, તેમજ પત્થર ઉપર બેપગ એવી રીતે મુકવા કે, જેથી ધીરે ધીરે મળ-મૂત્રનો ત્યાગ કરી શકાય. તે પછી કાંટો કે કાંકરો ન હોય એવી માટી લઇ, મળદ્વારની શુદ્ધિ કરવી. પછી બીજાં-આડાં-અવળાં કામો રહેવા દઇ હસ્ત-પદાદિનું પ્રક્ષાલન કરવું." આ બધી શાસ્ત્રિય વિધિ છેક બુદ્ધિમાન્ અને સુખની ઇચ્છાવાળા

પુરૂષો દેશ-કાળ પ્રમાણે એ વિધિને માન આપે તો બહુ લાભ પ્રાપ્ત કરે એમાં શક નથી.

શિષ્ય—અત્યારે લોકોનો મ્હોટો ભાગ ભાગ્યે જ એ વિધિને અનુસરતા હશે.

સૂરિ—એનું પરિણામ પણ પ્રત્યક્ષ જ છે? કેટલા બધા લોકો પેટના દર્દી, અને ચેપી રોગોથી પીડાય છે? લોકો બહારથી સ્વચ્છ દેખાવાનો હદ ઉપરાંતનો પ્રયત્ન કરે છે, પણ આરોગ્યના સંરક્ષણ માટે જે પ્રયત્ન ખાસ આવશ્યક છે, તે તો કોઇ વિરલ નજર કરતો હશે. મળોત્સર્ગની ક્રિયા પતી ગયા પછી, મનુષ્ય માત્રે થોડી ઘણી વ્યાયામ-કસરત કરવી જોઇએ. વ્યાયામથી દેહ કસાય છે, અને અંગમાં સ્ફુર્તિ આવે છે.

શિષ્ય—જેને અંગમહેનતનું કામ કરવું પડતું હોય તેને કસરતની જરૂર પડે. પણ અમારા જેવા માણસો કે જેને માત્ર દુકાનમાં કે ઘરમાં બેસી રહેવાનું હોય તેમને કસરતની શી જરૂર?

સૂરિ—દેહની જ્યાંસુધી જેટલી જરૂર હોય ત્યાંસુધી કસરતની પણ તેટલીજ જરૂર છે. એ કોઇએ સ્વીકારવી જોઇએ. અંગ-મહેનત કરનાર તો, હરકોઇ પોતાની કમાણી અર્થે શારીરિક મહેનત કરે, પણ જેમને આખો દિવસ બેસી જ રહેવાનું હોય, તેમણે તો હરકોઇ ઉપાયે પ્રાત:કાળે કે સંધ્યાકાળે થોડી હરવા-ફરવાની ને દોડવા વિગેરેની કસરત કરવી જોઇએ.

શિષ્ય—ગાડીમાં કે અશ્વ ઉપર સવારી કરીને ફરવા જઇએ, તે કસરત કહેવાય કે નહીં?

સૂરિ—ગાડીમાં જવાથી ખુલ્લી હવાનો લાભ મળે, પણ તેથી દેહને કસાવાપણું મળતું નથી. અશ્વ ઉપર બેસીને બ્હાર મેદાનમાં નીકળી પડવું એ અલબત્ત ઉપયોગી છે. તેમ કરવાથી આપણા અંગને તથા અશ્વને પણ કસરત મળે છે, પરંતુ સૌ કરતાં સરસ રીત તો એજ છે કે, જે વડે શરીરના તમામ અંગો–પાંગોને મહેનત પહોંચે અને પસીનો છુટવા પામે, એવી વ્યાયામ કરવી જોઇએ. જુઓ, આજે તમારૂં શરીર કેટલું દુર્બળ તથા નિસ્તેજ જણાય છે? પાંચશેર ભાર હાથમાં ઉપાડી પાંચ પગલાં ચાલતાં પણ તમે હાંફી જાઓ છો? ક્યાં ગયો તમારો પૂર્વનો જુસ્સો? ક્યાં ગયું તમારૂં પૂર્વનું અંગબળ? વૈભવમાં પડવાથી અને નિત્ય ગાદી ઉપર પડ્યા રહેવાથી તમે તમારૂં અંગબળ તથા તેની સાથે મનોબળ પણ ગુમાવી દીધું છે? તમને આજે બ્હારનું જગત્ મનુષ્યત્વહીન માની બેઠું છે અને ખરૂં જોતાં તમારામાં કોઇ પણ પ્રકારનું એવું સામર્થ્ય નથી રહ્યું કે, જગતની ઇતર પ્રજા તમને એક પ્રજા તરીકે મત આપે.

શિષ્ય—અમારાં દેહ દુર્બળ બન્યાં છે, એ વાત કબૂલ કરીએ, પણ તેની સાથે અમારાં મનમાં દુર્બળતાએ પ્રવેશ કર્યો છે, એમ કેવી રીતે કહી શકાય?

સૂરિ—દેહ અને મનને પરસ્પરમાં કેવો નિકટનો સંબંધ છે તે તમે નથી જાણતા, તેથીજ આવા ઉદ્ગાર કહાડો છો. એક–બીજાની દુર્બળતાની અસર પરસ્પરને કદિ પણ થયા વિના રહેતી નથી. તમે જ્યારે અશક્ત બની માંદગીને બીછાને

પડ્યા હો છો, ત્યારે તમારું મન કેટલી જાતના તરંગો કર્યા કરે છે? તમારી અશક્તાવસ્થામાં તમે વાત વાતમાં કેટલા બધા ચીડાઈ જાઓ છો? તમારી બીજી વાસનાઓ કેટલી બધી ઉગ્ર બની જાય છે? જો તમે લક્ષપૂર્વક આ બધી બાબતોનો વિચાર કર્યો હશે, તો તમને દેહની સાથે મન અને આત્માને કેવો ગાઢ સંબંધ છે, તે સમજાયા વિના નહીં રહ્યું હોય મારી કહેવાની મતલબ એજ છે કે, મનુષ્યમાત્રે કેવળ શરીરના સુખને અર્થે નહીં, પણ મન અને આત્માની સબળતા સાચવી રાખવાની ખાતર પણ વ્યાયામ કરવી જોઈએ વ્યાયામથી શરીર સ્ફુર્તિમાં રહે છે, તેમ મન પણ પ્રફુલ્લિત થાય છે મન એજ પાપ-પુણ્યમાં કારણભૂત છે, એમ તમે અત્યારપૂર્વે સાંભળ્યું હશે ત માટામાં પુરતું શરીર-સામર્થ્ય હોય તોજ તમે મનોનિગ્રહ કરી શકો મન ઉપર સંયમ રાખવો એ કાંઈ કંગાળ-દરિદ્રી કે દુર્બળ કાગડા-કીડાઓનું કામ નથી તેને માટે તો મનુષ્યત્વ જોઈએ શરીરને કેળવ્યા વિના વિધિ પરિસહો સહન કરી શકાતા નથી

શિષ્ય—હવેથી હું વ્યાયામ કરવાનું લક્ષમાં રાખીશ

સૂરિ—તમે એકલા તમારા શરીરને કસો એજ બસ નથી તમારી પ્રજા તથા તમારા સંબંધીજનોને પણ તમારે વ્યાયામના ફાયદા તમારા પોતાના પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંતથી બતાવી આપવા જોઈએ તમે પ્રથમ જે એવી શંકા કરી કે "અમને વ્યાયામની શી જરૂર છે? અમારે રણક્ષેત્રમાં લડવા જવું છે? અમારે કયા મજુરી કરવા જવું છે" એવી શંકાઓ ઘણાને થાય

છે. લડવા જનારને અથવા મજુરી કરનારને જ દેહબળની જરૂર હોય, એમ માનવું એ મોટી અજ્ઞાનતા છે. કસરતી મનુષ્ય મ્હોટે ભાગે નિર્ભય અને નિડર બને છે અને નિર્ભયતા એ આત્માનો ગુણ હોવાથી તેનું આત્મબળ ધીમે ધીમે ખીલવા લાગે છે. વ્યાયામને એટલા જ માટે હું ધાર્મિક મહત્ત્વ આપવા પ્રેરાયો છું.

શિષ્ય—મારી એ શંકા તો દૂર થઇ. હવે વ્યાયામ પછીનો વિધિ કૃપા કરીને બતાવશો ?

સૂરિ—વ્યાયામ પછી દંતધાવનનો વિધિ જાણવો જોઇએ. પાચનશક્તિનો ઘણોખરો આધાર દાંત ઉપર જ રહેલો છે. જેના દાંત સારા હોય છે અને જેઓ દાતનો સારી રીતે ઉપયોગ કરે છે, તેમને વ્યાધિઓ હેરાન કરતા નથી. દાંતના સંરક્ષણ અર્થે દંતધાવનનો વિધિ સૌએ જાણી લેવો જોઇએ.

શિષ્ય—દાતણ તો અમે બનતાં સુધી રોજ કરીએ છીએ. છતાં અમારી દાંત સંબંધી ફરીયાદ હમેશાં ચાલુ જ રહે છે, તેનું શું કરવું ?

સૂરિ—એક જ કાર્ય બે જુદા જુદા માણસો કરે તેમાં ઘણો ફેર પડે છે. ડાહ્યો માણસ જે કાર્ય કરે છે તે દીપી નીકળે છે, તેનો શ્રમ અને સમય સાર્થક થાય છે, જ્યારે અબુઝ માણસ તે ને તે જ કાર્ય કરવા છતાં, તેવો લાભ મેળવવામાં પછાત રહે છે. તમે બધા દાતણ કરો છો એ વાત ખરી, પણ દાતણ કેવું લેવું જોઇએ, કેવી શાંતિથી દાતણ કરવું જોઇએ અને

દાતણ કર્યા પહેલા તથા પછી દંતશુદ્ધિ માટે શુ કરવુ જોઇએ, એ વિષય ભાગ્યે જ કોઇ જાણતુ હશે

શિષ્ય—અમે તો પ્રાત કાળમા ઉઠતા જ દાતણ મ્હોમા નાખી જરા ચાવ્યુ–ન ચાવ્યુ, કરી કહાડી નાખીએ છીએ દાતણ કરવુ એમા તે વળી વિધિ કે શાંતિની જરૂર જ શી ?

સૂરિ—પ્રાત કૃત્યો સંપૂર્ણ શાંતિ અને ઉદ્દેશ પુર સર જ થવા જોઇએ, એ વાત ઘણા લોકો ભુલી ગયા છે દાતણ મ્હોમા નાખતા પહેલા પોતાની ટચલી આગળીથી દાતના પેઢા ઘસવા જોઇએ એમ કરવાથી પેઢા મજબુત થાય છે દાતણ પણ સીધુ, ગાઠ વિનાનુ, મારો કર્યો થાય તેવુ, જેનો અગ્ર ભાગ કોમળ હોય એવુ, બાર આગળ લાબુ, ટચલી આગળી જેટલુ જાડુ, જાણીતા વૃક્ષનુ તથા સારી ભૂમિમા ઉગેલા વૃક્ષનુ દાતણ મનુષ્યે પસંદ કરવુ જોઇએ દાતણને ટચલી આગળી અને તેની જોડેની આગળી એ બેની વચ્ચે પકડી, જમણી અથવા ડાબી દાઢે ધીમેથી સારી રીતે ઘસવુ દાત ઘસતી વખતે બીજી વાતોનો તર્ક-વિતર્ક નહીં કરતા, દંતશુદ્ધિનુંજ લક્ષ બરાબર રાખવાનુ જોઇએ દાતણ કરતી વખતે દાતની આજુ બાજુના માસને પીડા ન થાય એ ધ્યાનમા રાખવુ દુર્ગંધવાળુ, અંદરથી પોલુ, સુકુ તથા મીઠુ ખાટુ–ખારૂ દાતણ વર્જવુ જોઇએ

શિષ્ય—દાતણ કદાચ ન મળી શકે તો ?

સૂરિ—દાતણના અભાવે કોગળાથી મુખશુદ્ધિ કરી

લેવી, પરંતુ જીભ ઉપરનો મેલ તો હુમેશા ઘસીને ઉતારવો જોઇએ. દાતણ હોય તો તેના ચીરીઆ કરી જીભ સાફ કરવી, પછી ત ધોઇ શુદ્ધ ભૂમિ ઉપર નાંખી દેવી.

શિષ્ય—દાતણ હુમેશાં ગમે તેવી અવસ્થામાં કરવું જ જોઇએ, એવો કાંઈ નિયમ છે ?

સૂરિ—નહીં. દાતણનો ઉદ્દેશ મુખશુદ્ધિનો છે. વૈદ્યક-વિજ્ઞાન કહે છે કે, ખાંસી—શ્વાસ—જ્વર, અજીર્ણ—સોજો—તૃષા મુખપાક તથા માથાના, નેત્રના, હૃદયના અને કાનના દુખાવામા રોગીઓએ દાતણ ન કરવું જોઇએ. અલબત્ત મુખશુદ્ધિ કરવાની મનાઇ નથી.

શિષ્ય—કેટલાક નાક વાટે પાણી પીવાનું કહે છે તેનો શું ઉદ્દેશ હશે ?

સૂરિ—પ્રાતઃકાળમાં ધીરે ધીરે નાક વાટે ચોખ્ખું પાણી પીવાથી ઘણા રોગોનો નાશ થાય છે. પ્રારંભમાં એમાં અભ્યાસ કરનારને જરા મુશ્કેલી જેવું જણાય છે. પણ ધીમે ધીમે એ મુશ્કેલી દૂર થઇ શકે છે. વૈદ્યકશાસ્ત્ર કહે છે કે, જે પુરૂષો હમેશાં નાક વાટે પાણી ઉતારે છે, તેમના મુખમાં સુગંધી, સ્વરમાં સ્નિગ્ધતા તથા, ઇંદ્રિયોમાં નિર્મળતા અને દેહમાં કોમળતા રહે છે. જુઓ, હાથીઓ નાક વાટે પાણી પીએ છે, તેથી તેઓ કેવા નીરોગી અને બળવાન્ રહી શકે છે ? યોગીઓ આ વિષયનું માહાત્મ્ય બહુ વર્ણવે છે.

શિષ્ય—દંતધાવન પછી આપ કયા અગત્યના કાર્યને સ્થાન આપો છો ?

સૂરિ—સુખશુદ્ધિને મે પ્રથમ સ્થાન આપ્યુ છે, એટલે તે સર્વ કરતા વધુ ઉપયોગી છે અને તેની પાસે બીજા વિષયો ગૌણ છે, એમ માની લેવાની ઉતાવળ કરવી ઘટતી નથી પ્રાત-કાળમા પથારીમાથી ઉઠતા સૌ પ્રથમ માત-પિતાને તથા ઘરના વૃદ્ધ વડીલોને નમસ્કાર કરવા જોઇએ માત-પિતાની સેવા એ દેવસેવા જેટલી જ મહત્વની છે માત-પિતાને તથા આચાર્યને દેવતુલ્ય વર્ણવવામા આવ્યા છે તેઓ આપણા ઉપર જે ઉપકારો કરે છે અને કર્યા છે, તેનુ વર્ણન કોઇ કરી શકયુ નથી આવા ઉપકારીઓની સેવા-ભક્તિ કરવાથી તેમના અત કરણનો આશિર્વાદ આપણા ઉપર ઉતરે છે અને તેથી સુખ અને ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે માત-પિતા તથા વૃદ્ધ પુરૂષોની સેવા કરવી અને તીર્થયાત્રા કરવી એ બન્ને સરખા છે, એમ પણ કોઈ કોઇ સ્થળે ઉપદેશમા આવ્યુ છે

શિષ્ય—માત-પિતાની સેવા-ભક્તિ સૌ સુસ્તાનો કરે એ સ્વાભાવિક છે જેઓ તેમ નથી કરતા તેઓ આ લોકમા નિદાય છે અને પરલોકમા પણ દુ ખી થાય છે જેઓ પોતાના વડીલો અને વૃદ્ધોનો અનાદર કરે છે તેઓ વૃદ્ધાવસ્થામા પોતાના સતાનો તરફથી એવોજ અનાદર મેળવી દુ ખી થાય છે અને પશ્ચાત્તાપમા જીદગી પુરી કરે છે આવા ઘણા દાખલાઓ અમારા સસાર-વ્યવહારમા જોવામા તથા સાભળવામા આવે છે

સૂરિ—એટલાજ માટે મનુ જેવાને એટલે સુધી કહેવુ પડયુ છે કે—“ વૃદ્ધ મા-બાપ, શીળવતી ભાર્યા, અને અજ્ઞાન પુત્રનુ ભરણ-પોષણ સેકડો અકાર્યો કરીને પણ કરવુ ”

શિષ્ય—અકાર્યો કરીને પણ માત-પિતાદિને સંતોષ આપવો એવું વિધાન કરવાનું શું કારણ ?

સૂરિ—માત-પિતાની સેવા એ પણ એક ધર્મકાર્ય છે. ધર્મની ખાતર અધર્મ કરવો એ જોકે અનુચિત છે, પણ અહીં અકાર્યો કરવાં જ એવો કાંઇ આગ્રહ નથી. મતલબ એ છે કે પોતે જાતે દુઃખો સહીને-ગમે તે ભોગે માતૃ-પિતૃ સેવા કરવી જ જોઇએ. તે અર્થે કદાચ ન કરવા યોગ્ય કાર્યો કરવાં પડે તોપણ કરવાં. મનુમહારાજનો આશય એ ભક્તિનું ગૌરવ બતાવવાનો છે. આજકાલ જેઓ અસત્ય અને અપ્રમાણિકતાથી શ્રીમંત બની પોતાના વૃદ્ધ વડીલોનો અનાદર કરે છે, તેઓ જો એટલું સમજે કે તેમની શ્રીમંતતા અને સંપત્તિનો ખરો સદ્-ઉપયોગ વડીલોની સેવામાં જ રહેલો છે, તોપણ ઘણું છે. શાસ્ત્રોમાં એમ સ્પષ્ટપણે પ્રબોધવામાં આવ્યું છે કે-જેઓ વૃદ્ધ વડીલોની સેવા કરતા નથી, તેમનાથી ધર્મ વેગળો રહે છે અને જેઓ રાજાની સેવા કરતા નથી, તેમનાથી દ્રવ્ય વેગળું રહે છે.

શિષ્ય—આપશ્રીએ પ્રાતઃકૃત્યોનું વર્ણન કરતાં પ્રસંગોપાત પિતૃભક્તિનો જે ઉપદેશ આપ્યો છે, તે મારા અંતઃકરણમાં ઉંડો ઉતરી ગયો છે. હું કુદરતી રીતે જ મારાં વૃદ્ધ માત-પિતા અને સગાં-સંબંધીઓની સેવા કરવા ઉત્સુક રહ્યા કરૂં છું કારણ કે હું માનું છું કે દેવ-દેવીઓ કરતાં પણ માત-પિતા પોતાનાં સંતાનો ઉપર અનેકગણા ઉપકારો કરે છે. દેવો તો જ્યારે એકાગ્રતા પૂર્વક તેમની સેવા-ભક્તિ અને સાધના કરીએ ત્યારેજ પ્રસન્ન થઇ આપણું કલ્યાણ કરે, પરન્તુ માત-પિતા

તો આપણા સેકડો દોષો નીહાળવા છતા આત્મવત્ ગણી પાલન-પોષણ કરી મનુષ્ય બનાવે છે

સૂરિ—બગ દીલથી વડીલ અને વૃદ્ધોની સેવા કરનારાઓ યથાર્થ સેવકો બની શકે છે, તેઓ જ વિશ્વની સેવા કરી પરમ ફળની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે માટે હવે તમને એ સબંધે વિશેષ કઇ કહેવાપણુ રહેતુ નથી આજે એ વિષયને એટલેથી બધ કરી, ચાલો દેવ દર્શન કરી આવીએ

(૨)

શિષ્ય—આપે ગઇ કાલે દેવદર્શન નિમિત્તે તૈયાર થવાની સૂચના આપી તેજ વખતે મને એ વિષે આપની પાસેથી કેટલુ ક જાણી લેવાની ઇચ્છા ઉદ્‌ભવી હતી, પરંતુ અનુકૂળતા ન હોવાથી મે તત્ સંબધે કાઇ પ્રશ્ન કર્યો ન હતો

સૂરિ—શ્રાવકના પ્રાત કૃત્યોમા સ્નાનવિધિ પણ આવી જાય છે દેવમદિરમા જતા પહેલા દરેક શ્રાવકે પોતાના અગોપાગો જળસ્નાન વડે શુદ્ધ કરી લેવા જોઇએ સ્નાન કરવાનુ સ્થાન જીવ-જતુથી રહિત અને સ્વચ્છ હોવુ જોઇએ સ્નાન ત્રણ પ્રકારના છે શિર સ્નાન-એટલે મસ્તક પર્યતનુ સ્નાન, બીજુ કંઠસ્નાન, એટલે ગળા સુધીનુ સ્નાન અને ત્રીજુ અવયવ સ્નાન એટલે મલીન અવયવોની જ શુદ્ધિ કરી લેવી તે અર્થાત્ આ ત્રણ સ્નાનમા આરોગ્યને અનુકૂળ આવે તેવુ સ્નાન કરી લેવુ કદાચ એ ત્રણ સ્નાનમાથી એક પણ સ્નાનની અનુ-

ફૂળતા ન હોય તો પછી મનમાં પવિત્ર મંત્રનું ચિંતન કરી શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરી મંદિરમાં જવું. મંત્રસ્નાન એ પણ એક પ્રકારનું સ્નાન જ છે. કારણ કે તેથી મન અને દેહ પવિત્ર થાય છે.

શિષ્ય—ચોક્કસ તિથિઓમાં સ્નાન કરવાનો નિષેધ દર્શાવવામાં આવ્યો છે એ વાત શું સત્ય છે ?

સૂરિ—બીજ, આઠમ, દશમ, તેરસ વિગેરે તિથિઓમાં સ્નાન વર્જવાનું કહેવામાં આવ્યું છે, પણ દેવપૂજા નિમિત્તે શુદ્ધ જળ વડે સ્નાનાદિ કરવામા કંઈ હરકત નથી. રોગી, મુસાફરી કરી આવેલા, ભોજન કરી રહેલા અને કંઈપણ માંગલિક કાર્ય કરી રહેલા મનુષ્યે સ્નાન કરવાનું મુલતવી રાખવું જોઇએ. કારણ કે તેમા વૈદ્યક દૃષ્ટિએ અને શુકનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ કેટલીક બાધ આવે છે.

શિષ્ય—સ્નાન પહેલાં કેટલાકો તૈલાભ્યંગની ભલામણ કરે છે તેનું શું કારણ હશે ?

સૂરિ—તૈલાભ્યાંગનો અર્થ શરીરે તેલનુ મર્દન કરવું એવો થાય છે. પ્રાચીન કાળમા આ મર્દનની પરંપરા પ્રચલિત હતી. આજકાલ સમયના સંકોચને લીધે કે બીજા ગમે તે કારણે ગૃહસ્થો તૈલાભ્યંગને બહુ મહત્ત્વ આપતા નથી. શ્રી મહાવીર સ્વામીના ચરિત્રમાં પણ આપણે વાંચીએ છીએ કે તે વખતે મહા બળવાન મલ્લો પ્રભુના દેહ ઉપર તેલનું મર્દન કરી તેમને સ્નાન કરાવતા હતા. તેલના મર્દનથી શરીર પુષ્ટ અને કાંતિવાન બને છે. શરીરના સૂક્ષ્મ છિદ્રો ખુલ્લા થઈ જવાથી તે

છિદ્રો વાટે પસીનો બહાર છુટે છે અને તેથી દેહમા વિકાર ઉપજવાનો ભય ટળી જાય છે વૈદ્યકશાસ્ત્રમા તૈલાભ્યંગનુ બહુ માહાત્મ્ય ગાવામા આવ્યુ છે

શિષ્ય—તેલના મર્દનથી એ સિવાય બીજો કાઈ ઉપકાર થતા હશે ?

સૂરિ—પોતાના હાથે મર્દન કરવાથી આખા શરીરને કસરત મળે છે તેથી અગોપાગો સુદૃઢ બને છે વૈદ્યક શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે આખા શરીરે તેલનુ મર્દન ન થઇ શકે તો પછી હાથ-પગની પેની તથા કર્ણદ્વયમા યથાવિધિ તેલ મર્દન કરવુ એ આવશ્યક છે જેઓ નિત્ય આવા અભ્યગની સાથે સ્નાનાદિ ક્રિયાઓ કરે છે, તેમને ત્વચાના સબધી કદિ ફરીયાદ કરવી પડતી નથી આજકાલ આપણી શારીરિક સ્થિતિ નબળી થતી આપણે પ્રત્યક્ષ નીહાળીએ છીએ લોકોને સાત્વિક-શુદ્ધ દ્રવ્યો મળી શકતા નથી છતા બીજી તરફ શરીરને નુકસાન કરે એવા વ્યસનો અને ઉત્તેજક ખાન-પાનોનો છુટથી પ્રચાર થતો જાય છે લોકો જો તૈલાભ્યગની સાથે આહાર-વિહારની વ્યવસ્થા રાખે તો શરીર સબધી ફરીયાદો રદ્ થયા વિના રહે નહીં

શિષ્ય—આપે શુદ્ધ જળથી સ્નાન કરવાનુ સૂચવ્યુ, પણ તે શુદ્ધ જળ કોને કહેવુ ?

સૂરિ—ચડાળોએ અથવા હલકા કામો કરનારાઓએ જે જળ ડોળી અને બગાડી નાખ્યુ હોય, જે જળ વૃક્ષોથી સદા ઢકાયેલુ રહેતુ હોય અને જેમા સેવાળ બાઝી ગઇ હોય તેવા

જળાશયમાં સ્નાન કરવાથી શુદ્ધ જળસ્નાનનો લાભ મળી શકતો નથી. વળી અજાણ્યા તથા વિષમ માર્ગવાળા જળાશયમાં સ્નાન કરવાનું સાહસ ન કરવું જોઇએ.

શિષ્ય—સ્નાન કર્યા પછી કેટલાક લોકો તુરત જ જમવા બેસી જાય છે એ ઉચિત છે ?

સૂરિ—ઠંડા પાણીથી ન્હાયા પછી તુરત ઉષ્ણ ભોજન કરવું ન જોઇએ. તેવીજ રીતે ઉષ્ણ જળથી સ્નાન કર્યા પછી શીતળ ભોજન ન કરવું.

શિષ્ય—સ્નાન પછી કેટલાક લોકો શુકન જુએ છે તે શું હશે ?

સૂરિ—તેને શુકન નહીં પણ વ્યાધીનું એક સૂચક ચિન્હ કહેવું તે વધારે યોગ્ય છે. વાત એમ છે કે ન્હાએલા પુરૂષને જો પોતાની છાયા છિન્ન ભિન્ન અથવા ઉલટી જણાય, દાંત પરસ્પર ઘસાવા લાગે અને શરીરમાંથી મડદા જેવી દુર્ગંધ આવવા લાગે તો એ રોગીનું ત્રણ દિવસમાં મરણ થાય એમ કહેવાય છે. વળી ન્હાઇ રહ્યા પછી જો તુરત જ છાતી અને પગ સુકાઈ જાય તો છઠ્ઠે દિવસે તેનું મરણ થાય એમ પણ મનાય છે, પણ તે વાતને આપણે અત્યારે જવા દઇશું.

શિષ્ય—નક્ષત્રોને સ્નાન સાથે કઇ સંબંધ હશે ખરો ?

સૂરિ—જેઓ રોગથી છુટા થવા માગતા હોય તેમણે શુક્રવારે અથવા સોમવારે તથા રેવતી, આશ્લેષા, ત્રણ ઉત્તરા, સ્વાતિ, પુનર્વસુ અને મઘા એટલા નક્ષત્રોમાં ન્હાવું નહીં એવું વિધાન જોવામાં આવે છે.

શિષ્ય—ત્યારે કયા નક્ષત્રોમા સ્નાન કરવાથી નીરોગ થવાય ?

સૂરિ—રિક્તા તિથિ એટલે ચોથ, નવમ, અને ચૌદસ, મંગળવાર તથા રવિવાર, ક્ષીણ ચંદ્રમા, અસ્થિર લગ્ન અને બીજે, ત્રીજે, આઠમે તથા અગીયારમે સ્થાને ક્રૂર ગ્રહો એવો યોગ હોય તો રોગવિમુક્તિને અર્થે ન્હાવું ફળદાયક મનાય છે

શિષ્ય—સ્નાનની ખાસ આવશ્યકતા કયા કયા પ્રસંગોમા ગણાય છે ?

સૂરિ—સ્ત્રીસંગ કર્યા પછી, ઉલટી થયા પછી, સ્મશાનમા ચીતાનો ધુમાડો લાગ્યા પછી, ખરાબ સ્વપ્ન આવ્યા પછી અને ક્ષાર કર્મ કરાવ્યા પછી ગળેલા શુદ્ધ જળથી સ્નાન કરવુ જોઇએ

શિષ્ય—ક્ષૌર કર્મના સંબંધમા જ્યોતિષીઓનો શુ મત છે ?

સૂરિ—ચોથ, છઠ, આઠમ, નવમ, ચૌદસ અને અમાવાસ્યા એ છ તિથિઓમા હજામત–ક્ષૌર કર્મ ન કરાવવુ એવો જ્યોતિષવિદ્યાના પંડિતોનો અભિપ્રાય છે

શિષ્ય—વારને માટે એ વિષે શો નિયમ છે ?

સૂરિ—બુધ, ગુરૂ, શુક્ર અને સોમ ક્ષૌર કર્મને વિષે પ્રેમ, આરોગ્ય અને સુખને આપવાવાળા છે એમ પંડિત પુરૂષો કહે છે

શિષ્ય—અને નક્ષત્રોના સંબંધમા એવો કંઇ નિયમ છે?

સૂરિ—મૃગ, પુષ્પ, ચર નક્ષત્ર-સ્વાતિ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતતારકા, જ્યેષ્ઠા, અશ્વિની, હસ્ત, ચિત્રા અને રેવતી એટલા નક્ષત્રોને વિષે ક્ષૌરકર્મ કરાવવું શુભ છે એમ પણ વિદ્વાન લોકો કહે છે.

શિષ્ય—ક્ષૌર કર્મનો ખાસ નિષેધ ક્યારે જાણવો ?

સૂરિ—રાત્રિએ, સંધ્યાકાળને વિષે, વિદ્યાભ્યાસના આરંભમાં તેલમર્દન-ભોજન-અને સ્નાન કરી રહ્યા પછી તથા યાત્રાએ અથવા સંગામને વિષે જતાં, ઉત્સવના દિવસમાં કે પર્વમાં તો ક્ષૌરકર્મ નજ કરાવવું.

શિષ્ય—સ્નાનાદિથી પરવારી, સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરી પહેલું કર્ત્તવ્ય શ્રાવકે કયું કરવું ?

સૂરિ—એમ ઉતાવળ કરવાની જરૂર નથી. સ્વચ્છ વસ્ત્રો પરિધાન કરવા એ તારી વાત અલબત સત્ય છે, પણ ક્યારે કેવી રીતના વસ્ત્રો પહેરવા એ વાત પણ શાસ્ત્રદ્રષ્ટિએ જરા વિચારવા જેવી છે.

શિષ્ય—સ્વભાવદોષને લીધે ઉતાવળ થઈ ગઈ હોય તો તે માટે ક્ષમા માગું છું. કેવા વસ્ત્રો કઇ રીતે પહેરવાં તે સમજાવવાની પ્રથમ કૃપા કરો.

સૂરિ—પોતાની પાસે જેટલું ધન હોય તેને શોભતો પોષાક મનુષ્યમાત્રે ધારણ કરવો જોઇએ. કહેવાનો આશય એવો છે કે આર્થિક સ્થિતિ સારી ન હોય તે છતા કીંમતી વસ્ત્રાભૂષણો પહેરી પોતાને પરમ ધનવાન બનાવવાનો દંભ ક-

રવો એ સભ્યજનોને માટે ઉચિત નથી તેવીજ રીતે યોગ્ય ધનપાત્ર વ્યક્તિઓએ છેક દરિદ્રતાવાળો અને હીનતાભર્યો કંગાળ પોષાક પહેરવો એ પણ અનુચિત છે પોષાક પોતાની સ્થિતિ અને પ્રતિષ્ઠાને બંધબેસતોજ હોવો જોઇએ તે ઉપરાંત શીતકાળ-ઉષ્ણકાળ વિગેરેનો પણ વિચાર કરવો જોઇએ કેટલાક લોકો સખત તાપના દિવસોમા પણ શીત ઋતુને બંધબેસતો થાય એવો ઉનનો પોષાક પહેરી પોતે હેરાન થાય છે, જ્યારે કેટલાક શીયાળામા પણ ઝીણા વસ્ત્રો પહેરી વિવિધ વ્યાધીઓના ભોગ થઇ પડે છે તે ઉપરાંત પોતાની ઉમરને અનુસરતો હોવો જોઇએ એક યુવક વૃદ્ધપુરૂષના જેવો પોશાક પહેરે તો તે કેવો કઢંગો લાગે ? આ બધી વાતો નિરૂપયોગી જેવી જ લાગશે, પરંતુ ઉપયોગી સત્યો હમેશા એવાજ સાદા અને સરળ હોય છે એ તમારે ભૂલવાનુ નથી. એવા સત્યોનો જ્યારે અનાદર થાય છે, ત્યારેજ મનુષ્યો આધિ-વ્યાધી અને ઉપાધિને ભોગ થઈ પડે છે

શિષ્ય—નવા વસ્ત્રો પહેરવામા વાર-નક્ષત્રની કાંઈ વ્યવસ્થા છે ?

સૂરિ—નવુ વસ્ત્ર પહેરવુ હોય તો બુધ, રવિ, શુક્ર અને ગુરૂ એ ચાર વાર શુભ ગણાય છે રક્ત રંગનુ વસ્ત્ર પહેરવુ હોય તો મંગળવાર પણ શુભ જાણવો શ્વેતવસ્ત્ર-પરિધાન કરવુ હોય તો ધનિષ્ઠા, રોહિણી અને ત્રણ ઉત્તરા, રેવતી અશ્વિની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, વિશાખા અનુરાધા, પુષ્ય અને પુનર્વસુ એટલા નક્ષત્રો શુભ ગણાય છે

શિષ્ય—સ્ત્રીને કુસુંબી વસ્ત્ર પહેરવું હોય તો ?

સૂરિ—તો તેણે પુષ્ય, પુનર્વસુ, રોહિણી, ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા અને ઉત્તરા ભાદ્રપદા એટલાં નક્ષત્રો વર્જવાં. કારણકે તેમ નહીં કરવાથી પતિને અસુખ થાય છે.

શિષ્ય—વચમાં એક શંકા કરવા બદલ ક્ષમા આપો તો કેટલોક ખુલાસો કરી લઉં.

સૂરિ—જે સ્થળે શંકાનું સમાધાન થઇ શકે તેમ હોય તેવે સ્થળે મનમાં શંકાનું શલ્ય રાખી મુકવું એ તદ્દન અનુચિત છે. હું તમારી શંકાઓનું સમાધાન કરવા તૈયાર છું. ખુશીથી બોલો.

શિષ્ય—સ્નાન-ક્ષૌરકર્મ અને વસ્ત્રપરિધાન જેવી બાબતોમાં આટલાબધા વિધિઓ અને નિષેધો મુકવાનું શું કારણ હશે તે મારી બુદ્ધિમાં ઉતરતું નથી. એવી બાબતોની સાથે ગ્રહ-નક્ષત્રો વિગેરેનો કાંઇ સંબંધ હશે કે શાસ્ત્રકારોએ પોતાની મતિ પ્રમાણે વિધિ-નિષેધો ઘડી કહાડ્યા હશે.

સૂરિ—આપણે જે પૃથ્વીમાં વસીએ છીએ તેની આસપાસ અનેકાનેક ગૃહો-ઉપગૃહો અને નક્ષત્રો આવી રહેલાં છે. પૃથ્વીતળ ઉપર વસનાર દરેક પ્રાણી તેની સારી-નરસી અસરનો અનુભવ કરે છે. રૂતુનો ફેરફાર એ વસ્તુતઃ ગ્રહો-નક્ષત્રો અને વાતાવરણનોજ ફેરફાર છે. એ ફેરફારને લીધે આપણા જીવન ઉપર કેવી અસર થાય છે તેનો થોડો-ઘણો અનુભવ સૌ કોઇને થઈ ચુક્યો હોય છે. એક રાત્રી-દિવસમાંજ કેટલું

બધુ વૈચિત્ર્ય જોવામા આવે છે ઘણાખરા દુષ્કર્મો તથા પાપો મ્હોટે ભાગે રાત્રીના સમયમા જ થાય છે આત્મઘાત જેવા અપકૃત્યોનુ પ્રમાણુ ચોક્કસ ઋતુમા વધારે પડતુ આવે છે એમ કેટલાક શોધકોએ પુરવાર કર્યું છે કહેવાની મતલબ એજ છે કે નક્ષત્ર વિગેરેના ફેરફારથી શરીર અને મન ઉપર તેની યથાયોગ્ય અસર થયા વિના રહેતી નથી આપણા પૂર્વજો અને વિદ્વાન આચાર્યોની દ્રષ્ટિમા આ વાત આવી હતી અને તેથી તેમણે સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ પરિવર્ત્તનને લક્ષમા લઈ વિધિ-નિષેધો ઘડી રાખ્યા છે

શિષ્ય—તો પછી એ વિધિ-નિષેધના લેશમાત્ર પણ ભગ કરનારને તત્કાળમા જ તેનુ કડુ ફળ પ્રાપ્ત કરવુ જોઈએ પરન્તુ તેતો જોવામા આવતુ નથી

સૂરિ—જ્યા આખી જીદગી અકુદરતી રીતે પસાર થઈ જતી હોય, ત્યા ન્હાના-ન્હાના દોષોનુ દુષ્પરિણામ જોવામા ન આવે તે તદ્દન બનવાજોગ છે આજે તો શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયાથી લઈ જીવનની તમામ ક્રિયાઓ લગભગ બેદરકારી અને અવિવેક પૂર્વક કરવામા આવે છે લોકોને યોગ્ય વિધિપૂર્વક આહાર કરવાનો કે શુદ્ધ વાયુ સેવવાનો પણ અવકાશ ભાગ્યેજ મળતો હશે પરિણામ એ આવ્યુ છે કે લોકોના શરીરના બાધા દિન-પ્રતિદિન નબળા થતા જાય છે, મનમા અનેક પ્રકારના વિકૃત ભાવો સ્થાન લેતા જાય છે અને તેની અસર આખા જમાના ઉપર થાય છે મહામારી, અકાળમૃત્યુ તથા મોઘવારી વિગેરે શુ છે ? એ બધુ અસ્વાભાવિક જીવનનુજ પરિણામછે

શિષ્ય—આપ સ્વાભાવિક અને કુદરતી જીવન કેને કહો છો ?

સૂરિ—તે વિષે વિસ્તાર કરવાથી વિષયાંતર થઇ જાય અને બીજી ઉપયોગી વાતો રહી જાય એવો ભય રહે છે. છતાં કુદરતી જીવન કેવું હોય તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હું માત્ર આપણા પૂર્વજોનાં જીવન ઉપર દ્રષ્ટિ કરવાની તમને ભલામણ કરૂં છું. તેઓ બની શકે તેટલી સાદાઈથી અને પવિત્રતાથી પોતાનું જીવન ગાળી શકતા હતા. તેઓ જીવનના અને સૂક્ષ્મ વસ્તુઓના પણ ઊંડા અભ્યાસી હતા. તેમના કેટલાક વિધિ-નિષેધો વાંચતાં આપણને નવાઈ લાગે એ કુદરતી છે, પરંતુ આપણે એટલું નથી ભુલવું જોઈતું કે તેઓ કેવળ સ્થૂળ વસ્તુમાં જ શ્રદ્ધા ધરાવતા ન હતાં. સૂક્ષ્મ અસરોના પણ તેઓ ઉંડા અભ્યાસી હતા અને તેથી તેમણે, આપણને જે વાત છેક નજીવી લાગે તે વાતનો પણ વિચાર કરી પોતાનું જીવન વ્યવસ્થિત રાખવા ઉપરાંત આપણને તેનો વારસો ગ્રંથો દ્વારા આપતા ગયા છે.

શિષ્ય—પૂર્વના પુણ્યશાળી અને પ્રતિભાશાળી પુર્વજોને યાદ કરી હું મારૂં મસ્તિષ્ક ઝુકાવું છું અને અંતઃકરણથી તેમની ભક્તિ કરૂં છું. વિધિ-વ્યવસ્થા પાળવી એ પ્રત્યેક આર્યસંતાનનું પવિત્ર કર્ત્તવ્ય છે, પરંતુ વસ્ત્ર-પરિધાન જેવી બાબતમા એવી વિધિ કેવી રીતે સચવાય ? ધારો કે ઉપરીની આજ્ઞાને લીધે કે બીજા કોઇ ઉત્સવ નિમિત્તે નવાં વસ્ત્રો પહેરવા

હોય અને ક્ષૌરકર્મ કરાવવું હોય તો તે વખતે નક્ષત્ર આદિનો બાધ કેવી રીતે પરીહરવો ?

સૂરિ—તેનો પણ ખુલાસો છે શાસ્ત્રમાં ખુલ્લું કહેવામાં આવ્યું છે કે ઉત્તમ પુરૂષની આજ્ઞા હોય, વિવાહ-ઉત્સવ હોય અને પોતાનો સ્વામી આપે તો તે વસ્ત્ર પહેરવામાં તિથિ, વાર નક્ષત્ર, ચંદ્રમા કે વિશિષ્ટિ ઇત્યાદિકનો વિચાર ન કરવો વળી, રાજાની આજ્ઞાથી ક્ષૌર કર્મ કરાવવું પડે તો નક્ષત્ર જોવાય નહીં, કેટલાક શુભાર્થી લોકોએ કહ્યું છે કે તીર્થને વિષે અથવા શોકને લીધે ક્ષૌર કરાવવું હોય તો એ નક્ષત્રનો બાધ જોવો નહીં

શિષ્ય—વસ્ત્રનો જ વિષય જ્યારે નીકળ્યો છે ત્યારે હું પુછી લઉં છું કે કોઇના ઉતરેલા વસ્ત્રો તથા પગરખા વિગેરે ન પહેરવાનો જે રીવાજ છે તેમાં શું હેતુ હશે ?

સૂરિ—કારણ કે તેમ કરવાથી લેનારના મનમાં દીનતાનો પ્રવેશ થાય છે પોતે દરિદ્ર હોઇ બીજાની કૃપાને લીધે પોતે નભી શકે છે એવી નબળાઈ તેના આત્મામાં આવે છે બીજાના ઉતરેલા વસ્ત્ર તથા પગરખા પહેરનાર માણસ સદા દીન-દરિદ્ર રહે છે, એમ કહેવામાં નીતિકારનો કંઈક ઉંડો આશય હોય એમ સમજાય છે

શિષ્ય—તો પછી કેવા વસ્ત્રનું દાન કરવું ?

સૂરિ—વસ્ત્રદાન એ બહુ ઉપકારક દાન છે પણ જે વસ્ત્ર દાનાર્થે આપવું હોય તે વસ્ત્ર દાન કરનારના પોતાના પરિશ્રમથી તૈયાર થયેલું હોવું જોઇએ એ વાત ભાગ્યે જ કોઇ જાણતું હશે

પ્રથમના સમયમાં આટલા યંત્રો કે કારખાનાઓ નહોતાં. તે વખતે લોકોનો મ્હોટો ભાગ પોતાને ત્યાં જ રૂ વિગેરે કાંતી વસ્ત્રો તૈયાર કરાવતાં. આવાં વસ્ત્રોનું દાન કરવું એજ યથાર્થ દાન છે. બાકી ગમે તેવું ઉતરેલું-હલકું અને આપણી આર્થિક સ્થિતિને ધક્કો પહોંચાડનારૂં વસ્ત્ર દાનમાં આપવાથી કંઇ ખરૂં દાન ન ગણાય.

શિષ્ય—પહેલાના વખતમાં લોકો પોતે જાતે વસ્ત્રાદિ સામગ્રી તૈયાર કરતા અને તેમ નહીં તો પોતાના ગામ કે પ્રાંતમાં જ તે ઉપજાવી લેતા એમ મેં ગ્રંથોમાં વાંચ્યું છે. પોતાના પસીનાના ટીપાથી તૈયાર થયેલું દ્રવ્ય કે વસ્ત્ર દાનમાં અપાય તોજ તે યથાર્થ દાન છે. આપણને જે વસ્તુ ન ગમતી હોય અથવા જે વસ્તુ સહેલાઇથી મળી શકતી હોય તે વસ્તુ અન્યને અર્પણ કરવી તે અલબત્ત ઉદારતા છે, પરંતુ તેમાં સ્નેહ-અર્પણતા કે ભકિતના અંશો નથી આવી શકતા એટલું તો હું પણ કબુલ કરૂં છું. હવે આપણે પ્રસ્તુત વિષયમાં આગળ વધીએ.

સૂરિ—કેટલાક લોકો નવા વસ્ત્રના નવ ભાગ કલ્પી તે પરથી ફળાફળ જાણવાનો પ્રયત્ન કરે છે. કંઇક નવું જાણવાનું મળે અને તેની સાથે મનોરંજન થાય એટલા માટે પ્રસંગોપાત એ વાત પણ આજ સ્થળે કહી દઉં છું.

એક વસ્ત્રના નવ ભાગ કરવા. તે એ રીતે કે ચાર ખુણાનાં ચાર ભાગ. બે કિનારીના બે ભાગ, બે છેડાના બે ભાગ, અને

એક વચલો ભાગ એ નવ ભાગમા પહેલા ચાર ભાગ દેવતાના, બીજા બે ભાગ દૈત્યના, ત્રીજા બે ભાગ મનુષ્યના અને ચોથો એકજ છે તે રાક્ષસનો જાણવો યથા —

દેવ	દૈત્ય	દેવ
મનુષ્ય	રાક્ષસ	મનુષ્ય
દેવ	દૈત્ય	દેવ

હવે જો નવુ વસ્ત્ર દેવતાના ભાગમા કાદવથી ખરડાયેલુ ફાટેલુ હોય તો ઉત્તમ લાભ થાય, દૈત્યના ભાગમા હોય તો રોગનો સંભવ થાય, મનુષ્યના ભાગમા હોય તો મધ્યમ લાભ થાય અને રાક્ષસના ભાગમા હોય તો મરણ થાય

શિષ્ય—હવે વસ્ત્ર પરિધાન પછી આપ કયો વિષય ચર્ચવા માગો છો ?

સૂરિ—સુખી પુરૂષોએ સારા વસ્ત્રો તથા આભુષણો પહેરી મંદિર ઉપાશ્રય વિગેરે ધર્મસ્થાનકે જવુ એવુ મુખ્ય વિધાન છે

શિષ્ય—મંદિર અને ઉપાશ્રયમા જતા ઉત્તમ અલંકાર અને વસ્ત્રો ધારણ કરવા તેનુ શુ કારણ ?

સૂરિ—મંદિર અથવા ઉપાશ્રય એ રાજદરબાર કરતા કોઈ રીતે ઉતરતી પંક્તિના નથી જેવી રીતે રાજ્ય મંદિરે જતા આપણે ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો સજીએ છીએ, તેવીજ રીતે સદ્ગુરૂ પાસે જતા કિંવા પ્રભુના મંદિરમા જતા બહુ મૂલ્ય વસ્ત્રો ધારણ

કરવાં જોઇએ એમ કરવાથી પોતાનું પૂર્વભવનું પુણ્ય પ્રેક્ષકોની દ્રષ્ટિએ ચ્હડે છે અને પુણ્યના ફળ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થતી સંપત્તિને જોઇ લોકો પુણ્યની મહત્તા પીછાનવા લાગે છે.

શિષ્ય—મંદિરમાં જતાં સાથમાં બીજી કઇ સામગ્રી રાખવી ?

સૂરિ—ખાલી હાથે મંદિર જેવા પવિત્ર સ્થાનોમાં ન જવું જોઇએ. ફળ-ફૂલ અથવા અક્ષત જેવી વસ્તુઓ દેવ સમીપે ધરવાથી આત્મા ઉલ્લાસ પામે છે. જો કે દેવને તે વસ્તુની કશી જરૂર નથી હોતી તથાપિ આપણા ચિત્તની શુદ્ધિ અને ભાવ-બળ ખીલવવામાં એ નિમિત્તભૂત થાય છે.

શિષ્ય—રોગાદિ કારણથી મંદિરમા.ન જવાય તો પ્રતિ-નિધિ મોકલવાથી ગરજ સરે ખરી ?

સૂરિ—કેટલાક લેભાગુ પંડિતો એકની બાધા બીજા પાસે પળાવવાની વ્યવસ્થા, લોભ લાલચને વશીભૂત થઇ આપે છે એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે, પરંતુ તેમ કરવું એ દયાજનક અજ્ઞાનતા છે. એકની પ્રતિજ્ઞા અન્ય મનુષ્ય પાળે એથી મૂળ પ્રતિજ્ઞા કરનારને કેવી રીતે લાભ મળે ? તેવીજ રીતે તમે ધર્મ-કાર્ય ન કરો પણ તમારા નોકર-ચાકર પાસે કરાવો તો તેથી તમારી આત્મપરિણતિ કેવી રીતે સુધરે ? સ્થુળ વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો પ્રતિનિધિથી બની શકે, પરંતુ આત્મશુદ્ધિ અને ધર્મભાવ જેવી સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ વસ્તુ પ્રતિનિધિ દ્વારા મેળવી શકાય એવી કલ્પના કરવી એ ઘોર અજ્ઞાનતા છે. શાસ્ત્રમાં ખુલ્લી

રીતે કહેવામા આવ્યુ છે કે " આપણી સ્ત્રીને વિષે પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો, સ્વામીની સેવા કરવી, વૃદ્ધ માત-પિતાનુ પાલન કરવુ અને ધર્મકૃત્ય આદરવુ એ ચાર કાર્યોમા પ્રતિનિધિપણુ ચાલી શકતુ નથી રોગાદિ કારણે કદાચ ન જવાય તો તેથી બહુ હાની નથી, પરતુ એવા ધર્મકાર્યો પ્રતિનિધિ મારફત થઇ શકે છે એ વિચારને હૃદયમા સ્થાન સરખુ પણ ન મળવુ જોઇએ

શિષ્ય—સ્નાન કર્યા પછી તુરત મદિરે જઇ પૂજા કરવી હોય તો તે કેવા વિધિથી કરવી તે જરા કહેશો ?

સૂરિ—શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી, મન શુદ્ધ કરી, નાસ્તીક, વ્યસની વિગેરે લોકોની દ્રષ્ટિથી વેગળા રહી પૂજાગૃહની અદર ફુલ વિગેર સામગ્રી બરાબર રાખી દ્વારની જમણી બાજુએ ઉભા રહી ઉબરાનુ પૂજન કરવુ પછી ઉબરાને પગનો સ્પર્શ થવા ન દેતા જમણો પગ આગળ મુકીને અદર જવુ પૂર્વ અથવા ઉત્તર દિશામા મુખ કરીને સુગધી તથા મધુર સામગ્રીથી મૌનપણે દેવની પૂજા કરવી

શિષ્ય—ઘરમદિર કરાવવુ હોય તો ખાસ કરીને કયો ભાગ પસદ કરવો જોઇએ ?

સૂરિ—ઘરમા પ્રવેશ કરતા ડાબા હાથ ઉપર દેવમદિર કરવુ તેની રચના મનોહર હોવી જોઇએ, એટલુજ નહીં પણ ઘરની ભૂમિથી મદિરની ભૂમિ દોઢ હાથ ઉચી જોઇએ

શિષ્ય—એ કથનનો હેતુ સહેલાઇથી સમજી શકાય છે હવે પૂજાનો વિધિ સક્ષિપ્તમા સમજાવો

સૂરિ—પૂજા કરનારે પ્રથમ બે પગોએ, પછી અનુક્રમે બે જાનુએ, બે હાથે, બે ખભાઓ અને મસ્તકે પૂજા ચઢાવવી. કેસર-ચંદન વગર જીન પ્રતિમાની પૂજા કોઇ કાળે પણ કરવી નહીં. કપાળ, કંઠ, હૃદય, ઉદર વિગેરે અંગે અનુક્રમે તીલક કરવું. આવી રીતે હંમેશાં નવ તિલક કરી જીન પ્રતિમાની પૂજા કરવી. વિધિના જાણ પુરૂષો પ્રભાત કાળમાં પ્રથમ વાસપૂજા પણ કરે છે. પૂજા વખતે ભગવાનની ડાબી બાજુએ ધુપધાણું રાખવું આગળ સમ્મુખ નૈવેદ્ય ધરવું અને સામે બેસી ધ્યાન કરવું. ચૈત્ય-વંદન કરવું હોય તો દક્ષિણ ભાગમા કરવું. દીપક પણ પ્રતિમાની દક્ષિણ બાજુએજ રાખવાનો વિધિ છે. બાકી ચૈત્યવંદન અને ભાવના આદિ શાસ્ત્રીય વિધિ–વિધાનો તો તે વિષયના ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરી જાણી લેવા જોઇએ. વાર્ત્તાલાપથી તે વિષય એકા-એક યાદ રહી શકે નહીં એટલે તે સંબંધી અત્ર વિચાર કરવો નિરર્થક છે.

શિષ્ય—જીન પ્રતિમાના સંબંધમાં આપ કંઇ વિશેષ સંભળાવવાની કૃપા કરશો ?

સૂરિ—એ વિષય શિલ્પશાસ્ત્રને લગતો છે, છતાં શ્રાવકોએ પણ તે વિષે ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવી લેવું જોઇએ એટલે ટુંકામાં જ આજે કહી દઉં છું. ભગવાનની બેઠી અથવા ઉભી બન્ને પ્રકારની પ્રતિમાઓ યૌવન અવસ્થામાં જ હોવી જોઇએ. તેમાં પહેલી અર્થાત્ બેઠી પ્રતિમા પર્યંકાસનવાળી હોવી જોઇએ

શિષ્ય—પર્યંકાસન એટલે ?

સૂરિ—પ્રથમ જમણી જાઘ અને જમણા સાથળ ઉપર ડાબો પગ અને ડાબો હાથ સ્થાપન કરવો, પછી ડાબી જાઘ અને ડાબા સાથળ ઉપર જમણો પગ અને જમણો હાથ મુકવો તે પર્યંકાસન કહેવાય

શિષ્ય—અને પ્રતિમાજી ઉભા હોય તો ?

સૂરિ—તો તેના બે ભુજ ઢીંચણ સુધી લાબા હોવા જોઇએ બને પ્રતિમાઓ શ્રી વત્સ, ઉષ્ણીષ અને ત્રણ છત્ર ઇત્યાદિ પરિવાર યુક્ત હોવી જોઇએ

શિષ્ય-પ્રતિમાના પ્રમાણના સ બ ધમા શાસ્ત્રોક્ત નિયમો હશે કે કેમ ?

સૂરિ—મે આગળ જણાવ્યુ તેમ એ વિષય ખાસ અભ્યાસ કરવા જેવો છે ! વિદ્વાન પુરૂષો અને શિલ્પશાસ્ત્રના વેત્તાઓ જ તે યથાર્થ પણે સમજી શકે છે તો પણ તે પ્રમાણના સ બ ધમા એટલુ કહેવુ બસ થશે કે નાસીકાના અગ્રભાગ ઉપર ત્રણ છત્રના અગ્ર ભાગની સમરેખા આવે તો તે ત્રણ છત્ર સર્વોત્તમ જાણવા, તેમજ નાસિકા અને કપાળ એના મધ્ય ભાગ મા આડી રેખાથી કપોળનો વેધ થવો જોઇએ પ્રતિમાના પરિવારમા પત્થરનો વર્ણશકર ન થાય તેની સભાળ રાખવી તેમજ પ્રતિમાનુ પ્રમાણ પણ બે, ચાર, છ, આઠ ઇત્યાદિ સમ સ ખ્યામા હોય તો તે ઇષ્ટ ન જાણવુ એકથી બીજા ઢીચણ

સુધી આડું એક સુત્ર, જમણા ઢીંચણથી ડાબા ખંધ સુધી બીજું સૂત્ર, ડાબા ઢીંચણથી જમણા ખંધ સુધી ત્રીજું સૂત્ર અને નીચેથી મસ્તક સુધી ચોથું સૂત્ર—એ ચારે સૂત્રનું પ્રમાણ સરખું આવે તો પ્રતિમા સમચતુરસ્ર કહેવાય. બે ઢીંચણ વચ્ચે આડું સૂત્ર દેવું અને સૂત્રથી નાભિ સુધી એક કંબિકા રાખવી. એ રીતે નાભિથી સૂત્ર સુધી અઢાર આંગળનું પ્રમાણ જોઇએ.

શિષ્ય—પ્રતિમાની અને મંદિરની રચનામાં આટલી બધી કળા–કુશળતાની જરૂર પડે છે તે તો હું આજે જ સમજ્યો. જો એટલી કળા–કુશળતાથી પ્રતિમા તથા મંદિર ન રચાય તો તે ભક્તજનોના ચિત્તને આહલાદક ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. જુના સમયની પ્રભાવશાળી પ્રતિમાઓ જોતાં આત્મામાં જે ઉલ્લાસ વ્યાપી રહે છે તે આપે કહ્યા તેવા કારણોને જ આભારી હશે એવી હવે મને ખાત્રી થાય છે. ધન્ય છે તે પૂર્વના પ્રતિભાવશાળી કળાધરો અને ધર્મધુરંધર આચાર્યોને કે જેમની કૃપાથી આજે પરમોપકારી જીન–પ્રતિમાના દર્શન અને પૂજા–ભક્તિનો અનંત લાભ મળી' શકે છે. આપે આજે જૂદા જૂદા વિષય ઉપર વિસ્તારથી વિવેચન કરી મારા ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તેનો બદલો હું કોઇ રીતે વાળી શકું તેમ નથી.

સૂરિ—બદલાની આશાથી જ આ વાર્ત્તાલાપ થાય છે એમ માની લેવાની જરૂર નથી. કોઇ જીજ્ઞાસુ પ્રશ્ન કરે તેનો યથોચિત ઉત્તર આપવો એ અમારૂં પવિત્ર કર્તવ્યજ છે. જેઓ લોભ કે પાખંડને વશીભૂત થઇ ખરી વાત છુપાવે છે તેઓ

નથી પોતાનું કલ્યાણ કરી શકતા કે નથી અન્યનું કરી શકતા એવા ગુરૂઓને મુક્તિપુરીના અર્ગલાની જે ઉપમા આપે છે તે યથાર્થ જ છે

શિષ્ય—જીજ્ઞાસુઓને યથાશક્તિ-મતિ સંતોષવા એ જેમ આપનું કર્તવ્ય છે તેમ આપના સંયમ-નિર્વાહમાં ભક્તિ-પ્રીતિ પૂર્વક યથાશક્તિ સહાય કરવી એ અમારી પણ ફરજ છે એ ફરજ બજાવવામાં જો કોઇ જાતની ખામી આવી હોય અથવા કોઇ પણ પ્રકારનો અવિનય થયો હોય તો હું અંત:કરણ પૂર્વક ક્ષમા માગી આજને માટે રજા લઉં છું

સૂરિ—અસ્તુ, કાલે વળી તમને ગમ્ય પડે અને વ્યવહાર-જીવનમાં ઉપયોગી થાય એવોજ વિષય ચર્ચીશું આજે એ વાત એટલેથીજ સમાપ્ત કરીએ

સૂરિ—આજે તમારા મુખના રંગ અને સુવાસ ઉપરથી તમે તાણુલ ભક્ષણ કર્યું હોય એમ જણાય છે

શિષ્ય—આપનું અનુમાન બરાબર છે આપે જ એક વખત આયુર્વેદની દ્રષ્ટિએ કહ્યું હતું કે છએ રસના આધાર સ્વરૂપ, ઉષ્ણ, કાંતિપ્રદ, કફ-કૃમિ-દુર્ગંધ અને વાયુનો નાશ કરનાર, મુખને શોભા અર્પનાર એવા તાણુલને જે માણસો ખાય છે તેના ઘરને શ્રીકૃષ્ણના ઘરની પેઠે લક્ષ્મી છોડતી નથી.

સૂરિ—બીજું એની સાથે મેં શું કહ્યું હતું તે યાદ છે કે?

શિષ્ય—તાણુલથી મુખની શુદ્ધિ થતી હોવાથી નિદ્રા,

ઉલટી અને સ્નાન તેમજ ભોજન પછી તેનું સેવન કરવું જોઇએ. સભામાં જતાં પહેલાં પણ ગૃહસ્થ પુરૂષો તાંબુલ-સેવન કરે છે.

સૂરિ—વિશેષમાં મેં એમ પણ કહ્યું હતું કે રક્તપિત્ત-વાળા, વાત રોગવાળા, રૂક્ષ અને ક્ષીણબળ થયેલા, આંખના રોગી, વિષથી પીડાતા અને ઘેલા તથા શોષ, ક્ષય રોગ વાળા માણસોને માટે તાંબુલ હિતકારક નથી.

શિષ્ય—તે ઉપરાંત તાંબુલના ચોક્કસ ભાગોના ગુણ-દોષ પણ આપે કહી બતાવ્યા હતા.

સૂરિ—વનસ્પતિશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ કહે છે કે પાનના મૂળમાં વ્યાધી અને અગ્રભાગમાં પાપનો સમુહ રહેલો છે. સુકા-યેલું અને સડેલું પાન ખાવાથી આયુષનો નાશ થાય છે. પાનની નસ બુદ્ધિનો નાશ કરે છે.

શિષ્ય—છતાં દેવ-ગુરૂ પાસે જતાં પહેલાં મુખશુદ્ધિ કરી લેવી જોઇએ તે વાત આપે ખાસ કરીને લક્ષમાં રાખવાનો આગ્રહ કર્યો હતો.

સૂરિ—અસ્તુ. હવે આપણે મૂળ વિષય ઉપર આવીએ. મેં આજે દ્રવ્યોપાર્જન વિષે બે શબ્દો કહેવાનું ગઇ કાલે છુટા પડતી વખતે વચન આપ્યું હતું.

શિષ્ય—એ વિષય અમારા જેવા ગૃહસ્થોને માટે પરમ ઉપયોગી છે. કહ્યું પણ છે કે દ્રવ્ય જે છે તેજ સર્વ પુરૂષાર્થનું મૂળ કારણ છે. દ્રવ્યથી રહિત માણસો જીવતા છતાં મુવા સરખા મનાય છે. આપે એક વાર જણાવ્યું હતું કે સુગંધી વિનાના

ફુલ સરખા, જળ વિનાના તળાવ સરખા અને જીવ વિનાના કલેવર સરખા નિર્ધન માણસની કોણ સેવા કરે

સૂરિ—પરન્તુ એટલા ઉપરથી ગમે તે રીતે દ્રવ્યનુ ઉપાર્જન કરવુ જ જોઇએ એવો અર્થ કાઢવાનો નથી દ્રવ્ય અલબત્ત ગૃહસ્થોને માટે ઉપયોગી છે, પરતુ તે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવામા જે સાધન વાપરવામા આવે તે તદ્દન નિર્દોષ અને નિષ્પાપ હોવા જોઇએ ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલુ દ્રવ્ય એજ યથાર્થ દ્રવ્ય છે બાકી અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલુ દ્રવ્ય એ તો પાપનો પોટલો જ સમજવો

શિષ્ય—એક માણસ અન્યાયથી દ્રવ્યોપાર્જન કરી તેનો ઉપયોગ ધર્મકાર્યમા કરે તો ?

સૂરિ—એવી દલીલ તમારા જેવા ગૃહસ્થ અને સાધુનો સહવાસ સેવનાર પુરુષોએ કરવી એ ઉચિત નથી. બુદ્ધિશાળી માણસો ધર્મને કોઇ પણ પ્રકારનો વિરોધ ન આવે એવી રીતે કુલની મર્યાદા સાચવતા થકા પરિશ્રમથી પૈસો પ્રાપ્ત કરે છે ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલુ દ્રવ્ય જ ધર્મકાર્યમા વપરવા યોગ્ય છે તેવુ થોડુ દ્રવ્ય પણ મહાન્ કલ્યાણ સાધી શકે છે, જ્યારે એથી ઉલટુ અધર્મથી કમાયેલુ દ્રવ્ય ઘણુ વાપરે તો પણ તે નિષ્ફળ જ જાય છે

શિષ્ય—ગૃહસ્થોએ દ્રવ્યોપાર્જન કરવુ જ જોઇએ, એવો કંઇ નિયમ છે ?

સૂરિ—એક ગૃહસ્થ કેટલો પુરુષાર્થી છે તે તેની દ ચો-

પાર્જન કરવાની શક્તિ ઉપરથી સામાન્યતઃ સૂચવાય છે. જો કે એજ એક માત્ર પુરૂષાર્થ છે એમ માની લેવાનું નથી. સંસારમાં જે ગૃહસ્થ દ્રવ્ય વિના દરિદ્ર દશા ભોગવે છે તે જીવતાં છતાં મુવા જેવો ગણાય છે. વળી કહ્યું પણ છે કે સુગંધી વિનાના ફુલ જેવા, જળ વિનાના તળાવ જેવા અને જીવ વિનાના કલેવર જેવા નિર્ધન માણસની કોણ સેવા કરે ? સારાંશ એ છે કે જગત્‌ના આદર–માન અને પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરવાં હોય તો ગૃહસ્થોએ યથાશક્તિ દ્રવ્યોપાર્જન કરવું જોઇએ.

શિષ્ય—જેઓ આંખો મીંચીને કેવળ દ્રવ્યસંચય કર્યાં કરે છે તેને "લોભી" "કંજુસ" અને "ભવાભિનંદી" કહી લોકો નિંદે છે, તેનું શું કારણ હશે ?

સૂરિ—સંચયની સાથે જો ત્યાગ ન હોય તો તે સંચય સુખ આપવાને બદલે ઉલટો દુઃખદાયક જ થઇ પડે છે. જેઓ ઉપાર્જન કરેલા દ્રવ્યનો ઉપયોગ પરોપકારાર્થે નથી કરી શકતા તેમને લોકો કંજુસ અને લોભી કહે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. દ્રવ્યનો સંચય એટલા માટે કરવાનો છે કે તેનો, ઇચ્છામાં આવે ત્યારે સદુપયોગ કરી શકાય. તેને બદલે જો દ્રવ્ય જ આપણી વિવેકબુદ્ધિને મુંઝવી નાંખે અને ગુલામ જેવી સ્થિતિમાં મુકી દે તો પછી એ દ્રવ્યની વાસના જ સંસારમાં ભમાવી મારે છે.

શિષ્ય—તે કેવી રીતે ?

સૂરિ—સૌ કોઇ જાણે છે કે દ્રવ્યોપાર્જન કરવા માટે મોટા આરંભ–સમારંભો કર્યાં વિના ચાલતું નથી. આવા આ-

રંભ-સમારંભ વડે પ્રાપ્ત થયેલું દ્રવ્ય જો ધર્મગુરૂ અને જ્ઞાનની સેવામાં ન વપરાય તો એ દ્રવ્યની વાસના ભૂતની માફક આપણા ઉપર ચડી બેસે અને ચતુર્ગતિમાં ભમાવે એમાં શું તમને કંઇ નવાઈ લાગે છે ? દ્રવ્ય કરતાં પણ દ્રવ્યની વાસના સંસારીઓને બહુ બહુ રીતે રંજાડે છે એ વાસના રૂપી જાળમાંથી છુટવાને માટે દ્રવ્યનો "દાન" સિવાય બીજો ઉત્તમ સદ્‌વ્યય નથી

શિષ્ય—દ્રવ્ય ઉપાર્જવાના કયા કયા રસ્તાઓ છે તે વિષે હું પ્રશ્ન કરી શકું ?

સૂરિ—ખુશીથી જેવી સરળતાથી તમે પૂછો છો તેવીજ રીતે હું તેનો ઉત્તર આપવાનો યત્ન કરૂં છું તમારા જેવા વિવેકી પુરૂષો પાસે કોઇ વાત છુપાવવાની કે દંભથી અન્યથા વર્ણવવાની મારી ઇચ્છા નથી એટલાજ માટે હું સ્પષ્ટતા પૂર્વક કહી દઉં છું કે દ્રવ્ય ઉપાર્જવાને કૃષી કિંવા ખેતી વિગેરે જેવો બીજો ઉત્તમ માર્ગ નથી

શિષ્ય—આપ ખેતીને અગ્રપદ આપો છો તે સાભળી મને અજાયબી લાગે છે ખેતીમાં તો પશુઓ વિગેરે પાળવા પડે છે-અર્થાત્ તેમને બંદીખાને નાખવા પડે છે-તે ઉપરાત તેમને પ્રસંગોપાત ન છુટકે પ્રહાર પણ કરવો પડે છે

સૂરિ—તે તો હું પ્રથમ જ કહી ગયો છું કે પાપસ્થાનકના સેવન વિના દ્રવ્યોપાર્જન અસંભવિત છે, પરંતુ વિવેકી અને અજ્ઞાની મનુષ્યમાં એટલો જ ભેદ છે કે વિવેકી ગૃહસ્થ સંસારના વ્યાપારોમાં પડવા છતાં અનુકંપા અને ધર્મવૃત્તિને

કિંચિત્ માત્ર પણ ત્યજતો નથી. જ્યારે અજ્ઞાની મનુષ્ય દયા-માયા-પ્રીતિ જેવી દૈવી ભાવનાઓને ભૂલી જઇ અધિકાધિક પાપ-પંકથી ખરડાતો જાય છે.

શિષ્ય—કૃષિને અગ્રપદ આપવાનું કારણ ?

સૂરિ—પૃથ્વીમાંથી પેદા થતી અન્ન-સામગ્રી ઉપર જ સંસારનો મ્હોટો આધાર છે એ વાત નવેસરથી કહેવાની જરૂર નથી. જો કૃષિ તરફ છેક ઉપેક્ષા બતાવવામાં આવે તો લોકોને ઉદરનિર્વાહ ચલાવવો ભારે થઈ પડે અને તેનું પરિણામ એ આવે કે જગતમાં દુરાચાર-પાપ-અન્યાય અને અત્યાચાર વધી પડે-ભુખ્યો માણસ પાપ કરવામાં પાછું વાળીને જોતો નથી એવી સામાન્ય કહેવત પણ છે. ખેતી વિષેનું જ્ઞાન જ્યારે લોકોને ન હતું ત્યારે તેઓ પશુ-પ્રાણીઓની હિંસા કરતા અચકાતા નહોતા એમ જુના ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે. જે કૃષિએ લોકોને સાત્વિક પ્રકૃતિવાળા બનાવ્યા છે તે કૃષિને અગ્રપદ આપવામાં શું કંઇ ખોટું છે ? ગાય, ભેંસ, બળદ જેવા પશુઓ પાળવા પડે તો કૃષિ કરનારા સુજ્ઞ ગૃહસ્થોએ હૃદયમાંથી દયાને તિલાંજલી ન આપવી જોઇએ-પશુઓ ભૂખ તરસથી કે એવી બીજી કોઈ વેદનાથી-ન રીબાય તેની સતત્ સાવચેતી રાખવી જોઇએ.

શિષ્ય—કૃષિથી અન્ન પેદા થાય છે એ વાત ખરી પણ ધર્મને અને અન્નને શું સંબંધ ?

સૂરિ—ધર્મથી કલ્યાણ થાય છે એ વાત જેટલી સત્ય

તેટલી જ દેહથી અને દ્રવ્યથી ધર્મ થાય છે એ વાત સત્ય છે દેહ અને દ્રવ્યોપાર્જનનો આધાર અન્ન ઉપર છે અન્ન સામગ્રીના સંચય અને વ્યાપાર ઉપર જ જીવનની પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે ખાદ્ય સામગ્રી ન હોય તો અનુકંપાદાન અને પાત્રદાન કેવી રીતે સંભવે ? વિચાર કરશો તો જણાશે કે કૃષિ જેવી ઉપકારક વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિ ભાગ્યે જ બીજી કોઈ હશે વ્યાપાર પણ કૃષિને જ અનુસરે છે એકલો વ્યાપાર, ખેતી પ્રમુખવિના સંભવે જ શી રીતે ?

શિષ્ય—ખેતી લાભકારી કયારે થાય ?

સૂરિ—ખેડુતોએ વાવવાનો યોગ્ય અવસર જાણી લેવો જોઇએ, કઈ ભૂમિમા કયો પાક વાવવાથી પરિશ્રમ સફળ થશે તે વિષયનો બારિકીથી અભ્યાસ કરવો જોઇએ ઋતુઓના પરિવર્તન અને પ્રભાવનુ સંપૂર્ણ જ્ઞાન ખેડુતોને માટે અત્યાવશ્યક છે

શિષ્ય—ખેતીની પેદાશના સંબંધમા વ્યાપારીઓની શી ફરજ છે ?

સૂરિ—અન્ન જેવી ઉપયોગી સામગ્રીનો સંગ્રહ કરી રાખવો અને યોગ્ય બુદ્ધિમત્તા પૂર્વક તેના દેશને સમૃદ્ધ બનાવવો એ વેપારીઓની ફરજ છે અનાજની ઉત્પત્તિ થતા જ તેનો કુશળ વ્યવહારીઓએ સંગ્રહ કરી લેવો જોઇએ અન્નનો જો સંગ્રહ કરી રાખ્યો હોય તો જરૂરીયાતના પ્રસંગોમા તે સામગ્રીનો સદ્વ્યય થઇ શકે પરંતુ જો સંગ્રહ જ ન હોય તો પછી લોકો ભૂખે મરે અને ભૂખે મરતા અનાચાર-દુરાચાર

સેવે એમાં કંઇ આશ્ચર્ય નથી એવી મતલબનું હું આગળ જણાવી ગયો છું. વ્યાપારીઓ જો અન્ન જેવી સામગ્રી સંઘરી ન રાખે અને તેની યથાયોગ્ય પ્રમાણમાં વહેંચણી ન કરે તો તેમની વ્યાપારી-કુનેહ શું કામની ?

શિષ્ય—અન્નનો સંગ્રહ જ કરવો-વેચવાથી લાભ થતો હોય તો પણ તે લાભ ન લેવો એમ શું આપ કહેવા માગો છો?

સૂરિ—નહીં. અન્ન વેચવાથી લાભ થતો હોય તો તે લાભ લેવો. પરંતુ તેવા લાભની ખાતર ભૂખમરો કે દુકાળ ન વ્હોરી લેવાય એની સાવચેતી રાખવાની હોય છે. તથાપિ એટલું તો ચોક્કસ યાદ રાખવું જોઇએ કે બની શકે ત્યાં સુધી એવી સામગ્રી ઉધારે વેચવી ન જોઇએ. કારણ કે તેમ કરવાથી ઘણું કરીને વૈર તથા કલહનાં બીજો વવાય છે અને તે પણ સગા-સંબંધી અને મિત્રજનોમાં જ્યારે ઉધારનો વહેવાર વધી પડે છે ત્યારે તો ખરેખર બહુ દુ:ખદાયક થઇ પડે છે.

શિષ્ય—આપ શ્રેષ્ઠ વણિક કોને કહી શકો ?

સૂરિ—કરિયાણાના સઘળા પ્રકારોને સારી રીતે જાણતો હોય, દેશ-પરદેશમાં ચાલતા નાણાની ઝીણી ઝીણી બાબતો સમજી શકતો હોય, વિવિધ પ્રાંત અને પ્રદેશોની ભાષામાં કુશળ હોય અને તે ઉપરાંત હસ્તસંજ્ઞા તથા ગણિતશાસ્ત્રથી પૂર્ણ વાકેફ હોય એને હું શ્રેષ્ઠ વણિક કહી શકું.

શિષ્ય—હસ્ત-સંજ્ઞા એટલે આપ શું કહેવા માગો છો ?

સૂરિ—હસ્ત-સંજ્ઞાથી મૌનપણે સંખ્યાનું સૂચન થઇ

શકે છે સુખગણિતમા પણ તેનો છુટથી ઉપયોગ કરી શકાય છે દાખલા તરીકે તર્જનીની આગળીથી માડીને ચાર આગળીઓ ગ્રહણ કરવાથી અનુક્રમે એક, ત્રણબે, અને ચાર એવી સજ્ઞા થાય છે તેની સાથે અગુઠો લીધાથી પાચની સજ્ઞા થાય છે તેવીજ રીતે કનિષ્ઠા આગળીથી માડીને ચાર આગળીઓના તળને સ્પર્શ કરવાથી અનુક્રમે છ, સાત, આઠ અને નવની સજ્ઞા તથા તર્જનીને વિષે સ્પર્શ કરે તો દશની સજ્ઞા જાણવી તેજ આગળીઓના નખોને સ્પર્શ કરવાથી અનુક્રમે અગ્યાર, બાર, તેર અને ચૌદની સજ્ઞા અને હથેલીને સ્પર્શ કરવાથી પદરની સજ્ઞા જાણવી આવી રીતે હજાર–લાખ અને ક્રોડની પણ ગણતરી થઇ શકે છે

શિષ્ય—આપે કહ્યુ કે મિત્રતા અને સબધ સાચવી રાખવો હોય તો મિત્રો અને સબધીઓ સાથે પૈસા સબધી લેવડ-દેવડનો બહુ વ્યવહાર ન રાખવો આ વાત લગભગ તમામ વ્યવહારીઓને અનુભવમા આવી ગઇ હોય છે, ઘણે સ્થળે એવા વ્યવહારથી મિત્રતા અને સબધનો લોપ થયો છે એટલુજ નહીં પણ નાણાની બરબાદી પણ થયેલ છે

સૂરિ—એવા બીજા પણ સ્થળો છે કે જ્યા વ્યવહાર બાધતા પહેલા પરિણામનો પુખ્ત વિચાર કરી લેવો જોઇએ ઉદાહરણ તરીકે એટલુ કહેવુ બસ થશે કે લક્ષ્મીની વાછા વાળો વ્યાપારી બનતા સુધી કરિયાણુ નજરે નીહાળ્યા વિના બાનુ આપી દેતા નથી એટલુજ નહીં પણ કરિયાદુ દીઠા

પછી પણ બીજા ઘણા વ્યાપારીઓની સાથે ખાનુ આપવાનું વાજબી માને છે. વ્યવહારકુશળતા એ વ્યાપારીઓને માટે બહુજ આવશ્યક છે. તેની સાથે પ્રતિષ્ઠાનો ખ્યાલ જો રાખવામાં ન આવે તો એ કુશળતાની કીમત એક ફુટી બદામ જેટલી પણ અંકાતી નથી. મતલબ કે દ્રવ્યની સહિસલામતી અને આબરૂ એ બે વાનાં વ્યાપારમાં સંપૂર્ણ રીતે સચવાવા જોઇએ.

શિષ્ય—એક તો મિત્રો અને બીજા સંબંધીઓ સાથે બહુ વધારે પડતો દ્રવ્ય-વ્યવહાર ન રાખવો તેવા બીજાં પણ સ્થાનો હશે ખરા ?

સૂરિ—શસ્ત્રધારી લોકો સાથે, નટની સાથે-વેશ્યાસક્ત, જુગારી અને વ્યસની પુરૂષો સાથે ઉધારનો વ્યવહાર રાખવાથી પણ કોઇકવાર આફત આવી પડે છે. વળી પુણ્યનો અર્થી પુરૂષ ધર્મને હાની પહોંચે અને કુટુંબની નિર્મળ કીર્ત્તિને કલંક લાગે એવો વ્યાપાર ગમે તેવા લાભની આશાથી પણ કરતો નથી.

શિષ્ય—કેટલાક વણિકો ખોટાં તોલાં અને માપ રાખી ધનોપાર્જન કરે છે તેમના સંબંધમાં આપનો શું અભિપ્રાય છે ?

સૂરિ—એવા વણિકો વ્યાપારીની નિર્મળ કીર્ત્તિને મહાન્ કલંક લગાડે છે. ખોટાં કાટલાં રાખી સમાજને છેતરનાર વણિક વ્હેલો-મ્હોડો તેનું દુષ્પરિણામ પ્રાપ્ત કર્યાં વિના રહેતો નથી. છતાં ધારો કે ક્ષણ ભરને માટે તે ધનવાન્ થાય તો પણ તે ધન નષ્ટ થતાં વાર લાગતી નથી. જેવી રીતે તપેલી કે તાવડી ઉપર

જળનુ બિંદુ પડતામાજ અદશ્ય થઇ જાય છે તેવી રીતે અનીતિથી પેદા કરેલુ દ્રવ્ય જોતજોતામા લુપ્ત થઇ જાય છે

શિષ્ય—ખરા વ્યાપારીઓ કદાપિ કોઇને છેતરતા નથી અને મને લાગે છે કે તેથીજ વ્યાપારીઓની આટલી કીર્ત્તિ આજે પણ રહી ગઈ છે

સૂરિ—વ્યાપારનો સઘળો આધાર સત્ય અને વિશ્વાસ ઉપર રહેલો છે જેઓ નીતિ—ન્યાય સત્ય અને વિશ્વાસનો સ બધ સાચવી શકે છે તેઓ દ્રવ્યોપાર્જનની સાથે નિર્મલ કીર્ત્તિ પણ સ પાદન કરી શકે છે સ પૂર્ણ નિર્મળતા ન સચવાય તો પણ પોતાના ઉપર વિશ્વાસ રાખનાર, નિર્મળ સ્વભાવ વાળા, પોતાના ગુરૂ, નાયક, બાળક કે વૃદ્ધ પુરૂષને તો કદિ પણ ન છેતરવા જોઇએ

શિષ્ય—પહેલાના સમયમા નગરશેઠો અને સ ઘના આગેવાનોને રાજદરબાર વિગેરેમા જે બહુમાન મળતુ તે પણ તેમની ન્યાયપ્રિયતા અને સત્યપરાયણતાને લીધે જ હશે

સૂરિ—ખરેખર તે દીર્ઘદર્શી વ્યવહારિક પુરૂષો કોઇની શેહમા દબાઈ કદિ પણ ખોટી સાક્ષી આપતા નહતા, તેમજ પોતાના પ્રાણના ભોગે અનીતિ આચરતા નહતા, ખોટા સોગન લેવાનુ તો તેઓ સમજતાજ નહતા રાજદરબારમા જે તેમનુ માન-પ્રતિષ્ઠા જળવાઇ રહ્યા હતા તે ઉપર્યુક્ત કારણોનેજ મુખ્ય વે આભારી હતુ હજી પણ આપણા વ્યાપારીઓ જો સત્યનિષ્ઠ બને તો તે માન-પ્રતિષ્ઠાની વરમાળ તેમના ક ઠમા પડે એ નિ શ ક છે

શિષ્ય—કેટલાક માણસો જ્યારે નિર્ધનપણાથી કંટાળી છેવટે જુગાર અને પ્રપંચ કરવા પ્રેરાય છે, ત્યારે તો ખરેખર તેમના પ્રત્યે દયા આવ્યા વિના નથી રહેતી.

સૂરિ—નિર્ધનાવસ્થા એક રીતે પોતાના ઉદ્યમની અથવા પુરૂષાર્થનીજ ખામી સૂચવી આપે છે. શકિતમાન પુરૂષો ધનોપાર્જનના યોગ્ય માર્ગો શોધી કાઢવામાં પ્રમાદ કરતા નથી. અશક્ત, પામર અને નિરૂત્સાહી વ્યાપારીઓજ જુગાર અને પ્રપંચના માર્ગે ઘસડાઇ જાય છે. તેમની અજ્ઞાનતા ખરેખર દયાને પાત્ર છે. ખરૂં જોતાં જે વ્યવસાયી પુરૂષોના મન ઉપર ટાઢ, તડકાની, કામ, મોહ, ક્ષોભ અને ભુખ તરશની પણ અસર થતી નથી અને જેઓ કંટાળીને નિરાશ બની જતાં નથી તેઓજ શ્રેષ્ટ વ્યવસાયી તરીકે અમર નામના મેળવી જાય છે. વ્યાપાર ખેડવો એ લગભગ ધર્મસંગ્રામ જેવીજ પ્રવૃત્તિ છે. ધર્મ સંગ્રામમાં જેમ અધર્મ ચાલતો નથી તેમ દ્રવ્યોપાર્જનમાં પણ અધર્મ યુકત સાધનો પણ ફત્તેહમંદ નીવડતા નથી. કહ્યું પણ છે કે જેઓ જુગાર અથવા કીમીયાથી ધન મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે તેઓ પોતાના ઘરને મશીની પીછીથી સફેદ કરવા જેવું વિપરીત આચરણ દર્શાવી જગંતમાં હાસ્યાસ્પદ બને છે. વળી, જેઓ અન્યાયી, પાખંડી અને કૃપણ જીવોના ધનથી ધનવાન બનવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ જીવવાની ઇચ્છાથી ઝેર ખાવાજેવું સાહસ કરે છે એમજ સમજવું જોઇએ.

શિષ્ય—એ વાત જરા વિસ્તારથી સમજાવશો ?

સૂરિ—નિર્ધનાવસ્થા દૂર કરવાને ભૂખ, તરસ જેવા પરિ-ષહો સહન કરવા તેઓએ જેઓ એવા દુઃખો સહન કરી શકતા નથી અને છતા ધનની આશાનો ત્યાગ કરી શકતા નથી તેઓ હાયવોયમા જીંદગી પુરી કરે એમા કાઇ આશ્ચર્ય નથી અયત્ન કરવો તે મનુષ્ય માત્રનો અધિકાર છે જુગાર અને કીમીયાથી ધનવાન બનવાની આશા આજ સુધીમા કોઇની સંપૂર્ણ પ્રકારે પાર પડી હોય એમ જણાતુ નથી અને તેથીજ શાસ્ત્રાકારે જુગારના ધનને મસીની ઉપમા આપી છે મસીથી જેમ ઘરની ઉજ્જવળતા થતી નથી, ઉલટી મલીનતા વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ જુગાર જેવા હલકા સાધનોથી દ્રવ્યપ્રાપ્તિ થતી નથી, ઉલટુ દરિદ્રતામા સવિશેષ વૃદ્ધિ થાય છે તે નફામા અન્યાયી, પાખંડી અને કૃપણ પુરૂષોથી પ્રાપ્ત થયેલો પૈસો પણ લગભગ ઝેર જેવોજ હોય છે કારણ કે તે પૈસો આપણને જ પીને બેસવા જેવો નથી

શિષ્ય—તે પૈસાને ઝેરની ઉપમા આપવાનુ શુ કારણ?

સૂરિ—જેઓ સ્વભાવથીજ કૃપણ, લોભી અને પ્રપંચી હોય તેઓ પોતાનુ દ્રવ્ય પારકાના હાથમા ગયેલુ ન જોઇ શકે તેમ તે રીતે તે દ્રવ્ય પડાવે ત્યારેજ તેમને શાંતિ વળે અન્યાયી અને કૃપણ પુરૂષોની પ્રકૃતિજ એ રીતની હોય છે તે તમે કયા નથી જાણતા? હવે જો આવા મનુષ્યો પાનેથી દ્રવ્ય કઢાવવામા આવે તો પ્રાય વિષ સમાનજ છેવટેણુ થાય એમા તમને કંઇ શંકા જેવુ જણાય છે? વ્યવહાર તો હંમેશા અને ત્યા

સુધી સરખે સરખા આબરૂદાર અને પ્રતિષ્ઠિત સમાજમાં જ રાખવો જોઇએ.

શિષ્ય—ધનના ઉપાર્જનની સાથે તેનો સદ્વ્યય કરવાની આપે સૂચના કરી તે મારા સ્મરણમાં જ છે, તથાપિ તેવા વ્યયનો કંઇ નિયમ શાસ્ત્રકારોએ બાંધ્યો છે ?

સૂરિ—વ્યવસાય કરતાં જે લાભ થાય તેના સામાન્યતઃ ચાર ભાગ કરવાના કહ્યા છે. તેમાં એક ભાગ ભંડારમાં, બીજો ધર્મમાં, ત્રીજો ભોગમાં અને ચોથો કુટુંબના પોષણમાં લગાડવો જોઇએ.

શિષ્ય—લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થવી તેને કેટલાક લોકો પ્રારબ્ધવશ માની આળસુ પડ્યા રહે છે તે શું વ્યાજબી છે ?

સૂરિ—જેવી રીતે પાણી સીંચવાથી વૃક્ષ ફળ-ફુલવાળું બને છે તેવી રીતે પૂર્વભવના પુણ્યને મનુષ્યની નિપુણતા અને ઉદ્યોગશીલતા રૂપી જળનું સીંચન મળવાથી વ્યાપાર વગેરે ફળદાયક બને છે. એકલા પ્રારબ્ધ ઉપર આધાર રાખી બેસી રહેવું એ અનુચિત છે. કેટલાક આળસુ માણસો પુણ્યવંતના આંગણે આંટા ખાતા વ્યાપારીઓને જોઇ એવો નિશ્ચય બાંધી લે છે કે લક્ષ્મીનો આધાર કેવળ કર્મ ઉપર જ છે, પરંતુ તે વાત એક તરફી છે. પુણ્ય પણ સર્વથા ઉદ્યમ વિના સફળ થતું હોય એવું આ લોકમાં કોઇ કાળે દેખાતું નથી.

શિષ્ય—ત્યારે આપ કર્મ કરતાં પુરૂષાર્થ ઉપર વધુ ભાર મુકો છો ?

સૂરિ—હુ એમ કહેવા માગુ છુ કે વર્ષાકાળના મેઘથી જેવી રીતે વનશ્રી ખીલી નીકળે છે, તે પ્રમાણે ઉદ્યમ કરવાથી લક્ષ્મી વૃદ્ધિને પામે છે પૂર્વભવનુ પુણ્ય અને પુરુષાર્થ એ બન્ને ભેગા લક્ષ્મીના કારણ છે જેમ એક ચક્રથી રથ ચાલી શકતો નથી તેમ એકલા કર્મ કે પુરુષાર્થથી કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી ગૃહસ્થોએ પ્રતિદિન ઉદ્યમશીલ રહેવુ જોઈએ

શિષ્ય—આપની કૃપાથી આજે ઘણી વાતોના ખુલાસા થઈ ગયા આપની સરળ અને નિરાડબર વાણી પુન પુન સાભળવા છતા તૃપ્તી થતી નથી નવા નવા પ્રશ્નો પૂછવાની જિજ્ઞાસા નિરતર વધતી જ જાય છે, પરતુ આજે કામ પ્રસગે નગરના નૃપતિ પાસે જવાનુ હોવાથી આટલેથી જ પતાવવું પડે છે

સૂરિ—ભલે તેમા હુ વાધો લેતો નથી ચદ્ર જેવી રીતે પોતાનુ તેજ મેળવવા માટે સૂર્ય પાસે જાય છે, તેવી રીતે ડાહ્યા ગૃહસ્થો પોતાના કલ્યાણની સિદ્ધિ અર્થે પોતાના નૃપતી કે શેઠ પાસે જાય એમા કાઈ અયોગ્ય નથી આવતીકાલે આપણે રાજા કેવા હોવા જોઈએ અને પ્રધાન તથા શેઠ વિગેરેની પસદગી કેવા પ્રકારે થવી જોઈએ તે વિષે વાર્તાલાપ કરીશુ

(૪)

શિષ્ય—આપે ગત પ્રસગે રાજા-પ્રધાન-મત્રી વિગેરે વિષે વિવેચન કરવાનુ જે કહ્યુ હતુ, તે આપના સ્મરણમા જ હશે કેટલાકોને મે એમ કહેતા સાભળ્યા છે કે વ્યાપારીઓ

અને ગૃહસ્થોએ પોતાના નૃપતી પાસે શા માટે જવું જોઇએ ? રાજાની દરકાર આપણે શા માટે રાખવી જોઇએ ?

સૂરિ—તે તેમની ભૂલ છે. અહંકારી પુરૂષો ભલે રાજા પાસે ન જાય. પરંતુ સ્પષ્ટવક્તા અને નીતિપરાયણ ગૃહસ્થોએ રાજા પાસે જતાં લેશ માત્ર પણ સંકોચાવું નહીં જોઇએ. રાજનો આશ્રય મળવાથી પોતાના કુટુંબનો ઉદ્ધાર થાય છે. એટલુંજ નહીં પણ તે નિમિત્તે પોતાના સમાજ અને ધર્મનું પણ કલ્યાણ સાધી શકાય છે.

શિષ્ય—ધર્મ અને સમાજનું કલ્યાણ કેવી રીતે સધાય ?

સૂરિ—રાજા એ સર્વોપરિ સત્તાધીશ ગણાય છે. લાખો રૂપીયા ખર્ચવાથી ધર્મનું જે કાર્ય નથી થઇ શકતું, તે રાજાની સહેજ કૃપાથી થઇ શકે છે. નીતિપરાયણ ગૃહસ્થો જો રાજા પાસે જતાં–આવતાં રહે અને પોતાના ધર્મના સિદ્ધાંતો અને આચારોથી તેમને માહીતગાર બનાવે તો પ્રજાને અનેક જાતની સગવડો પ્રાપ્ત થાય. રાજા એ કાળનું કારણ ગણાય છે. અર્થાત્ તે જો કુશળ અને પ્રજાની અભિલાષાઓનો જાણકાર હોય તો તે પોતે જમાનાને પણ ઉલટાવી શકે છે. ધર્મની પ્રભાવના કરવાના હેતુથી અથવા સમાજની ઉન્નતી કરવાના અભિલાષથી રાજાને તેમજ રાજના અમલદારોને હળતા–મળતાં થવું તેમાં કાંઇ અનુચિતતા નથી.

શિષ્ય—આપ રાજાશ્રયની આટલી બધી પ્રશંસા કરો છો, તો પછી રાજા પણ ઉત્તમ લક્ષણોવાળો હોવો જોઇએ ને ?

સૂરિ—રાજામાં આટલા ગુણો તો ખાસ કરીને હોવા જોઇએ પ્રથમ તો એ કે તે કાચા કાનનો ન હોવો જોઇએ અર્થાત્ પોતાના નોકરો અને અમલદારો કહે તેજ કેવળ સત્ય હોવું જોઇએ, એમ માની લેનાર રાજા પ્રજાને સુખ આપી શકતો નથી બીજું તે કૃતજ્ઞ હોવો જોઇએ અર્થાત્ કયો રાજસેવક અથવા પ્રજાજન કેટલી સેવા કરે છે, તેનો સતત જાણનાર હોવો જોઇએ ત્રીજું તે ઉદાર અને ગુણાનુરાગી પણ હોવો જોઇએ ટુંકામાં કહું તો રાજા અને સંતમાં બહુ ભેદ નથી સંત પુરૂષ જેવી રીતે પોતાના આત્મસુખનો ભોગ આપી જગતના હિતાર્થે નિશદિન પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેવી રીતે રાજાએ પણ પોતાના અંગત સ્વાર્થો અને સુખોને તિલાજલી આપી પ્રજાહિતમાં સતત પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઇએ

શિષ્ય—કેટલાક નૃપતિઓ પોતે તો બહુ જ ભલા અને વિદ્વાન્ હોય છે, પરંતુ તેમની આસપાસનો નોકરવર્ગ બહુ હલકી કોટીનો હોય તો શું કરવું ?

સૂરિ—રાજા અથવા તો આપણો સ્વામી (શેઠ, અધિકારી વિગેરે) ગમે તેટલો વિદ્વાન્ હોય તો પણ જો તે મૂર્ખ માણસોનો પરિવાર અને સંગ રાખતો હોય તો તેને છોડી દેવો જોઇએ તેથી ઉલટું જો પ્રભુ પોતે મૂર્ખ હોય, છતાં પોતાની આસપાસ વિદ્વાન્ તથા અનુભવી માણસોનો સમુહ રાખતો હોય તો તે પણ સેવવા યોગ્ય છે.

શિષ્ય—રાજા તો ઘણીવાર પોતાના સલાહકારોના દોર-

ભ્યાથી દોરાય છે. સલાકારો જો યોગ્ય, વિદ્વાન અને અનુભવી હોય તો રાજતંત્ર ઘણી ફત્તેહમંદીથી ચાલી શકે છે. સલાહકારોમાં મુખ્ય આગેવાન મંત્રી ગણાય છે. માટે એ મંત્રી કેવો હોવો જોઇએ?

સૂરિ—મંત્રી તો રાજા કરતાં પણ વિશેષ અનુભવી અને વિવેકી હોવો જોઇએ. પોતાના સ્વામી પ્રત્યે અહોનિશ વફાદાર રહેનાર, પરમ ઉત્સાહી, કૃતજ્ઞ, શ્રદ્ધાળુ, પવિત્ર, કોમળ અંતઃકરણવાળો, ખાનદાન કુળનો, શાસ્ત્રોના મર્મને જાણનાર, સત્યવાદી, વિનય-વિવેક સંપન્ન, ઉદાર, વ્યસનરહિત, વૃદ્ધ પુરૂષો પ્રત્યે બહુમાન રાખનાર, આલસ્યરહિત, સાત્વિક, બુદ્ધિશાળી, શૂરવીર, કાર્યકુશળ, સદાચર[redacted]ાયણ, નિષ્પક્ષપાત તથા રાજનીતિમાં કુશળ એવો વંશપર[redacted]ાએ ઉતરી આવેલા વણિક પુત્રને મંત્રી તરીકે નીમવો જોઇએ.

શિષ્ય—વણિક પુત્ર પ્રત્યે આપ કંઇક અધિક પક્ષપાત દર્શાવતા હો એમ લાગે છે!

સૂરિ—કદાચ તે પક્ષપાત પણ હોય. પરંતુ તે ગુણને અવલંબીને છે, એ ભુલી જવાનું નથી. પ્રથમના સમયમાં વણિક પુત્રોએ જે કાર્યદક્ષતા, શૂરવીરતા અને ઉદારતાથી મંત્રીપદની સાર્થકતા કરી છે, તેનો જો સવિસ્તર હેવાલ કહું તો વખત બહુ નીકળી જાય. ઇતિહાસમાં વણિકપુત્રોના મંત્રીત્વનો વિજયી વૃતાંત તમે પોતે જોઈ શકો તેમ છો. જેમનો ઇતિહાસ આવો ઉજ્જવળ છે અને જેમની કીર્ત્તિ હજી આપણા કાનમાં પ્રતિ-

ધ્વની ઉપજાવી રહી છે તે વણિક કુળના મંત્રીઓ સિવાય અન્ય કુળની હિમાયત હું કેવી રીતે કરી શકું ? મંત્રીત્વ તો વણિકોનુંજ કહેવાય છે 'વાણીયા વિના ગવણનું રાજ્ય ગયું' એમ જે કહેવાય છે તે એક રીતે વણિક મંત્રીઓની નીતિપરાયણતા અને શાસનપદ્ધત્તિનીજ પ્રશંસા છે, એમ કહું તો ખોટું નથી આજના વણિકોના જેવા પૂર્વકાળના વણિકો પણ ભીરૂ, કાયર અને સ્વાર્થપરાયણ હશે એમ માની લેવું તે અજ્ઞાનતા છે

શિષ્ય—સેનાપતિમાં કયા ખાસ ગુણો હોવા જોઇએ ?

સૂરિ—યુદ્ધનીતિનો અનુભવી, અશ્વાદિ વાહનો વાપરવામાં કુશળ તથા ધર્મ-નીતિને વળગી રહેનાર સેનાપતિ જ રાજની આબરૂ અને સહિસલામતી સંભાળી શકે છે સેનાપતિમાં કર્તવ્યતત્પરતા અને સહનશીલતાના ગુણો બહુજ આવશ્યક મનાય છે અને તેનું કારણ પણ સ્પષ્ટ જ છે શારીરિક શ્રમથી જે સેનાપતિ કાયર થઇ જાય તે પોતાના માલેકને કદિ યશ અપાવી શકે નહીં

શિષ્ય—રાજના એવા ઉચ્ચ માનવંતા પદો તો ભાગ્યશાળી પુરૂષોજ પ્રાપ્ત કરી શકે ! મ્હોટે ભાગે આને પ્રથમ સામાન્ય નોકરીથી જ શરૂઆત કરવી પડે છે આવા સામાન્ય નોકરોમાં કયા ખાસ ગુણો હોવા જોઇએ કે જેનાથી તે પોતે માન-મરતબામાં ઉન્નતિ કરી શકે ?

સૂરિ—હસેલ સ્વભાવવાળો, બુદ્ધિશાળી, મધુર વચન બોલનારો, પરાક્રમી, નિર્લોભી, પવિત્ર અંતઃકરણવાળો, પોતાના

સ્વામીને સ્વપ્નમાં પણ ન છેતરનારો અને વફાદાર નોકર સૌ કોઇનું મન જીતી લે છે.

શિષ્ય—આપે જેટલા ઉચ્ચ ગુણો હતા તે બધા એકી-શ્વાસે વર્ણવી નાંખ્યા. વ્યવહારિક ઉપાય સૂચવો તોજ અમારા જેવા બાળજીવો સમજી શકે. દાખલા તરીકે એક માલીક, નોકરને પોતાની પાસે બોલાવે તો તેણે કેવી રીતે જવું, કેવી રીતે બેસવું અને કેવી રીતે મહેરબાની મેળવી લેવી, એ વાત તો સૌ કોઇ નોકરે અવશ્ય જાણવી જ જોઇએ.

સૂરિ—પહેલી આ વાત તો નોકર માત્રે યાદજ રાખવી જોઇએ કે વગર બોલાવ્યે અને વગર કામે વારંવાર પોતાના શેઠ કે ઉપરી પાસે ન આવવું જોઇએ. સ્વામી પોતાને બોલાવે ત્યારે નોકરે વિનય પૂર્વક પોતાને ઉચિત એવે માર્ગે ઉપરી પાસે જઇ ઉચિત સ્થાને અંગોપાંગ ઢાંકીને બેસવું. સુજ્ઞ નોકરો ઘણુ ખરૂં પોતાના-શેઠની મુખમુદ્રા જોઇને જ તેમની પ્રકૃતિ જાણી લે છે, અને પ્રકૃતિ જાણ્યા પછી કંઇ મુશ્કેલી નડતી નથી. એ પ્રકૃતિ–પરીક્ષામાં જ નોકરનો અડધો વિજય સમાઇ જાય છે.

શિષ્ય—આપ તો " ઉચિત સ્થાન " કહીને જ અટકી ગયા. પણ તેવું ઉચિત સ્થાન કેવી રીતે પસંદ કરવું ?

સૂરિ—સેવકે પોતાના ઉપરીની બહુ નજીક તેમજ બહુ દૂર નહીં બેસવું જોઇએ. જો બહુજ નજીક બેસે તો ઉપરીને હરકત થાય અને બહુ દૂર બેસે તો વાતચીત કરવામા હરકત પડે, વળી આસન પણ એવું હોવું જોઇએ કે જે ઉપરીના આસન કરતા ઉંચુ કે સરખું પણ ન હોવું જોઇએ.

શિષ્ય—નોકરે કેવી જાતના વસ્ત્રો પહેરવા જોઇએ ?

સૂરિ—સેવકવર્ગે પોતાના માલીક કરતા અધિક સારો અથવા સરખો વેષ પહેરવો એ યોગ્ય નથી એથી સેવકનો ખોટો દંભ માલેકની દ્રષ્ટિમા તરી આવે છે, અલબત્ત, શેઠે પોતે ગજીખુશીથી જે વસ્ત્રો તથા અલંકારો સપ્રેમ ભેટ કર્યા હોય તે પહેરવામા કોઇ જાતની હરકત નથી

શિષ્ય—રાજસભામા કે કોઇ બીજા એવા સ્થાને અમારે કઇ વાતની ખાસ કાળજી રાખવી જોઇએ ?

સૂરિ—સભામા કદાચ છીંક, બગાસુ કે ઓડકાર આવે તો એટલા વાના મુખ ઢાંકીને કરવા બહુ મ્હોટા અવાજથી હસવુ નહીં હસવુ રોકાય તેમ ન હોય તો મુખ આડુ વસ્ત્ર રાખી હસવુ કેટલાકો સભામા બેસી નાક–કાન ખોતરે છે, તે પણ ઠીક નથી હાથ–પગના આંગળાના ટચાકા ફોડવા તે પણ અયોગ્ય છે

શિષ્ય—વાર્ત્તાલાપ કરતી વેળા કેવી જાતની સાવચેતી રાખવી ?

સૂરિ—વાર્ત્તાલાપ કરતા પોતાના ઉપરી–અધિકારી શુ કહેવા માગે છે તે બરાબર સમજી લેવુ અર્ધુ સમજાયુ ન સમજાયુ કે તુરત જવાબ આપી દેવાથી "હીરો ઘોઘે જઇ આવ્યો" જેવુ હાસ્યાસ્પદ પરિણામ આવે છે ઉત્તર આપતી વખતે સ્વામીને તુંકારથી ન બોલાવાય, એ પણ સાવધાની રાખવી ઘટે છે

શિષ્ય—શેઠને સલાહ કે ઉપદેશના બે શબ્દો કહેવાની જરૂર પડે તો તે વેળા શું કરવું ?

સૂરિ—જો પોતાનો ઉપરી કાંઇ ખોટું કામ કરતો હોય અથવા કરવાનો હોય તો સુજ્ઞ અને વફાદાર સેવકે બહુ નમ્રતાથી તે વિષે યોગ્ય ઉપદેશ આપવો જોઇએ. એવે વખતે શરમ કે ભય રાખવાથી સેવકની ફરજ બરાબર અદા થઇ શકતી નથી. પરંતુ તેવી સલાહ કે ઉપદેશ સ્વામીને એકાંતમાં લઈ જઈ મધુર વાણીથી આપવી એજ સેવકની ખરી ખુબી છે.

શિષ્ય—સ્વામી યોગ્ય વાતને પણ ધિક્કારી કહાડે તો?

સૂરિ—એવે વખતે બની શકે તેટલી શાંતિ અને સંયમ રાખવો. ઉપરીની સામે ક્રોધ કરવાથી કે ઉગ્રતા દર્શાવવાથી આપણો ઈષ્ટ હેતુ પાર પડતો નથી. સમયને ઓળખી મૌન ગ્રહણ કરી એકાંત મળતાં સેવકે પોતાના વિચારો દર્શાવવા જોઇએ.

શિષ્ય—ઉપરીનું મન પ્રસન્ન છે કે અપ્રસન્ન છે તે શી રીતે જણાય ?

સૂરિ—સેવકને જોતાંજ જો તે હર્ષ પામે, પાસે બોલાવે અને બેસવાને આસન અપાવે, તેમજ સ્નેહભીનાં શબ્દો ઉચ્ચારે, તો સમજવું કે અત્યારે આપણા ઉપરીનું મન બહુ પ્રસન્ન છે. તેથી ઉલટું જો સેવકને જોતાં છતાં મૌન રાખી બેસી રહે, પ્રત્યેક વાતમાં ઉપેક્ષા દર્શાવે અને રોષયુક્ત વચનો ઉચ્ચારે તો સમજવું કે અત્યારે માલીકનું મન પ્રસન્ન નથી.

શિષ્ય—આપની સાથેની આજની વાતચીત ઉપરથી જેમ સેવકવર્ગને ઘણુ જાણવાનું મળી શકે તેમ છે, તેવી જ રીતે અમારા હાથ નીચેના માણસો સાથે કેવો વ્યવહાર રાખવો, તે પણ જાણી શકાય છે

(૫)

સૂરિ—આજે રોજના કરતા કઇક વિલબથી આવ્યા હો તેમ જણાય છે

શિષ્ય—ખરેખર આજે અણધાર્યો વિલબ થઇ ગયો છે તેનુ કારણ એવુ બની ગયુ કે બરાબર નીકળવાના વખતેજ એક અતિથિ મ્હારે ત્યા આવી ચડયા, એટલે તેમની આહાર-સબધી વ્યવસ્થા કરતા જરા વધારે વખત નીકળી ગયો

સૂરિ—તમે અતિથિ કોને કહો છો, તે મારે જાણવુ જોઇએ.

શિષ્ય—ઘરે જે પરોણા આવે તેને અમે મારી ભાષામા "અતિથિ" એવુ નામ આપીએ છીએ તે સિવાય એ વિષયમા હુ કાઇ વધુ જાણતો નથી

સૂરિ—ત્યારે અતિથિ અને પરોણા વચ્ચે બહુ તફાવત છે

શિષ્ય—એ વાત તો હુ આજે પ્રથમજ આપની પાસે સાભળુ છુ

સૂરિ—જે મનુષ્ય અકસ્માત આપણા આગણે દેખાવ દે, જેના આગમન સબધી તિથિ કે વાર આગાઉથી નકી થયેલા ન હોય, અને જે પર્વ, હર્ષ, શોક આદિ સસારના પ્રપચથી મુક્ત

હોય, તેને શાસ્ત્રમાં અતિથિના નામથી ઓળખવામાં આવે છે બાકીનાને મહેમાન અથવા પરોણા શબ્દથી સંબોધવામાં હરકત નથી. જો કે યાચક અને દીન જનો પણ પ્રસંગોપાત આવી ચડે છે, પરંતુ તેમની ગણત્રી મહેમાન કે અતિથિમાં થઇ શકતી નથી

શિષ્ય—અતિથિની સેવા શી રીતે થવી જોઇએ ?

સૂરિ—સારા ગૃહસ્થો અતિથિને દેવ સમાન લેખી તેમનો દરેક રીતે આદર–સત્કાર કરે છે. ભૂખ, તરસ કે એવા બીજા કોઇ ખાસ કારણ વિના અતિથિઓ બનતાં સુધી ગૃહસ્થને ત્યાં જતા નથી. એવા નિસ્પૃહી અતિથિઓની તન–મન–ધનથી યથાશક્તિ સેવા કરનાર ગૃહસ્થ અતિથિ તરફનો ભારે આશિર્વાદ મેળવે એ સ્પષ્ટ જ છે. આવનાર અતિથિ ગમે તેવો પંડિત હોય કે મૂર્ખ હોય, મિત્ર હોય કે શત્રુ હોય, પરંતુ તેને ખાન-પાન આપવામાં કોઇ પણ પ્રકારનો સંકોચ ન રાખવો.

શિષ્ય—પણ તે આપણા ગોત્રનો કે સંપ્રદાયનો ન હોય તો ?

સૂરિ—તેથી શું થઇ ગયું ? અતિથિ હોય તો પછી તેને ગોત્ર, સંપ્રદાય કે જ્ઞાન સંબંધી પ્રશ્ન પૂછવાની જરૂર રહેતી નથી. ખરા ધર્મનિષ્ઠ ગૃહસ્થો પોતાના ભોજન વખતે અતિથિની ખાસ તપાસ કરાવે છે. અને ગામમાં કે આસપાસમાં જો કોઇ અતિથિ હોય છે, તો તેને પ્રથમ ભોજન કરાવ્યા પછી જ પોતે પોતાનું ભોજન લે છે. આવા અતિથિભક્ત સજ્જનો મ્હોટું પુણ્ય ઉપાર્જવા ભાગ્યશાળી થાય છે.

શિષ્ય—દીન અને યાચકજનો આવે તો શું કરવું ?

સૂરિ—તેમને પણ યથાશક્તિ અન્નદાન કે એવી જાતનું બીજું દાન આપી સંતોષવા જોઇએ. સંસારમાં બનતા સુધી કોઇ ભૂખ્યું કે તરસ્યું ન રહે, એજ સદ્‌ગૃહસ્થોની મ્હોટામાં મ્હોટી ભાવના હોય છે.

શિષ્ય—અન્નદાનનું આટલું બધું માહાત્મ્ય શા માટે ?

સૂરિ—તમે ગૃહસ્થ પુરૂષો અન્નની ઉપયોગિતા અને અન્નદાનનું માહાત્મ્ય ન સમજી શકો. જેમને માટે જમવાના અવસરે વિવિધ પ્રકારના સ્વાદિષ્ટ ભોજનો તૈયાર રહેતા હોય, જેઓને ભૂખના અભાવે પણ વારંવાર જમવું પડતું હોય, તેઓ ભૂખ્યા માણસોનું દુઃખ શી રીતે સમજી શકે ? ભૂખ્યા માણસો ભૂખના દુઃખથી ઉશ્કેરાઈ કેવા કુકર્મો કરવા લલચાય છે અને સમાજની વ્યવસ્થામાં કેટલો ગોટાળો ઉભો કરે છે તેનું જ્ઞાન શ્રીમંતોને કયાંથી હોય ?

શિષ્ય—આપનું તે કથન સત્ય છે. પણ અન્નદાનનું બુદ્ધિમાં ઉતરે એવું માહાત્મ્ય તો રહી જ ગયું !

સૂરિ—વાત એમ છે કે ભૂખથી રીબાતા માણસો પોતાની શુભ ભાવનાઓ જાગવી શકતા નથી, ભૂખને લીધે તેઓની દ્રષ્ટિઓ પણ એવી શિથિલ થઇ જાય છે કે તેઓ પોતાના મન ઉપર પુરેપુરો કાબુ રાખી શકતા નથી, તેમની ચિત્તની સમાધી તથા શાન્તિ પણ ભુખને લીધે ખોવાઇ જાય છે. તત્કાળ જો તેમને અન્ન જેવી ઉપયોગી સામગ્રી પુરી પાડવામાં ન આવે તો

આવા લોકો સમાજને કેટલાબધા ભારે થઈ પડે તેનો વિચાર પણ કરવો જોઇએ. તમે જ્યારે બુદ્ધિમાં ઉતરે એવા કારણો માગો છો ત્યારે જ હું આ બધી હકીક્ત તમારી આગળ મુકું છું. બાકી જ્યાં અનુકંપા-દયા અને માનવસેવાની ઉંચી ભાવનાઓ દીપી રહી હોય ત્યાં આવી દલીલોની જરૂર રહેતી નથી. વળી, વિચાર કરો કે આ જગતમાં પોતાનું પેટ કોણ નથી ભરતું? જે ઘણા લોકોને આધાર આપે તેજ ખરેખરો પુરૂષાર્થી નર કહેવાય.

શિષ્ય—પણ ભોજન પહેલાં કોઇ અતિથિ કે દીન-યાચક ન હોય તો ?

સૂરિ—એ તો હું પ્રથમ જ કહી ગયો કે સુપાત્રનો યોગ ન હોય તો શ્રદ્ધા પૂર્વક એવા અતિથિની ભાવના ભાવી પોતાનું ભોજન લે છે. બાકી પોતાનું પેટ ભરનારા ઉદરંભરીઓથી આ સંસારમાં શું કલ્યાણ થવાનું હતું ?

શિષ્ય—અન્નદાનનો મહિમા આજે આપની કૃપાથી બરાબર સમજાયો. દરેક ગૃહસ્થે ભૂખ્યાને અન્ન, તરસ્યાને પાણી અને નિર્ધનને વસ્ત્રનું દાન આપવું જોઇએ, એથી દયાભાવની નિર્મળતા થાય છે. એટલું જ નહીં પણ સમાજ અને સંસારની વ્યવસ્થા પણ ક્રમસર જળવાઈ રહે છે.

સૂરિ—ગૃહસ્થોના જે દસ પ્રકારના ધર્મો કહ્યાં છે, તેમાં દયા અને દાનને અગ્રપદ આપવામાં આવ્યું છે, તેનું પણ એજ કારણ છે. દીન જનોનો ઉદ્ધાર કરવો, કોઈની જોડે મત્સર

ન રાખવો, વિનય, સંયમ, ન્યાયપરાયણતા તથા સહૃદયતા વિગેરે ગુણો પણ ગૃહસ્થોએ ખીલવવા જોઇએ

શિષ્ય—અતિથિના જેટલી અન્ય કોઇની સંભાળ લેવાની હોય છે ખરી ?

સૂરિ—અતિથિને જેમ દેવની ઉપમા આપવામા આવે છે તેવી જ રીતે માત-પિતાને દેવોપમ માનવામા આવે છે માત-પિતાના ઉપકારોથી કયો પ્રાણી આ સંસારમા દબાયેલો નથી માત-પિતાની સેવાથી ભક્તિ અને કૃતજ્ઞતા આદિ સદ્‌ગુણોને પોષણ મળે છે એટલા માટે ભોજન સમયે સૌએ પ્રથમ તેમની સાર-સંભાળ લેવી અને તેમને દરેક પ્રકારે સંતોષ આપી પોતાની ભોજન-પ્રવૃત્તિમા જોડાવું, એવી શિષ્ટ પુરૂષોની પરંપરા છે તે ઉપરાંત પોતાના બાળકો, ગર્ભવતી સ્ત્રી, કુટુંબના વયોવૃદ્ધ માણસો તથા રોગી અને નિરાધાર પશુ-પ્રાણીઓની સંભાળ લેવી જોઇએ તાબાના માણસો જો ભૂખ્યા-તરસ્યા કે રોગથી રીબાતા પડયા રહે, અને તેમનો માલીક પેટ ભરીને સૂઇ રહે તો તાબાના માણસો તેવા માલીકને હૃદયથી આશિર્વાદ ન આપે, એ સ્વાભાવિક જ છે ઘરના વડાએ પોતાના સઘળા આશ્રિતોની ભોજન પૂર્વે અવશ્ય સંભાળ લેવી જોઇએ એમા સ્વાર્થની સાથેજ પરોપકાર રહેલો છે, એમ કહેવાની જરૂર નથી આપણા આશ્રયે પડેલા પશુ-પ્રાણીઓની પણ તેજ પ્રકારે સંભાળ લેવાની હોય છે

શિષ્ય—ભોજનનો સમય વાજબી રીતે કયારે થયો કહેવાય ?

સૂરિ—વસ્તુત: તો જઠરાગ્નિ જ્યારે પ્રદિપ્ત થાય અને ખરેખરી ભૂખ જાગે ત્યારે જ મનુષ્યોએ ભોજન કરવું જોઇએ. ભૂખને સમયે ભોજન કરવાથી મનુષ્યનું આયુષ્ય, બળ અને શરીરની કાંતિમાં વૃદ્ધિ થાય છે; પરંતુ વિના ભૂખે જમવાથી અને જીંહ્વાની લાલસાથી પેટમાં ભાર નાંખવાથી એ ભોજન ઉલટું દુ:ખદાયક થઇ પડે છે.

શિષ્ય—પૂર્વનું ભોજન બરાબર પચી ન જાય, ત્યાં સુધી નવું ભોજન કરવું ન જોઇએ એમ મેં સાંભળ્યું છે. કારણ કે તેમ કરવાથી અજીર્ણ થાય છે, એવો વૈદ્ય લોકોનો અભિપ્રાય છે. પણ અજીર્ણથી માણસે એટલું બધું શા માટે બ્હીવું જોઇએ ?

સૂરિ—અજીર્ણ એ બ્હારથી જોતાં છેક નજીવું દર્દ જણાય છે. પણ સર્વ રોગોની ઉત્પત્તિ પ્રાય: એ અજીર્ણમાંથીજ થાય છે; એ વાતની કદાચ તમને ખબર નહીં હોય. અજીર્ણથી જ વાત–પિત્ત–કફ આદિ દોષો પ્રકોપને પામે છે. બહુ ખાવાથી પુષ્ટ થવાતું નથી, તેની સાથે ખાન–પાન બરાબર પચી જાય એટલા માટે તેને યોગ્ય એવો શારીરિક શ્રમ પણ કરવો જોઇએ.

શિષ્ય—અજીર્ણ કેટલા પ્રકારના હશે ?

સૂરિ—મુખ્યત્વે રસશેષ, આમ, વિષ્ટબ્ધ તથા વિપકવ એમ ચાર પ્રકારે અજીર્ણ વર્ણવ્યા છે. બાકી તે સિવાયના બીજા પ્રકાર પણ ઘણા છે.

શિષ્ય—તે ચાર અજીર્ણના લક્ષણો પણ ભિન્ન ભિન્ન જ હશે !

સૂરિ—આમશેષ અજીર્ણ થયુ હોય તો બગાસા આવે, આમ અજીર્ણ થયુ હોય તો ઓડકાર આવે, વિષ્ટબ્ધ અજીર્ણ થયુ હોય તો શરીર તૂટવા માંડે અને વિપક્વ અજીર્ણ થયુ હોય તો ધુમાડાનો ઓડકાર આવતો હોય એવો આભાસ થાય

શિષ્ય—એ ચારે અજીર્ણના સહેલા ઉપાયો પણ હોવા જ જોઇએ ?

સૂરિ—રસ શેષ અજીર્ણમા, ભોજન કરતા પહેલા થોડા વખત સૂઇ રહેવુ, આમ અજીર્ણમા વમન-ઉલટી કરવાથી લાભ થાય છે, વિષ્ટબ્ધ અજીર્ણ વખતે શરીરમાથી પરસેવો છુટે એવા ઉપાયો લેવા જોઇએ અને વિપક્વ અજીર્ણમા તો જળપાન જેવો સાદો ઉપાય જ બસ થઈ પડે છે

શિષ્ય—આહાર બરાબર પાચન થઇ ગયો છે એમ શા ઉપરથી જણાય ?

સૂરિ—ખાધેલુ અનાજ જ્યારે બરાબર પચી જાય છે ત્યારે મળ-મૂત્ર ખુલાસાથી આવે છે, શરીરના વાત-પિત્ત-કફ વિગેરે સમાન અવસ્થામા રહે છે એમા જ્યારે સહેજ પણ ગડબડ ઉભી થાય ત્યારે સમજવુ કે પાચનશક્તિમા બગાડો થવા માડ્યો છે

શિષ્ય—મળોત્સર્ગના બીજા પણ અનેક દ્વારો છે મળ-મૂત્રના ખુલાસાથી બીજા દ્વારોને કઇ સહાયતા મળતી હશે ?

સૂરિ—હસ્તની શુદ્ધિ ઉપર જ શરીરની તમામ શુદ્ધિઓનો આધાર છે. જો અજીર્ણાદિ વિકાર ન હોય તો મળમૂત્ર ત્યાગ કર્યા પછી ક્ષણમાત્રમાં નાસિકા આદિ દ્વારો તથા હૃદય પણ વિશુદ્ધ થઈ જાય છે. પાચનશક્તિ બરાબર હોય તો ઇંદ્રિયો પોત પોતાનું કાર્ય બહુ સરળતાથી અને ઉત્સાહથી કરી શકે છે.

શિષ્ય—પાચનક્રિયામાં કોઇ જાતની વિકૃતી ન થાય એટલા માટે ભોજનનો સમય તેમજ તેની વિધિ દરેક માણસે જાણી લેવાં જોઇએ. તે સંબંધમાં આજે આપ કઇંક કહો એવી મ્હારી પ્રાર્થના છે.

સૂરિ—આપણે ધીમે ધીમે તેજ વિષય ઉપર આવીશું. ભોજન ક્યારે કરવું એ વાત હું એકવાર આગળ કહી ગયો છું. પણ તે એક સામાન્ય નિયમ હતો.

શિષ્ય—જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત હોય ત્યારે જ ભોજન લેવું જોઇએ એવો આપનો ઉપદેશ મને બરાબર યાદ રહી ગયો છે.

સૂરિ—તેની સાથે ભોજન ક્યારે ન કરવું એ વિષય પણ જાણી લેવો જોઈએ. સવારમાં બહુ વહેલું, સંધ્યાકાળે, રાત્રીએ, હાલતાં-ચાલતાં, અન્નની નિંદા કરતાં તથા અવ્યવસ્થિતપણે બેસીને ભોજન નહીં કરવું જોઇએ.

શિષ્ય—આપનો કહેવાનો અશય એવો હોવો જોઇએ કે પ્રાત:કાળે બહુ વ્હેલા ભોજન લેવાથી જઠર ઉપર બોજો વધી પડે છે. જઠર પોતાનું જુનું કાર્ય ઉકેલે તે પહેલાં તેના ઉપર વધારાનો બોજો નાંખવાથી તે સુસ્ત થઈ જાય છે. સાંજે અથવા

રાત્રીકાળે તો જીવ-જંતુનો ઉપદ્રવ એટલો ખૂબ હોય છે કે કોઈ પણ દયાળુ ગૃહસ્થ તે વેળા ભોજન લેવાનું ઉચિત નજ ગણે હાલતા-ચાલતા અને અન્નની નિંદા કરતા ખાવું એ તો જંગલીપણાની જ નીશાની છે

સૂરિ—અને ભોજન કરવા બેસતા પહેલા મુખ-હાથ-પગ વિગેરે બરાબર સાફ કરી લેવા જોઈએ, એમ ફરીથી કહેવાની જરૂર નથી કેટલાક સ્ત્રી-પુરૂષો, હાથ-પગ-મ્હો બરાબર શુદ્ધ કરવા છતા મલીન વસ્ત્ર પહેરીને, ભીનું વસ્ત્ર ઓઢીને, કે માથું વીંટીને જમવા બેસે છે, તે પણ અયોગ્ય છે કોઈ કોઈ તો ભોજનની સારી સ્વાદિષ્ટ સામગ્રી જોઈ એકદમ ભોજન કરવા બેસી જાય છે અને જેમ તેમ પેટ ભરી ઉઠી જાય છે, તે પણ નિયમ વિરૂદ્ધ છે કારણ કે તેની સ્વચ્છંદતાથી આહારનું પ્રમાણ સચવાતું નથી, તેમ આહારના દ્રવ્યો પણ બરાબર ચવાતા નથી પ રિણામ એ આવે છે કે એવી ઉચ્છૃંખલતાથી પ્રકૃતિ બગડી જાય છે અને શરીરમા વ્યાધીઓ ઘર કરી બેસે છે

શિષ્ય—ભોજન કરવાનું સ્થાન પણ પવિત્ર જ હોવું જોઈએ. એ સિવાય વધુ કાંઈ કહી શકાય?

સૂરિ—સ્થાન શુદ્ધ હોય એટલું જ બસ નથી ઉઘાડી જગ્યા અને અતિશય તડકાવાળી કે અંધારાવાળી જગ્યા એ પણ ભોજનને માટે ઉચિત નથી. પગરખા પહેરીને, ઉતાવળા ચિત્તથી, કેવળ ભૂમિ ઉપર બેસીને તેમજ ખાટલે બેસીને ભોજન કરવું એ પણ અનુચિત છે

શિષ્ય—ભોજનને માટે એવી સખ્ત વિધિ રાખવાનું શું કારણ હશે ?

સૂરિ—આહારની અસર મન ઉપર થયા વગર રહેતી નથી. " આહાર તેવો ઓડકાર " એવી આપણામાં સાધારણ કહેવત છે, તેનો આશય એવો છે કે જો આહારમાં સાત્વિક પદાર્થોનો ઉપયોગ થાય તો તેથી મનોવૃત્તિ પણ સાત્વિક જ રહ્યા કરે છે. એટલા માટે ભ્રષ્ટ અથવા અખાદ્ય પદાર્થોનો ઉપયોગ ન કરવાનું તેમજ ભ્રષ્ટ પુરૂષોની નજર આગળ ભોજન ન કરવાનું ફરમાવવામાં આવ્યું છે, ને જો એક માણસને ગમે તેવા મલીન સંજોગોમાં, મલીન પાત્રોમા, જમવાની ટેવ પડી જાય તો પછી તે માણસ પોતાની પવિત્ર ભાવનાઓને વખત જતાં તેવીને તેવી પવિત્ર ન રાખી શકે.

શિષ્ય—ભોજનના સંબંધમાં સ્પર્શાસ્પર્શત્વ વિષે આપનો શું મત છે ?

સૂરિ—હું માત્ર પવિત્રતા અને સાત્વિકતાનોજ પક્ષપાતી છું, એટલુંજ કહેવું મારે માટે બસ થઇ પડશે. અપવિત્ર વસ્તુ ખાવી નહીં; એટલુંજ નહીં પણ દુરાચારી અને દુષ્ટ ચરિત્રવાળા માણસોના સ્પર્શવાળી ભોજન સામગ્રીને પણ હું તો ત્યાજ્ય જ ગણું છું. બળદ, કુતરા, પશુ, પક્ષીની સુંઘેલી તથા ખાધેલી ચીજોનો પણ બનતા સુધી કોઇએ ઉપયોગ ન કરવો જોઇએ. કારણ કે તે પ્રાણીઓના સુખના ઝેરનો અંશ તે પદાર્થમાં રહી જવાનો સંભવ છે.

શિષ્ય—આપણામાં કેટલાક માણસો કુતરા, બીલાડાની એઠેલી વસ્તુ આહારમાં વાપરતા સંકોચાતા નથી એ મેં કેટલીકવાર પ્રત્યક્ષ જોયું છે.

સૂરિ—બની શકે ત્યાં સુધી ભોજનના તમામ દ્રવ્યો વ્યવસ્થિત પણે સુરક્ષિત રાખવા જોઇએ. કારણ કે ભોજનની ઉપર દેહનો અને દેહની ઉપર મનની શુદ્ધાશુદ્ધતાનો ઘણો મોટો આધાર રહેલો છે, એમ હું કહી ચુક્યો છું. કુતરા, બીલાડા જેવા પ્રાણીઓના સુંઘેલા-સ્પર્શેલા અને ખાધેલા પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો એ મ્હોટું જોખમ ખેડવા બરાબર છે. પવિત્રતા અને શુચિતાના ઉપાસકોએ તો તેવા પદાર્થોનો પરિત્યાગ જ કરવો જોઇએ.

શિષ્ય—પણ કેટલાકો તો એક-બીજાનું એઠું-જુઠું ખાવામાં કશો બાધ જ નથી ગણતા અને કેટલાકો તો પાંચ-સાત જણ સાથે મળીને એક બીજાના મુખસ્પર્શવાળું એઠું ભોજન ખાવામાંજ આનંદ માને છે, તેનું શું ?

સૂરિ—એ રીતિ ખરેખર નિંદનીય છે. પરસ્પરનું એઠું ખાવાથી એક બીજાના સંસ્પર્શ જન્ય રોગો વધારે વિસ્તાર પામી પ્રસરતા જાય છે. વળી તેની ચિત્તવૃત્તિ ઉપર પણ ઘણી માઠી અસર થાય છે. કેટલાક સ્થળોમાં એકજ પ્યાલાથી સેંકડો માણસો પાણી પીવે છે અને પુનઃ તેજ પ્યાલું પાણીના ગોળામાં નાખે છે, આ રીતે વ્યભિચાર વધતો જાય છે. ભાતભાતની જુદી જુદી જાતના રોગ જનક જંતુઓ પેદા થાય છે અને પરિ-

ણુમે સર્વત્ર ત્રાસ ફેલાય છે. આપણામાં કેટલીકવાર ચેપી રોગો જોત જોતામાં ફેલાઇ જાય છે, તેનું પણ આ ભ્રષ્ટાચાર એક કારણ હોવું જોઇએ; એવો કેટલાકોનો મત છે.

શિષ્ય—પ્રસંગોપાત આપે કરેલી આ સૂચના હમેશાં ધ્યાનમાં રાખીશ. ભોજનમાં ખાસ કરીને કયા પ્રકારના અન્ન ફૂલનો ઉપયોગ કરવો તે વિષે કંઇ ફરમાવશો ?

સૂરિ—વિવિધ પ્રકારના અન્ન અને ફળ–ફુલની આરોગ્ય ઉપર કેવી જાતની અસર થાય છે; તે સૌએ યથાશક્તિ સમજી લેવું જોઇએ. સર્વ સાધારણને માટે એટલી વાત કહી શકાય કે અમુક પ્રકારનું અન્ન કે ફળ કયાંથી આવ્યું છે અને તેનું શું નામ છે, ઈત્યાદિ બાબતોનો નિર્ણય કર્યા વિના તેનો ઉપયોગ કરવો ન જોઇએ, વળી એક જ ચીજ બે વાર ઉન્હી કરેલી હોય તો તે પણ પરિહરવી.

શિષ્ય—ભોજન કરતી વખતે કેટલાકો અસાવધાનપણે અચ બચ એવા શબ્દ કરે છે, એનું શું કારણ હશે ?

સૂરિ—તે એક જાતની કુટેવ છે. ભોજનને ખુબ ચાવવું જોઇએ. એમાં તો કોઇ પણ પ્રકારનો શક નથી. પરંતુ તેમ કરતાં મુખને વિકૃત બનાવવું, અને અચ–બચ જેવા શબ્દો કહાડવા એ ટેવ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. જમતી વખતે મુખમુદ્રા હમેશાં હસમુખી તથા આસપાસના સગા–સંબંધીઓને પણ આહ્લાદ આપે એવી હોવી જોઇએ.

શિષ્ય—હું ધારૂં છું કે જો ભોજન કરવાનું સ્થાન એ-

કાતમા જ પસ દ કર્યું હોય તો પછી આપે કહ્યુ તેમ અણગમો ઉપજાવવાની પચાત ન રહે

સૂરિ—ભોજનનુ સ્થાન છેક એકાતમા હોય એ પસ દ કરવા યોગ્ય નથી ભયકર આકૃતી વાળા અને ત્રાસ ઉપજાવે એવી મુખમુદ્રા વાળા ચોર, હત્યારા અને દુર્જનોથી દૂર અને આત્મીય સગા-સ બધીઓ, જેવા કે મા, બ્હેન, માશી, ધર્મપત્ની વિગેરીની હાજરીમા સામાન્ય ઉચાઇવાળા પાટલા ઉપર બેસી, સર્વની સાથે પ્રીતિ અને આન દસૂચક વાર્તાલાપ કરતા ભોજન કરવુ જોઈએ ભોજનની સામગ્રી શુદ્ધ અને સાત્વિક હોવી જોઈએ તેની સાથે ભોજન તૈયાર કરનાર પણ પવિત્ર અને સ તુષ્ટ પ્રકૃતિવાળા હોવા જોઇએ

શિષ્ય—આહારમા લેવા યોગ્ય દ્રવ્યો શુદ્ધ હોવા જોઇએ, તે વાત તો મારે ગળે ઉતરે તેવી છે પણ ધર્મપત્ની તથા સ્નેહી જનોની શી જરૂર હશે ?

સૂરિ—જરૂર એટલા માટે કે સ્નેહીજનો પાસે હોય તો તેમની સાથે આન દપૂર્વક વાર્ત્તાલાપ કરતા મનને અવ્યગ્ર અને શાત રાખી શકાય ભોજન સમયે ચિંતા કે ભય સેવવા ઉચિત નથી. અને જો એકાત તથા ગમગીનીની ભર્યું વાતાવરણ હોય તો મનરૂપી મર્કટ આડુ-અવળુ દોડયા વગર રહે નહીં યોગી પુરૂષો જ એકાતમા મનને સ્થિર રાખી શકે છે બાકી પ્રાકૃતજનો તો સહેજ સાજ અવકાશ મળતા મનને લગામ વિનાના અશ્વની જેમ છૂટુ મૂકી દે છે પરિણામ એ આવે છે કે લેવા-દેવા વગર તે હર્ષ-શોક-ક્રોધ અને ભય સેવી વ્યગ્ર બને છે

શિષ્ય—મા-બ્હેન તથા ધર્મપત્ની વિગેરેની હાજરી ભોજન સમયે આવશ્યક છે, તે હું કબુલ કરૂં છું. પણ ઘણું કરીને તો તેઓ ભોજનાગારમાં હોય છે જ. કારણકે ખાદ્ય પદાર્થો સાફસુફ કરવાનું અને રાંધવાનું કાર્ય તેમને જ હસ્તક હોય છે.

સૂરિ—માતા-બ્હેન તથા પત્નીના હાથની રસોઇ જમવી એ સંસારનું એક સદ્‌ભાગ્ય ગણાય છે. પરંતુ ધનવંતપણાની મિથ્યા કીર્ત્તિ મેળવવા કેટલાકો રસોઇનું કાર્ય ઘરના માણસો પાસેથી પડાવી લઇ પગારદાર રસોયાને સુપ્રત કરી દે છે, અને એ રીતે હાથે કરીને સદ્‌ભાગ્યનું સુખ ગુમાવે છે.

શિષ્ય—આપ તેને સંસારનું સદ્‌ભાગ્ય લેખો છો; તે કઇ રીતે?

સૂરિ—માતાને, બ્હેનને તથા પત્નીને તેમના પુત્રો, ભાઇઓ તથા સ્વામી માટે જેટલી કાળજી હોય તેટલી પગારદાર માણસોને ભાગ્યે જ હોય; એ તો તમે પણ સ્વીકારશો. માતા વિગેરે જે પ્રેમથી ભોજન તૈયાર કરે છે, તે કેવળ અનુભવીઓ જ સમજી શકે છે. જેઓ પ્રેમની કીંમત અને મહત્તા જાણે છે તેઓ વિવિધ રસવાળા પકવાનોને તિલાંજલી આપી માતા, બ્હેન કે પત્નીના હાથનો જારનો સુકો રોટલો ખાવામાં પણ અમૃતના જેટલું સુખ અનુભવે છે.

શિષ્ય—માતા કે બ્હેન શું ભોજનમાં કંઇ વધારે રસ મુકી દેતા હશે? તે તો એક રસોઇઓ રાંધે તોએ સરખું અને ખુદ માતા કે ગૃહિણી રાંધે તો એ સરખું! માતાના હૃદયમાં

પ્રેમ હોય તેથી ભોજન વધારે સ્વાદિષ્ટ થવું જોઇએ એવો કાઇ નિયમ નથી

સૂરિ—પ્રેમથી તૈયાર કરેલા અને પ્રેમથી પીરસાયેલા ભોજનમા જે સ્વાદ હોય છે, તે સ્થૂળ રસનાથી ચાખી શકાતો નથી પ્રેમ એ આત્માની ભૂખ છે પ્રેમ વિનાનુ મિષ્ટાન્ન પણ તુચ્છવત્ લેખાય છે એક માતા અથવા ધર્મપત્ની જેટલી ચીવટ અને કાળજીથી ભોજન તૈયાર કરે, તેટલી ચીવટ અને કાળજી અન્ય કોઇ ભાગ્યેજ રાખી શકે માતાને પોતાના પુત્રના આરોગ્યની અને ઉન્નતિની જેટલી પરવા હોય, એક સ્ત્રીને પોતાના પતિના સ્વાસ્થ્ય અને સુખની જેટલી ચિંતા હોય, તેટલી શુ અન્ય કોઇને હોઇ શકે! આજકાલ કેટલાક ગૃહસ્થો ભોજન તૈયાર કરાવવાનું કામ પણ પગારદાર સેવકો પાસેથી લેવાનુ પસંદ કરે છે આનુ પરિણામ એ આવે છે કે ગૃહિણીઓમા કાર્યકુશળતા અથવા ગૃહતંત્ર ચલાવવાની કુશળતા આવતી નથી તે ઉપરાંત બીજી નૈતિક અધોગતિ થાય છે તે તો વળી જૂદી જ

શિષ્ય—ભોજન કરવા ટાણે અન્ય કોઈ સંબંધી કે ગુરૂજન આવી ચડે તો?

સૂરિ—તો તેમને પણ આપણી નજીક ભોજનાર્થે બેસવાનો વિવેક કરવો તેમા પણ જો કોઈ પવિત્ર પુરૂષ કે સાધુ મહારાજ હોય તો અતિશય નમ્રતાપૂર્વક તેમના આહારની વ્યવસ્થા કરવી આ જગતમા પોતાનુ એકલાનુ પેટ તો કાગડા, કૂતરા પણ ભરી શકે છે એમા કઈ મ્હોટો પુરૂષાર્થ નથી

ખરો ઉદાર નર તો તે કહેવાય કે જે પોતાની સાથે અન્યજનોનું પણ ઉદરપાલન કરી શકે. કહેવત છે કે "માત્ર પોતાનું પેટ ભરનારા વેંતરાઓ બીજાનું શું કલ્યાણ કરી શકવાના હતા ?" માટે યોગ્ય પ્રસંગે બીજાઓને પણ ભોજન કરાવવાનો વિવેક રાખવો.

શિષ્ય—આ સંસારમાં એવો નિયમ છે કે માણસ સૌ પ્રથમ પોતાનો સ્વાર્થ જુએ છે. પવિત્ર અને ત્યાગી પુરૂષોને ભોજન આપવાથી કેવી જાતનો સ્વાર્થ સરે ?

સૂરિ—જેવી રીતે તાજી વીંયાણેલી ગાયને સારો ઘાસચારો આપવાથી પરિણામે તેના માલિકને જ લાભ થાય છે; તેવી રીતે સજ્જન પુરૂષોની ખાતર આપેલો ભોગ એકંદરે સંસારને જ કલ્યાણકારક થઇ પડે છે. સજ્જનો અને મહાત્માઓ પોતાના જ્ઞાન-ધ્યાનનો સમગ્ર વિશ્વને ઉદારતાથી લાભ આપે છે. એવા પુરૂષોના ઉપયોગમાં આપણું અન્ન આવે તો તે મહા પુણ્યનો ઉદય જ સમજવો જોઇએ. જેઓમાં સહેજ બુદ્ધિ હોય છે તેઓ પણ મહાત્માઓની ખાતર થોડી ક્ષતિ સ્વીકારી લેવામાં પોતાનો ખરો લાભ સમજે છે.

શિષ્ય—ખરેખર મહાત્મા પુરૂષોના પ્રતાપે જ આજે નીતિ અને ધર્મનો ધોરી માર્ગ નિષ્કંટક રહી શકયો છે. ભલે તેમની પાછળ આપેલા ભોગનું ફળ તુરતમાં તો કદાચ ન જણાય પરંતુ આખરે તેમનો ઉપદેશાત્મક એક શબ્દ પણ અમૂલ્ય થઇ પડે છે. ગુરૂજન, વૃદ્ધજન અને આપ્તજનનો પણ અમારા ઉપર કાંઇ ઓછો ઉપકાર નથી.

સૂરિ—શાસ્ત્રમા તો એટલે સુધી કહ્યુ છે કે મહાપુરુષો-ના પુણ્યપ્રતાપે જ સૂર્ય તપે છે, તેમના પુણ્યપ્રતાપે જ પૃથ્વી-મા રસ-કસ જળવાઈ રહે છે અને તેમના જ સારા યોગે નિયમિત વરસાદ પડે છે સાધારણ રીતે દુનિયા પણ એમજ માને છે કે જ્યા સુધી પુણ્યશાળી માણસો સ સારમા હયાત હોય છે ત્યાસુધી જ ઋતુઓ યથા નિયમ પોતાનુ કાર્ય બજાવે છે

શિષ્ય—આપણે ભોજનના પ્રબ ધમા વાર્તાલાપ કરતા હતા હવે મૂળ વિષય ઉપર આવીએ ભોજન કેવુ લેવુ જોઇએ તે વિષે કઇ નિયમ છે ?

સૂરિ—બુદ્ધિશાળી પુરુષે પોતાની જમણી નાસિકા વહેતી હોય ત્યારે શરીરના સર્વ અવયવોને સુવ્યવસ્થિત રાખી, ખાવાની વસ્તુ સુઘીને, દ્રષ્ટિ દોષ ટાળીને નહીં બહુ ખારૂ, નહીં બહુ ખાટુ, નહીં બહુ ઠંડુ કે નહીં બહુ ઉષ્ણ, નહીં બહુ મિષ્ટ કે નહી બહુ મરી-મસાલા વાળુ, નહીં બહુ ઓછુ કે નહીં વધારે પડતુ એવી રીતે સમભાવ પૂર્વક મિતાહારપણે ભોજન લેવુ જોઇએ વસ્તુઓ તમામ સારી રીતે રંધાયેલી તથા શાસ્ત્રમા વર્જીત કહેલી વસ્તુઓથી રહિત હોવી જોઇએ

શિષ્ય—ભોજન ઉપર બેસા પછી કેટલાકોને અમુક અમુક વસ્તુની સ્તુતિ અને અમુક અમુક પદાર્થની નિંદા કરવાની ટેવ પડી ગયેલી હોય છે

સૂરિ—એ ટેવ પણ ખરેખર વર્જવા યોગ્ય છે નિંદા કરવાથી અથવા સ્તુતી કરવાથી જો મૂળ વસ્તુના સ્વાદમા કાઇ

ફેરફાર થાય તેમ હોય તો એ નિંદા કે સ્તુતિની કંઈક કીંમત આંકી શકાય, પણ વધારે નીમક નાંખવાથી પદાર્થ ખારો થાય અને વધારે શર્કરા નાંખવાથી વસ્તુ સ્વાદિષ્ટ થાય એ સત્ય જો અબાધિત છે તો પછી આપણે નિંદા કરીએ કે પ્રશંસા કરીએ તેથી વિશેષ શું ફળ મળવાનું હતું ?

શિષ્ય—એ વાત તો સત્યજ છે કે આપણી નિંદા કે સ્તુતિથી મૂળવસ્તુના સ્વભાવમાં કાંઇ ફરક પડી શકે તેમ નથી; પરંતુ સારી વસ્તુને સારી અને ખરાબ વસ્તુને ખરાબ કહેવી એમાં કાંઇ હરકત ખરી ?

સૂરિ—તમે પેલી રાજાવાળી વાર્ત્તા તો સાંભળી જ હશે! કે તેના હજુરીયાઓએ વેંગણ (રીંગણા) ની રાજા પાસે એટલી બધી પ્રશંસા કરી અને એ પ્રશંસા સાંભળી રાજાજીએ એટલા બધા વેંગણ ખાધા કે છેવટે એ રાજાને તેની શારીરિક સજા સહન કરવી પડી. વળી એક બાવાજીએ કઢીના સ્વાદથી આકર્ષાઇ એટલી બધી કઢી પીધી કે છેવટે તેમને વમન કર્યેજ છુટકો થયો. કહેવાની મતલબ એટલીજ છે કે કોઇ પણ વસ્તુમાં વધારે પડતો રાગ કે તિરસ્કાર ન હોવો જોઇએ. ભોજન એજ કાંઇ મનુષ્યના જીવનનો અંતિમ હેતુ નથી. નવરા અને અલ્પ બુદ્ધિવાળા માણસોજ ભોજનની નિંદા કે અતિ સ્તુતિ કરે છે. બાકી ડાહ્યા માણસો તો એવા વિષયમાં સમભાવજ રાખે છે.

શિષ્ય—ભોજનમાં પાણી પીવાનો કંઇ નિયમ છે ?

સૂરિ—અર્ધ ભોજન થઇ રહ્યા પછી થોડું પાણી પીવું

એ હિતકારી લેખાય છે ભોજનના અંતે બહુ પાણી પીવું ઉચિત નથી. કારણ કે અંતે પીધેલુ પાણી વિષ સમાન થઇ પડે છે, એવો કેટલાકોનો અભિમત છે

શિષ્ય—ભોજનમાં તો મીઠી, ખાટી અને ખારી એવી ઘણી ચીજો હોય, તે ખાવામા કાંઇ ક્રમ સચવાવો જોઇએ ખરો?

સૂરિ—પ્રથમ મારી—સ્નિગ્ધ-રસવાળી વસ્તુ ખાવી મધ્યમા ખાટી-ખારી તથા અતમા તીખી તથા કડવી વસ્તુ ખાવી જોઇએ એવો સામાન્ય નિયમ છે જમતી વખતે ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુનુ મિશ્રણ કરવામા બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ એવી કોઇ બે વસ્તુનુ મિશ્રણ ન કરવુ કે જેથી વસ્તુ રસ રહિત બની જાય જે વસ્તુ છુટી છુટી ખાવા જેવી હોય અથવા બીજી વસ્તુની સાથે મેળવાથી વિકૃત બની જતી હોય તે વસ્તુ તદ્દન જુદી જ ખાવી જોઇએ

શિષ્ય—ભોજનમા પીરસાએલી વસ્તુમા જો કોઇ એવી વસ્તુ આવે કે તે ન જ ખાવા યોગ્ય હોય તો શુ કરવુ ?

સૂરિ—દાખલા તરીકે અતિ દાઝવાળી, બળી ગયેલી, અર્ધપક્વ કે અપક્વ રહી ગયેલી અને કીટાદિ યુક્ત હોય તો તે વસ્તુ ન ખાવી એજ ઠીક છે તેની સાથે કોઇનુ એઠું અન્ન આવે તો તે પણ ત્યજી દેવુ જોઇએ

શિષ્ય—દૂધને પૌષ્ટિક તથા સાત્વિક વસ્તુ તરીકે સ્વી કારવામા આવી છે તો કોનુ દૂધ પીવુ હિતકારી છે ?

સૂરિ—ગાયનુ દૂધ બીજા કરતા વધારે ગુણકારી ગણાય

છે. પણ તેમાં યે નવી વીંયાએલી ગાયનું દૂધ દસ દિવસ સુધી છોડી દેવાનું ફરમાવવામાં આવ્યું છે. જંગલી જાનવરોનું, ગાડરનું અને એક ખરીવાળા સર્વ પશુઓનું દૂધ પણ સુજ્ઞ પુરૂષોએ વર્જવું જોઇએ,

શિષ્ય—ભોજન કરી રહ્યા પછી મ્હોં તથા હાથ સાફ કરી લેવા જોઇએ તે સિવાય બીજું કંઇ વક્તવ્ય નહી હોય.

સૂરિ—મનુષ્યે ભોજન કર્યા પછી, સર્વ રસથી ખરડાયેલા હાથે પાણીની એક અંજલી પીવી. ભોજન દરમીયાન પાણી ક્યારે પીવું તે હું અગાઉ કહી ગયો છું. એટલું પ્રસંગોપાત કહી દઉં છું કે પશુની પેઠે છેક નીચા નમી તથા કોઇનું એઠું જુઠું પાણી પીવું ન જોઇએ. કારણ કે તેથી આરોગ્યની હાનિ થાય છે, તેમજ બુદ્ધિ પણ મંદ થઇ જાય છે.

શિષ્ય—કોઇને ત્યાં ભોજન કરવા જવું હોય તો ?

સૂરિ—જે ગૃહસ્થ આપણા જેવા કુળ અને ચારિત્રવાળો હોય અથવા આપણને પોતાના આત્મીય જેવા કિંવા એથી પણ વધારે માનનો હોય તેને ત્યાં ભોજનાર્થે જવામાં કાંઇ હરકત નથી. પરંતુ જો આપણો દ્વેષ કરતો હોય અને વૈરભાવ રાખ્યા કરતો હોય તેને ત્યાં તો કદિ પણ ભોજનાર્થે ન જવું જોઇએ.

શિષ્ય—એવા બીજા ક્યા માણસો છે કે જેમને ત્યાં ભોજનાર્થે સદ્ગ્રહસ્થોએ ન જવું જોઇએ ?

સૂરિ—મરણ પામવાની તૈયારીમાં આવેલા હોય, રાજા તરફથી ફાંસી કે શુલીની સજા પામેલા હોય, ચોર, વેશ્યા, કુ-

માર્ગી, વૈરી, ઘણા વૈરીઓ જેને હોય તેવા ગૃહસ્થ તથા મદ્યનો વિક્રય કરનાર, એઠુ અન્ન ભક્ષણ કરનાર, કુકર્મ કરી પોતાનો નિર્વાહ કરનાર, ભયકર મીજાજવાળા, પાપ કરનાર, એ ભર્ત્તારવાલી દુશ્ચરિત્રી નારી, તથા જેનાથી ભવિષ્યમા આપણને હાનિ થાય એવા માણસોને ત્યા કોઈ કાળે પણ ભોજન કરવુ નહીં

શિષ્ય—આપની આ સૂચના યથાર્થ છે જો કે સારા માણસો બનતા સુધી પોતાના સરખા આચાર-વિચારવાળાને ત્યાજ જાય છે તે છતા આપે કહ્યા તેવા માણસોને ત્યા તો ભૂલે ચૂકે પણ ભોજનાર્થે ન જવુ જોઇએ, એ વાત બરાબર યાદ રાખવા યોગ્ય છે હવે ભોજન બાદ તત્કાળમા શુ કરવુ જોઇએ?

સૂરિ—કેટલાક લોકો કહે છે કે ભોજન કર્યા પછી સો ડગલા હરવુ-ફરવુ જોઈએ અને કેટલાકો કહે છે કે બે ઘડી ડાબે પડખે નિદ્રા લીધા વિના સુવુ જોઇએ

શિષ્ય—આપ પોતે શુ નિર્ણય ઉપર આવ્યા છો?

સૂરિ—મારા વિચાર પ્રમાણે ભોજન કર્યા પછી તત્કાળ પથારીમા પડવુ એ ઉચિત નથી સૂવા જતા પહેલા સો ડગલા આસપાસ ફરાય-હરાય તો વધારે સારૂ

શિષ્ય—કોઈ કોઇ તો ભોજન પછી દાત ખોતરવા બેસી જાય છે

સૂરિ—એ ટેવ ઈચ્છવા યોગ્ય નથી દાત ખોતરવાથી પરિણામે દાતને નુકશાન થાય છે દાત ઉપર આપણા આરોગ્યનો ઘણો મ્હોટો આધાર છે, એ વાત હુ પૂર્વે જણાવી ગયો

છું. દાંતનું સંરક્ષણ મનુષ્યે હરકોઇ પ્રકારે કરવું જોઇએ. દાંતની હૈયાતીમાં દાંતની કીમત સમજાતી નથી; એ શોચનીય છે. દાંત ખોતરવાની કુટેવને પ્રારંભમાંજ દાબી દેવી જોઇએ. જમી રહ્યા પછી કોગળા કરવાથી દાંત સ્વચ્છ રહી શકે છે. સળીયો નાંખવાની કશી આવશયક્તા હોય એમ મને લાગતું નથી.

શિષ્ય—ભોજન પછી કઈ કઇ ક્રિયાઓ ત્યજવી જોઈએ ?

સૂરિ—આહાર કર્યા પછી અંગચંપી કે સ્નાન તુરતમાં જ ન કરવા એવી આરોગ્ય શાસ્રીઓની ભલામણ છે. આહાર પછી ઓછામાં ઓછા એક–બે કલાક સુધી સ્નાન ન કરવું. વળી કેટલાકોને તુરતમાંજ મળ–મૂત્રનો ઉત્સર્ગ કરવાની ટેવ પડી જાય છે તે પણ આરોગ્યના નિયમથી વિરૂદ્ધ છે.

શિષ્ય—ભોજન સંબંધી વાર્તાલાપ કરવાની આપે જ્યારે મહેરબાની બતાવી છે ત્યારે હું એ વિષયમાં એક અગત્યનો ખુલાસો કરવાની રજા લઉં તો આશા છે કે તે ક્ષંતવ્ય ગણાશે.

સૂરિ—ખુશીથી, તમારે જે પ્રશ્ન કરવો હોય તે નિ:સંકોચ પણે કરી શકો છો.

શિષ્ય—ભોજન એ શરીરના નિર્વાહ અર્થે ઘણો અગત્યનો વ્યાપાર છે. પરંતુ ઘણીવાર સ્વાર્થી–પ્રપંચી અને ઘાતકી માણસો ભોજનમાં ઝેર ભેળવી સામા માણસને ભોળવી તેનો પ્રાણ લઇ લે છે. ખાસ કરીને ધનવાન કુટુંબોમાં અને રાજ પરિવારમાં આવા બનાવો બનતા હોય એમ સાંભળવામાં આવે છે.

હુ ધારૂ છુ કે જો ઝેરના લક્ષણો અને ચિન્હો સારી રીતે જાણવામા આવી ગયા હોય તો સ્વાર્થી અને પ્રપંચી માણસોની કપટજાળ ખુલ્લી થયા વિના રહે નહીં.

સૂરિ—ઝેર ભેળવેલુ છે કે નહીં તે જાણવાના ઘણા લક્ષણો શાસ્ત્રમા મળી આવે છે પ્રથમ લક્ષણ તો એ છે કે ઝેરવાળુ અન્ન એકદમ ચડતુ નથી અને ચડી જાય છે તો પાછુ તુરતમાજ વાસી જેવુ થઇ જાય છે ઠરી ગયા પછી પણ તે પોતાના સ્વાભાવિક વર્ણ, ગંધ અને રસને છોડી દે છે

શિષ્ય—ચટણી કે રાયતા જેવા વ્યજનોમા તે મળેલુ હોય તો ?

સૂરિ—તો તે ક્ષણ માત્રમા સૂકાઇ જાય છે ઉકાળો જો ઝેર મિશ્રિત હોય છે તો તેનો રંગ કાળો પડી જાય છે, ફીણ આવે છે, પરપોટા વળે છે અને અદર લીંટીઓ પડી જાય છે

શિષ્ય—ઘી-દૂધ તથા પાણીમા ઝેર મળેલુ હોય તો તે શી રીતે પારખી શકાય ?

સૂરિ—ઘી જેવા રસોમા મળેલુ હોય તો તેમાં લીલા રંગની લીંટીઓ થઇ જાય, દૂધમા મળેલુ હોય તો લાલ, મદ્ય તથા પાણીમા મળેલુ હોય તો કાળી અને દહીંમા મળેલુ હોય તો પણ શ્યામ લીંટીઓ થઇ જાય એવો સામાન્ય નિયમ છે

શિષ્ય—ભીના પદાર્થોમા વિષ ભળેલુ હોય તો તે શી રીતે પારખી શકાય ?

સૂરિ—છાસમા ઝેર હોય તો તેમા નાગી જેવાં રંગની

તથા પીળી લીંટીઓ પડે, દહીં ઉપરની તરમાં હોય તો કબુતર અને હોલાના રંગ જેવી છાંય પડે, પ્રવાહી ઔષધમાં ઝેર હોય તો તેમાં કાબરચિત્રી લીંટીઓ પડે, તેલમાં હોય તો લાલ લીંટીઓ પડે, ચરબીના જેવી દુર્ગંધી પણ આવે, અને કાચા ફળોમાં હોય તો તે તત્કાળ કૃત્રિમપણે પાકી જાય, પાકેલા ફળોમાં ઝેર હોય તો તુરત તે સડી જાય, લીલી વસ્તુ તુરતમાંજ કરમાઇ અને સંકોચાઇ જાય, સુકાઇ ગયેલા ફળોમાં હોય તો તે કાળાં અને વિચિત્ર રંગવાળા બની જાય, કઠણ ફળોમાં ઝેર મળેલું હોય તો તે નરમ થાય અને નરમ હોય તે કઠણ થઈ જાય, ફુલની માળાને વિષનો સ્પર્શ થયો હોય તો તે જલદી કરમાઈ જાય છે અને બરાબર ખીલવા પામતી નથી. પુષ્પો પોતાની સ્વાભાવિક વાસ ગુમાવી દે છે. ઓઢવાના અને પાથરવાનાં કપડામાં ઝેર ખરચ્યું હોય તો તેમાં કાળા ડાઘા પડી જાય.

શિષ્ય—પાત્રો અર્થાત્ વાસણોને પણ કોઈ કોઈ વાર ઝેર લગાડવામાં આવે છે.

સૂરિ—ધાતુના તથા રત્નનાં પાત્રો ઝેરથી મેલાં થઇ જાય છે. સુવર્ણનાં પાત્રોની તમામ શોભા વિષથી અદૃશ્ય થઇ જાય છે. મતલબ કે તેની કાંતિ અને કમનીયતા હણાઇ જાય છે.

શિષ્ય—અગ્નીમાં નાખવાથી પણ ઝેરની પરીક્ષા થઇ શકે છે એ વાત સત્ય છે ?

સૂરિ—ઝેરવાળી વસ્તુ અગ્નીમાં નાંખવામાં આવે તો તે અગ્નીની જ્વાળામાં ભમરીઓ પડતી હોય એવો દેખાવ થાય છે,

અગ્નિ પણ ઝાંખો પડી જાય છે અને તેમાંથી ચડચડ જેવો ધ્વની બહાર આવવા લાગે છે અગ્નિમાંથી જે વાસ આવે તે પણ મૃત કલેવર જેવી દુર્ગંધ પૂર્ણ હોય છે જ્વાળામાં વિવિધ રંગો દૃષ્ટિગોચર થાય છે

શિષ્ય—ઝેરવાળી વસ્તુનો ધુમાડો મનુષ્યને કેવી અસર કરતો હશે ?

સૂરિ—તેવા ધુમાડાથી માથાનો દુખાવો, સળેખમ અને કફ થઈ આવે, આંખમાંથી પાણી ઝરે, મનમાં આકુળ-વ્યાકુળતા ઉદ્ભવે અને શરીર રોમાંચિત થઈ જાય

શિષ્ય—વિવિધ પશુ-પક્ષીઓ ઉપર એવા ઝેરની શી અસર થતી હશે ?

સૂરિ—કાગડો જો વિષમિશ્રિત અન્ન ખાય તો તેનો સાદ બેસી જાય, વિષવાળા અન્ન ઉપર માખી બેસી શકતી નથી, અને કદાપિ બેસે તો તુરતમાં જ મરણ પામે, ભમરાઓ ઝેરવાળું અન્ન સુધી અધિક ગુંજારવ કરી મૂકે છે, મેના અને પોપટ પણ એવું અન્ન સુધી કોલાહલ કરી મૂકે છે ચકોર પક્ષીના નેત્ર ઝેરવાળા અન્નને જોતાંજ સફેદ થઈ જાય છે, કોકીલ પક્ષી મદોન્મત્ત થઈ મરી જાય છે અને ક્રોંચ પક્ષી તેજ સમયે મદોન્મત્ત થાય છે, નોળીયો ઝેરવાળું અનાજ જોઈ હર્ષથી પ્રફુલિત થઈ જાય છે, મયૂર પક્ષીને પણ તેમજ થાય છે, બીલાડો એવી વસ્તુ જોઈ ઉદ્વેગ પામે છે, વાનરો વિષ્ટા કરે છે, હંસ ચાલતા ચાલતા સ્ખલના પામે છે અને કુકડો શબ્દ કરવા લાગે છે

શિષ્ય—મનુષ્ય ઉપર તત્કાળમાં એ વિષની શી અસર થતી હશે ?

સૂરિ—વિષમિશ્રિત અન્ન મનુષ્યના ખાવામાં આવે તો તેથી હોઠમાં ચળવળ થવા લાગે છે, મુખમાં દાહ થાય છે અને લાળ છૂટે છે, વળી હડપચી થંભાઇ જાય છે, જીભ ભારે થાય છે અને તેમાં દરદ થવા લાગે છે, ખારા રસનો સ્વાદ જણાતો નથી.

શિષ્ય—અમુક માણસ ઉપર વિષપ્રયોગ થયો છે કે નહીં તે ખાત્રીપૂર્વક કેવી રીતે જાણી શકાય ?

સૂરિ—વિષપ્રયોગની શંકા આવે તો તે પુરૂષના મુખમાં ફટકડી અથવા ટંકણખાર ધરવા આપવો. જ્યાં સુધી તે ક્ષારયુક્ત પદાર્થ ખારો ન લાગે ત્યાં સુધી તેના અંગમાં વિષનો વિકાર છે એમ ચોક્કસ સમજવું.

શિષ્ય—આજે ભોજન સંબંધી વાર્ત્તાલાપ કરતાં ઘણી નવી વાતો જાણવાની મળી. આપે કહેલી તમામ વાતો જો ધ્યાનમાં રહે તો તેથી આરોગ્ય સંપૂર્ણ સચવાય, એટલું જ નહીં પણ દુષ્ટ માણસોની કપટજાળ પણ તેને કોઇ કાળે ફસાવી શકે નહીં.

સૂરિ—આજે આપણે એ વિષયને એટલેથી જ બંધ રાખીએ, વિશેષ વાત અન્ય કોઇ પ્રસંગને માટે મુલતવી રાખીશું.

શિષ્ય—ગઇ કાલે જ્યારે આપણે છૂટા પડ્યા ત્યારે ભોજનના સંબંધમાં સંપૂર્ણ પ્રશ્નોત્તરો થઇ ગયા હોય એમ મને લાગતું હતું. પરંતુ મને પાછળથી જણાયું કે સાયંકાળના

ભોજન વિષે કંઈ ચર્ચા થઈ શકી નથી આજે સંક્ષિપ્તમા એ વાતનો ઉહાપોહ થાય એવી મ્હારી ઇચ્છા છે

સૂરિ—સંધ્યાનો સમય બીજા સમય કરતા કંઈક વધારે બારીક હોય છે, અર્થાત્ તે વખતે મનુષ્યોએ પોતાના આચાર-વિચારો બહુજ સાવધપણે પાળવા જોઈએ સૂર્યનુ અસ્ત થવુ અને રાત્રીનુ આવવુ એ બે વચ્ચેના સમયના ભાગને આપણે સંધ્યાકાળના નામથી ઓળખીએ છીએ સૂર્ય જ્યારે અસ્તાચળે જવાની તૈયારીમા હોય ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ તેની સત્તા ધીમે ધીમે મંદ થતી જાય, એથી આસપાસના વાતાવરણમા તથા પ્રકૃતિમા પણ કેટલોક અણચિંતવ્યો ફેરફાર થઈ જાય જેવી રીતે એક મહારાજ્યનો રાજા બદલાતા રાજ્યમા ઘણી ઉથલ-પાથલો થઈ જાય છે તેવીજ રીતે દિવસનો રાજા જે દિનકર તેના અંતર્ધાન વખતે પ્રકૃતિમા એટલે તાપ-પ્રમાણ અને વાયુ-પ્રમાણમા કેટલુક પરિવર્તન થઈ જાય છે

શિષ્ય—સંધ્યા સમયે કેટલાક ફેરફારો તો રોજ અનુભવવામા આવે છે, પણ તેના કારણો તો આજેજ આપશ્રી પાસેથી જાણવા મળ્યા

સૂરિ—સંધ્યાનો સમય ધર્મકાર્યમા વીતાવવાનો જે ઉપદેશ કરવામા આવ્યો છે તે તદ્દન પ્રસંગાનુકૂળ અને વાસ્તવિક જ છે એમ પ્રકૃતિના અભ્યાસીઓ સ્પષ્ટપણે જોઈ શકે છે સંધ્યા પહેલા આહાર વિહારથી નિવૃત્ત થઈ જવાનુ જે ફરમાવવામા આવ્યુ છે તે પણ તદ્દન ઉચિત જ છે

શિષ્ય—સંધ્યા પછી આહાર-પાણી સુદ્ધાં નહીં લેવાનો જે નિયમ બાંધવામાં આવ્યો છે, તેની ઉપકારકતા હવે એકમતે સ્વીકાર પામતી જાય છે.

સૂરિ—પશુ-પક્ષીની સૃષ્ટિનો અને તેમની જીવન-પ્રવૃત્તિનો અભ્યાસ કરવાથી એટલું તો ખુલ્લું જણાઇ આવે છે કે રાત્રીને સમયે આહાર-પાન ઇત્યાદિમાં ઉત્સુક્તાવાળું રહેવું; એ મનુષ્ય જેવા બુદ્ધિમાન પ્રાણીને માટે બહુ જ અનુચિત છે. પક્ષીઓ કુદરતી પ્રેરણાને વશીભુત થઇ સંધ્યા પછી આહાર-પાનાદિનો સર્વથા પરિત્યાગ કરે છે. મનુષ્યો જ માત્ર પોતાની ઉદ્દામ વાસના અને જીહ્વા-ચાપલ્યને રોકી શકતા નથી. તેઓ તીવ્ર બુદ્ધિની જાળમાં ફસાઇ પ્રકૃતિના નિયમનું પણ ઉલ્લંઘન કરી જાય છે. આનું ફળ તેઓ પ્રાયઃ પ્રત્યક્ષ જુએ પણ છે.

શિષ્ય—કેટલાક દર્દીઓને સાયંકાળ પહેલાં ભોજન લઇ લેવાનું વૈદ્યો તથા ચિકિત્સકો ફરમાવે છે એનો મને અનુભવ છે.

સૂરિ—શાસ્ત્રમાં તો એટલે સુધી કહેવામાં આવ્યું છે કે બે ઘડી જેટલો દિવસ બાકી રહે તે વખતે ઋતુને તથા સંધ્યાકાળને ઉચિત એવા આહારથી ઘણી ઉત્સુકતા ન રાખતાં પરિમિત વાળુ કરી લેવું જોઇએ.

શિષ્ય—સૂર્યની વિદ્યમાનતામાં જ આહાર-પાનથી નિવૃત્ત થઈ જવાનું ખાસ કારણ શું હશે ?

સૂરિ—પહેલું તો એજ કે સૂર્યના કીરણોના સ્પર્શથ

ભોજનના દ્રવ્યો શુદ્ધ રહી શકે છે કીરણોથી આ જગતમાં એક કુદરતી પ્રકારની વિશુદ્ધિ ફેલાય છે અને એટલા માટે સૂર્યના કીરણોમાં સૂર્યસ્નાન કરવાનું પણ કોઇ કોઈ પ્રબોધે છે સૂર્યના પ્રતાપે સર્વ પ્રકારની અશુચિતા ગોપાઇ જાય છે વળી જીવ જંતુઓનો ઉપદ્રવ પણ દિવસના ભાગમાં એટલો બધો નથી હોતો કે જેટલો સૂર્યાસ્ત પછી હોય છે, બીજું એ કે રાત્રીનો સમય બની શકે ત્યાં સુધી સંયમ અને ધર્મકાર્યમાં જ વીતાવવો જોઇએ જો આ સમયે પણ મનુષ્ય પોતાની વાસનાઓ અને પ્રપંચોને ન ત્યજી શકે તો તેને આત્મવિચારણાની બે ઘડી મળવી અશક્ય થઈ પડે રાત્રીભોજનનો નિષેધ કરવામાં નૈતિક તથા આધ્યાત્મિક ઘણાં કારણો રહેલાં છે, તેનો તો તમે જેમ જેમ બારીક વિચાર કરતા જશો તેમ તેમ અધિક સ્પષ્ટતાથી અનુભવ થશે

શિષ્ય—ધર્મકાર્ય પ્રત્યેક મનુષ્યે કરવું જોઇએ, એટલું જ નહીં પણ જેઓ પાપ પુણ્ય અને ઇશ્વરની આણમાં શ્રદ્ધાવાળા છે, તેઓ અનુભવે એમ કે ધર્મનું કાર્ય કરવામાં પ્રમાદ કરતા નથી. તો પછી ખાસ અમુક સમયે, દાખલા તરીકે સંધ્યા સમયે ધ્યાન ધ્યાન કરવાનો આવો ઉપદેશ શા માટે ?

સૂરિ—આત્મકલ્યાણ સાધવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યો માટે કોઇ ખાસ સમય કે સાધન હોતું નથી સામાન્ય રીતે જ્યારે વિશ્રામ વ્યાપાર પ્રતિ પ્રવૃત્તિ, સમાપ્ત થાય ત્યારે નિવૃત્તિના સિદ્ધાંતથી મન શાંત થઈ જાય ત્યારે જો મનુષ્યો પણ

પોતાની કામના અને વાસનાઓને ઘડીભર અળગી કરી શાંત ચિત્તે પોતાનાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત કરે, આત્મસ્વરૂપની વિચારણા કરવા ચિત્તવૃત્તિને અંતર્મુખ કરે તો તેમાં કુદરત પણ સહાયક થાય એ નિર્વિવાદ છે. એટલાજ માટે સંધ્યા જેવા શાંત અને રમણીય પ્રસંગને ધર્મકાર્ય અર્થે ખાસ પસંદગી આપવામાં આવી છે.

શિષ્ય—તો હવે સંધ્યા સમયે ક્યા ક્યા વ્યાપારો ખાસ કરીને વર્જવા તે ટુંકમાં જણાવો.

સૂરિ—શાસ્ત્રાજ્ઞા એવી છે કે જો સંધ્યા સમયે નિદ્રા કરે તો લક્ષ્મીનો નાશ થાય, મૈથુન કરે તો દુષ્ટ ગર્ભની ઉત્પત્તિ થાય, ભણે તો પાઠમાં ખામી રહે અને ભોજન કરે તો રોગ થાય, માટે એટલા વાનાં સાંજે ન કરવાં.

શિષ્ય—ધર્મકાર્યને માટે સંધ્યાનો સમય બહુજ અનુકૂળ છે તે હું કબુલ કરૂં છું, પણ આપે શાસ્ત્રાજ્ઞાનું નામ લઇ જે આપત્તિઓ જણાવી તેમાં વિશ્વાસ બેસતો નથી.

સૂરિ—તે ભયો અથવા આપત્તિઓ છેક કાલ્પનિક છે, એમ માની લેવાની ઉતાવળ કરવી એ ઉચિત નથી. આપણે જે પૃથ્વી ઉપર વસીએ છીએ તે પૃથ્વી એક પ્રકારનો ગ્રહ છે, તેની આસપાસ બીજા ગ્રહો પણ નિરંતર ગતિમાન રહ્યા કરે છે, એ તમામ ગ્રહોની સારી માઠી અસર આપણા ઉપર એટલે કે પૃથ્વી નિવાસીઓ ઉપર થાય એમાં અશ્રદ્ધા લાવવા જેવું શું છે? જ્યોતિષવિદ્યાના આચાર્યો બળ, બુદ્ધિ, પરિવાર અને સંપત્તિ-

મા ગ્રહોનો અન્તરને પ્રધાનતા આપે છે આપણામા સારા મંગળ મુહૂર્તો જોવરાવવાનો જે ચાલ છે, તે પણ આ ગ્રહોને લીધેજ સંધ્યા સમયે આ ગ્રહોની અસર આપણી નિદ્રા, મૈથુન, ભોજન અને અધ્યયનાદિ પ્રવૃત્તિઓ ઉપર કેવી રીતે થાય છે તેનો વિચાર કરવામા આવે તો ઉક્ત કથનમા અશ્રદ્ધા જેવુ કઇ રહે નહીં

શિષ્ય—સાયંકાળનો ખરેખરો સમય કયો કહેવાય ?

સૂરિ—અર્ધા સૂર્યમંડલનો અસ્ત થવા પછી આકાશમા બે ત્રણ નક્ષત્રો જ્યા સુધી ન દેખાય ત્યા સુધીજ સાયંકાલનો સમય સમજવો, એમ પંડિત પુરૂષો કહે છે

શિષ્ય— હવે આવા વખતે કોઇ અતિથિ આવી ચઢે તો ?

સૂરિ—આવી વેળાએ જે અતિથિ આવે તે પ્રાય સ્થાન કે વિશ્રામનો જ અભિલાષી હોય, દિનભરના શ્રમથી જે થાકેલો હોય અને રાત્રીના અંધકારમા આગળ વધુ પ્રયાસ ન કરી શકે તેવો હોય એમ આપણે માની લઇએ. આવા અતિથિને યોગ્ય સ્થાન તથા શય્યા આપી તેનો સમાદર કરવો જોઇએ બાકી અતિથિસત્કાર વિષે આપણે એકવાર ચર્ચા થઈ ગઈ છે

શિષ્ય—રાત્રીના સમયે દીપક તથા પલંગ વિગેરે કેવા રાખવા જોઇએ તે ટુંકમા જાણવા ઇચ્છુ છુ

સૂરિ—પલંગ કિંવા ખાટ એવા હોવા જોઇએ કે જેમા જુ-માંકડ આદિ જીવો ભરાઇ રહી શકે નહીં, તેમજ તે એટલા

મલીન પણ ન હોવા જોઇએ કે જેથી જંતુઓની ઉત્પત્તિ થયા જ કરે. શરીરને કષ્ટ ન પહોંચે, અને શાંત રીતે નિદ્રા આવી જાય એવી ખાટ પસંદ કરવા યોગ્ય છે. હવે દીપકના સંબંધમાં જણાવવાનું કે સંધ્યાના સમયે જે મંગળકારી દીપ પ્રકટાવવામાં આવે તે દેદિપ્યમાન, સારી જ્યોતિવાળો, શબ્દરહિત, મનોહર અને ચળકતા સુર્વણ સરખા પ્રભામંડળ યુક્ત હોવો જોઇએ.

શિષ્ય—આપે દીપકના જે લક્ષણો કહ્યાં તેથી વિરૂદ્ધ પ્રકાર જોવામાં આવે તો ?

સૂરિ—એટલે કે જો તણખા મૂકતો, નાના આકારનો, ડાબી બાજુએ ભમરી ખાતો, થોડો પ્રકાશ આપનારો, પવન અને પતંગીયાનો ત્રાસ નહીં હોવા છતાં પણ બૂઝી જતો અને તડતડ શબ્દ કરતો હોય; તો તે અનિષ્ટનો સૂચક ગણાય છે.

શિષ્ય—નિદ્રાનો સમય સમિપ આવતાં શું શું કરવું જોઇએ ?

સૂરિ—મુખમાંથી તાંબુલ, કપાળ ઉપરથી તિલક, કંઠમાંથી માળા અને શય્યા થકી સ્ત્રી એટલા વાનાં દૂર કરવાં.

શિષ્ય—એમ ન થાય તો તેથી કેવા પ્રકારની હાનિ સંભવે?

સૂરિ—નિદ્રા સમયે જો મુખમાં તાંબુલ હોય તો તે બુદ્ધિનો નાશ કરે છે, કપાળે તિલક હોય તો તે આયુષ્યને હરણ કરે છે, ફુલની માળા હોય તો તેથી સર્પ આવવાનો સંભવ રહે છે અને સ્ત્રીઓ પાસે હોય તો તેથી બળની હાનિ થાય છે.

શિષ્ય—આપે કહ્યા તે ભયો બુદ્ધિગમ્ય થઇ શકે તેવા છે.

સૂરિ—એમા એક વાત ખાસ કરીને તમારા જેવા ગૃહસ્થોએ ધ્યાનમા રાખવી જોઇએ જૂના કથાના ગ્રંથો અને ઉપદેશોમા પૃથગ્ શય્યાનો સિદ્ધાંત જોવામા આવે છે, આજકાલ એ સિદ્ધાંતનુ યથાર્થ પ્રતિપાલન થતુ જોવામા આવતુ નથી એ ખરેખર શોચનીય છે

શિષ્ય—પૃથગ્ શય્યાનો વિસ્તૃત ભાવાર્થ સમજવાની જીજ્ઞાસા રાખુ છુ

સૂરિ—પૃથગ્ શય્યા એટલે ભિન્ન ભિન્ન શય્યા અને તે શય્યા, પતિ-પત્નીની જ હોય એ સ્પષ્ટ છે સ્વામી અને સ્રીની શય્યા એક ન હોવી જોઇએ કારણ કે એમ ન કરવાથી બળ અને બુદ્ધિનો નાશ થાય છે એમ આગળ કહેવાઇ ગયુ છે

શિષ્ય—પૂર્વ કાળમા એવી પૃથગ્ શય્યા હતી એનો કઇ પુરાવો ?

સૂરિ—બહુ દૂર ન જતા આપણે **શ્રી મહાવીરપ્રભુનુ** ચરિત્ર જે વર્ષમા એક વાર અવશ્યમેવ સાભળીએ છીએ, તે ચરિત્રના પ્રસંગોનુ મનન કરવાથી તમે જે પુરાવો માગો છો તે મળી શકશે ભગવાન્ જ્યારે ગર્ભમા આવે છે ત્યારે ત્રિશલા માતા અનુક્રમે ચૌદ સ્વપ્ન નીહાળે છે સ્વપ્ન જોયા પછી નિદ્રામાથી ઉઠી તેઓ સિદ્ધાર્થરાજા પાસે જાય છે હવે જો પૃથગ્ શય્યા ન હોય અને સ્વામી-સ્રી એક જ શય્યામા નિદ્રા લેતા હોય તો પાસે જવાની અને સ્વપ્ન સંબંધી વૃત્તાત કહેવાની વાત ચરિત્રમા ન આવે એ ખુલ્લુ જ છે સ્રી અને

પુરૂષની એક શય્યાનો રીવાજ ધર્મ કે સંસારદ્રષ્ટિએ પણ હાનિકારક છે.

શિષ્ય—સંસાર દ્દષ્ટિએ શી હાનિ! તે ન સમજાયું.

સૂરિ—મનુષ્યોનો સંસાર એ પશુઓનો સંસાર નથી. પશુઓમાં લગ્ન જેવો પવિત્ર સંબંધ નથી હોતો. સંસારના યથાયોગ્ય નિર્વાહુને અર્થે લગ્નની વ્યવસ્થા આપણા પ્રાતઃસ્મરણીય પૂર્વજોએ કરી છે. લગ્ન એ વસ્તુતઃ બ્રહ્મચર્યનો એક પ્રકાર છે—દેશવિરતિ બ્રહ્મચર્ય પાળવા માટે લગ્ન આવશ્યક છે. હવે જો લગ્ન, કે જે ખરૂં જોતાં મનુષ્યોની પાશવવૃત્તિ ઉપર અંકુશ મુકનારૂં એક સાધન છે, તેનો જો દુરૂપયોગ થાય અને લગ્નને નામે અત્યાચાર સેવવામાં આવે તો તે લગ્ન નહીં પણ ચોક્કસ પ્રકારનો વ્યભિચાર જ છે એમ કહી શકાય.

શિષ્ય—પૃથગ્ શય્યાથી મનોવૃત્તિ સંયમિત રહે, તે સ્વીકાર્યા વિના ચાલે તેમ નથી. તે સિવાય બીજો કંઇ લાભ ખરો?

સૂરિ—પૃથગ્ શય્યાથી ઘરના ન્હાનાં—મ્હોટાં બાળકો અને યુવાનો ઉપર એક પ્રકારની નૈતિક છાપ પડે છે. અને તેમનું ચારિત્ર ઉજ્જ્વળ બને છે. એ લાભ કંઇ જેવો તેવો નથી.

શિષ્ય—લગ્નના હેતુ અને પવિત્રતા સંબંધે સંક્ષિપ્તમાં આપે જે કહ્યું તે હું બરાબર લક્ષમાં રાખીશ. લગ્ન સમયે વર-વધૂના લક્ષણ ઓળખવાની શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ હજી મારે આપની પાસે જાણવાની બાકી છે. પરંતુ વિષયાંતર થઇ જાય એવા ભયથી એ ચર્ચા જતી કરૂં છું.

સૂરિ—રાત્રી અથવા સધ્યા સમયના કાર્ય-કલાપ સબધે વિશેષ કઇ પૂછવુ હોય તો પૂછી શકો છો

શિષ્ય—રાત્રિએ કઇ કઇ પ્રવૃત્તિઓ વર્જવી જોઇએ ?

સૂરિ—સુજાણ મનુષ્યો રાત્રિએ દેવપૂજા, સ્નાન, દાન, ભોજન, તાબુલ, વિહાર, તથા ગુપ્તમત્રણા એટલા વાના કરતા નથી

શિષ્ય—સ્નાન, ભોજન અને તાબુલનો નિષેધ તો બરાબર બુદ્ધિગમ્ય થઇ શકે તેમ છે પરતુ દેવપૂજા અને દાન જેવી પવિત્ર ક્રિયાનો નિષેધ શામાટે થયો તે સમજાતુ નથી

સૂરિ—ભાવપૂજાનો અને અનુકપાદાનનો પણ એમા નિષેધ થઇ જાય છે એમ માનવાનુ નથી. દ્રવ્યપૂજા હમેશા વિધિપુરસર જ થવી જોઇએ રાત્રી-સમયે એવી પૂજાનો વિધિ જોવામા આવતો નથી અલબત, સ્તવન અને સ્તુતિ જેવી ભાવમય દેવપૂજા થઈ શકે છે દાન એ એક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ વિશેષ છે અને રાત્રીનો સમય તો બની શકે ત્યા સુધી આત્મ ધ્યાન અને તપ-અધ્યયનમા જ વીતાવવો જોઇએ, એવો નિર્દેશ અગાઉ થઇ ચૂકયો છે બાકી ટાઢને લીધે ધ્રુજતો અથવા પીડા પામતો દેખી વસ્ત્રદાન કે અભયદાન આપવુ એમા રાત્રી-દિવસ કે ગ્રહ-નક્ષત્રનો બાધ નડતો નથી

શિષ્ય—ગુપ્તમત્રણાનો નિષેધ શા માટે ?

સૂરિ—રાત્રીમા ગુપ્તચરો અને નિશાચરો આપણી ગુપ્તમત્રણાનો ખોટો લાભ ન લઇ જાય એટલા માટે જ આવી

સાવચેતી રાખવાનું સૂચવવામાં આવ્યું હશે. રાત્રીના વખતે થયેલી મંત્રણા ગુપ્ત રહી શકતી નથી. કારણકે મંત્રણા ચલાવનારાઓ જ્યારે તલ્લીનપણે ઝગમગતા પ્રકાશની મધ્યમાં બેઠા હોય છે ત્યારે ગુપ્તચરો આડા-અવળા સંતાઈ નિઃસંકોચપણે મંત્રણાનો ભેદ કળી જાય છે. પ્રકાશમાં બેઠેલા મંત્રણા ચલાવનારાઓને બ્હારના ગુપ્તચરો બરાબર જોઈ તથા સાંભળી શકે છે, જ્યારે બ્હાર અંધકારમાં છૂપાયેલા છદ્મવેશીઓને ઓળખી કહાડવાનું લગભગ અશક્ય થઈ જાય છે.

શિષ્ય—હવે શયનવિધિ સંબંધે બે બોલ કહો તો આજની ચર્ચા આટલેથીજ બંધ કરીએ.

સૂરિ—પોતાના પૂજ્ય પુરૂષો કરતાં ઉંચે સ્થાને વિનિત મનુષ્યો સુવાનું પસંદ કરતાં નથી. વળી સૂતી વખતે પગ ભીના ન હોવા જોઇએ. ઉત્તર તથા પશ્ચિમ દિશા તરફ માથું રાખવું એ પણ અયોગ્ય ગણાય છે.

શિષ્ય—બાકી સ્વપ્ન અને પ્રાતઃકૃત્ય વિષે આપે અત્યાર આગમચ જે શિક્ષણ આપ્યું છે તે હજી મ્હારા સ્મરણમાંજ છે, એટલે તે વિષે હું આપને શ્રમ આપવા માગતો નથી.

શિષ્ય—આર્યશાસ્ત્રમાં લગ્ન તે એક પવિત્ર સંસ્કારનું નામ આપવામા આવ્યું છે, તે સંસ્કાર શામાટે પવિત્ર ગણાય છે અને ગણાવો જોઇએ તે આપે ગઇ કાલે અસરકારક રીતે સૂચવ્યું છે, છતાં તે સંબંધી વિશેષ કંઇક જણાવો તો મહાન ઉપકાર થાય.

સૂરિ—લગ્ન એ સંસારનું કેન્દ્રસ્થાન છે, એ કેન્દ્રસ્થાન

જેટલુ પવિત્ર હોય તેટલે અશે તે કેદ્રસ્થાનમાથી ઉદ્ભવતી અતિ પણ પવિત્ર હોય છે, એ વાત સમજવી મુશકલ નથી 'આજકાલ લગ્ન સસ્કાર જેટલો છિન્નભિન્ન અને અસ્ત-વ્યસ્ત થઇ ગયેલો છે તેટલો ભાગ્યેજ" અન્ય કોઇ વિધિ દુર્દશાગ્રસ્ત થયો હશે

શિષ્ય—સ્ત્રી-પુરૂષનુ સમિલન એ કુદરતી વ્યાપાર છે, તેમા વળી વિધિ-નિષેધ અને નીતિ-નીયમો શા માટે?

સૂરિ—એ કુદરતી વ્યાપારનેજ સ્વાર્થી અને કામી પુરૂષોએ અકુદરતી બનાવી નાખ્યો છે જે લગ્નગ્રથી દ્વારા બે આત્માઓ પવિત્ર પ્રેમમા તલ્લીન થઇ જવા જોઇએ, જે પ્રેમલગ્નના શીતળ છત્ર નીચે ઉભય આત્માઓની સસારયાત્રા ત્રિવિધ તાપ રહિત સમાપ્ત થવી જોઇએ, તેજ લગ્નવિધિને અત્યારના જમાનાએ પ્રાય એક વેપાર અથવા ક્રય-વિક્રયની વસ્તુ બનાવી દીધી છે

શિષ્ય-તે કેવી રીતે?

સૂરિ—આજે લગ્નના નામે કન્યાવિક્રય, વૃદ્ધલગ્ન તથા બાળલગ્નના જે સર્વનાશી કુરિવાજો પ્રવર્તિ રહ્યા છે તેનો જરા શાત ચિત્તે વિચાર કરશો તો મારો કથિતાશય અનાયાસે સમજી શકશો

શિષ્ય—કન્યાવિક્રયને આપ શા માટે વખોડી કાઢો છો? તે,મારે સમજવુ જોઇએ સ્ત્રી-પુરૂષનુ લગ્ન એ તો કુદરતી વ્યાપાર છે અને એ વ્યાપાર સહિસલામતી પૂર્વક પ્રવર્તતો હોય તો પછી

એક કન્યાના બદલામાં કાંઇક ધન કે દોલત લેવામાં આવે એથી લગ્નસંસ્કાર કેવી રીતે કલંકિત થાય ?

સૂરિ—તમારો પ્રશ્ન ઉપર ઉપરથી જોતાં મહત્વનો લાગે છે પણ ઉંડા ઉતરીને તપાસતાં જણાશે કે તમારો પ્રશ્ન અલ્પજ્ઞતામાંથી જ ઉદ્ભવ્યો છે. પહેલી વાત તો એ છે કે લગ્નની સાથે જ્યારે દ્રવ્યલોભ અથવા કામવાસના જોડાય ત્યારે એ પવિત્ર સંસ્કાર પણ રાક્ષસી સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. ધન લેવા છતાં સ્ત્રી-પુરૂષ લગ્નની ગ્રંથી વડે જોડાય છે એ તો પ્રગટ જ છે, પરંતુ કામ-લોભની વાસનાઓ એવી દુષ્ટ હોય છે કે તેના સ્પર્શ માત્રથી અમૃત પણ વિષરૂપ બની જાય છે.

શિષ્ય—લગ્નની પાછળ કેટલીકવાર માત પિતાઓનો ધનલોભ રહેલો હોય છે તેમજ વૃદ્ધ પુરૂષની કામવાસના પણ રહેલી હોય છે; પરંતુ એથી લગ્નસંસ્કાર રાક્ષસી સ્વરૂપ કેમ લે છે તે વાત તો રહીજ જાય છે.

સૂરિ—શાસ્ત્રમાં તૂરી ભેરીના નાદ સાથે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે “જેનું શરીર, શીળ, કુળ, ધન, વય અને વિદ્યા એ છ બાના સારાં હોય, તથા જેને માથે વડીલ માણસો હોય તેને પોતાની કન્યા આપવી. હવે જો કન્યાના માત-પિતા ધનલોભમાં આંધળા બની જાય તેમજ જો સામા પક્ષવાળા રૂપ કે કામમોહમાં અંધ બની જાય તો પછી કુળ, શીલ, વય વિગેરે કોણ અને કેવી રીતે તપાસી શકે ? લગ્નના આવા પ્રાથમિક નિયમનું ઉલ્લંઘન થાય તેને કોઇ પણ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય લગ્ન કહી શકે નહી.

શિષ્ય—ધનનો લોભ જ્યા ઉગ્ર સ્વરૂપ લે ત્યા પછી કુળ શિળ વિદ્યા અને બુદ્ધિનો વિચાર પાતાળે પહોચે એ હું સમજી શકુ છુ અને કન્યાવિક્રય તથા વૃદ્ધ લગ્ન કરનારા પક્ષોમા એવી વસ્તુસ્થિતિ પ્રત્યક્ષ જોવામા પણ આવે છે, પરન્તુ મારા ધારવા પ્રમાણે એથી માત્ર બે પક્ષનેજ સહન કરવુ પડે છે

સૂરિ—નહીં એની માઠી અસર સમગ્ર સમાજ ઉપર થાય છે કન્યાને એક વિક્રયની અર્થાત્ વેચાણની વસ્તુ માની લેવામા આવે છે અને તદર્થે વપરાતુ ધન, નિર્દોષ બાળાઓનુ શીલ હરણ કરનાર ભયંકર માનવ શત્રુની ગરજ સારે છે, આથી સમાજને કિંવા સંસારને ઓછી હાનિ થાય છે એમ શુ તમે ધારો છો?

શિષ્ય—કન્યાવિક્રય એક દુષ્ટ રીવાજ છે કારણકે તેથી વર–વધૂ પક્ષના ગુણ દોષ જાણવાનો અવકાશ રહેતો નથી, પરંતુ સંસારના સુવ્યવસ્થિત બંધારણને આઘાત પહોચે છે એ તો આજેજ આપની પાસેથી જાણ્યુ

સૂરિ—મે પ્રારંભમા જ કહ્યુ છે કે લોભ અને કામ એવી વાસનાઓ છે કે દ્રષ્ટિવિષ સર્પની જેમ તે વાસનાઓની દ્રષ્ટિ પડતા જ અમૃત હોય તે હળાહળ થઈ જાય છે માત્ર એકજ ઉદાહરણ આપુ વસ્તુત સંગીત વસ્તુ બહુ સુંદર અને આત્મવૃત્તિને પ્રમાદ અર્પનારી છે, પરંતુ તે સંગીત કુલટા વેશ્યાના હાથમા જવાથી તેના સ્પર્શ માત્રથી અપવિત્ર અને ત્યાજ્ય બની ગયુ છે, વ્યાપાર વસ્તુ એવી છે કે જેથી દેશ–પરદેશને અપાર લાભ થાય પરંતુ ગમે તે રીતે દ્રવ્ય જ કમાવુ –પછીઆધાર

થવું એ વાસના પચંડ બનવાથી વ્યાપાર પણ મનુષ્યોની અધો-ગતી કરાવનારો થઇ પડયો, તેવીજ રીતે લગ્નની પાછળ જો માતા પિતાનો દ્રવ્ય-લોભ અને વૃદ્ધ કે અશક્ત પુરૂષનો કામ-મોહ રહે તો તે પણ અધોગતિએ લઇ જાય એમાં શક નથી.

શિષ્ય—વિધવાઓની વધતી જતી સંખ્યા, વ્યભિચાર અને દુરાચારનો પ્રબળ બનતો જતો દાવાનળ અને ગર્ભહત્યા જેવા નારકીય દૃશ્યોની ભયંકરતા એ સર્વ લગ્નસંસ્કારની ભ્રષ્ટતા-નુંજ પરિણામ હશે?

સૂરિ—મેં જે એમ કહ્યું હતું કે લગ્નના ભ્રષ્ટાચારથી સંસારનું બંધારણ કલંકિત થાય.છે એનો પણ એજ હેતુ હતો.

શિષ્ય—કન્યા કોને ન આપવી એ સંબંધી સ્પષ્ટિકરણ પણ શાસ્ત્રમાં તો હશે જ?

સૂરિ—જોકે તે સંબંધી વીસ્તાર કે જે શાસ્ત્રમાં જોવામાં આવે છે તે સર્વ આજ કહી શકાય તેમ નથી તથાપિ ટુંકમાં એટલું કહી શકાય કે ડાહ્યા માણસોએ મૂર્ખ, નીર્ધન, દૂર રહે-નાર, શૂર, મુમુક્ષુ-મોક્ષની ઇચ્છાવાળા અને પુત્રીથી ત્રણ ગણી અધિક ઉમરનાને કન્યા આપવી નહીં.

શિષ્ય-એ સર્વ નિષેધોનું કારણ પણ કંઇક હોવું જોઇએ.

સૂરિ-પ્રથમ નિષેધ મૂર્ખ માણસ વિષેનો છે. મૂર્ખતા કિંવા અજ્ઞાનતા સાથે બીજા અનેક દુર્ગુણો સ્વાભાવિક રીતેજ હોય છે.

શિષ્ય—મૂર્ખની સાથે સદાચારપરાયણતા હોય તો?

સૂરિ—સત્શીલ, સારો સ્વભાવ, નૈતિક વર્ત્તન એ સર્વ પરમ બુદ્ધિમત્તા અને જ્ઞાન-પરિપાકનાજ લક્ષણો છે, એ કદાચ તમે નહીં જાણતા હો માત્ર અક્ષરો વાચતા-લખતા આવડે એટલેજ માણસ ડાહ્યો ગણાય એ સિદ્ધાત ભૂલભર્યો છે અમુક માણસ કેટલો જ્ઞાનવાન અને વિદ્યાવાન છે તેની કસોટી હમેશા તેના સદાચાર અને સદ્વર્ત્તન ઉપરથી જ થઇ શકે છે એક મનુષ્ય સસારમા પરમ વિદ્વાન મનાતો હોય અને એટલુ છતા તેનામા જો નીતિપરાયણતા અથવા સદાચાર જોવામા ન આવે તો તેને અક્ષર-જ્ઞાની કહી શકાય, પરતુ જ્ઞાની અથવા વિદ્વાનતો ન જ કહી શકાય સદાચાર એ જ્ઞાનનો પરિપાક છે અહીંઆ જે મૂર્ખ શબ્દ વાપરવામા આવ્યો છે, તે વસ્તુત સભ્યાસભ્યતાથી અજ્ઞાન, ધર્માધર્મથી અણવાકેફ તથા સ્વચ્છદી મનુષ્યો માટેજ છે એવા મૂર્ખ જમાતાને કન્યા આપવાથી નથી થતુ કન્યાનુ કલ્યાણ કે નથી થતુ તેનુ પોતાનુ કલ્યાણ

શિષ્ય—અમુક પાત્ર મૂર્ખ છે કે સુજ્ઞ તેનુ માપ કેવી રીતે કાઢી શકાય ?

સૂરિ—એ વાત ખરી છે કે તેનો નિર્ણય સૌ સૌ પોતાની ઇચ્છા અને રૂચી અનુસાર કરે છે, પરતુ કન્યાના હિતૈષીઓએ આવા પ્રસગે જે જોવાનુ છે તે માત્ર એટલુજ કે જે પાત્રના હસ્તમા કન્યાનુ સપ્રદાન કરવામા આવે છે તેના વિદ્યા-બુદ્ધિ

અને આચાર-વિચાર કન્યાના વિદ્યા-બુદ્ધિ સાથે સરખાપણું ધરાવે છે કે નહીં ? જો સ્વભાવ અને બુદ્ધિ વિગેરેમાં સમાનતા જોવામાં આવે તો વર-કન્યાનો સંસાર ભલે સર્વોત્તમ કોટીનો કદાચ ન નીવડે તો પણ સુખમય તો નીવડેજ એમ વિચાર કરતાં જણાય છે.

શિષ્ય—લાકડે માકડું વળગાડી દેવાની પ્રચલિત પદ્ધત્તિ કરતાં આ કસોટી હજાર દરજ્જે ઉત્તમ છે; એટલું કબુલ કર્યાં વિના ચાલતું નથી. હવે બીજા નિષેધનું રહસ્ય સમજાવો.

સૂરિ—પાત્ર છેક નિર્ધન પણ ન હોવું જોઇએ. એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

શિષ્ય—ધન અને વિદ્યા ઉભય વસ્તુઓ એકજ સ્થાનમાં હોય એ પ્રાયઃ અસંભવિત છે. જો ધનવાન વર જોવા જઇએ તો વિદ્યા ન મળે અને વિદ્યા જોવા જઇએ તો ધન ન મળે આવી સ્થિતિમાં કન્યા કોને આપવી એ પ્રશ્ન તો ઉભોજ રહે છે.

સૂરિ—ધનશાળી માત-પિતાના પુત્રો અતિશય સુખ-સ્વચ્છંદતાને લીધે કે નિરંકુશતાને લીધે મૂર્ખ રહી જાય છે એ કેટલીક વાર પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. તેની સાથે કેટલાક વિદ્યાવંતોને પણ પરિમિત સાધનોની અંદર સરળતાથી જીવન ગુજારતાં અને પોતાની ખુવારીમાં લગભગ નિર્ધનાવસ્થામાં દીવસો પસાર કરતાં પણ જોઇએ. પરંતુ એટલા ઉપરથી ધનવાન હોય તે મૂર્ખજ હોય અને વિદ્યાવાન હોય તે નિર્ધનજ હોય એવો નિર્ણય કરી લેવો એ સાહસિકતા છે.

શિષ્ય—હુ પણ એવા નિર્ણયથી વિરૂદ્ધ છુ કારણકે ધનશાળી પિતાના ગર્ભશ્રીમત પુત્રો પણ કેટલીકવાર બહુ બુદ્ધિમાન અને સુજ્ઞ જોવામા આવે છે, તેમજ વિદ્વાન મનુષ્યો પણ પૈસે-ટકે સુખી હોય એવા પ્રસગો પ્રત્યક્ષ થાય છે

સૂરિ—પરતુ હુ તમને એથીએ આગળ વધીને પૂછુ છુ કે શુ વિદ્યા એજ એક પ્રકારનુ ધન નથી? રાજા તો માત્ર પોતાના દેશમાજ પૂજાય છે પરતુ વિદ્વાન માણસ દુનીયાભરમા સત્કાર પામે છે એમ જે કહેવામા આવ્યુ છે તે શુ કેવળ મૂર્ખ માણસો નો પ્રલાપજ છે? વિદ્વાનોને નિર્ધનાવસ્થામાથી ઉચે ચડતા શુ તમે નથી જોયા કે નથી સાભળ્યા? તમે જે ધનવાનોને છેક અજ્ઞાન અદૂરદર્શી માની લો છો તે ધનવાનો જે હજારો અને લાખોના સાહસો ખેડે છે તે શુ કેવળ બુદ્ધિ કે વિદ્યા વિના? જ્યા જ્યા ધન, માન, યશ અને વિજય જોવામાં આવે ત્યા ત્યા બુદ્ધિમત્તા કે વિદ્વત્તા પણ પાછળ છુપાયેલી જ હોય છે એમ ચોક્કસ સમજવુ

શિષ્ય-નિર્ધન માણસને કન્યા ન આપવી એ આપણો વિષય હતો

સૂરિ—સસારવ્યવહાર સુખે સમાધીએ ચલાવી શકાય એ માટે ધન અત્યત આવશ્યક છે ધનને સાસારિક આપ-લેમા મુખ્ય સહાયક શક્તિનુ ઉપમાન આપવામા આવ્યુ છે એટલા માટે કન્યાના પાત્રની પસદગી કરતી વેળા તે વસ્તુત ધનવાન છે કે નહીં? ધન કમાઇ શકે અને પોતાના પરિવારનુ પાલન-પોષણ કરી શકે તેમ છે કે નહી, ઇત્યાદિ બાબતોનો પણ વિચાર કરી લેવો જો-

ઇએ. માત્ર વ્યાકરણ ન્યાય કે નાટ્યાદિના જ્ઞાનથી માણસનું ખાલી પેટ ભરાતું નથી. બીજું વિદ્યાઓની સાથે અર્થ ઉપજાવી શકે એવી બુદ્ધિશક્તિ પણ પાત્રમાં હોવી જોઇએ.

શિષ્ય—દૂર રહેનાર પાત્રનો નિષેધ શા માટે કરવામાં આવ્યો હશે ?

સૂરિ—બહુ દૂર રહેનાર વર પક્ષના યથાર્થ ગુણ-દોષ ઘણું કરીને કન્યાના સગા સબંધીઓના કળવામાં આવતા નથી એટલે માત્ર સાંભળેલી વાતો અથવા ટુંક પરિચય ઉપરજ તેમની યોગ્યા-યોગ્યતાનો આધાર રાખવો પડે છે. વળી બહુ દૂર પડી જવાથી વર-કન્યાના સગા-સંબંધીઓ એક બીજાને બહુ ઉપયોગી થઇ ન શકે એ પણ એક કારણ હોવું જોઇએ.

શિષ્ય—શૂરવીર નરનો નિષેધ શા માટે ?

સૂરિ—જોકે શૂરવીરતાનો સદ્ગુણ પરમ આદરણીય અને ઉપાદેય છે. શૂરતા વિનાનો માણસ ખરૂં જોતાં માણસના નામને પણ યોગ્ય નથી, પરંતુ કેટલેક પ્રસંગે શૂરવીરતાની સાથે અલ્પદર્શીતા અને આવેશમયતા જોવામાં આવે છે એ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. લડાયક માણસો સહેજ ક્રોધ કે અશાંતિનું નિમિત્ત મળતા પરમ વૈરીની માફક આચરણ કરે છે. ઐતીહાસિક પ્રસંગોમાં પણ કેટલીક વાર શૂરવીરોએ કિંચિન્માત્ર વ્હેમ કે આશંકાને વશવર્તિ બની પોતાની પરમ સતી-સાધ્વી સ્ત્રીનો પરિત્યાગ કર્યાના દાખલાઓ મળી આવે છે. આજ કારણસર શૂર પાત્રનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો હોય એમ લાગે છે. બાકી ધીર, ગંભીર અને શાંત એવા શૂર પાત્રને માટે એવો પ્રતિબંધ હોઇ ન શકે.

શિષ્ય—મોક્ષની ઇચ્છા એ શું વસ્તુત ખરી ઇચ્છા છે ?

સૂરિ—બીલકુલ નહી, પરંતુ આપણે અહીં જે વિચાર કરવાનો છે તે કન્યાના ભવિષ્ય વિષેનો છે એ વાત ભૂલી જવાની નથી એક વૈરાગી અથવા ઉદાસીન પુરૂષની સાથે લગ્નગ્રથી વડે જોડાયેલ કન્યા સસારસુખનો લ્હાવો કયાસુધી લઈ શકે એ વિચારને માત-પિતાઓ કેવી રીતે અળગો કરી શકે ? આવા નિષેધોનું રહસ્ય માત-પિતાની દ્રષ્ટિએ જોવાથી જ આપણે મેળવી શકીએ બાકી મોક્ષની ઇચ્છા જેવી પવિત્ર, મહાન અને દૈવી ઇચ્છા સભવતી જ નથી કન્યા અને તેના સતાનો સસાર-સાગરની મધ્યમા નીરાધાર અને નીરવલબન ન થઇ પડે એટલા માટે જ આ સાવચેતી આપવામા આવી હશે

શિષ્ય—પુત્રીથી ત્રણ ગણા વર્ષ કરતા અધિક ઉમરના પાત્રને કન્યા ન આપવી એ વિધિ-નિષેધ તો ઠીક ભૂલાઇ જ ગયો છે

સૂરિ—દ્રવ્યની બહુલતા સાથે જ્યા વૃદ્ધ પુરૂષોની કામ વાસના પ્રબળતા ભોગવતી હોય ત્યા આ નિષેધ સચવાતો નથી મહાને ગીંઢળ બાધવાની ઘટનાઓ વર્તમાન કાળે અનેક સ્થળે દૃષ્ટિગોચર થઇ શકે છે સમાજનુ આ એક મ્હોટામા મ્હોટુ કમનસીબ છે જો કે ત્રણ ગણા વર્ષવાળા પાત્રની છૂટ એ પણ અત્યારના વિલાસી-વૈભવી જમાનામા ઘણી વધારે જણાય છે, તથાપિ જ્યા બાર વર્ષની બાલિકા સાથે સાઠ વર્ષની વયના વૃદ્ધ સાથે લગ્ન નિ સકોચપણે થતા હોય ત્યા આ નિષેધ પણ આવશ્યક છે

શિષ્ય–પુરૂષ–પાત્રના લક્ષણો આપે જેવી રીતે વર્ણવ્યા તેવી રીતે કન્યા–પાત્રના ગુણ–દોષો તથા પરીક્ષાઓ પણ શાસ્ત્રના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં હોવી જોઇએ.

સૂરિ—તે સબંધી પણ પુષ્કળ પરીક્ષાઓ અને બાહ્ય લક્ષણો જાણવા યોગ્ય છે અને તે બધા ગ્રંથાધારે કહી શકાય તેમ છે.

શિષ્ય—પરંતુ આજે તે વાર્તાલાપમાં નહીં પડતાં પુરૂષ લક્ષણો વિષેજ વિસ્તૃત વિવેચન થાય એ વધારે સગવડકારક થઇ પડશે. મારા ધારવા પ્રમાણે પુરૂષની બાહ્ય આકૃતી ઉપરથી તેની ઉન્નતી તથા અવનતીનું માપ નીકળી શકે છે.

સૂરિ—અમુક માણસ ભવિષ્યમાં પૂજનીય, સુખી કે કીર્તિશાળી થશે કે નહીં વિગેરે ગુપ્ત બાબતો પણ પુરૂષના બાહ્ય લક્ષણો ઉપરથી નક્કી થઇ શકે છે. તમારી ઇચ્છા હોય તો આપણે આજે તેજ વિષય ચર્ચીએ.

શિષ્ય—ભલે, ભવ્યાકૃતી પુરૂષનાં લક્ષણો કેવાં હોય ?

સૂરિ—જે પુરૂષની છાતી–વક્ષઃસ્થળ, મુખાકૃતી તથા કપાળ એ ત્રણ વિસ્તૃત એટલે પહોળા અને નાભી, સ્વભાવ તથા સ્વર એ ત્રણ ગંભીર હોય તે પુરૂષ પ્રશંસાને પાત્ર બને છે.

શિષ્ય–પૂજાપાત્રનાં લક્ષણો કેવાં હોય ?

સૂરિ—જે પુરૂષનાં કંઠ, પીઠ, લીંગ અને જંઘાઓ એટલા અવયવો હ્રસ્વ એટલે ટુંકા હોય તે હંમેશા પૂજાપાત્ર બને.

શિષ્ય—સુખશીલ મનુષ્યના લક્ષણો કેવાં હોય ?

સૂરિ—જેમની આગળીઓના પર્વ, કેશ, નખ, દાત અને ચામડી એ પાચવાના સૂક્ષ્મ હોય તે માણુસ પોતાનુ જીવન સુખશીલતા પૂર્વક વિતાવી શકે છે

શિષ્ય-ધન્યવાદને ચોગ્ય થઇ પડે એવા પુરૂષના લક્ષણો કેવા હોય ?

સૂરિ—જે પુરૂષની છાતી વિસ્તીર્ણ હોય, બે નેત્રોની વચ્ચેનો ભાગ, બે બાહુ, નાસિકા અને હડપચી એટલા અવયવો દીર્ઘ હોય તે પુરૂષ ધન્યવાદને ચોગ્ય થાય

શિષ્ય-ઉન્નતીશીલ પુરૂષના લક્ષણો ?

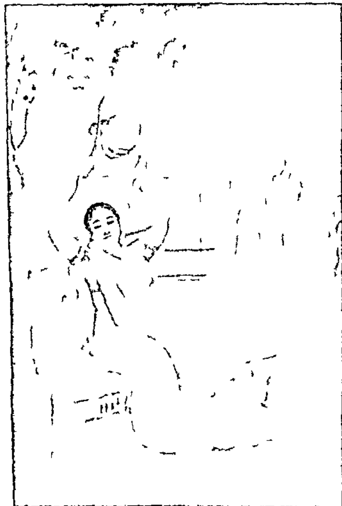
સૂરિ-નાસિકા, ગ્રીવા (ડાક) નખ, કાખ, છાતી, અને મુખ એ છ અવયવો જેના ઉચા હોય તે પુરૂષ હમેશા ઉન્નતી પામે છે

શિષ્ય-કાર્યસિદ્ધિ કરી શકે એવા પુરૂષ શી રીતે ઓળખાય ?

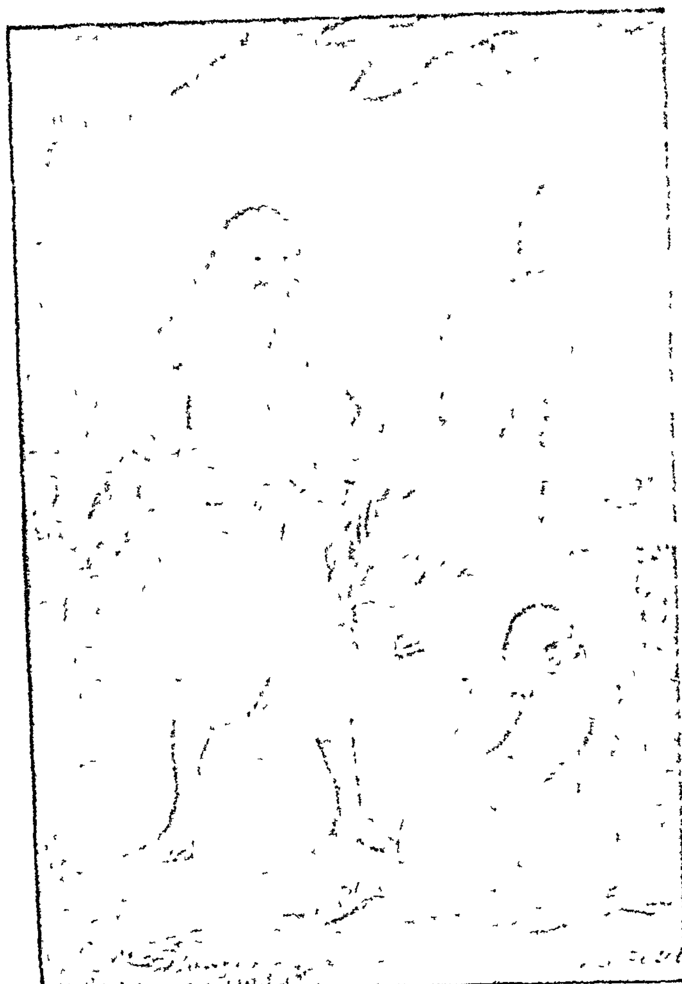
સૂરિ—જેમના આખના ખૂણા, જીભ, તાળવુ, નખ, હોઠ તથા હાથ-પગના તળીયા એ સાત અવયવ રાતા હોય તેઓ મ્હોટે ભાગે ધાર્યું કાર્ય સિદ્ધ કરી શકે

શિષ્ય—મનુષ્ય-પરીક્ષામા ગતિ, વર્ણ, સ્નેહ, સ્વર, તેજ અને સત્વ એ સર્વ વસ્તુઓની કસોટી કરવી પડે છે, તેમા પ્રધાનતા કઈ વસ્તુને આપવી તે કેટલીકવાર મુશ્કેલ થઇ પડે છે એવો ગુચવાડો ઉભો થાય તો શુ કરવુ ?

સૂરિ—આટલી વાત ધ્યાનમા રાખવી કે ગતિ કરતા વર્ણ, વર્ણ કરતા સ્નેહ, સ્નેહ કરતા સ્વર, સ્વર કરતા તેજ અને

पीनस्तनस्तुहिन पतति सुरा नवरम्भरा,
श्रोर विगलत्कुन्तला पृथुस्तना लज्जाविहीनानना।
विरहिणी परभोग्यभाजनरचि कष्टरमाप्या रता,
गौरांगी परिम्लानगात्रधिरा मेघ सना दर्शिता॥

कारो कारो वर्ण महापापी पर निंदक,
धर्महीन बुधिहीन कामरत सदासु हिंसक,
दिवस रैन उन्मन मुख जोवनहारा,
सबजातिनसों रमत भ्रष्ट चातुर मतवारा ।

હોય તે સ્વર્ગમાંથી જ સીધો મનુષ્યમાં આવ્યો હોય એમ માનવું તેમજ પુનઃ તે સ્વર્ગે જશે એવું અનુમાન પણ કહાડી શકાય

શિષ્ય—મનુષ્ય યોનિમાંથી પુનઃ મનુષ્ય યોનિમાં આવ્યો હોય તેના લક્ષણો કેવા હોય ?

ગુરુ—જે મનુષ્ય [illegible], દયાશીલ, ઉદાર, [illegible], સરળ સ્વભાવી અને કુશળતાવાળો હોય તે, મનુષ્ય યોનિમાંથી આવેલો હોય તેમજ પુનઃ મનુષ્ય યોનિમાં ઉત્પન્ન થશે એમ કહી શકાય

શિષ્ય—તિર્યંચ યોનિમાંથી આવે તેના લક્ષણો કેવા હોય ?

ગુરુ—જે મનુષ્ય સ્વાર્થી, લોભી, ઇન્દ્રિયપરાયણ, મુર્ખ અને એવાં બીજાં હલકાં લક્ષણો ધરાવતો હોય તે પોતાનું તિર્યંચ યોનિમાંથી આવવું અને પાછું તિર્યંચ યોનિમાં જવું સૂચવી આપે છે

શિષ્ય—નરકમાંથી મનુષ્યમાં અવતરનાર મનુષ્યના લક્ષણ કેવા હોય ?

ગુરુ—જે માણસ પોતાના [illegible] દ્વેષ કર્યા કરતો હોય, કડવાં વચનો બોલવાની આદત ધરાવતો હોય, મૂર્ખ [illegible] ની સોબતમાં જ આનંદ અનુભવતો હોય, તથા નિ[illegible] કરતો હોય તે નરકમાંથી આવ્યો છે અને [illegible] નરકમાં જ જશે એમ જાણવું

શિષ્ય—આ [illegible] ઘણી [illegible] અને [illegible] [illegible] પણ [illegible] એમ [illegible] ?

સૂરિ-જેમને એ વિષયમાં ઉંડા ઉતરી વસ્તુસ્વરૂપ તપાસવાનું ધૈર્ય નથી તેમને એમ લાગે ખરૂં. પરંતુ મેં ઉપર જે લક્ષણો કહ્યા તેનો તે તે ગતિ સાથે મુકાબલો કરવામાં આવે તો સાહસ કે ઉતાવળ જેવું કાંઇજ ન જણાય, ઉલટું તદ્દન સરલ અને સ્વાભાવિક જ લાગે.

શિષ્ય—ત્યારે એજ વાત કૃપા કરીને, જરા વિષયાંતર થવા દઇને પણ જણાવો.

સૂરિ—તમારો પ્રથમ પ્રશ્ન એ હતો કે અમુક માણસ સ્વર્ગમાંથી આવ્યો છે તે કેવી રીતે અનુમાની શકાય ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતી વખતે અથવા તેનો વિચાર કરતી વખતે આપણે સ્વર્ગનાં નિવાસીઓ-અર્થાત્ દેવતાઓનો વ્યવહાર બારીકાઇથી તપાસવો જોઇએ. દેવતાઓ હંમેશાં ભદ્રિક પ્રકૃતિવાળા, પરમ સૌંદર્યવાળા, વૈભવવાળા તથા સદા જાગૃત હોય એમ મનાય છે. આવા લક્ષણો જે મનુષ્યમાં વધતા-ઓછા અંશે જોવામાં આવે તેને દેવ ગતિમાંથી ઉતરી આવેલો માનવામાં આવે એમાં અસ્વાભાવિકતા કે સાહસિકતા જેવું શું છે?

શિષ્ય-દેવ પ્રકૃતિ અને દૈવી આચાર-વ્યવહાર, દેવ ભૂમિમાંથી નીચે ઉતર્યા પછી પણ રહે, એ કેમ માની લેવાય ?

સૂરિ—આત્મા પોતાના ગતકાળના અનુભવોને જ્યાંનો ત્યાં રહેવા દેતો નથી, તે પોતાના સઘળા અનુભવોને પોતામાં સંગ્રહતો જાય છે. દેવ ગતિમાંથી આવ્યા પછી આત્મામાં અસાધારણ પરિવર્ત્તન થઇ જાય એ અસંભવિત છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે દેવગતિના સંસ્કારો જેમનામાં થોડે-ઘણે અંશે

જોવામા આવે તેને તે ગતિમાથી આવેલા માનવામા કઇ કપોળ-કલ્પિતપણુ નથી તેવીજ રીતે તિર્યંચ અને નરક ગતિના સસ્કારો ઉપરથી પણ એવુ જ અનુમાન નીકળી શકે

શિષ્ય—આપ છેક ટુકમા પતાવી દો તે કામ નહીં આવે દેવગતિના સસ્કારો જેમ આપે ખુલાસાવાર કહી બતાવ્યા તેમ મનુષ્ય—નારકી અને તિર્યંચ ગતિના સસ્કારો અને તેના મનુષ્ય સ્વભાવમા રહી ગયેલા અવશેષો વર્ણવો તોજ આ વાત બરાબર બુદ્ધિગમ્ય થઇ શકે

સૂરિ—તમારો આગ્રહ હોય તો મને તે વિષે વિસ્તાર કરવામા હરકત નથી દેવગતિથી તદ્દન ઉલટી અર્થાત્ વિરૂદ્ધ ગતિ નરકની છે દેવતાઓના આચાર—વિચાર જેવા પવિત્ર અને સુદર હોય છે તેવાજ નરકના જીવોના આચાર—વિચાર અપવિત્ર અને કુત્સીત હોય છે તમે સાભળ્યુ તો હશે કે નારકીનુ જીવન પરમ અધકારમય—દર્દમય—અને ત્રાસમય હોય છે નરકગતિમાથી તાજેજ આવેલો સસારી આત્મા પોતાના જુના સસ્કારોને અનાયાસે વળગી રહે છે જો કે મૂળ દશા કરતા સસારની દશા કેટલેક અશે સુધરેલી જોવામા આવે છે તથાપિ લક્ષણોની બારીક કસોટી કરનાર ચિકિત્સકની દ્રષ્ટિએ ઉકત લક્ષણોના અશો આવ્યા વિના રહેતા નથી

શિષ્ય—તિર્યંચ ગતિ વિષે શો ખુલાસો આપશો?

સૂરિ—પશુ—પ્રાણીઓની સૃષ્ટિમા કેવળ પિડ પોષણ અને વાસનાધીનતા સિવાય આપણે બીજુ શુ ભાળીએ છીએ ? પા

શવ–પ્રકૃતિ પ્રાયઃ સ્વાર્થપરાયણ અને ઇંદ્રિયોને વશવર્ત્તી હોય છે. જ્યાં જ્યાં આવી ઇંદ્રિયપરાયણતા અને નિરંકુશતા જોવામાં આવે ત્યાં ત્યાં સુજ્ઞ પુરૂષો તિર્યંચગતિના સંસ્કારો હોવાનું સ્પષ્ટપણે કહી દે છે..એ લક્ષણોમાં મનુષ્ય પોતાના પરમ પુરૂષાર્થથી પરિવર્ત્તન પણ કરી શકે છે, પરંતુ પુરૂપાર્થની પ્રબળતા કે સંસ્કારોની નીર્બળતા વર્ણવવાનો આપણો ઉદ્દેશ નથી.

શિષ્ય–આત્માના બળ અને પરાક્રમ પાસે સંસ્કારો કંઇ બીસાતમાં નથી એટલી વાત તો હું પણ સ્વીકારૂં છું. હવે ગતિઓના લક્ષણ સંબંધમાં માત્ર એકજ પ્રશ્ન બાકી રહે છે.

સૂરિ–અને તે મનુષ્યયોનિ વિષેનો છે ખરૂં કની? મનુષ્ય યોનિમાંથી આવેલો આત્મા નિર્દય, દયાળુ અને ઉદાર લક્ષણોવાળો હોય એ વાત સાંભળી તમને આશ્ચર્ય થયું હશે. જ્યાં ખરા મનુષ્યત્વનો ખ્યાલ સુદ્ધાં ન હોય અને પ્રાયઃ પાશવિકતાનેજ મનુષ્યત્વ માની લેવાની ભયંકર ભૂલ થતી હોય, ત્યાં મનુષ્યત્વની સાથે દયાળુતા અને ઉદારતાનો સંબંધ જરા ચમક ઉપજાવે એ સ્વાભાવિક છે. આપણું ખરૂં મનુષ્યત્વ આજે હણાઇ ગયું છે. ગમે તે રીતે–ગમે તેવા અન્યાયો અને પાપો કરીને પણ ધન–વૈભવ અને સંસાર–સુખ મેળવવું એનેજ આપણે મનુષ્યની પરમ સિદ્ધિ માની બેઠા છીએ; પરંતુ તે એક એવો ભયાનક ભ્રમ છે કે જે ભ્રમ સુધારવાને ભવ–ભ્રમણ કર્યાં વિના છુટકો થતો નથી.

શિષ્ય–મનુષ્યત્વ કોને કહેવાય?

સૂરિ–પોતાના સુખનો ભોગ આપી અન્યને સુખ આપવું, કુમાર્ગે ઘસડી જતી ઇંદ્રિઓને સંયમમાં રાખી વૃત્તિઓના સ્વામી–માલેક બનતા જવું, આત્માના દબાઇ ગયેલા બળોને પ્રકટાવી સવિશેષ પુરૂષાર્થી બનવું એજ ખરૂં મનુષ્યત્વ છે જે મનુષ્યત્વની સ્વર્ગના દેવો પણ પ્રશંસા કરે છે અને જે દશ દ્રષ્ટાંતે દુર્લભ ગણાય છે, તે મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરવા છતાં જો તેની કીંમત ન સમજાય તો ખરેખર પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજ કહે છે તેમ હાથમાંના ચિંતામણીને નિરર્થક ફેંકી દેવા બરાબર છે પણ અત્યારે એ વિષયને જવા દઇશું

શિષ્ય–આપણો વર્તમાન વિષય મનુષ્ય પરીક્ષાનો હતો

સૂરિ–મનુષ્યો પણ ઘણાખરા બે પ્રકારના હોય છે એક સરળ સ્વભાવના અને બીજા વક્ર સ્વભાવના

શિષ્ય–તે સ્વભાવ આકૃતી ઉપરથી કેમ જણાય ?

સૂરિ–જે મનુષ્યના નાક, આંખ, દાંત, હોઠ, હાથ, કાન અને પગ એ સાત અવયવ સમ અવસ્થામાં હોય તો તેમને સરળ સ્વભાવવાળા અને વિષમ અવસ્થામાં હોય તો તેમને વક્ર સ્વભાવ વાળા સમજવા

શિષ્ય–અહિં આ એક ખાસ જીજ્ઞાસા ઉદ્ભવે છે અને તે એ કે મનુષ્યની આકૃતિ ઉપરથી તેના સ્વભાવ આદિનું જ્ઞાન કેવી રીતે થઇ શકતું હશે ?

સૂરિ–પ્રકૃતિ જ મનુષ્યની આકૃતિ રચે છે, એવો કુદરતી નિયમ છે એક લુંટારા–ચોર કે બદમાશની આકૃતિમાં અને એક

સરળ શાંત અને તપસ્વી પુરૂષની આકૃતિમાં જમીન આસમાન જેટલો ફેર જોવામાં આવે છે. આનું કારણ બીજું કાંઇજ નહીં પણ તે પુરૂષની પ્રકૃતિ જ તેમનામાં વિભિન્નતા ઉત્પન્ન કરે છે. હવે એ વિભિન્નતા કેમ ઉત્પન્ન થતી હશે એ પ્રશ્ન વિચારવો જોઇએ. એક ક્રોધી માણુસ કે જે મોટે ભાગે ક્રોધમાંજ દિવસો વીતાવતો હોય અને વાત વાતમાં ચીડાઇ જતો હોય તેના ભાલ પ્રદેશ ઉપર તથા આંખ—નાક ઉપર વિલક્ષણ પ્રકારની રેખાઓ અંકીત થઇ જાય છે. જે રેખાઓ શાંત, સરળ અને ક્ષમાવાન પુરૂષના મુખ ઉપર જોવામાં આવતી નથી. તેવીજ રીતે જેમને અંધકારમાં કામ કરવાની ટેવ પડી જાય છે, આસપાસ ખુણા—ખાંચા શોધવાની જેમને અણધાર્યા પ્રસંગે આવશ્યકતા પડે છે, તેમની આંખ અને હાવ-ભાવ વિગેરેમાં ખાસ એક પ્રકારની વિશેષતા પ્રત્યક્ષ થઇ શકે છે. એ વિશેષતા તેમના સ્વભાવ અને ધંધાનેજ આભારી હોય છે.

શિષ્ય—કંઇક કુદરતી લક્ષણો પણ માનવ—શરીર ઉપર હોય છે ખરા ?

સૂરિ—પુરૂષની જમણી બાજુએ દક્ષિણાવર્ત્ત ભમરો હોય તો તે શુભ જાણવો અને ડાબી બાજુએ વામાવર્ત્ત હોય તો તે ઘણોજ અશુભ સમજવો. હવે જો જમણી બાજુએ વામાવર્ત્ત અને ડાબી બાજુએ દક્ષિણાવર્ત્ત હોય તો મધ્યમ જાણવો.

શિષ્ય—શરીર ઉપરના મસા અને સ્ફુરણ વિષે પણ એવો કંઇ નિયમ છે ?

સૂરિ—પુરૂષની જમણી બાજુએ શુકન, ફોલ્લો—પિટક, તલ

અથવા છિદ્ર રહિત મસો હોય કિંવા જમણી બાજુનુ અગ સ્ફુરે-ફરકે તો તે શુભને અર્થે જાણવા

શિષ્ય—સ્ત્રી અને પુરૂષના લક્ષણોમા કઇ વિભિન્નતા હશે ?

સૂરિ—પુરૂષની જમણી બાજુએ જે લક્ષણો સારા કહ્યા તે સ્ત્રીઓની તથા સ્ત્રી લગ્ન ઉપર ઉત્પન્ન થયેલા પુરૂષની પણ ડાબી બાજુએ સારા જાણવા કેટલાક શાસ્ત્રકારો પુરૂષની જમણી બાજુએ થયેલા તરવારના ઘાતને પણ સારો કહે છે

શિષ્ય—આપે જે લક્ષણો કહ્યા તેમા કોઇ એક લક્ષણ બીજા લક્ષણથી વિરૂદ્ધ જતુ હોય તો ?

સૂરિ—મનુષ્યના શરીર ઉપર જે સારૂ અથવા માઠુ લક્ષણ પ્રબળ હોય તે બીજા સર્વ લક્ષણોને ગૌણ બનાવી દે છે પરસ્પર વિરૂદ્ધ જતા હોય એવા લક્ષણોમા કયુ લક્ષણ બળવાન છે તે તપાસવુ એજ આ કળાની ખૂબી છે

શિષ્ય—હાથ અને હાથની રેખા ઉપરથી પણ મનુષ્યનુ ભાવી વાચી શકાય ખરૂ ?

સૂરિ—પણ તે પહેલા હાથ કોને કહેવાય અને તેની રચના કેવા પ્રકારની છે તે જાણી લેવુ જોઇએ સસ્કૃતમા જેને મણીબન્ધ અર્થાત્ કાડુ કહેવામા આવે છે, તેની આગળનો જે શરીરનો ભાગ છે તેને પાણી કિંવા હાથ કહીએ છીએ હાથ ને એક અગુઠો અને બીજી ચાર આગળીઓ હોય છે

શિષ્ય-એ આગળીઓના નામો પણ ગોઠવવામા આવ્યા છે ને ?

સૂરિ—અંગુઠાની બાજુએથી અનુક્રમે આંગળીઓને લઇએ તો પહેલી જે આંગળી આવે તેને તર્જની અથવા તિરસ્કાર કરનારી આંગળી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

શિષ્ય—અંગુઠા પાસેની આંગળીને એવું હલકું નામ કેમ આપવામાં આવ્યું હશે ?

સૂરિ—ધારો કે તમારો એક નોકર તમારી સમક્ષ અત્યારે ઉભો રહ્યો છે; તે એવું અનુચિત કાર્ય કરીને આવ્યો છે કે તેનું મ્હોં પણ તમે વધારે વાર સુધી જોવા માગતા નથી; એવે વખતે તમે તમારા બીજા એક નોકરને બોલાવી આજ્ઞા ફરમાવો છો કે "આ માણસને અહિંથી બ્હાર કહાડી મુકો ?" આ વેળા તમે કઈ આંગળીનો ઉપયોગ કરો છો તેનું ધ્યાન કરશો તો જણાશે, તેમાં માત્ર તર્જની આંગળી જ કામે લાગે છે. તિરસ્કાર દર્શાવવા અર્થે મ્હોટે ભાગે આ આંગળી કામમાં આવે છે; એટલા માટે તેને તર્જની એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

શિષ્ય—બીજી આંગળીઓનાં નામો શા શા છે ?

સૂરિ—તર્જની પછી જે આંગળી આવે છે તેને મધ્યમાના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. કારણકે તે બરાબર મધ્ય ભાગમાં આવેલી છે. તેની પછી જે આંગળી છે તેનું નામ કંઇ રાખવામાં આવ્યુ નથી; એટલે તેનું નામ અનામિકા—નામ વિનાની આંગળી એવું પડી ગયું છે. છેલ્લી ટચલી આંગળી સૌથી ન્હાની હોવાથી તેને કનિષ્ઠા કહેવામાં આવે છે.

શિષ્ય—હસ્તરેખાઓ અને લક્ષણો જોવામાં સ્ત્રી-પુરૂષ ઉભયનો કયો હાથ ઉપયોગી થાય ?

સૂરિ—પુરૂષનો જમણો હાથ, પણ તે સખ્ત કામકાજ કરવાને લીધે અતિશય કઠણ થઈ ગયેલો ન હોવો જોઇએ અને સ્ત્રીઓનો ડાબો હાથ, જો તે અતિ કોમળ હોય તો તે પ્રશંસનીય ગણાય છે

શિષ્ય— ઉત્તમ હાથનુ સામાન્ય લક્ષણ શુ હશે ?

સૂરિ—જે હાથ સ્પર્શ કરતા ઉષ્માવાળો જણાય, રંગમા લાલાશયુક્ત હોય, જેમાંથી પસીનો વહેતો ન હોય, ને માંસથી પરિપુષ્ટ અને કોમળ હોવાને લીધે છિદ્ર રહિત જણાતો હોય અને વળી સ્નિગ્ધ તથા લાલ નખ અને લાંબી આગળીઓથી શોભતો હોય, તે હાથ ઉત્તમ સમજવો

શિષ્ય—હથેળીમા વિવિધ રંગો દેખાય તો તે પ્રત્યેક રંગનુ પરિણામ શુ સંભવે ?

સૂરિ—પુરૂષની હથેળી જો લાલ રંગવાળી હોય તો તે ધનવાન થાય, નીલવર્ણી હોય તો તે દારૂડીયો બને, પીળી હોય તો વ્યભિચારી બને અને કાબરચિત્રી હોય તો તે દરિદ્રી થાય, એવો સામાન્ય મત છે

શિષ્ય—હથેળીની સમ-વિષમતા ઉપરથી કંઇ કહી શકાય ખરૂ ?

સૂરિ—માણસની હથેળી જો ઉંચી હોય તો તે દાતાર થાય, ઉંડી હોય તો તે પિતા ના દ્રવ્યથી રહિત થાય, ઉંડી છતા સારી રેખાથી યુક્ત હોય તો તે ધનવાન થાય અને જો વિષમ અર્થાત્ ઉંચી-નીચી હોય તો તે નિર્ધન થાય

શિષ્ય—હાથની રેખાઓ બાબત સામાન્ય અભિપ્રાય આપી શકશો ?

સૂરિ—જેના હાથમાં બીલકુલ રેખા ન હોય કિંવા વધારે પડતી હોય તો તે અલ્પ આયુષ્યવાળો, દરિદ્રી અને દુઃખી થાય એમાં શક નથી.

શિષ્ય—હથેળીના પાછળા ભાગ ઉપરથી કંઇ અનુમાન કહાડી શકાય ?

સૂરિ—મનુષ્યના હાથની પાછળનો ભાગ જો વિસ્તારવાળો, પરિપુષ્ટ, સ્નિગ્ધ, ઉંચો,-અંદરની નસો દેખાતી નહીં હોવાથી સુંદર અને સર્પની ફૂણા સરખો હોય તો તે પ્રશંસનીય ગણવો.

શિષ્ય—અને એથી ઉલટું !

સૂરિ—અર્થાત્ જો હથેળીનો પાછલો ભાગ કાંતિરહિત, કઠણ, લુખો, રોમયુક્ત, માંસરહિત અને કાંડા જેટલો નીચો હોય તો તે શ્રેષ્ઠ ન ગણાય.

શિષ્ય—મણિબંધ-(કાંડા)ના સંબંધમાં કંઇ નિયમ છે ખરો ?

સૂરિ—મનુષ્યનો (મણિબંધ) અર્થાત્ કાંડું જો દ્રઢ, માંસ પરિપૂર્ણ અર્થાત્ હાડકાં ન દેખાતાં હોય અને બરાબર સાંધાથી જોડાયેલું હોય તો તે ઉત્તમ જાણવું અને તે જો ઢીલું, હલાવતાં કટ કટ શબ્દ કરનારૂં તથા હીન હોય તો તે નિર્ધનતા આદિ દુઃખને આપનારૂં થાય.

શિષ્ય—મણિબંધ ઉપરજ મનુષ્યના બાહુબળનો આધાર

છે મણિબંધ જો નબળુ હોય તો કઇ મહેનતવાળુ કાર્ય ન બની શકે એટલે સ્વાભાવિક રીતેજ તે નિર્ધન રહે એમા સશય નથી

સૂરિ–પ્રાચીન આચાર્યોના બ્હારથી વ્યર્થ જેવા જણાતા કથનોમા પણ કેટલીકવાર ઘણો ગૂઢ આશય રહેલો હોય છે વિચારકો જ તેનો યથાર્થ આશય સમજી શકેછે વિચાર કરવાની અને અતર્ગત સત્ય પ્રાપ્ત કરવાની જીજ્ઞાસા આપણે સૌએ રાખવી જોઈએ

શિષ્ય–આગળીઓના સબધમા એવો કઇ નિયમ છે ?

સૂરિ–સ્ત્રીઓ તથા પુરૂષોની આગળીઓ જો લાબી, માસ રહિત, કોમળ, સરળ, ગોળ અને મજબુત હોય તો તે કલ્યાણકારક સમજવી

શિષ્ય–અને તેથી વિપરીત હોય તો ?

સૂરિ–અર્થાત્ જો તે સુકી, જાડી, વાકી અને આતરાવાળી હોય તો દરિદ્રીપણુ, બ્હાર નમેલી હોય તો શસ્ત્રનો ઘાત અને ચપટી હોય તો દાસપણુ આપે છે

શિષ્ય–આગળીઓની દીર્ઘતા–હ્રસ્વતા ઉપર કઇ આધાર રાખી શકાય ?

સૂરિ–પ્રત્યેક આગળીની રચના ઉપર ભાગ્યલક્ષ્મીનો ઘણોખરો આધાર હોય છે જો અનામિકાની છેલ્લી રેખાથી કનિષ્ટા આગળી અધિક લાબી હોય તો ધન વૃદ્ધિ થાય અને તેને મોસાળ પક્ષ પણ ઘણો હોય વચલી આગળીની છેલ્લી રે-

ખાથી જો તર્જની (અંગુઠા પાસેની આંગળી) અધિક લાંબી હોય તો પિતૃપક્ષ તથા લક્ષ્મી ઘણી જાણવી.

શિષ્ય–અંગુઠાનું અને બીજી ચાર આંગળીઓનું જો કુદરતી માપ હોવું જોઇએ તેમાં વધતા યા ઓછાપણું હોય તો?

સૂરિ–તો મનુષ્ય ધન ધાન્ય તથા આયુષ્યાદિમાં બહુ હીન દશા ભોગવે.

શિષ્ય–કોઇ કોઇ ભાગ્યશાળી મનુષ્યના મણિબંધ ઉપર જવના જેવી પંક્તિઓ જોવામાં આવે છે, તેનો શું અર્થ કરવો?

સૂરિ–જો મણિબંધ ઉપર ત્રણ જવની પંકિતઓ હોય તો તે મનુષ્યના ભાગ્યમાં રાજ–લક્ષ્મી અર્થાત્ રાજ–વૈભવ છે, એમ સમજવું અને જો તે હાથની પાછળ પણ હોય તો તે રાજા કરતાં પણ અધિક સુખ–વૈભવ પ્રાપ્ત કરે એમ કહી શકાય.

શિષ્ય–હવે એવી પંક્તિઓ જો માત્ર બે જ હોય તો?

સૂરિ–તો તે રાજાનો મંત્રી કિંવા મ્હોટો ધનવાન કે પ્રખર પંડિત બને અને જો એક જવ રેખા હોય તો પણ તેના ભાગ્યમાં વૈભવ અને યશ તો રહે જ.

શિષ્ય–હાથની રેખાઓના સંબંધમાં સામુદ્રિક શાસ્ત્રનો સામાન્ય અભિપ્રાય કેવો છે?

સૂરિ–જો મનુષ્યના હાથની રેખા સૂક્ષ્મ–પાતળી, સ્નિગ્ધ–સ્નેહવાળી, ગંભીર–ઉંડી, લાંબી, મધ સરીખા ભુરા રંગવાળી, પાછી ન વળેલી અને છેદ રહિત હોય તો તે શુભ જાણવી.

શિષ્ય–ત્યારે કેવી રેખાઓને શુભ ન જાણવી તે પણ સ્પષ્ટપણે દર્શાવ્યું હશે?

સૂરિ–જો હાથની રેખાઓ છેદાએલી, ફાટાવાળી, લુખી આડી અવળી, સ્થાનભ્રષ્ટ થયેલી, ખરાબ વર્ણની, વચમા તૂટી જતી, રંગે કાળી–નીલવર્ણી તથા પાતળી હોય તો તે અશુભ જાણવી

શિષ્ય–આપ જે રેખાઓને શુભ ફળ આપનારી કહો છો તેનો જરા વિસ્તાર કહી સંભળાવશો ?

સૂરિ–મનુષ્યના હાથની રેખા જો લાલ અને ઉંડી હોય તો તે ઉદારપણુ આપે, મધ જેવા ભૂરા રંગની હોય તો તે સુખ આપે, પાતળી હોય તો તે લક્ષ્મી આપે અને મૂળથી છેડા સુધી છેદ રહિત હોય તો તે સૌભાગ્ય આપે

શિષ્ય–ફાટાવાળી અને છેદાએલી હોય તો ?

સૂરિ–ફાટાવાળી રેખા ક્લેશ આપનારી, છેદાયેલી જીવિતનો સંશય ઉપજાવનારી, કઠણ રેખા ખરાબ અન્ન આપનારી તથા આડી–અવળી રેખા વિનાશ કરનારી નિવડે

શિષ્ય–વૈભવ, આયુષ્ય અને પિતૃસુખની ખાસ રેખાઓ પણ હાથમા હોય છે ?

સૂરિ—મણિબંધની પાસેથી પિતૃસુખની રેખા નીકળે છે, કનિષ્ટા આગળીના નીચેના ભાગથી ધનની એક અને આયુષ્યની એક એમ બે રેખાઓ નીકળે છે આ ત્રણે રેખાઓ તર્જની અને અંગુઠાની વચમા ચાલી જાય છે

શિષ્ય–પણ તેનુ ફળ શુ મળે તે તો રહીજ ગયુ ?

સૂરિ–જેમની ઉક્ત ત્રણે રેખાઓ સંપૂર્ણ અને દોષ

રહિત હોય તેમના કુળ, ધન અને આયુષ્ય પરિપૂર્ણ હોય છે અને જો તે રેખાઓ યથાયોગ્ય ન હોય તો કુળ-ધનાદિમાં એટલી ઉણપ સમજવી.

શિષ્ય-એજ વાત જરા વધારે સ્પષ્ટ થાય એમ ઇચ્છું છું.

સૂરિ-કનિષ્ટા આંગળીનો નીચેનો ભાગ જેને કરભ કહેવામાં આવે છે, ત્યાંથી નીકળેલી આયુષ્યની રેખા જેટલી આંગળીઓને ઉલ્લંઘન કરી જાય તેટલી આયુષ્યોની પચ્ચીસીઓ સમજી લેવી.

શિષ્ય—આયુષ્યની રેખામાંથી જે ફાંટા નિકળે છે તેનો હેતુ શું હશે ?

સૂરિ—આયુષ્યની રેખામાંથી જે ફાંટાઓ મણિબંધ સામે ગયા હોય તે લક્ષ્મીના દેનારા અને આંગળીઓ તરફ ગયા હોય તે આપદા દેનારા સમજવા.

શિષ્ય-ધન અને આયુષ્યની રેખા વિષે શું સમજવું ?

સૂરિ-ધનની અને પિતાની રેખા જો છેડે મળી જાય તો ગૃહ-કુટુંબ સારી રીતે ચાલે અને જો તે બે રેખાઓ મળી ન હોય તો ઘરનો ભંગ થાય.

શિષ્ય-ઉર્ધ્વ રેખા કોને કહે છે અને તે કેટલા પ્રકારની હોય છે ?

સૂરિ-મણીબંધથી ઉંચે ગયેલી રેખાને ઉર્ધ્વ રેખા કહેવામાં આવેછે. તે પાંચ પ્રકારની હોય છે. એક મણીબંધથી અંગુઠા સુધી જાય છે તે રાજ્ય તથા સુખના લાભ અર્થે હોય છે. બીજી મણિબંધથી તર્જની આંગળી સુધી જાય છે તે રાજસુખ અથવા

રાજઋદ્ધિ અર્થે હોય છે ત્રીજી મણિબંધથી મધ્યમા આગળી સુધી જાય છે તે ઉપરથી માણસ આચાર્ય, રાજા અથવા સેનાપતિ થશે કે કેમ એનો નિર્ણય કરી શકાય છે ચોથી મણિબંધથી અનામિકા આગળી તરફ જાય છે તેથી મ્હોટો ધનવંત—સાર્થવાહ થશે કે કેમ એ કળી શકાય છે અને પાચમી મણિબંધથી કનિષ્ઠા આગળી તરફ જાય છે તેથી લોકોમા શ્રેષ્ટ અને સારો પ્રતિષ્ઠાવાળો થશે કે નહી તેનુ અનુમાન કહાડી શકાય છે

શિષ્ય—સ્ત્રી પ્રાપ્તિનુ સૂચન થાય એવી એકે રેખા નથી હોતી શુ ?

સૂરિ—આયુષની રેખાથી કનિષ્ઠાના અંત તરફ જે રેખા જાય છે તે સ્ત્રી-પ્રાપ્તિની સમજવી જો આ સમ હોય તો શીયળવતી સ્ત્રી મળે અને વિષમ હોય તો દુરાચારિણી મળે.

શિષ્ય—ભાઇ-બ્હેન સૂચવનારી રેખાઓ પણ હાથમા હશે ?

સૂરિ—મણિબંધથી આયુષ્યની રેખા સુધી જેટલી રેખાઓ સ્પષ્ટ હોય તેટલા ભાઇ જાણવા અને જેટલી અસ્પષ્ટ હોય તેટલી બ્હેનો જાણવી.

શિષ્ય—ભાઈ-બ્હેનના આયુષનુ નિર્માણપણુ તે ઉપરથી કલ્પી શકાય ખરૂ ?

સૂરિ—ભાઇ અને બ્હેનની રેખાઓ જો અસ્પષ્ટ તેમજ છુટી હોય તો તેમનુ અર્થાત્ ભાઈ-બ્હેનનુ આયુષ્ય ત્રુટિત જાણવુ

શિષ્ય—પુત્ર સૂચક રેખા ક્યાં હોય છે ?

સૂરિ—અંગુઠાના મૂળ પાસે જેટલા જવ હોય તેટલા પુત્ર જાણવા.

શિષ્ય—અને તે મધ્ય ભાગમાં હોય તો ?

સૂરિ—અંગુઠાના મધ્યભાગમાં જો જવ હોય તો તેથી વિદ્યા-યશ અને લક્ષ્મી મળે. તે સિવાય જો જમણા હાથના અંગુઠાના મધ્યભાગમાં હોય તો તે માણસનો જન્મ શુક્લ પક્ષમાં અને ડાબા હાથના અંગુઠાના મધ્ય ભાગમાં હોય તો કૃષ્ણ પક્ષમાં થયેલો હોવો જોઇએ એમ માનવું. એક કરતાં અધિક જવ આ સ્થળે હોય તો તે સર્વનુ ફળ એકજ પ્રકારનું સમજવું.

શિષ્ય—હાથમાં મત્સ્ય આદિના ચિન્હો હોય તો તેનું પરિણામ શું આવે ?

સૂરિ—મનુષ્યના હાથના મૂળ ભાગમાં જો એકજ મત્સ્ય હોય અને તે સામા મુખનો હોય તો તેથી લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય. કદાચ બન્ને હાથમાં એક એક હોય અને તે સંપૂર્ણ હોય તો પછી લક્ષ્મીની અતિશય વૃદ્ધિ થાય એમાં શક જ નથી!

શિષ્ય—લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ સૂચવનારાં બીજાં એવાં ચિન્હો હોય છે ?

સૂરિ—સમુદ્રની પુત્રી-લક્ષ્મી કહેવાય છે. સમુદ્રને રત્નાકરની ઉપમા આપવામાં આવી છે. જેઓ આ સમુદ્રને ખેડી શકે તેઓ ઘણા ધનવાન બને એ સ્પષ્ટજ છે. સમુદ્રને ખેડવાની યોગ્યતા કોનામાં હોય એ પ્રશ્નનો ઉત્તર હાથની રેખાઓમાં

પણ મળી આવે છે જેમના હાથમા મત્સ્યની કોઇ જાતિવિશેષ, મગર, શ ખ, કિ વા કમળ પૈકીમાથી કોઇ વસ્તુનુ સ્પષ્ટ ચિન્હ હોય તો તે સમુદ્ર ઉપર સાહસ ખેડી શકે અને પરિણામે પૈસાદાર પણ બની શકે એમ કહેવામા હરકત નથી આ ચિન્હોના સ બ ધમા એટલી વાત ધ્યાનમા રાખવાની છે કે જો ઉપર કહ્યા તે ચિન્હો પોતાની સન્મુખ હોય તો હ મેશા સારા ફળો આપે અને જો તે સન્મુખ ન હોય તો અ તકાળે શુભ ફળ આપે

શિષ્ય—એમા પણ સ્પષ્ટતા—અસ્પષ્ટતાનો ભેદાભેદ ખરો કે ?

સૂરિ—મત્સ્ય આદિ ચિન્હો જો હાથને વિષે સ્પષ્ટ હોય તો અનુક્રમે સો, હજાર, લાખ અને ક્રોડ દ્રવ્ય આપે છે, પણ જો તે છિન્નભિન્ન તથા અસ્પષ્ટ જેવા હોય તો અલ્પ ધન આપે એવી માન્યતા છે

શિષ્ય—સિંહાસન, સૂર્ય અને ચ દ્રના ચિન્હ પણ માનવ હસ્તમા હોય ?

સૂરિ—જે માણસ સાર્વભૌમ રાજા થવાને નિર્માયેલો હોય તેના હાથમા સિહાસન, સૂર્ય, ન દ્યાવર્ત્ત, ચ દ્ર અને તોરણ આદિના ચિન્હો હોય છે આ ચિન્હો જ સાર્વભૌમ રાજપદના સૂચક છે ચક્રવર્ત્તી રાજા થવાનુ જેના ભાગ્યમા હોય તેના હાથ મા દાંડા સહિત છત્ર તથા બે ચામરની રેખાઓ પણ હોય છે

શિષ્ય—પદવી અને ધ ધાને છાજતા ચિન્હો જ ભાવી કથનમા અગત્યનો ભાગ રોકે છે, એમ એ ઉપરથી કહી શકાય

લાપ કરી લઇએ. હું ધારૂં છું કે હવે તમારે એ સંબંધમાં બહુ પૂછવાનું નથી.

શિષ્ય—માત્ર બે–ચાર જીજ્ઞાસો રજુ કરી આ વિષય બંધ કરીશ. આપે પદવી સૂચક અને સંતતી સૂચક રેખાઓની હૈયાતી પણ જણાવી હતી તે ?

સૂરિ—અંગુઠો અને પિતાની રેખા એમની વચ્ચે આડી રેખા હોય તો તે પદવી આપનારી સમજવી, તેમજ મત્સ્ય અને અંગુઠા વચ્ચે રહેલ રેખાઓને સંતતીની રેખા સમજવી.

શિષ્ય—કયા રોગથી માણસનું કયારે મૃત્યુ થાય તે કંઈ રેખાઓ ઉપરથી જણાય ખરૂં ?

સૂરિ—તેમાં એક વાત જ એવી છે અને તે એજ કે જેના અંગુઠાની નીચે કાકપદ અર્થાત્ કાગડાના પગ સરખી રેખા હોય તે માણુસ છેલ્લી અવસ્થામાં શૂળના રોગથી મૃત્યુ પામે; તે સિવાય વધુ કાંઇ જણાયું નથી.

શિષ્ય—કેટલાક સામુદ્રિક વેત્તાઓ હાથની આંગળીઓ સીધી ભેગી કરાવી ભવિષ્ય કહે છે તે કેવી રીતે ?

સૂરિ—ચારે આંગળીઓનાં આંતરાં જો છિદ્ર વિનાનાં હોય, એટલે કે ચારે આંગળીઓ ભેગી સીધી જોડી રાખે અને તેમાં જો છિદ્ર ન દેખાય તો તે પુરૂષ દ્રવ્યનો સંચય કરે એમ જાણવું. જો છિદ્ર દેખાય તો તે પુરૂષ દાતાર થાય.

શિષ્ય—ચોક્કસ આંગળીઓની વચમાં જ છિદ્ર જણાય તો તેનું ફળ શું મળે ?

સૂરિ–તર્જની અને મધ્યમ એ બે આંગળીઓની વચ્ચે

છિદ્ર દેખાય તો આયુષ્યના પહેલા તૃતીયાશમા–ત્રીજા ભાગમા, મધ્યમા અને અનામિકા વચ્ચે છિદ્ર દેખાયતો આયુષ્યના બીજા તૃતીયાશમા તથા અનામિકા અને કનિષ્ઠા એમની વચ્ચે છિદ્ર દેખાય તો આયુષ્યના ત્રીજા તૃતીયાશમા, શ્રીમાન્ લોકો પણ ભોજન અવસરે દુ ખ પામે એવો કેટલાક આચાર્યોનો મત છે

શિષ્ય–આગળીઓના ટેરવા ઉપર જે ભમરીઓ આવેલી છે તે પણ કઇ સૂચન કરતી હશે ?

સૂરિ–અ ગુઠાના તથા બીજી ચારે આગળીઓના અગ્ર ભાગને વિષે જમણી બાજુએ ભમરી ખાતા આવર્ત્ત (ભમરા) હોય તો શ્રેષ્ઠ જાણવા

શિષ્ય–નખ જોવાથી કઇ અનુમાન નીકળી શકે ?

સૂરિ–નખના સ બ ધમા એવો સામાન્ય નિયમ છે કે જો તે રાતા, સ્નિગ્ધ, અણીવાળા, ઉંચા અને આગળીના છેલ્લા ટેરવાના અર્ધ ભાગથી નીકળેલા હોય તો શુભ સમજવા અને જો તે છીપસરખા, કાળા જાડા, અગ્રભાગમા ફુટેલા, નીલવર્ણ, નિસ્તેજ, લૂખા અને વાકા હોય તો તે અધમ સમજવા.

શિષ્ય–નખ ઉપર જે સફેદ બિંદુઓ કેટલીકવાર જોવામા આવે છે તેનુ શુ ?

સૂરિ–હાથ પગના નખ ઉપર જો સફેદ બિંદુઓ ઉત્પન્ન થઇ કેટલાક દીવસ સુધી રહી પછી નાશ પામતા હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે, એવું રાજા ભોજનુ કથન છે

જ છે. પુરૂષોએ જ્યારે સ્ત્રીઓને કેવળ કામિની અને રમણી બનાવી દીધી અથાત્ નારી જાતિને માત્ર કામ ભોગ અને રમણુ-ક્રિડાની એક પુતળી માની લીધી ત્યારે કરૂણાસાગર આચાર્યો, અને ઉપદેશકોને એ મોહાંધકાર દૂર કરવા નારી જાતિ પ્રત્યે કઠોર થવું પડયું. જો પુરૂષો પોતાની મર્યાદા સંભાળી શકતા હોત તો સ્ત્રી જાતિની આવી અવમાનના કદાપિ થાત નહિ.

શિષ્ય-મર્યાદા આપ કોને કહો છો તે મારે જાણવું જોઇએ.

સૂરિ-પુરૂષ અથવા સ્ત્રીએ વીવાહિત થયા પછી પોતાની વાસનાઓને મર્યાદિત કરવી જોઇએ, એમ શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટપણે કહેવામાં આવ્યું છે. પુરૂષ સ્ત્રીનો કિંવા સ્ત્રી પુરૂષનો ગમે તેવો ઉપભોગ કે ઉપયોગ ન કરી શકે. સ્ત્રી-પુરૂષના લગ્ન એ પાશવ વૃત્તિને પોષવા માટે નથી, પરંતુ ખરૂં જોતાં પરસ્પરને નિયમમાં રાખવા માટે છે. લગ્નને એક પ્રકારના બ્રહ્મચર્યની જે ઉપમા આપવામાં આવી છે, તે આ મર્યાદા કિંવા નિયમને લઇને જ. લગ્ન એ ધાર્મિક બંધન છે, તે પુરૂષ અને સ્ત્રીને વ્યભિચારી થતા અટકાવે છે. પણ તે કયારે ? જો દંપતી નિયમ અને યથાવિધિ રહી શકે તો જ. અન્યથા સ્વચ્છંદ વર્ત્તન અને વ્યભિચારમાં વસ્તુતઃ કંઇ જ ભેદ નથી.

શિષ્ય-મર્યાદાનો ઝાંખો ખ્યાલ આવી શકે છે.

સૂરિ-સ્પષ્ટ ખ્યાલ આણવા માટે પુષ્કળ વિવેચન થવું

જોઇએ લગ્ન વખતે સ્ત્રી–પુરૂષ પરસ્પરને કેવા વચનો આપે છે, પરસ્પરમાં કેવી પ્રતિજ્ઞાઓ કરે છે તે સઘળી મર્યાદાઓનું વર્ણન, હાલ તુરતમાં થઇ શકે નહીં

શિષ્ય–ત્યારે એ વાતને યોગ્ય પ્રસંગ માટે રહેવા દેવી એજ ઉચિત છે પુરૂષે કેવી કન્યા સાથે લગ્ન કરવું ત્યાંથી જ આપણે વિષયની શરૂઆત કરીએ

સૂરિ— બન્ધુ–બાંધવ વાળી, સારા લક્ષણ યુક્ત, લાવણ્યવતી, ઉચ્ચ કૂળમાં જન્મેલી, ઉત્તમ જાતિની, રૂપવતી અને જેના શરીરમાં કોઇ જાતની ખામી નથી એવી કન્યા સાથે પુરૂષે લગ્ન કરવું

શિષ્ય–બીજા વિશેષણો તો ઠીક પણ કન્યા, બન્ધુ અર્થાત્ ભાઇવાળી હોવી જોઇએ એમ કહેવાનો હેતુ શું હશે ?

સૂરિ–એમાં વિવિધ હેતુઓ જોવામાં આવે છે કોઇ કહે છે કે જે કન્યાને બંધુ–બાન્ધવો હોય તે કન્યા પુત્ર રત્નનો જન્મ આપવાની યોગ્યતા ધરાવે છે અને જે કન્યાને માત્ર બ્હેનોજ હોય, ભાઇ એક પણ ન હોય તો મ્હોટે ભાગે પુત્રીઓનેજ જન્મ આપે છે પુત્ર એ જેમ મનુષ્ય છે તેમ પુત્રી પણ મનુષ્ય છે—વસ્તુતઃ કંઇ ગંભીર લાભ હાનિનો આ પ્રશ્ન નથી તથાપિ મ્હોટે ભાગે પુત્રની ઇચ્છા વધારે બળવતી જોવામાં આવે છે, એટલા જ માટે આવો નિયમ સૂચવાયો હશે, બીજો મત એવો છે કે બન્ધુ, બ્હેન અને બનેવીના આપત્તિના સમ

ચમાં ઉપયોગી થઇ શકે છે. જો ભાઇ ન હોય તો તે કન્યાને પોતાના પિતૃગૃહમાં કોઇ જાતનો આધાર મળતો નથી. ત્રીજું કારણ એ પણ કહેવાય છે કે જે કન્યાને બન્ધુ હોય છે તે, પરપુરૂષો પ્રત્યે બન્ધુપણાની પવિત્ર ભાવના રાખી શકે છે. એવી રીતે અનેક મતાંતરો જોઇ શકાય છે.

શિષ્ય–વારૂ, કન્યા વિવાહને યોગ્ય થઇ કયારે કહેવાય ?

સૂ રિ–જૂદા જૂદા દેશોમાં એ માટે જૂદા જૂદા નિયમો જણાવવામાં આવે છે. ગ્રિષ્મતા પ્રધાન દેશમાં કન્યાઓ વહેલી વીવાહને યોગ્ય થાય છે. છતાં સોળ વર્ષની ઉમર ૧ જે નિયમ બાંધવામાં આવ્યો છે તે સમુચિત છે.

શિષ્ય–ન્હાનપણમાં પુત્ર–પુત્રીઓને પરણાવી દેવાનો રીવાજ કયારથી પ્રચલિત થયો હશે ?

સૂ રિ–મને એમ લાગે છે કે હિંદના ઐતિહાસિક મધ્ય યુગમાં જ્યારે સમાજ અને દેશ છેક છિન્ન ભિન્ન અવસ્થામા આવી પડયા હતા, તે વખતે જેમ બને તેમ જલદી પોતાની કન્યાઓને વિવાહિત કરી નિશ્ચિંત થવાનો માર્ગ શોધાયેલો હોવો જોઇએ. કોઇપણ રીવાજ યોગ્ય કારણ વિના જન્મતો નથી; પરંતુ તે કારણો દૂર થયા પછી તેવા રીવાજ ને વળગી રહેવું એ એક પ્રકારની જડતા સિવાય બીજું કાઇજ નથી. મધ્યકાળની અંધાધુની વખતે મુસલમાન અમીર ઉમરાવો હિંદુ કન્યાઓ સાથે વિવાહ કરવાની હઠ પકડતા, એવા પ્રસંગો ઇતિહાસમાં ઘણીવાર જોવામાં આવે છે. જો હિંદુ કન્યાઓ

બાલ્યવયમાં જ વિવાહીત થઈ ગઈ હોય તો પછી વિધર્મીઓ તરફથી તેવી માગણી આવવાનો ભય રહે નહીં બાળલગ્નનો રીવાજ પ્રચલીત થવામાં આવા ગંભીર કારણો જ હોવા જોઇએ

શિષ્ય—બાળલગ્ન પ્રચલિત રહે તેથી આપને નુકશાન જેવું શું જણાય છે?

સૂરિ—નુકશાન માત્ર એટલુંજ કે સંસાર નર્કના રૂપમાં પલટાઇ જાય! નિસ્તેજ મુખવાળા યુવક-યુવતીઓના ટોળા જ બાળલગ્નની ભયંકરતાનો પ્રચાર શું નથી કરી રહ્યા? જે આર્ય પૂર્વજો એક કાળે પોતાના યોગબળ અને આધ્યાત્મિક સામર્થ્યવડે ઇંદ્રનું સિંહાસન ડોલાવી શક્તા હતા તે પૂર્વજોના સંતાનોને આજે પેટ પુરતું અન્ન અને વસ્ત્ર મેળવવાના પણ સાંસા પડે છે! શરીરબળ અને મનોબળને નામે આજે મીંડુ મૂકાયું છે! યૌવન અને બળ એ શબ્દો માત્ર હિંદના ભાષાકોષમાંજ રહી ગયા છે! એ સર્વ પરીણામ બાળલગ્ન જેવા કુરીવાજોનું જ છે એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી

શિષ્ય—ટુંકામાં સમાજ અને દેશની અધોગતિમાં બાળલગ્ન નિમિત્તભૂત છે એમજ ને?

સૂરિ—એક અનાચારની સાથે બીજા સેંકડો અનાચારો જોડાયેલા હોય છે બાળ વયમાંજ આરોગ્ય અને શક્તિનો નાશ થઇ જવાથી મન પણ છેક શિથિલ અને વ્યગ્ર બની જાય છે પછી એ મનમાં પાપને પ્રવેશ કરવામાં બહુ અડચણ નડતી નથી નબળું પડેલું મન દીવસે દીવસે દુરાચાર તરફ ઘસડાતું

જાય છે. છેવટે પાપની પરંપરા એટલી બધી વૃદ્ધિંગત થઇ જાય છે કે મૂળ કારણનો પત્તો લાગવો એ પણ મુશ્કેલ થઇ પડે છે. કહેવાની મતલબ એજ છે કે આવા કુરીવાજોને ઉગતામાં જ દાબી દેવા જોઇએ.

શિષ્ય—આપણો વર્ત્તમાન વિષય વધૂ—પરીક્ષાનો હતો. કેટલીક વધૂઓ પતિહંતાના લક્ષણવાળી ગણાય છે તે શી રીતે?

સૂરિ—જે સ્ત્રીના પગની કનિષ્ઠા આદિ ચાર આંગળીઓમાં કનિષ્ઠાથી લઇને એક, બે, ત્રણ, અથવા ચારે આંગળીઓ ચાલતી વખતે ભૂમીને અટકતી ન હોય તો તે સ્ત્રી અનુક્રમે એક, બે, ત્રણ તથા ચાર ભર્ત્તારને મારે.

શિષ્ય—કંકાસ પ્રિય નારીના લક્ષણો કેવાં હોય?

સૂરિ—જો સ્ત્રીના પગની એકાદી આંગળી કોઇપણ રીતે પ્રમાણ કરતાં ન્હાની હોય તો તે જેની તેની જોડે કલહ કરનારી નિવડે.

શિષ્ય—પગના અંગુઠા ઉપરથી કંઇ પરીક્ષા થઇ શકે?

સૂરિ—જે સ્ત્રીના પગનો અંગુઠો થોડો ગોળ, વાંકો, સુકાયેલો, નાનો, ચપટો, અથવા લાંબો અને બીજી આંગળીઓથી જૂદો પડી ગએલો હોય તો તે સ્ત્રી દૂષિત—અર્થાત્ દોષવાળી જાણવી.

શિષ્ય—પગની પાની—પાટલી વિષે એવું કંઇ કથન છે?

સૂરિ—જે સ્ત્રીના પગની પાટલી મ્હોટી હોય તે કૃપણ થાય, લાંબી હોય તો તે ક્રોધી થાય, ઉંચી હોય તો તે દુરાચારિણી થાય, અને ઉંચી—નીચી હોય તો તે નીંદનીય થાય.

શિષ્ય—તે સિવાય બીજા એવા ઘણા લક્ષણો હશે?

સૂરિ—સંક્ષિપ્તમાં તે સર્વ લક્ષણો એકી સાથે કહી દઉં છું જે સ્ત્રી ચાલતાં પગવડે ધૂળ ઉડાડે, જેના પગનો અંગુઠો બીજી આંગળી કરતાં બહુ જાડો હોય, જે ચાલતી વખતે પગને ચોક્કસ સ્થાને મુકી શકે નહીં, જેના પગની તર્જની ઘણી લાંબી હોય, જેના પગ છુટી આંગળીવાળા, જાડા અને પહોળા હોય, ચાલતાં જેના પગમાંથી શબ્દ થતો હોય, જેની ઘુંટી જાડી હોય, જેને પગે પરસેવો ઘણો વળતો હોય, જેના પગની પીંડી ઉંચી અને બંધાયેલા જેવી હોય જેની જંઘા જાડી અથવા કાગડા જેવી હોય, જેના ઢીંચણ માંસ રહિત, ઘડાના તળીયા જેવા, ઢીલા સાંધાવાળા અને કૃશ હોય, જેની લઘુનીતિ ઘણી ધારાવાળી હોય, જેની કેડ સુકી, સાંકડી, અને પહોળાઈમાં ચોવીસ આંગળથી વધારે યા ઓછી હોય, જેનું ઉદર મૃદંગ, જવ તથા ભૂરા કોહળાના આકાર જેવું હોય, જેની નાભી ઘણી ઉંચી હોય, જેની કુખ કરચલીવાળી, વાળના ભમરાવાળી અને ઉંચી હોય, જેના બે સ્તનો વચ્ચે અંતર આંગળથી ઓછું અથવા અધિક અંતર રહેલું હોય, જેના ડાબા સ્તન ઉપર તિલ અથવા કંઈ કાળું ચિન્હ હોય, જેનો ડાબો સ્તન, યોનીનો ડાબો ભાગ અને ડાબો પાનો ઊંચો હોય, જેના ખભા સાંકડા, પહોળા અને માંસ રહિત હોય, જેના ખંધ ઉંચા તથા વાંકા હોય, જેની કાખ ઉંડી તથા માંસ વિનાની હોય, જેની ડોક બેઠા સરખી ટુંકી અથવા બગલા સરખી કિંવા ઉંટ સરખી લાંબી હોય, જેનું મુખ વાઘ સરખું હોય, જેની હડપચી કાળી હોય, હસતાં જેના ગા

લમાં કુવા સરખા ખાડા પડતા હોય, જેની જીભ કાળી, સફેદ અથ-
વા જાડી હોય, જે બહુ હાસ્ય કરનારી હોય, જેનું તાળવું કાગડા
સરખું ઉંચું હોય, દાંતના પેઢા જાંબુ સરખા રંગના હોય, જેની
નજરમાં કટાક્ષ ભર્યા હોય, જેની આંખ બીલાડા તથા પારેવા
સરખી અથવા કાળી અથવા ચંચળ હોય, જે ઘણું માન રાખ-
નારી હોય કિંવા બહુ બકવાદ કરનારી હોય, જેનો નીચલો હોઠ,
માથું, મુખ તથા નાક એ જાડાં હોય, જેનાં કાન સુપડા સરખા
હોય, જેના હોઠ ટુંકા અથવા લાંબા હોય, જેની બન્ને ભ્રકુ-
ટીઓ સાથે મળેલી હોય, જેનું કપાળ ઘણું સાંકડું, ઉંચુ-નીચું,
લાંબું, રોમવાળું, ત્રણ આંગળથી ઓછું અથવા અધિક, ખંડિત-
રેખાવાળું અથવા તદ્દન રેખા રહિત હોય, જેના માથાના વાળ
લૂખા, જાડા, અણીએ ફાંટાવાળા અને કેડથી પણ નીચે ઉતરે
એટલા લાંબા હોય, જેના એક રોમકૂપમાં એક કરતાં વધારે
અને જાડા રોમ હોય, જેના નખ ફુલેલા, સફેદ અથવા સૂપડા
જેવાં હોય, જેની નસો આકરી હોવાથી જોઇ શકાય નહીં એવી
હોય, જેના શરીરની કાંતિ ભૂરા રંગની હોય, જે ઘણી કાળી, ઘણી
ગોરી, ઘણી જાડી, ઘણી પાતળી, ઘણી લાંબી, ઘણી ટુંકી અને
ખડબચડા અંગવાળી હોય, જેના શરીરના આંગળી વિગેરે અવ-
યવો ઓછા અથવા અધિક હોય, જેની ચામડી શૂષ્ક તથા કઠણ
હોય, જે શરીરની પવિત્રતા જાળવતી ન હોય, જેના શરીરમાં
રોગ સંચારી રહેલો હોય, જે સ્વધર્મનો દ્વેષ કરનારી હોય,
પરધર્મને વિષે આસક્તિ ધરાવતી હોય, જે નીચ કર્મમાં પ્રીતિ

ગમતી હોય, જેની માની તથા બેનની મતતી જીવના પામતી ન હોય, અથવા થોડી થતી હોય, જેને રસોઇ વિગેરે ગૃહ કાર્યનું જ્ઞાન બરાબર ન હોય એવી કન્યા, ઉપર કહેલા અપલક્ષણોથી કાતો દુરાચારિણી, દુર્ભાગી, વધ્યા, દરિદ્રી, દુખી, અલ્પાયુષી અધમા હોઇ તેનો ત્યાગ કરવો

(શિષ્ય—આપે જે લક્ષણો કહ્યા તે ઉપરથી એમ કહી શકાય કે જેનામા સ્રીયોને ઉચિત એવા રૂપ–રગ–લાવણ્ય તથા સદ્ગુણોનો કુદરતી રીતેજ અભાવ હોય એવી કન્યા સાથે વિવાહ કરવાથી વિવાહ કરનાર દપતી સુખી ન થાય

સૂરિ—જે નારીમા નારી–સુલભ કોમળતા–મધુરતા, મોહકતા, ગૃહકાર્ય કુશળતા અને પ્રેમ આદિ તત્વો ન હોય તેને નારીનુ નામ ઘટી શકતુ નથી અ તત્વોની બાહ્ય પરીક્ષા હાથ પગ અને મુખ આદિ અવયવો ઉપરથી થઈ શકે છે દા-ખલા તરીકે જેના હાથ–પગ–મુખ વિગેરે અગો તથા આગ-ળીઓ બહુ રોમવાળા હોય તેનામા કઠોરતા અને સ્વચ્છદતા વિશેષ પ્રમાણમા હોય, શાસ્ત્રકારોએ આવી નારીઓને વિર ક-ન્યાની સગી બ્હેનની ઉપમા આપી છે તેવી નારીનો પણ પ્રય-ત્ન પૂર્વક ત્યાગ કરવો

શિષ્ય—પુરૂષના ભમરાઓ–આવર્ત્ત વિષે જેમ આપે કહ્યુ હતુ તેમ સ્રીઓની બાબતમા કઇ કહી શકાય ખરૂ ?

સૂરિ—જો સ્રીઓને કેડ, કોટ, (ડોકુ) મસ્તક, ઉદર અને કપાળ એમના મધ્ય ભાગમા તથા નાસિકાને છેડે ભમરો સીધો

હોય તો તેને શુભ લેખવામાં નથી આવતો, તેમજ જો ડાબે ભાગે ઉલટા ભમરા હોય તો તે પણ અશુભજ સમજવા. માત્ર જમણે ભાગે અને વિશેષે કરીને કપાળને જમણે ભાગે સીધા ભમરા હોય તો તે શુભ ગણાય છે.

શિષ્ય—કન્યાઓના નામ ઉપરથી પણ ભય રાખવાનું કંઇ કારણ?

સૂરિ—કોઇ પણ રીતે દેવતા, સર્પ, નદી, પર્વત, નક્ષત્ર, પક્ષી, ચંડાળ, સેવક કે કોઇ ભયંકર વસ્તુનું સૂચન થાય એવું કન્યાનું નામ પાડવું નહીં. ભૂમિ, ધાન્ય, લતા, ગુલ્મ—ન્હાનું વૃક્ષ, સિંહ, વાઘ અને ફળ એવાં નામ ધારણ કરનારી કન્યાઓને પણ પસંદગી આપવામાં આવતી નથી, કારણ કેવળ એટલું જ કે તેવાં નામો કર્ણને પ્રિય થઈ પડતાં નથી અને જે વસ્તુ કર્ણને પ્રિય ન હોય તે હૃદયને પ્રિય થાય એમ કેવીરીતે માની શકાય?

શિષ્ય—આપ જેને વિષ કન્યા કહો છો તે કેવી હોય?

સૂરિ—મંત્ર તથા ઔષધોના પ્રયોગોથી કેટલીક કન્યાઓ વિષમય થઇ ગયાનાં વર્ણનો શાસ્ત્રમાં મળી આવે છે. તેના લક્ષણોનું વિવેચન કરતાં શાસ્ત્રકારોએ એવા અર્થનું કથન કરેલું છે કે જેના કેશના તથા વસ્ત્રના સ્પર્શથી ફુલની માળા કરમાઈ જાય, જેના સ્નાનના પાણીથી અનેકાનેક ક્ષુદ્ર જીવોનો ઘાત થાય, જેના બીછાનામાં માંકડ મરણ પામે, જેના વસ્ત્રમાં જુઓ પણ જીવતી ન રહી શકે, જેને કફ—વાતનો વિકાર ન થતાં હમેશાં

પિત્તવિકાર જ થાય, જેના જન્મ સમયે શનિ, રવિ તથા મગળ એ ત્રણમાથી એક વાર આશ્લેષા, શતતારકા, અને કૃત્તિકા એ ત્રણમાથી એક નક્ષત્ર તથા દ્વિતીયા, સપ્તમી, અને દ્વાદશી એ ત્રણ તિથિમાથી એક તિથિ હોય તો તે વિષ કન્યા કહેવાય છે

શિષ્ય—બાકી સામાન્ય સ્ત્રી જાતિ પ્રત્યે કેવી નિષ્ઠા રાખવી જોઈએ ?

સૂરિ—ઉત્તમ પુરૂષો પોતાના ગુરૂ–વડીલ, સ્વામી, મિત્ર, શિષ્ય અને સગાસબધી એટલાની સ્ત્રીઓ સાથે મા, બ્હેન તથા પુત્રી પ્રમાણે વર્તે છે એ ને એ વાત બીજા શબ્દોમા કહુ તો જેઓ પોતાના કરતા વયોવૃદ્ધ હોય તેમને માતા સમાન, જેઓ સમવયસ્ક અથવા બગબરીની હોય તેમને બ્હેન સમાન અને જેઓ ન્હાની હોય તેમને પુત્રી સમાન ગણવી એ ઉત્તમ પુરૂષોનુ એક અ ડ લક્ષણ છે

શિષ્ય—નીતિ કિંવા સદાચારનુ એ ધોરણ આજકાલ કેટલુ બધુ અધોગતિને પામ્યુ છે ?

સૂરિ—તેનો ખ્યાલ કરતા ખરેખર ખેદથી રોમાચ ખડા થાય છે। સદાચાર અથવા નીતિનુ પાલન એજ સમાજ અથવા રાષ્ટ્રની યથાર્થ સપત્તિ કિંવા શક્તિ છે જ્યા સદાચાર રૂપી શક્તિની અવગણના થાય છે ત્યા ઉન્નતિ, જાહોજલાલી અને કલ્યાણની વાતો કરવી એ વ્યર્થ વાગ્વિડબના સિવાય બીજુ કાઈજ નથી ? સૌ પ્રથમ મનુષ્યે પોતાનુ ચારિત્રબળ ખીલવવુ જોઇએ જો ચારિત્રબળ વિકાસ પામ્યુ તો પછી ઈંદ્રની કે દેવના અધિરાજની સમૃદ્ધિ પણ કટાક્ષ માત્રથી ચરણ તળે ગ્જુ કરી શકાય છે

શિષ્ય—એવું ચારિત્રબળ પુનઃ પ્રકટે એવો કંઈ ઉપાય ખરો ?

સૂરિ—ઉપાય તો એક નહીં પણ અનેક છે. માત્ર તે અજમાવવા જેટલુ સામર્થ્ય અને તેની સાથે ચારિત્રબળની શક્તિ સમજવા જેટલું બુદ્ધિબળ જોઇએ ! જો જીજ્ઞાસુ વર્ગ આજ ક્ષણે પોતાના વિલાસ-વૈભવોને તિલાંજલી આપી, સાદાઈ અને સાધુતામાં જીવન ગાળવા જેટલી તત્પરના દર્શાવે તો વર્ત્તમાન અધઃપતિત નીતિ પુનઃ ઉજવળ અને કલ્યાણકર થયા વિના રહે નહીં. ખોટા મોજ શોખો અને વિલાસમય વ્યવહારોનો સર્વથા પરિત્યાગ થવો જોઇએ. આમ થાય તો આપણે માટે સુવર્ણ યુગ બહુ દૂર નથી.

શિષ્ય—આપની એ ભવિષ્યવાણી ખરી નિવડો, એમ પરમ કૃપાળુ પરમાત્મ પ્રત્યે અંતઃકરણ પૂર્વક પ્રાર્થું છું !

સૂરિ—એ ભવિષ્ય વાણીને ખરી પાડવી કે ખોટી એ તમારા જેવા જીજ્ઞાસુઓ ઉપરજ આધાર રાખે છે. જો પ્રત્યેક માણસ પોતે પોતાનુ ચારિત્ર સુધારવાનું લક્ષમાં લે તો ધીમે ધીમે તેની અસર સમગ્ર સમાજ કે રાષ્ટ્ર ઉપર થયા વિના કોઇ પણ કાળે ન રહે !

શિષ્ય—અસ્તુ! કઇ કઈ સ્ત્રીઓને પૂજ્ય માનવી જોઇએ ?

સૂરિ—પોતાની સગી, કુંવારી, સાધ્વી, યોગિની, શરણે આવેલી અને આપણા કરતાં ઉંચી જાતની સ્ત્રીને પૂજ્ય માની તેમના પ્રત્યે તેવો વ્યવહાર રાખવો એ ઉત્તમ પુરૂષોનો આચાર છે.

શિષ્ય—પોતાની સગી અથવા આત્મિય નારીને તો સૌ કોઇ પૂજ્ય અથવા સમાન્ય લેખી તેને ઘટતી સહાય આપે એમા કાઇ આશ્ચર્ય નથી બાકીની સ્ત્રીઓને પૂજ્ય માનવાનુ કઇ કારણુ ?

સૂરિ—કુવારી કન્યા, સતી સાધ્વી નારી અથવા શરણુાગતાનુ રક્ષણુ કરવુ, એ પુરૂષ માત્રની પવિત્ર ફરજ છે તેમના પ્રત્યે પૂજ્ય બુધ્ધિ ન હોય તો તન–મન–ધનથી તેમનુ રક્ષણ ન થઇ શકે નિરાધાર અને અશરણુ સ્ત્રીઓને શરણુ આપી તેમના સતીત્વની રક્ષા કરવી એના જેવુ પુણ્ય કાર્ય ભાગ્યે જ બીજુ કોઇ હશે! પુરૂષોનો પુરૂષાર્થ જો દીન નિરાધાર અને નિર્દોષોના રક્ષણાર્થે ઉપયોગમા ન આવે તો એ પુરૂષાર્થને વધ્યા જેવો નિષ્ફળ જ સમજવો જોઈએ ? ઇતિહાસમા ઘણીવાર વીર પુરૂષોએ પોતાના પ્રિય પ્રાણુના ભોગે સતી–સાધ્વી–અસહાય નારીઓના સતીત્વની રક્ષા કરી અમર નામના પ્રાપ્ત કરી છે એવા દ્રષ્ટાંતોના શ્રવણુ માત્રથી આપણે ગદ્ગદ્ચિત્ત થઇએ છીએ મહાવીર પુરૂષોના પગલે ચાલવુ એ શુ આપણુ કર્તવ્ય નથી ?

શિષ્ય—સામાજીક વ્યવહારને નિષ્કલક અને સહજ સુદર બનાવવાનો એ વિધિ કેવો સુદર છે ? જો અશરણુ અને અબળને આશ્રય ન મળે તો સમાજનુ બીજી જ ક્ષણે સત્યાનાશ નીકળી જાય? આપણા દીર્ઘદર્શી પૂર્વજોએ તે માટે આગળથી જ કેવા સુદર વિધિ–વિધાનો રચી રાખ્યા છે ?

સૂરિ—આપણા આર્ય વિધિ–વિધાનોમા કેવળ સામા-

જીક વ્યવહારની વિશુદ્ધિ પ્રત્યેજ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે. એ માન્યતા ભ્રાંતિમૂલક છે તે ઉપરાંત કોઈ એક મહાન્ ઉદ્દેશ પણ હોવો જોઈએ; એ વાત આપણે ઘણીવાર ભૂલી જઈએ છીએ. અશરણ, અબળ અને દીન-દરિદ્ર ઉપર જે અત્યાચાર કરવામાં આવે છે તે અત્યાચારથી જેટલુ તે અબળ અને દરિદ્રનું બુરૂં નથી થતું તેથી સહસ્રગણું બુરૂં સબળ અત્યાચારીનું થાય છે. આ એક એવો આધ્યાત્મિક સિદ્ધાંત છે કે જેનું સ્વપ્ન પણ અત્યારના જડવાદને માટે અશક્ય છે.

શિષ્ય—એ સિદ્ધાંત સમજવા જેટલું સામર્થ્ય મારામાં નથી; એ હું કબુલ કરૂં છું. છતાં જો એ સબંધી ભૂમિકા રૂપે બે શબ્દો કહેશો તો મહોપકાર થશે.

સૂરિ—ઉત્તમ પુરૂષોએ સાધ્વી, યોગીની અને શરણાગત નારીને પૂજ્ય માની તેના શીલનું સંરક્ષણ કરવું જોઈએ; એ આપણો ચાલુ ચર્ચાનો વિષય હતો. કલ્પના કરો કે કેટલાક અણધાર્યા સંયોગો વચ્ચે કિંવા અકસ્માતને લીધે એક કન્યા, સાધ્વી અથવા યોગિનીના ભયથી કંપતી અને આશ્રયને માટે યાચના કરતી તમારી નિર્જન કુટીર પાસે આવી ચડે છે. તમે તેને આ પ્રસંગે જો આશ્રય ન આપો, તેને પૂજ્ય કિંવા આશ્રય યોગ્ય માની સહાય ન આપો, એટલુંજ નહીં બલ્કે તેને નિરાધાર માની અત્યાચાર કરવા તત્પર થાઓ, તો તેજ વખતે તમે તમારૂં મનુષ્યત્વ ગુમાવી બેસો છો. તેમાં પણ અત્યાચાર કરનાર મનુષ્ય જ્યારે એમ સમજતો હોય છે કે અત્યારે મારા જુલમની સામે કોઈ આંગળી પણ ચીંધી શકે તેમ નથી ત્યારે એ અત્યાચારની ભયં-

કરતા ઓર વૃદ્ધિ પામે છે સામે પ્રતિવાદ કરે એવી કોઇ વ્યકિતના અભાવે તે મનુષ્ય પોતાના આત્માના ગગન ભેદી અવજને પણ ગુગળાવી દે છે તે વખતે અત્યાચારી મનુષ્યમા જે પ્રચડ ઉગ્રતા, અત્યાચારપરાયણતા પ્રવિષ્ટ થાય છે તે તેના સઘલા વિવેકનો ધ્વસ કરી નાખે છે—તેને અધોગતિની છેલ્લી હદે લઇ જાય છે એમ કહુ તો તે પણ અપૂર્ણ છે

શિષ્ય—અર્થાત્ અશરણ નારીને પૂજ્ય માનવામા ન-આવે તો તેજ ક્ષણે મનુષ્ય પોતાનું પૂર્વપુણ્યોપાર્જીત મનુષ્યત્વ તદ્દન ગુમાવી બેસે છે, એમજ ને ?

સૂરિ—મનુષ્યમાથીજો તેનુ મનુષ્યત્વ ચાલ્યુ જાય તો તે સિહ-વ્યાઘ્ર જેવા હિસક પ્રાણી કરતા પણ વધુ ભયકર બની જાય છે, એમ શુ કહેવાની જરૂર છે? એક મનુષ્ય હિસક પશુના જેવુ ભયકરત્વ ધારણ કરે તેથી સમાજને તો અલબત્ત હાનિ ભોગવવી જ પડે, પરતુ એ કરતા પણ વિશેષ હાનિ તો તે નર પિશાચને પોતાને ભોગવવી પ ડે, એ વાત સમજવા જેવી છે

શિષ્ય—આપના કૃપાપ્રસાદે એ વાત યત્કિચિત્ મારા મગજમા આવી છે હવે આપણે આપણા મૂળ વિષય ઉપર આવીએ નારી જાતી કયા કયા દુર્ગુણોને લીધે તિરસ્કારને પાત્ર થઈ પડે છે, એ વિષય ચર્ચવા જેટલી હદે આપણે આવી પહોચ્યા હતા

સૂરિ—અગીકાર ન કરવા યોગ્ય સ્ત્રીઓની ગણના આપના કેટલાક નીતિકારો દોષવાળી, બહુ લોભી, ગામેનામ

ફરનારી, ચંચળસ્વભાવવાળી, અપવિત્ર અને નાટક તમાસામાં બહુ રસ લેનારી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવાનું ફરમાવે છે.

શિષ્ય—દોષવાળી પદનો અર્થ અહીં કંઈ સ્પષ્ટ થતો નથી-કારણ કે દુરાચારાદિ દોષોનો ઉલ્લેખ તો આગળ જતાં પુનઃ પણ કરવામાં આવ્યો છે.

સૂરિ—ચારિત્રગત દોષોના નિષેધ સાથે શરીર-સંબંધી દોષોનો પણ નિષેધ આ "દોષવાળી" પદથી કરવામાં આવ્યો છે. જેવી રીતે દુઃશીલતા, લોભ-મોહ અને અહંકાર આદિ દોષોવાળી સ્ત્રી અંગીકારને યોગ્ય નથી રહેતી, તેવી રીતે બીજા શરીર સંબંધી દોષો જેનામાં હોય એવી સ્ત્રીઓનો પણ ત્યાગ કરવો જોઇએ.

શિષ્ય—શરીરના દોષો ઉપર એવું મહત્વ મુકવાનું શું કારણ હશે ?

સૂરિ—માત-પિતાના શારીરિક દોષો પુત્ર-પરિવારમાં ઉતરે છે એ તો તમે જાણતાજ હશો. વંશપરંપરા ઉતરે એવા રોગોથી જેઓ પીડાતા હોય તેમને લગ્ન કરવાનો અધિકાર મળી શકતો નથી. પુરૂષે યોગ્ય કન્યાનું પાણીગ્રહણ કરવા પહેલાં આવા દોષો તપાસવા જોઇએ. તેવીજ રીતે કન્યાપક્ષના વાલીઓએ પણ એ વિષે સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરી લેવું જોઇએ.

શિષ્ય-તો પછી ઘણા સ્ત્રી-પુરૂષોને અવિવાહિત અવસ્થામાંજ રહેવું પડે ?

સૂરિ-એથી સંસારનું શું સત્યાનાશ થઇ જવાનું હતું ? એક

રોગી-દૂષિત દ પતી પોતાની પાછળ બે ચાર પુત્ર-પુત્રીઓને પોતાના રોગનો વારસો આપી સ્વધામ પહોચે એ સારૂ કે સ સારમા એટલી જન સ ખ્યા ન્યૂન ગણાય તે સારૂ ? એનો મુકાબલો તમે તમારા મનથીજ કરી લો માત-પિતા થવાનો હક્ક સર્વ કોઇને એક સરખો મળી શકતો નથી ગમે તેવા રોગી અને દરિદ્ર ગુલામો પેદા કરવાથી નથી કૂળની મહત્તા વધતી કે નથી દેશનુ કલ્યાણ થતુ ?

શિષ્ય-અત્યારની શોચનીય દુર્દશાનુ, આપ કહો છો તે પણ એક કારણ હોવુ જોઇએ ?

સૂરિ-અને તે મુખ્ય કારણ છે એમ કહો તો પણ હરકત નથી પાચ-દસ રોગી-પોગી બાળકોના પિતા બનવા કરતા એક સબળ અને પુરૂષાર્થી પુત્રના પિતા બનવામા વધારે ગૌરવ રહેલુ છે વિવિધ પ્રકારના રોગોનો વારસો આપી સમાજ અને દેશને દુર્દશાગ્રસ્ત કરવા કરતા નિ સ તાન ગુજરી જવામા વધારે ગૌરવ રહેલુ છે, એટલુ પ્રસ ગોપાત કહી હવે મૂળ વાત ઉપર આવુ છુ

શિષ્ય—દોષવાળી સ્રીનો અ ગીકાર ન કરવો એ વચનનુ રહસ્ય બરાબર સમજાયુ તે પછીના વિશેષણોનુ ચોકચિત્ રહસ્ય આપની પાસે જાણવા માગુ છુ

સૂરિ—બહુ લોભવાળી સ્રી કુટુ બમા ઘણા કલેશ-કકાસો ઉત્પન્ન કરે છે નબળાઇની સાથે લોભ-મોહ જો કે રહેલાજ હોય છે, તો પણ જ્યા એ લોભ-મોહની માત્રા વિશેષ પ્રમાણમા હોય છે ત્યા એ દાવાનળ પ્રકટાવે છે અને શાત સ સારને કલેશથી ભસ્મીભૂત કરી દે છે

શિષ્ય–નિર્બળતાની સાથે લોભને શું સંબંધ ?

સૂરિ—દ્રવ્ય કમાવા જેટલું સામર્થ્ય નથી હોતું ત્યાં કુદરતી રીતેજ લોભ પોતાના સહચારીઓ સાથે નિવાસ કરે છે. સ્ત્રી–જાતિ મૂળેજ નિર્બળ કિંવા નમ્ર ગણાય છે. તેની સાથે મ્હોટે ભાગે તેમનામાં અજ્ઞાન-અંધકાર વ્યાપેલો હોય છે. આથી તે પોતાના પરમ આત્મીય સગા-વ્હાલાઓને પણ પોતાથી પર માની લઈ તેમની સાથે પ્રપંચ કરવા પ્રેરાય છે. સ્ત્રીઓને જો યથાર્થ જ્ઞાન આપવામાં આવે, તેમની બુદ્ધિ અને મન સંબંધી શક્તિઓને કેળવવામાં આવે, તો તેમના સ્વાભાવિક ગણાતા લોભ–મોહાદિ દુર્ગુણો પણ દૂર થયા વિના રહે નહીં. તેવીજ રીતે જે સ્ત્રી નાટ્યાદિ વિલાસ–વૈભવોમા બહુ રસ લેતી હોય, પોતાના સગા–સંબંધીઓ પ્રત્યે નિરંતર વૈરભાવ ધારણ કરતી હોય, અને અહંકારવાળી હોય તેવી સ્ત્રીનો પણ ડાહ્યા પુરૂષોએ અંગીકાર ન કરવો જોઇએ.

શિષ્ય—અન્ય કઇ સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ઉદાસીનભાવ ધારણ કરવો જોઇએ ?

સૂરિ—કુલીન પુરૂષો, જીવતા પતિની ધર્મપત્ની, વિધવા, પતિથી ત્યજાએલી, આદરેલા વ્રતનો ત્યાગ કરનારી તથા રાજદ્વારે જનારી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે વિકૃત ભાવથી નીહાળતા નથી.

શિષ્ય—છેલ્લા બે દોષોનું સ્પષ્ટીકરણ થવું જોઇએ.

સૂરિ—વૃત ભંગ એ એક મહાન્ દોષ–પાપ ગણાય છે. લીધેલા વૃતનો ભંગ કરનાર પોતે તેના કડવા ફળને અવશ્યમે

ભોગવે છે વૃત્તભંગતા એ માનસિક દ્રઢતાની, પુરેપુરી ખામી બતાવી આપે છે ચંચળ વૃત્તિવાળા સ્ત્રી-પુરૂષોનો વિશ્વાસ કરવો એ પોતાની મેળે દુ ખ અને નિરાશાને આમંત્રણ આપવા જેવુ છે જે સ્ત્રી કિંવા પુરૂષ એકવાર પોતાના મનની સાથે નિશ્ચય કરી એક વૃત્ત કિંવા પ્રતિજ્ઞા લે અને બીજી ક્ષણે તે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે તેનો વિશ્વાસ શી રીતે રાખી શકાય? જેઓ પોતાના વૃતનો ભંગ કરે છે તેઓ પોતાની બુદ્ધિની ગેરહાજરી અને કાયરપણાનો ઢંઢેરો પીટાવે છે એમ કહેવામા કંઇ અતિશયોક્તિ નથી.

શિષ્ય—રાજદ્વારે જનારી સ્ત્રી વર્જનીય ગણાય તે શા માટે?

સૂરિ—રાજ પ્રપંચોની કહાણી કોઇ અનુભવીના મુખથી સાભળશો તો તમને ખાત્રી થશે કે રાજવૈભવો બ્હારથી જેટલા મનોહર અને લલચાવનારા લાગે છે, તેટલાજ અંતરમા પ્રપંચો-પેચો અને પાપોથી ભરેલા હોય છે રાજ પ્રપંચમા પડયા પછી ધીર-વીર ગણાતા પુરૂષોની વિશુદ્ધિ અને પ્રમાણિકતા પણ ડગુમગુ થવા લાગે તો પછી અબળા જાતીનુ તો પૂછવુ જ શુ? રાજ પ્રપંચમા અનેક પ્રકારના કાવતરાઓ ચાલતા હોય છે, જે સ્ત્રી એ કાવતરાઓમા ભાગ લે છે તે પ્રાય પોતાના ધર્મ અને શીલને ભૂલી જાય છે એવી સ્ત્રી આવેનો ગૃહમ સાર ભાગ્યેજ સુખમય નીવડે છે

શિષ્ય—પરસ્ત્રી અને વિધવા પ્રત્યેની આસક્તિ એ તો પ્રકટ વ્યભિચારજ ગણાય!

સૂરિ—શાસ્ત્રકારો પરસ્ત્રી પ્રત્યેની આસક્તિને કેવા સખ્ત શબ્દોમાં તિરસ્કારી કહાડે છે તે કદાચ તમે નહીં જાણતા હો. તેઓ તો એટલે સુધી કહે છે કે "નરકરૂપ બંદીખાને લઇ જનાર જો કોઈ દૂતી આ સંસારમાં હોય, વૈરરૂપી ચિત્ર ચીતરવા માટે જો કોઇ ઉપયુક્ત ભીંત આ જગત્‌માં હોય અને યશ રૂપી વૃક્ષને જમીનદોસ્ત કરે એવું જો કોઇપણ શાસ્ત્ર આ લોકમાં હોય તો તે કેવળ પરસ્ત્રીજ છે. એવી પરસ્ત્રી પ્રતિની આસક્તિનો ત્યાગ કરવો એ હિતાવહ છે.

શિષ્ય—વ્યભિચાર શબ્દ જૂદા જૂદા અર્થમાં વપરાય છે એ શું સત્ય છે?

સૂરિ—સાહિત્યનાં જૂદા જૂદા વિભાગોમાં વ્યભિચાર શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે; પરંતુ તેનો મૂળ ભાવ ક્યાંઇ પણ બદલાતો હોય એમ જણાતું નથી. વ્યાકરણમાં એક ધાતુ પોતાના મૂળ અર્થનો ત્યાગ કરી અન્ય અર્થ–ધ્વનિત કરે, તેને પ્રાય: વ્યભિચારિક ભાવ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રયોગ પરંપરા ઉપરથી પણ એટલું તો સૂચવાય છે કે સંસારમાં જે સ્ત્રી–પુરૂષો પોતાના પ્રાપ્ત–ન્યાય્ય રમણ સ્થાનને ત્યજી અન્ય સ્થાનમાં રમણ કરવાની કામના રાખે તે વ્યભિચારી ગણાય.

શિષ્ય—આપે તો લગ્નમાં પણ વ્યભિચાર હોવાનું એક પ્રસંગે જણાવ્યું હતું.

સૂરિ—લગ્નની પવિત્ર ગ્રંથીથી જોડાયેલાં સ્ત્રી–પુરૂષો

જ્યારે પોતાની મર્યાદા અને વીવેકની સીમાને ઓળંગી જાય છે, ત્યારે એ લગ્ન પણ વ્યભિચાર રૂપજ બની રહે છે એમ મે તેજ વખતે સ્પષ્ટપણે કહી દીધુ હતુ દરેક વસ્તુ પોતાની મર્યાદામા હોય ત્યા સુધી જ તે ઉપયોગી અને સુખદાયક થાય છે બાકી ઉચ્ચમા ઉચ્ચ ગણાતી વસ્તુનો પણ જો દુરૂપયોગ થઇ શકે છે તો પછી વિકારદશામા અધ બનેલો મનુષ્ય લગ્નના કોલ-કરારો ઉપર પાણી ફેરવે એમા આશ્ચર્ય જેવુ શુ છે? લગ્નના હક્કો અને છૂટોનો દુરૂપયોગ ન થાય તેની સસારી જનોએ બહુજ સાવચેતી રાખવની છે, કારણ કે તેમ કરવુ એ વ્યભિચારને ઉત્તેજન આપવા જેવુ છે

શિષ્ય—લગ્ન સમયે દપતી પરસ્પરમા કેવા કોલ-કરાર કરે છે?

સૂરિ—સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્ને જણા વિવાહને સમયે "ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણેનુ આચરણ એક-બીજાને છોડીને કરીશુ નહીં" એવી પ્રતિજ્ઞા કરી જગત્‌ની સમક્ષ પરસ્પરનુ પાણીગ્રહણ કરે છે

શિષ્ય—એ કરાર કિવા પ્રતિજ્ઞા કેટલા માણસો સમજતા હશે?

સૂરિ—પ્રાય તમામ માણસો સમજે છે ખેદનો વિષય માત્ર એટલોજ છે કે પ્રતિજ્ઞાનો પહેલો ભાગ બહુ ઓછા મનુષ્યોને યાદ રહે છે બાકી છેલ્લો ભાગ કે જેમા "કામનુ આચરણ એક બીજાને છોડીને કરીશુ નહીં" એવો ભાવ રહેલો છે તે તો એકેન્દ્રિયથી લઈ પચેન્દ્રિય પર્યતના તમામ

પ્રાણીઓ સમજે છે, એટલુંજ નહીં પણ જેઓ તે કરતાં પણ વધારે ચીવટથી એ કરારને વળગી રહે છે.

શિષ્ય—આપના એ કટાક્ષ યથાર્થ છે. લગ્ન માત્ર કામ ભોગ અર્થે નહીં, પણ ધર્મ–અર્થની સિદ્ધિ અર્થે પણ છે એ વાત પ્રાયઃ ભૂલી જવામાં આવે છે. વ્યભિચારી મનુષ્યો તો એ છેલ્લા પદના અર્થ પણ સમજતા હશે કે નહીં એ શંકા છે!

સૂરિ—જે સ્ત્રી કિંવા પુરૂષ વ્યભિચાર આદરે છે, તે પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે છે એ તો સ્પષ્ટજ છે; પરંતુ તેની સાથે વ્યભિચારી પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીનો અને વ્યભિચારી સ્ત્રી પોતાના પતિનો પણ એક રીતે ઘાત કરે છે એમ કહીએ તો પણ ખોટું નથી.

શિષ્ય—ખરૂં છે. દંપતીમાંથી એક જણ જ્યારે દુરાચારને માર્ગે વળે છે ત્યારે તે જો સ્ત્રી હોય તો તેના પતિને અને જો પતિ હોય તો તેની પત્નીને સ્વાભાવીક રીતેજ એવો આઘાત કરે છે કે જે આઘાતની અસહ્ય વેદના તેઓ જીંદગીભર ભૂલી શકતાં નથી અને કેટલીકવાર તો એ વેદનાજ મનુષ્યનું જીગર અંદરથી કોલી ખાય છે અને તેને રીબાવી-રીબાવીને પ્રાણ રહિત કરી નાંખે છે.

સૂરિ—પતિ–પત્નીમાંથી એક જણ દુરાચારી બનતાં સ્વર્ગ જેવા ગણાતા ગૃહસંસારમાં નર્કનો સંતાપ ઉતરે છે. ક્ષણિક સુખની લાલચે કલ્પવૃક્ષ સમા શીતળ તરૂવરના મૂળમાં સડો દાખલ કરવો એ બુદ્ધિમાન મનુષ્યોને ઉચિત નથી. પ્રકટ વ્યભિચારને લીધે અઘોર ત્રાસ અને દુઃખનું

વાદળ ઘેરાય એમા તો કઇ નવાઇજ નથી, પરતુ પતિને પોતાની સ્ત્રી વ્યભિચારિણી હોવાની અને પત્નીને પોતાનો પતિ વ્યભિચારી હોવાની આશકા આવતા સુધામય સસાર વિષમય બની જાય છે કહેવાની મતલબ એ છે કે લગ્નનો પવિત્ર કોલનો ભગ ન થાય તેની સ્ત્રી-પુરૂષે બહુ સખ્ત સાવચેતી રાખવી જોઇએ એટલુજ બસ નથી, પણ તે સબધી શકા લાવવાનુ કારણ સુદ્ધા ન મળે તેવા પ્રકારનો નિર્દોષ વ્યવહાર રાખવો જોઇએ

શિષ્ય-આપણામા બ્રહ્મચર્યની જે નવવાડો કહેવામા આવી છે તેને જો યથોચિત માત્રામા વળગી રહેવામા આવે તો એવી આશકાને સ્થાન ન મળે

સૂરિ—આજકાલના સાહસિક યુવકો એવી આજ્ઞાઓને હસી કહાડે છે તેનું પરિણામ પણ તેઓ હાથોહાથ મેળવે છે દીનપ્રતિદીન વધતી જતી સ્વચ્છદતાને લીધે પતિ-પત્નીઓ પરસ્પરમા જેવો જોઇએ તેવો વિશ્વાસ ધરાવતા નથી સૌ કોઇ પોતના મન કલ્પિત ધોરણ પ્રમાણે અન્યને નીહાળે છે જેવી દ્રષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ એ ન્યાય કઇ છેક ખોટો નથી તમારા મનમાં જો વ્હેમ અને આશકા હોય તો તમે અન્યના વર્તનમા પણ એ વસ્તુઓ જોયા વિના રહો નહી ઘણીવાર મૂળ વ્યાધિની છેક ગેરહજરીમા વ્યાધિની આશકાં જ વ્યાધી કરતાં સહસગણુ દુખદાયક ફળ ઉપજાવે છે

શિષ્ય—વ્યભિચારી સ્ત્રી-પુરૂષ પોતાનુ પુન્ય ગુમાવી દઈ માહોમાંહે એક-બીજાના ઘાતક નીવડે છે, એ વાત બરાબર મારા

મગજમાં ઉતરી ગઇ છે. વ્યભિચારી મનુષ્યો પોતાના ક્ષણિક સુખની ખાતર મનુષ્યના પ્રાણુને કેટલી હાનિ કરે છે તેનો આપે બહુ સારો ખ્યાલ આપ્યો.

સૂરિ—હજી તેમાં બીજી પણ એક વાત વિચારવા જેવી છે. વ્યભિચારી સ્ત્રી પોતાના પતિને અને વ્યભિચારી પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીને મર્મભેદક આઘાત કરે છે એટલુંજ નહીં પણ એક સ્ત્રી પરપુરૂષની જોડે વ્યભિચાર કરે ત્યારે તે પરપુરૂષની પરણેલી સ્ત્રીની ઘાત કરનારી થાય છે અને એક પુરૂષ પરસ્ત્રીની જોડે વ્યભિચાર કરે ત્યારે પરસ્ત્રીના પતિનો ઘાત કરનાર થાય છે. આવી રીતે એક દુરાચાર કેટલા નિર્દોષ મનુષ્યોના માર્ગમાં કાંટા બીછાવે છે તેનો તમે સહેલાઇથી ખ્યાલ કરી શકશો.

શિષ્ય—તદુપરાંત વ્યભિચારી મનુષ્યો પોતાના પ્રાણુબળની હાનિ કરે તે તો જૂદુંજ ?

સૂરિ—ઇંદ્રિયની તૃપ્તિ પાછળ દોડી મરી ફીટનારા મનુષ્યોને એવો ખ્યાલ આવતો નથી એજ આ સંસારની એક મ્હોટામાં મ્હોટી વિચિત્રતા છે. પ્રત્યક્ષ પરિણામ નિહાળવા છતાં તે તરફ ઉપેક્ષા કે વૈરાગ્ય ઉદ્‌ભવતો નથી એ ખરેખર દુર્ભાગ્યની વાર્ત્તા છે. એક ઇંદ્રયની તૃપ્તિ અર્થે જ્યારે મીન–મત્સ્ય આદિ પ્રાણીઓ પોતાના પ્રિય પ્રાણો ગુમાવી દે છે તો પછી પાંચ ઈંદ્રિયોની જાળમાં ચોતરફથી ઘેરાએલા મનુષ્યની હાનીનું તો પૂછવુંજ શું ?

શિષ્ય—સ્ત્રીની માનસિક પ્રસન્નતા તેને કુમાર્ગે જતાં અટકાવે છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે. તે શું સત્ય છે ?

સૂરિ—ભર્તારની અનૂપમ પ્રીતિ એજ સ્રીને ખોટે માર્ગે જતા અટકાવનાર અસરકારક ઉપાય છે એજ સ્રીની માનસીક પ્રસન્નતાનું મૂળ છે એના જેવું સરળ અને ઉપયોગી સત્ય બીજું એક પણ નથી સ્રી–પુરૂષમા જો અનન્ય પ્રેમભાવ હોય તો તેમના મનમા વિશ્વાસઘાત કે પાપકર્મની શકા સરખી પણ ન સ્ફુરે પુરૂષો જ્યારે પોતાની સ્રીની અને સ્રીઓ જ્યારે પોતાના પુરૂષોની ફર્યાદ કરે ત્યારે ઘણુ ખરૂ તેમા ઉભયનો થોડો ઘણો દોષ રહેલો જ હોય એવુ અનુમાન કહાડવામા આવ્યુ છે અનન્ય પ્રેમ ભાવ હોય ત્યા વિકલ્પ કે વિતર્કને સ્થાન નથી મળી શકતુ પ્રેમ એ અમૃતનો ઝરો છે અમૃતનો ઝરો જ્યા સુધી વહેતો હોય ત્યા સુધી ગટરના મલીન ઝરાનુ જળપાન કરવુ, કોને ગમે? સંસારમા સ્રી–પુરૂષો હાથે કરીને શકા અને અવિશ્વાસને લીધે એ પ્રેમસુધાના પ્રવાહને ખાળી દે છે પરીણામે તેમને જીવનપર્યંત રીબાવુ પડે છે

શિષ્ય—સ્રીની આસપાસ તેના રક્ષણને અર્થે દાસીઓ વિગેરે રાખવાથી કઇ લાભ ખરો ?

સૂરિ—દાસ દાસીઓ મ્હોટે ભાગે એવા કુત્સિત ચરિત્રવાળા અને હલકી જાતીના હોય છે કે તેમના સહવાસમા કુલીન કુળ વધૂઓ પણ પોતાના વશાનુગત ટેક નેકને સાચવી શકતી નથી ઘણેખરે દાસ દાસીઓ જ અનીતિનો માર્ગ ખુલ્લો કરી આપે છે કારણકે તેમાજ તેઓ પોતાની સપૂર્ણ સ્વાર્થસિદ્ધિ સમજતા હોય છે વળી દાસ દાસીઓની બહુલતાને લીધે સ્રી-જાતિની સ્વાભાવિક

यच्छति मधुरवाणीं दीर्घनेत्रोऽति भीरु-
श्चपलमतिमुग्धः दाक्षिण्यो मृगोऽयम्।

* * *

दान देत अभ्यागत हि परतिय रतिमों अति दक्ष,
मोहन मृगमें पुरुषकी जगी प्रशंसा का करत

श्यामा पद्ममुखी कुरङ्गनयना क्षामोदरी वत्सला,
संगीतागमवेदिनी वरतनुस्तुङ्गस्तनी शिल्पिनी।
वाह्यालापरता मतङ्गजगति. सत्कुंकुमार्द्रस्तनी.

આવેલી સ્ત્રી સારા વસ્ત્રો તથા આભૂષણોથી પ્રસન્ન થાય છે મધ્યમ વયની પ્રૌઢ સ્ત્રી રતિક્રિડા વિષયક કુશળતાથી પ્રસન્ન થાય છે અને વૃદ્ધ સ્ત્રી મીઠા વચનો તથા આદર સત્કારથી પ્રસન્ન થાય છે

શિષ્ય—બાહ્ય રૂપરંગ અને ગંધ ઉપરથી સ્ત્રી-જાતિના ચોક્કસ ભેદો પાડવામાં આવ્યા છે, એ શું સત્ય છે ?

સૂરિ—પદ્મિની, ચિત્રિણી, શંખિની, અને હસ્તિની એમ ચાર પ્રકારની સ્ત્રીઓ શાસ્ત્રમાં કહેલી છે વિચક્ષણ પુરૂષો ઇષ્ટ ઉપાયો અને વિધાનોથી તેમની પ્રસન્નતા મેળવે છે

શિષ્ય—પદ્મિની વિગેરેના લક્ષણો કેવા હોય ?

સૂરિ—પદ્મિનીના અંગમાંથી કમળ સરખી સુગંધ નીકળે છે, હસ્તિની સ્ત્રીનો ગંધ મદ્ય જેવો હોય છે, ચિત્રિણીનો ઉગ્ર અને શંખિનીનો ખારો હોય છે હસ્તિની સ્ત્રીની સાથળ, ચિત્રિણીની કેડ, શંખિનીના પગ, અને પદ્મિનીનું મુખ સુંદર હોય છે વાળ ઉપરથી પણ એ ભેદો કળી શકાય છે હસ્તિની સ્ત્રીના કેશ ઝીણા, ચિત્રિણીના વાંકા, શંખિનીના લાંબા અને પદ્મિનીના નિબિડ—ભરગચ્ચ હોય છે

શિષ્ય—વિલાસી પુરૂષો કામિનીઓને તત્કાળમાં વશીભૂત કરી શકે છે, તેનું શું કારણ હશે ?

સૂરિ—તેઓ જે દિશાની પોતાની નાસિકા વહેતી હોય તે તરફ કામિનીને આસન ઉપર અથવા શય્યા પર બેસાડે છે આમ કરવાથી તે ઉન્મત્ત કામિનીઓ તત્કાળમાંજ વશીભૂત થઇ જાય છે

શિષ્ય—એનું રહસ્ય શું હશે ?

સૂરિ—કામ એ સ્પર્શેંદ્રિયનો વિષય છે એ તો તમે જાણતા હશો. સ્પર્શેંદ્રિયની વાસના જીવને કંઇ આજ–કાલની નથી. જીવ જ્યારે એકેંદ્રયમાં હતો ત્યારે પણ સ્પર્શેંદ્રિયની લાલસા તો રહેલીજ હતી–મતલબ કે અનાદિ કાળથી સ્પર્શેંદ્રિયની લાલસા પ્રાણી માત્રને અનુકુળ–પ્રતિકુળ એવી પીડા આપતી રહી છે. શ્વાસનો સ્પર્શ એ પણ એક ભૌતિક સ્પર્શ છે. વાયુને જો કે આપણે જોઈ શકતા નથી, પરંતુ તેના સ્પર્શનો અનુભવ કરી શકીએ છીએ. પુરૂષની નાસિકામાંથી નીકળતો ઉષ્ણ શ્વાસ કામિની–ઉપર કોમળ–પ્રચ્છન્ન સ્પર્શનું કામ કરે છે. વળી સુખાસન અને શય્યા એ પણ કામોત્તેજક સામગ્રી છે. આવા સંયોગોમાં સંયમ વિનાની કામોન્મત્ત કામિની વિલાસી પુરૂષનાં કટાક્ષને ભોગ થઈ પડે એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી.

શિષ્ય—સ્ત્રીઓ જો અણુઘટતી છૂટ મેળવી સ્વચ્છંદી પુરૂષોના પરિચયમાં આવે તો તેમની પવિત્રતા કેટલી જોખમમાં આવી પડે તેનો ખ્યાલ આપે કહેલી વિગત ઉપરથી આવી શકે છે. બનતાં સુધી પરપુરૂષની સાથે વધારે પડતી છૂટ નહીં લેવાનું જે ફરમાવવામાં આવ્યું છે તે પ્રાયઃ આવા કારણોનેજ આભારી હશે એમ હું હવે સ્પષ્ટપણે જોઇ શકું છું. આપે જે અનુકુળ પીડા અને પ્રતિકુળ પીડાનો શબ્દ પ્રયોગ કર્યો તેનો આશય બરાબર ન સમજાયો.

સૂરિ—આપણે જેને સાંસારિક સુખો કહીએ છીએ તે વસ્તુતઃ એક પ્રકારની પીડા રૂપજ હોય છે. ભ્રમથી આપણે

તેને સુખ માની બેસીએ છીએ દાખલા તરીકે કોઈ પણ એક પ્રકારની વિષય વાસના જ્યારે આપણા ઉપર કાબુ મેળવે છે ત્યારે તે વિષયની તૃપ્તિ અર્થે આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ અને વિષય-વાસનાના વેગને ઉપશાંત કરવામાં સુખનું આરોપણ કરીએ છીએ યથાર્થ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો વિષય-વાસના એક પ્રકારની પીડા હતી, પરંતુ તે આપણા મનને અનુકુળ એટલે આપણે તેમા સુખનું આરોપણ કર્યું મતલબકે તે સુખ ભ્રાંતિજન્ય હતું યથાર્થમા તો તે પીડા જ છે

શિષ્ય—વિષય ઉપર સંયમ રાખવાની કોઈ યુક્તિ દર્શાવશો ?

સૂરિ—મનને બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ મર્કટની ઉપમા આપી છે મન જો સંયમમા આવી જાય તો પછી વિષય રૂપી રાક્ષસોનું બહુ જોર ચાલતું નથી મર્કટ જેવી રીતે વૃક્ષની એક ડાળી ઉપરથી બીજી ડાળી ઉપર નિરંતર કૂદતું રહે છે તેવી રીતે મન એક વિષયને ત્યજી બીજા વિષય ઉપર કૂદા કૂદ કર્યા કરે છે મર્કટને જો યોગ્ય બંધનથી બાંધી લેવામા આવે તો તેનો વેગ ઘણો ન્યૂન થઈ જાય મનને પણ એવી જ રીતે જ્ઞાન વિચાર અથવા સત્સમાગમ રૂપી રસ્સીથી બાંધી લેવું જોઈએ

શિષ્ય—મનને વશ કરવાથી કામવિકાર ઉપર અસર થાય ખરી ?

સૂરિ—મન એજ કામ વિકારમા મુખ્ય ભાગ ભજવે છે તમે જોઈ શકશો કે ઉદ્યોગ અને તપશ્ચર્યામા રોકાએલું મન

કામવિકારની પરવા કરતું નથી. અવકાશ, પ્રમાદ અને વિલાસમય વાતાવરણ જ મનને કામવિકાર ભણી ખેંચી જાય છે. મનુષ્ય જો પોતાના મનને પ્રમાદગ્રસ્ત બનવા ન દે તો પછી કામ વિકારનો ભય અદૃશ્ય થઇ જાય એમ કહેવાની જરૂર નથી. કામનું બીજું નામ મનસિજ છે—બીજા શબ્દોમાં કહું તો **मनो यत्र स्मरस्तत्र**—અર્થાત્ મનની સાથે કામદેવ રહેલોજ છે. મનમાંથી જ કામનો જન્મ થાય છે. વિષય ઉપર સંયમ મેળવવાની જો તમે અંતઃકરણ પૂર્વક અભિલાષા રાખતા હો તો મનને વેગ રહિત બનાવી દેવું—બીજા પવિત્ર-ધર્મ કાર્યોમાં સંલગ્ન કરી રાખવું. એ સિવાય બીજી એક પણ કીંમતી યુક્તિ નથી. યોગી અને ધ્યાની પુરૂષો એજ યુક્તિ અજમાવી કૃતાર્થ થાય છે. સંસારી જનોએ પણ એ યુક્તિનો યથાશક્તિ ઉપયોગ કરવો જોઇએ.

શિષ્ય—આપે કહ્યું હતું કે લગ્નવિધિમાં પગલે પગલે અંકુશ મુકવામાં આવ્યો છે, તે કેવી રીતે ?

સૂરિ—પ્રથમ અંકુશ તો એજ કે જ્યાં સુધી પુરૂષ ઓછામાં ઓછો પચીસ વર્ષની ઉમરનો ન થાય અને કન્યા ૧૬ વર્ષની ન થાય ત્યાં સુધી તેમને લગ્ન કરવાનો અધિકાર મળી શકતો નથી. આજકાલ એ અંકુશની છેક અવગણના કરવામાં આવે છે. તેથી પ્રજા પણ કેવી કંગાળ-નિઃસત્વ અને ગુલામ બને છે તે આપણે આજે પ્રત્યક્ષ નીહાળીએ છીએ. સ્ત્રી-પુરૂષ જો યોગ્ય ઉમરનાં થયા પછી લગ્નગ્રંથીથી જોડાય તો તેમની સંતતી પણ વીર્ય-

વાન્—બુદ્ધિમાન્ અને સમર્થ બને આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસમા એવા સેકડો દૃષ્ટાંતો મળી આવે છે જ્યા સુધી આપણે એ દૃષ્ટાંતોને નહી અનુસરીએ ત્યા સુધી આપણો પ્રજાકીય ઉદ્ધાર કદી પણ થવાનો નથી એ વાત નોંધી રાખવા જેવી છે

શિષ્ય—એવા અંકુશનો ઉદ્દેશ શું હશે?

સૂરિ—કારણ કે એ ઉમરે સ્ત્રી-પુરુષ ઉભય પરિપક્વ વીર્યના હોય છે તેથી પુત્ર પણ એવા ઉત્પન્ન થાય છે કે જે આયુષ્ય, બળ અને અંગ રચનામા કોઇથી ઉતરતા નથી આર્યાવર્ત્તમા પ્રથમ બાળકોને ૨૫ વર્ષની વય થતા સુધી ગુરૂ આશ્રમમા રહી વિદ્યાભ્યાસની સાથે મન સંયમ કરવો પડતો હતો ગુરૂકુળમાથી પાછા ફર્યા પછી જ તેઓ લગ્નને યોગ્ય ગણાતા. આપણે ઇતિહાસમા પૂર્વજોની કીર્ત્તિના અને વીરતાના જે યશોગાનો સાભળીએ છીએ તે સર્વથા એ મન સંયમ અને અભ્યાસનેજ આભારી હતા આજે લગ્નના નામે જે ઢીંગલા-ઢીંગલીના વિવાહ કરવામા આવે છે તેને કેવળ પ્રહસન સિવાય બીજુ શું કહી શકાય?

શિષ્ય—એ અંકુશની અવગણના કરવાથી શી હાની થાય તે સ્પષ્ટપણે જણાવશો?

સૂરિ—શાસ્ત્રો દ્વારા તેનુ વર્ણન કરવા કરતા આજના અન્શી-ચાર્લીશ બાળક બાળિકાઓને અવલોકવાથીજ લગ્નના પ્રથમ-મૂળભૂત નિયમની અવગણના કરવાથી શી હાની થાય છે તે નજરો—નજર જોઇ શકશો. ...કારણને આજ ની ની જરૂર

રહેતી નથી. જે પૂર્વજો એકવાર પોતાના ચરણથી ધરણીને પણ ધમધમાવતા હતા; જેમની હાકથી મેઘના ગર્ભ પણ ગળી જતા હતા અને જેમના ભ્રુ ક્ષેપ માત્રથી દેવદેવીઓ પ્રકંપાયમાન થતા હતા તે પૂર્વજોના સંતાનોની આજે આવી કંગાળ દશા થવામાં જો કોઇ કારણ હોય તો તે અયોગ્ય વયમાં થતા લગ્નો સિવાય બીજુ કંઇ નથી. ટુંકમાં કહું તો બાળલગ્નને લીધે સંતતી અલ્પ આયુષ્યવાળી, નિર્બળ, દારિદ્રી અને કુષ્ટ પ્રમુખ રોગવાળી કિંવા અપંગ બને છે.

શિષ્ય—ઘણી સ્ત્રીઓ ગર્ભાશયના દર્દોથી પીડાતી જોવામાં આવે છે તેનું પણ એજ કારણ હશે!

સૂરિ—એ વિષય જો કે વૈદ્યકને લગતો છે, તો પણ એટલું તો સામન્ય બુદ્ધિની મદદથી પણ સમજી શકાય છે કે બાળલગ્નથી જે ગર્ભ રહે છે. તે પ્રાયઃ ગર્ભાવસ્થામાં જ નાશ પામે છે અને તેથી કરીને ગર્ભ ધારણ કરનારા અને તેને સહાય કરનારા અવયવો પણ વિવિધ રોગોનાં ભોગ થઈ પડે છે.

શિષ્ય—સબળ માત–પિતા પોતાની મરજી માફકના બાળકો પેદા કરી શકે છે, એ વાત શું સત્ય છે?

સૂરિ—એ વાત અક્ષરશઃ સત્ય છે. ભાવનાબળ એક એવું અસાધારણ અને દૈવીબળ છે કે તેની સહાયથી મનુષ્ય પોતાની ઇચ્છાનુકુલ ફળ અનાયાસે મેળવી શકે છે. ભાવનાનું બળ એક પ્રકારનું યોગબળજ છે એમ કહું તો પણ અતિશયોક્તિ નથી. સ્ત્રી–પુરૂષ જો પ્રસન્ન ચિત્તવાળા અને પવિત્ર ભાવનાવાળા હોય તો તેમની સંતતી પણ પ્રસન્નતા અને પવિત્રતાથી પરિપૂર્ણ થાય એમાં લેશ માત્ર શંકા નથી.

શિષ્ય—એ રહસ્ય જરા વિસ્તારથી સમજાવશો

સૂરિ—જેવી રીતે માત-પિતાના બળ-વીર્યની અસર ગર્ભ ઉપર થાય છે તેવીજ રીતે માત-પિતાની ભાવના પણ ગર્ભ ઉપર ઘણી અદ્ભુત અસર કરે છે મનુષ્ય પાંચ ભૂતનું બનેલું પુતળુ માત્રજ નથી તેનામાં વિચારનું કિંવા ભાવનાનું એકે એવુ સ્વર્ગીય અને અપ્રતિહત બળ રહેલું છે કે તે બળના પ્રતાપે યોગીઓ અસંભવિત ઘટનાઓ ઘટાવી શકે છે આવા અલૌકિક ભાવનાબળની અસર ગર્ભ ઉપર થાય એમાં કંઇ નવાઇ નથી એટલા માટે શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યુ છે કે પુરૂષે પ્રસન્નચિત્તથી એકાંતમાં સ્ત્રી સેવવી કારણ કે તે સમયે પિતાનું જેવુ મન હોય તેવી સંતતી થાય છે

શિષ્ય—અર્થાત્ પુરૂષ અથવા સ્ત્રી ઈચ્છાનુસાર કામભોગ કરી શકે એનો નિષેધ થઈ જ ગયો કારણ કે માત્ર કામ-વાસનાથી પ્રેરાયેલો મનુષ્ય પોતાના તન-મનને પવિત્ર-નિર્મળ કે પ્રસન્ન રાખી શકતો નથી તેથી તેને સારી સંતતી ઉત્પન્ન કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી

સૂરિ—આ સ્થળે લગ્નનો બીજો નિયમ પણ યાદ રાખવો જોઇએ ?

શિષ્ય—તેજ આપણો ચાલુ વિષય હતો હવે તેજ બાબત ઉપરજ પ્રકાશ નાખો

સૂરિ—**पुत्रार्थं मेव संभोग** અર્થાત્ પુત્રને અર્થેજ સંભોગ કરવાનો દંપતીને અધિકાર છે તે સિવાય પાશવ-

વાસનાથી પ્રેરાઈ વિષય સેવન કરવું એ પોતાની મેળે પશુત્વને વ્હોરી લેવા જેવું છે. પુત્રને અર્થેજ લગ્ન કરવામાં આવે છે એવો વિવાહ વખતે સ્ત્રી-પુરૂષ પરસ્પરને કોલ આપે છે. જેઓ એ પ્રતિજ્ઞાનું વિસ્મરણ કરે તેઓ પ્રતિજ્ઞા ભંગનું પણ પાપ વ્હોરે છે એમ કેમ ન કહેવાય? પુત્રને અર્થેજ સંભોગનો અધિકાર છે, એમ કહેવાની મતલબ એવી નથી કે ગમે તેવાં રોગી અને ભીરૂ પુત્રો ઉત્પન્ન કરવાં માટે સંભોગ વિહિતકર્મ છે. પુત્રનો અર્થ અહીં સબળ, આયુષ્ય માન અને વીર્યવાન એવો લેવાનો છે. બાકી અપંગ, લૂલા-લંગડા, કાણાં-બ્હેરાં બાળકો તો ભીખારીઓ અને નર પશુઓ પણ પેદા કરી શકે છે. પરંતુ તેથી તેઓ આ અધિકારનો સદુપયોગ કરે છે એમ ન ગણી શકાય?

શિષ્ય—પુત્રોત્પત્તિ માટેજ વિષય સેવન છે એ વાત મારા લક્ષમાં આવી, તે સંબંધી બીજા ઉપ-નિયમો પણ હશે!

સૂરિ—સ્ત્રી જ્યારે પુષ્પવતી અર્થાત્ ઋતુવંતી થાય અને ચોથે દીવસે એકાંતમાં સ્નાન કરી, પર પુરૂષનું મુખ જોયા વિના પવિત્રપણે રહે ત્યારેજ ઉત્તમ પુરૂષો તેને સેવવા યોગ્ય માને છે. ઉત્તમ લક્ષ વિનાનો કામવિકાર હલકા-વ્યસની અને વ્યભિચારી મનુષ્યોનેજ હોય છે. એવો વિકાર ધર્મ તથા ધન ઉભયનો નાશ કરે છે. એટલા માટે ધર્મ તથા ધનનો નાશ ન થાય એવી રીતે સ્ત્રી-સેવન કરવું એજ સુજ્ઞ ગૃહસ્થોને ઉચિત છે.

શિષ્ય—વિલક્ષ કામ વિકારથી ધર્મનો તો નાશ થાય જ, કારણ કે જ્યાં અધર્મ કિવા પ્રતિજ્ઞાભંગનું પાપ હોય ત્યાં

दीघा सुदीघनयना वरसुदरी या,
कामोपभोगरसिका गुणशीलयुक्ता।
रेखात्रयेण च विभूपितकण्ठदेशा,
सभोगकेलिरसिका किल शङ्खिनी सा॥

बहुगुणबहुबन्धः शीघ्रकामो नतांगः ।
सकलरुचिरदेहः सत्यवादी वृषो नाः ॥

.. રહીજ ન શકે, પરંતુ ધનનો નાશ કેવી રીતે થાય તે સમજવું જોઈએ ?

સૂરિ—કામવિકારના પંજામાં સપડાયેલા મનુષ્યો ધન અને અધીકારને ગુમાવી રસ્તાના ભીખારી બની કેવી અધમ દશામાં પોતાનું જીવન પુરૂં કરે છે તેના એક-બે નહીં પણ ઘણા દાખલાઓ આ સંસારમાં મળી રહેશે ભલભલા બુદ્ધિ- અને ધનવાન મનુષ્યો પણ આ વ્યસનની જાળમાં સપડાયા પછી પોતાની બુદ્ધિ અને સંપત્તિ ગુમાવી દયાપાત્ર સ્થિતિમાં આવી પડે છે પરસ્ત્રી ઉપર સહેજ કુદ્રષ્ટિ કરવાથી રાવણ જેવા માનવાનાઓની સંપદ પણ ધૂળમાં મળી ગઈ, એ વાત કોણ નથી જાણતું ? તો પછી પામર મનુષ્યોનું તો કહેવું જ શું ?

શિષ્ય—આપ તેને વ્યસન કહો છો ?

સૂરિ—વ્યસન એટલે બાધન-જ્યારે કામ વિકાર જ્યારે વ્યસન રૂપે પરિણમે ત્યારે પછી કામી પુરૂષને પોતાની અવનતિ કે બરબાદીનું લેશ પણ લક્ષ રહેતું નથી જેવી રીતે જુગાર અને મદ્ય-માંસના વ્યસનીઓ પ્રાણ જતા સુધી તેના પંજામાંથી છટકી શકતા નથી, તેવીજ રીતે કામવિકારના પ્રબળ ફંદામાં સપડાયા પછી બુદ્ધિમાન ગણાતા મનુષ્યો પણ છતી આંખે આંધળા બની જાય છે ખરેખર કામાંધ મનુષ્યોની દશા બહુ દયાજનક હોય છે ! એ વિકાર વ્યસનરૂપે નહિ પરિણમે એટલા

માટે કરૂણાવાન આચાર્યોએ કેટલાબધા અંકુશો મૂક્યા છે! પ્રથમતો એજ કે ચોક્કસ વય ન થાય ત્યાં સુધી લગ્ન ન થઈ શકે, બીજું સ્ત્રી ઋતુમંતી થઇ સ્નાનાદિથી પવિત્ર ન બને ત્યા સુધી તે સેવવા યોગ્ય ન ગણી શકાય, ત્રીજું એ કે પુત્રને અર્થેજ સ્ત્રી–સંભોગની મર્યાદા સાચવવી જોઇએ. તે ઉપરાંત બીજા એવા ઘણા નિયમો છે.

શિષ્ય—હું તેજ નિયમો જાણવા માગું છું.

સૂરિ—જે સ્ત્રી જ્વરવાળી હોય, નૃત્ય કરવાથી જેના અંગોપાંગો શ્રમિત થઇ ગયા હોય, ચાલવાથી થાકી ગયેલી હોય છ માસનો ગર્ભ ઉદરમાં હોય, પ્રસૂતિ થયાને એકજ માસ થયો હોય, એવી સ્ત્રી ભોગવવા યોગ્ય નથી રહેતી. તે ઉપરાંત કેટલાક આચાર્યોનો એવો પણ મત છે કે જ્યાં સુધી બાળક સ્તનપાન કરતું હોય ત્યાં સુધી તે સ્ત્રી કામભોગને યોગ્ય ગણાતી નથી.

શિષ્ય—સ્ત્રીને માટે નિયમો કહ્યા તેમ પુરૂષોને માટે પણ હશે જ!

સૂરિ—પુરૂષે પુત્રોત્પત્તિ માટેજ વિષયસેવન કરવાનું છે એ વાત ખાસ કરીને લક્ષમાં રાખવાની છે. તે ઉપરાંત પુરૂષે જે દિવસે ભારે ભોજન ન કર્યું હોય, તૃષા–ક્ષુધાદિની વેદના અંગમાં લવલેશ પણ ન હોય, સ્નાનાદિથી પરવારી અંગે ચંદન કેસર આદિનું વિલેપન કર્યું હોય અને હૃદયમાં પ્રીતિ તથા સ્નેહની ઉર્મીઓ ઉછળતી હોય તો જ તે સ્ત્રીને ભોગવી શકે છે.

શિષ્ય—સ્ત્રી-સમાગમ પૂર્વે વિલાસના દ્રવ્યોની કોઇ કોઇ પ્રથમ અત્યાવશ્યકતા દર્શાવવામા આવી છે તેનો શુ હેતુ હશે?

સૂરિ—વિલાસના દ્રવ્યો કામોત્તેજક હોવાથી તેની આવશ્યકતા બતાવવામા આવે એમા કઈ નવીનતા નથી વિલાસના વચનો વાસનાને ઉત્તેજવામા સૌથી અગત્યનો ભાગ ભજવે છે શૃગારી પુરૂષો દક્ષિણ નાસિકા વહેતી હોય ત્યારે વિલાસના વચનો પૂર્વક સ્ત્રીને કામ વિકાર ઉપજાવી સ્ત્રી-ઇંદ્રિયના કમળાકાર મૂળ પ્રદેશમા વીર્ય સમકાળે મિશ્ર થાય તેવી રીતે પુત્રને અર્થે સભોગ કરે છે પુત્રીની ઇચ્છાવાળા પુરૂષો ડાબી નાસિકા વહેતી હોય ત્યારે ઉપર કહ્યુ તે પ્રમાણે કરે છે

શિષ્ય—તે તો ઠીક પણ વિલાસના દ્રવ્યો અને વચનોની જરૂર શી? કામવિકાર તો કુદરતી રીતે જ પ્રાણીમાત્રમા રહેલો હોય છે!

સૂરિ—તમારા એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા એક બહુજ અગત્યની વાત પ્રકટ કર્યા વિના ચાલતુ નથી કામવિકાર પ્રાણીમાત્રમા પ્રત્યેક ક્ષણે વર્ત્તમાન હોવોજ જોઈએ એમ માનવુ એ હદ ઉપરાતની અજ્ઞાનતા છે જેઓ વિવેકી અને સયમવાળા હોય છે તેઓ લોકોત્તર ચિતન અને અધ્યયનમા દત્તચિત્ત રહેતા હોવાથી એ વિકારનુ બળ ઘણે અશે ન્યુન થઇ જાય છે, તેમને તે વિકાર એક વ્યસનની પેઠે પીડા આપતો નથી વ્યસની પુરૂષોની દશા તો તેથી છેક ભિન્ન પ્રકારની હોય છે તેમના મનમા તો ખાતા-પીતા સૂતા-બેસતા અને વેપાર- ઉદ્યોગ

કરતા એ કામાગ્ની ધુંધવાતો જ રહેતો હોય છે. એવો કામવિકાર ધર્મનો અને ધનનો નાશ કરે છે; એમ હું અગાઉ જણાવી ગયો છું. હવે સંયમી પુરૂષોની વાત કરીએ. તેઓના હૃદયમનમાં પ્રાય: જનહિત અને આત્મહિતના દૈવી વિચારો નિરંતર વોળાયા કરતા હોય છે—અલબત્ત, તેઓ યથાર્થ યોગી કે મુનિની દશા કરતાં ઘણી નીચેની પંક્તિએ હોય છે; તોપણ તેમનું સંસારી ધોરણ પામર મનુષ્યો કરતાં ઉચ્ચ કોટીનું હોય છે. અર્થાત્ તેઓ ષડ્રિપુઓ ઉપર સંયમ મેળવવામાં પ્રયત્નશીલ હોય છે. સ્થિતિ આવી છતાં પુત્રોત્પત્તિની ફરજ કિંવા વંશરક્ષાની પ્રવૃત્તિ તેમને કામવિકારને શરણે જવાની પ્રેરણા કરે છે. અંતરથી તેઓ સંયમી હોય તો પણ તેમને તે શરણે લેવું પડે છે. આવા સંયોગોમાં તેઓ વિલાસી દ્રવ્યો અને વચનોની સહાય લે એ કેવળ સ્વાભાવિક છે. કારણકે જો તેઓ આવી ઉત્તેજક સામગ્રીની મદદ ન લે તો ઉપશાંત થયેલા વિકારો સ્ફુરાયમાન થાય નહીં. કહેવાની મતલબ એવી છે કે વિવેકી અને સંયમારાધના કરવા તત્પર એવાં સ્ત્રી-પુરૂષોને વિલાસની સામગ્રી સેવ્યા વિના ચાલે નહીં. બાકી કામપીડિત સ્ત્રી-પુરૂષોને માટે તો તેની કશી જરૂર નથી. તેમને માટે એવી સામગ્રી ઉલટું બળતામાં ઘી હોમવા બરાબર થાય છે.

શિષ્ય—વિકારનું સેવન કરવું અને વળી સંયમ સેવવો એ કેમ બને ?

મુનિ—સંસારી જનોએ આ વાત ખાસ કરીને સમજી લેવી જોઈએ. સંસારનો મ્હોટો ભાગ એમજ માની બેઠો હોય

છે કે વિષય સેવન અને સંયમને પરસ્પરમાં કંઈજ સંબંધ નથી હોતો. ખરૂં કહીએ તો સંયમી નરનારીઓ વિષયને જેટલું સૌ-ન્દર્ય આરોપી શકે છે તેમાંનું લેશમાત્ર પણ વિષયી નર-નારીઓ આરોપી શકતા નથી. એક ઉદાહરણ લેવાથી આ વાત વધારે સ્પષ્ટ થશે. ધારો કે એક ખરેખર ક્ષત્રીયની નજરો નજર કોઈ એક નરાધમ નિર્બળ પ્રાણી ઉપર જુલમ ગુજારી રહ્યો છે! સ્વાભાવિક રીતેજ આવા પ્રસંગે ક્ષત્રી-યનું લોહી ઉકળી આવ્યા વિના ન રહે! સામો નરાધમ પણ જો પ્રબળ શક્તિવંત હોય તો યુદ્ધ અનિવાર્ય થઈ પડે! યુદ્ધમાં જો પેલો ક્ષત્રીય પુરૂષ એકમાત્ર ક્રોધના વિકારથીજ પ્રેરાયેલો હોય તો તે પેલા અબળ પ્રાણીને બહુ ઉપયોગી ન થાય, પરંતુ તેની યુદ્ધ પ્રવૃત્તિમાં અબળ રક્ષણ અને કર્ત્તવ્ય પ્રેમ પણ નવું દૈવીબળ પ્રેરી રહ્યા હોય છે. ક્રોધ તો ત્યાં ગૌણપણેજ વર્ત્તતો હોય છે. તેવીજ રીતે કામવિકારના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું.

શિષ્ય—કૃપા કરી એ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ કરો એમ ઈચ્છું છું.

સૂરિ—વિષયી મનુષ્યોના અંતઃકરણો જ નિરંતર કામાગ્નિથી સળગતાં રહે છે. તેઓ એ અદૃશ્ય અગ્નિમાં પોતાના તન-મન-ધનની આહુતી આપે છે એટલુંજ નહીં પણ તેની સાથે ધર્મ, નીતિ અને મનુષ્યત્વને પણ ભસ્મીભૂત કરી રહે છે. મર્યાદાશીલ મનુષ્યોની સ્થિતિ તેથી કેવળ ભિન્ન પ્રકારની હોય છે. આપણે વિલાસના દ્રવ્યો અને વચનો વિષે વાર્તાલાપ કરતા હતા અને એજ આપણો ચાલુ વિષય છે.

એ વાત તમે ભૂલી નહીં ગયા હો. હવે, જેઓ ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેવા છતાં લૌકિક અને પારલૌકિક કર્ત્તવ્ય કર્મમાં દિન-રાત મશગૂલ રહ્યા કરતા હોય, જેમની ચિત્તવૃત્તિ પોતાની ઐહિક ઉન્નતી સાથે ધર્મ અને રાષ્ટ્રના હિતસાધનમાં પણ પ્રવર્ત્યા કરતી હોય તેમના મનમાં અકસ્માત્ વિકારની જાગૃતી કેવી રીતે થઇ શકે ? વિલાસના દ્રવ્યો અને શૃંગાર યુક્ત વચનોની તે સ્થળે આવશ્યક્તા પ્રતીત થાય છે.

શિષ્ય—આ બધી કલ્પનાઓ આપે ઉપજાવી કહાડી હોય તેમ જણાય છે. સંસારમાં રહેવું અને વળી અવિકારી રહેવું એ તે બનેજ કેમ ?

સૂરિ—ખરેખર કાળ ધર્મની પણ બલિહારી છે ! આજે જે વાત તમને કાલ્પનિક અને અસંભવિત જેવી જણાય છે તેજ વાત આ પવિત્ર આર્યાવર્તમાં એક કાળે સર્વ સ્થળે પ્રચલિત અને સ્વાભાવિક હતી, આજ પુરાતન ધર્મભૂમિમાં એક કાળે ગૃહસ્થો પણ સંયમીના જેટલુંજ ત્યાગ-સંયમ બળ દર્શાવતા હતા. અને એનાજ પરિણામે મહાન મહારથીઓ અને કર્મ વીરોના પરાક્રમો જોઇ દેવો પણ ચકિત થઇ જતા હતા. ભારત વર્ષનો પ્રાચીન ઇતિહાસ સૂક્ષ્મતાથી અવલોકશો તો તમને ખાત્રી થશે કે સંયમી માત-પિતાના સંતાનો વડે આ ભૂમિ એક કાળે ઉભરાતી હતી, જગતની સર્વ સંપત્તિ તેના ચરણોમાં આળોટતી હતી; પરન્તુ એ કાળ જ્યારે પસાર થઇ ગયો છે ત્યારે તેનું અધિક માહાત્મ્ય ગાવામાં કંઇ લાભ નથી. કાલધર્મ પલટો ખાશે અને ધર્મના યથાર્થ તત્વો સમાજના સમજવામાં આવશે

એટલે અસંભવિત અને અસ્વાભાવિક ગણાતી વાતો પણ સંભવિત અને સ્વાભાવિક લેખાઈ જશે તે વિષે બહુ વાર વિસ્તાર કરવાની જરૂર નથી

શિષ્ય–હવે આપણે પ્રસ્તુત વિષય ઉપર આવીએ ઋતુઓની સાથે સ્ત્રી-સંભોગને કંઇ સંબંધ હશે ?

સૂરિ–શરીરશાસ્ત્રના પંડિતો કહે છે કે પુરૂષ જો ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પખવાડીયે, હેમંત ઋતુમાં પ્રતિ દિવસે અને બીજી ઋતુઓમાં ત્રણ દિવસે સ્ત્રી–સંભોગ કરે તો તેના બળનો ક્ષય થાય નહીં

શિષ્ય–ઋતુઓનો સમય અને તે વિષયની ચર્ચા જરા સ્પષ્ટતા પૂર્વક જાણવા માગુ છુ

સૂરિ–એ સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ આપણે બીજે પ્રસંગે કરીશું હાલ તુરત ચાલતા વિષય માટે એટલું બસ થશે કે ચૈત્ર–વૈશાખને વસંત ઋતુ, જ્યેષ્ઠ–આષાઢને ગ્રીષ્મઋતુ, શ્રાવણ–ભાદ્રપદને વર્ષાઋતુ, આશ્વિન–કાર્તિક માસને શરદઋતુ, માગશર–પોષને હેમંત ઋતુ, અને માઘ–ફાલ્ગુનને શિશિર ઋતુના નામથી ઓળખવામાં આવે છે હવે આ છએ ઋતુઓમાં સ્ત્રી સંભોગના નિયમ પણ જુદા જુદા છે એક સ્થળે એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે બળવાન પુરૂષે વસંત તથા શરદ એ બે ઋતુમાં ત્રણ દિવસે વર્ષા અને ગ્રીષ્મ એ બે ઋતુમાં પખવાડીયે તથા હેમંત અને શિશિર એ બે ઋતુમાં ઇચ્છા માફક સ્ત્રી સંભોગ કરવો

શિષ્ય—દંપતીમાં પરસ્પર પ્રેમભાવ હોવો જોઇએ, પણ ઘણીવાર તેવો ભાવ નથી રહેતો તેનું શું કારણ ?

સૂરિ—સ્ત્રી જ્યારે છીંક, બગાસું, પાન, ભોજન, લઘુનીતિ એમાંનું કંઇ કરતી હોય, નઠારો વેષ પહેરેલો હોય, કોઇ પુરૂષ સાથે વાર્તાલાપ કરતી હોય, તે વખતે તે સ્ત્રીના સામું પુરૂષે જોવું નહીં. કારણ કે તેમ કરવાથી પુરૂષનું મન સ્ત્રી ઉપરથી ઉતરી જાય છે.

શિષ્ય—સ્ત્રીનું મન પુરૂષ ઉપરથી ઉતરી જવામાં શું કારણ હશે ?

સૂરિ—વારે ઘડીએ સ્ત્રી પ્રતિ જોયા કરવાથી, અથવા તો બીલકુલ ન જોવાથી, ઘણું બોલવાથી અથવા તો બીલકુલ ન બોલવાથી, પરદેશ જવાથી અથવા તો અત્યંત પરિચયથી અને ઘણા અહંકારથી સ્ત્રીનો પુરૂષ પ્રત્યેનો પ્રેમ તુટી જાય છે.

શિષ્ય—અને એટલાજ માટે એમ કહ્યું હશે કે—"કામી પુરૂષે કામવતી સ્ત્રીઓને વિષે પણ ઘણી ઇર્ષા, ઘણો પ્રસંગ, ઘણું દાન અને ઘણું જવું-આવવું એ ચાર વાનાનો પરિત્યાગ કરવાં જોઇએ."

સૂરિ—તેના હેતુઓ પણ સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય છે. જો પુરૂષ સ્ત્રીને વિષે ઘણી ઇર્ષા રાખે તો તે ક્રોધ પામે એ કુદરતી છે, તેવીજ રીતે ઘણો પ્રસંગ કરે તો ઉદ્વેગ પામે, દ્રવ્યાદિક ઘણું આપે તો સ્ત્રીનો લોભ વધતો જાય અને હમેશા અતિશય આવ-જા કર્યા કરે તો સ્ત્રી નિર્લજ્જ થાય એ વાત પણ દેખીતી જ છે.

શિષ્ય—જો સ્ત્રીનો રાગ પુરૂષ ઉપરથી ઉતરી ગયો હોય તો તે કેવી રીતે જાણી શકાય ?

સૂરિ—જે સ્ત્રીનો રાગ પુરૂષ ઉપરથી ઉતરી ગયો હોય તે સ્ત્રી પ્રેમસહિત વચન ન બોલે, સારી રીતે સામુ ન જુવે, બોલાવવાથી સામો ક્રોધ કરે, મનમા દ્વેષ રાખી પુરૂષના મિત્ર જોડે ઇર્ષા કરે, ભર્ત્તારનો વિયોગ થવાથી ઉલટી પ્રસન્નતા પામે, ખોટા બ્હાના કહાડી અદેખાઇ કર્યા કરે, ભર્ત્તારના સયોગથી ખેદ પામે, મુખ મરડે, બીછાના ઉપર પડી તુરતજ ઉંઘી જાય, ભર્ત્તારના સ્પર્શ માત્રથી પણ ઉદ્વેગ પામે, એટલુજ નહીં, પણ ભર્ત્તારના કોઇ પણ કામને તે વખાણે નહીં આવા ઝ્યાવા લક્ષણો ઉપરથી સ્ત્રીની રાગરહિતતા કળી શકાય છે

શિષ્ય—કામોન્મત્ત થયેલી સ્ત્રીના લક્ષણો પણ સાથે સાથે જ કહી દ્યો

સૂરિ—કામવિકાર ખમવા અશક્ત થયેલી અને સભોગને અર્થે ઉન્મત્ત થયેલી સ્ત્રી શરીર કપાવે છે, નાચે છે, હસે છે, આસુ ગાળે છે અને ઉંચે સ્વર બોલે છે, કિંવા તેને મગ્નતા ચિન્હો દર્શાવે છે

શિષ્ય—પુરૂષોના એવા ક્યા વર્ત્તનો છે કે જેથી સ્ત્રીના ચિત્તને આઘાત થાય ?

સૂરિ—સ્ત્રીના પ્રેમવચન અથવા તેણીએ દીધેલો ઠપકો, તેણીના કટાક્ષો કિંવા તેની સાથેની રતિક્રિડા એ સર્વ ખાબતો જો બીજી સ્ત્રી પાસે પ્રકટ કરવામા આવે તો સ્ત્રીનુ મન બહુ ખેદ પામે છે અને પુરૂષ પ્રત્યે વિરાગભાવ રાખે છે

શિષ્ય—તે ઉપરાત સ્ત્રીની અપ્રસન્નતાના બીજા પણ કારણો હશે ?

સૂરિ—ડાહ્યા માણસોએ સ્ત્રીનાં દેખતાં નાકમાંથી સળેખમ કાઢવા જેવાં કાર્યો કે જેથી જોનારના મનમાં દુગંચ્છા ઉપજે તેમ ન કરવું. કારણ કે તેથી પણ સ્ત્રીનું મન પુરૂષ ઉપરથી ઉતરી જાય છે અને જો સ્ત્રી–પુરૂષ વચ્ચે એકદિલી ન હોય તો તેમનો સંસાર કડવો ઝેર જેવો થઇ પડે એ વાત સ્પષ્ટ જ છે. ક્લેશ અને વૈમનસ્યનાં મૂળ સૌ પ્રથમ નજીવી બાબતોથી જ રોપાય છે. પછી વખત જતાં તેમાંથી અંકુરો ફુટે છે અને અંતે સર્વ નાશ થઇ જાય છે.

શિષ્ય—સતી સ્ત્રીનો પ્રેમ તો ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ પર્વતની જેમ અડગ અને અચળ રહે છે, એમ સાંભળ્યું છે.

સૂરિ—મારૂં ઉક્ત કથન સામાન્ય સ્ત્રીઓને જ લાગુ પડે છે. કુળ–લક્ષ્મી અને સતી–સાધ્વીઓ તો તેમાં અપવાદરૂપ છે. જે કન્યા ઉચ્ચ કુળમાં, ઉચ્ચ પ્રકારના સંસ્કારો વચ્ચે ઉછરેલી હોય છે તે તો પોતાના ગમે તેવા ગુણરહિત પતિને પણ દેવતુલ્ય માની તેની સેવા–સુશ્રુષામાં જ પરમાનંદ માને છે. તેને તો દૈવી ઉપદ્રવો, શારીરિક વ્યાધીઓ, કે દુગંચ્છાઓ પણ શુદ્ધ પ્રેમથી ચલિત કરી શકતાં નથી.

શિષ્ય—લક્ષ્મી જેવી સ્ત્રીનાં લક્ષણો ટુંકમાં કહી સંભલાવશો ?

સૂરિ—આપણા વાર્ત્તાલાપમાં ઘણીવાર એ વિષે હું બોલી ચુકયો છું. છતાં ટુંકામાં પુનઃ કહું છું કે જે સ્ત્રી, ડાહી, સંતોષી, મધુર વચન બોલનારી, પતિનું ચિત્ત રાજી રહે તેમ

વર્ત્તનારી, સમય જોઈને ખર્ચ કરનારી, ભર્ત્તારના સૂઇ રહ્યા પછી સુનારી અને તેના જાગ્યા પહેલા જાગૃત થનારી, પતિને તેમજ વડીલોને જમાડી જમનારી, પોતાના પતિ, સાસુ તથા સસરા વિગેરે પરિવારના દોષને ઢાંકનારી અને પરપુરૂષ સાથે વિનય-વિવેક અને મર્યાદાપૂર્વક ચાલનારી હોય તેને લક્ષ્મી સ્વરૂપ કિંવા શ્રેષ્ટ સ્ત્રી માનવામા આવે છે વળી આવી સ્ત્રીઓ મેળામા, બજારમા, તમાસાઓમા કે નાટકાદિમા બહુ પ્રવૃત્તિ રાખતી નથી તેથી તેમની કીર્ત્તિમા કદિ પણ કલંક લાગવાનો ભય પણ રહેતો નથી

શિષ્ય—આવી સન્નારીઓ પોતાના પતિ પ્રત્યે તેમજ સાસુ-નણદાદિ પ્રત્યે કેવો વ્યવહાર રાખે છે ?

સૂરિ—સુશીલ સન્નારી પોતાના પતિને દૂરથી આવતા જોઇ પ્રસન્ન ચિત્તે ઉતાવળથી ઉભી થાય છે અને નજીક આવતા પતિના ચરણ-કમળમા દૃષ્ટિ સ્થાપી તેમને આસન આપી બેસારે છે ભર્ત્તારની સાથે વાતચીત કરતા વદન ઉપર પ્રસન્નતા અને લજ્જાયુક્ત નમ્રતા છવાઇ રહે છે તેના મનમા કપટ કે અવિવેકનો ઓળો પણ કદી પડવા પામતો નથી સાસુ પ્રમુખ વડીલોની સેવા-સુશ્રુષા કરવામા એવી સન્નારીઓ કદી આળસ્ય કરતી નથી નણદોની સાથેના તેમનો વ્યવહાર છેક નમ્ર તથા સહૃદયતાવાળો હોય છે ભર્ત્તારના બાંધવો ઉપર પણ અકૃત્રીમ પ્રીતિ દાખવે છે પોતાની શોકયો પ્રત્યે પણ તે એવો અમાયિક વ્યવહાર રાખે છે કે જાણે સગી બ્હેનો હોય એવો જ

ભાસ થાય ! દાસ–દાસીઓ પ્રત્યે પણ કુલીન સ્ત્રીઓ ક્રોધ કે ભર્ત્સના કરતી નથી. ભર્ત્તારના મિત્ર મંડળ સાથે પણ નમ્રતા-પૂર્વક બોલે–ચાલે છે. મતલબ કે સન્નારીઓના પ્રત્યેક વ્યવ-હારમાં લજ્જા–નમ્રતા અને પ્રીતિનું નિદર્શન સ્વાભાવિક રીતે જ થયા કરે છે.

શિષ્ય—કુલ-લક્ષ્મીઓને કલંકરૂપ લેખાય એવી જાતના વર્ત્તનો આ જમાનામાં ખાસ કરીને આપણામાં ઘુસી ગયા છે. એ વાત શું સત્ય છે ?

સૂરિ—પાશ્ચાત્ય પ્રજાના સંસર્ગથી એવા ઘણા દોષો આપણા આર્ય સંસારમાં દાખલ થઇ ગયા છે અને તે ખરેખર આર્યસન્નારીઓને કલંકરૂપ થઇ પડ્યાં છે. આજકાલ આર્ય કુળવધૂઓ વિના સંકોચે ઘરના બારણામાં નિર્લજ્જપણે બેસી હાસ્ય વિનોદ કરે છે તે અનુચિત છે. લજ્જા અને વિનય એ સ્ત્રીજા-તિનું પરમ ભૂષણ ગણાય છે. આ ઉપરથી હું સ્ત્રીજાતિને છેક અધમ અને પામર અવસ્થામાંજ રાખવા માગું છું એમ માની લેવાનું નથી, સ્વતંત્રતાની પણ સીમા હોવી જોઇએ. જે સ્વચ્છં-દતા સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક ગુણોને હરી લે તે સ્વચ્છંદતા સ્વતંત્ર તાના નામે પોષણ પામે એ શું વાજબી ગણી શકાય ? વળી મ્હોડી રાત સુધી નાટક–નાચ વિગેરેના મેળાવડાઓમાં ફરવું અને પરપુરૂષની દૃષ્ટિએ ચ્હડવું એ પણ આર્યકુળની લલના-ઓને માટે શોભાયુક્ત ન ગણાય ! આવા ઘણા દોષો સતી સીતા અને સાવિત્રીના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલી આર્ય અબળા-

ઓમાં અજાણતાં દાખલ થઇ ગયા છે અને વળી તે વિના રોક-ટોક પુષ્ટ થતા જાય છે એ ખરેખર શોચનીય છે

શિષ્ય—એ સિવાય બીજા કયા દોષો છે?

સૂરિ—સ્ત્રીઓને માટે જે પોષાક નિર્માણ કરવામાં આવ્યો છે તે તેમના માન-મરતબાને બંધ બેસતો થઇ શકે તેવો છે છતાં પાશ્ચાત્ય રૂઢીઓની દેખાદેખીથી કેટલીક સ્ત્રીઓ એવો વિચિત્ર પહેરવેશ રાખે છે કે તેથી તટસ્થ દ્રષ્ટાને ખરેખર શરમાવું પડે વસ્ત્રથી ઢાંકવા યોગ્ય અંગોપાંગો બરાબર ઢંકાઇ રહે એવાજ પરિધાનો પસંદ કરવા જોઇએ આજકાલના સૂક્ષ્મ અને તકલાદી વસ્ત્રો એ ઉદ્દેશ સાચવી શકતા નથી અને તેથી છતે વસ્ત્રે અર્ધનગ્નાવસ્થા વ્હોરી લેવામાં આવે છે આ બાબતમાં તો આપણો પ્રાચીન પહેરવેશ બહુજ વખાણવા યોગ્ય છે તે ઉપરાંત પારકા પુરૂષો સાથે બોલવું, ક્રીડાકોતુક કરવું તથા ઉતાવળી ચાલથી ચાલવું એટલાવાના કુલીન સ્ત્રીઓને માટે ઉચિત નથી પુરૂષોની પાસે પોતાને ન્હવરાવવાનું, તેલ ચોપડાવવાનું, તથા પીઠ વિગેરે ચોળાવવાનું એટલા કાર્યો આર્યઅબળાઓએ કદાપિ ન કરાવવા સોબત પણ એવી હોવી જોઇએ કે જેથી કીર્ત્તિ અને કુળને કંઇ કલંક ન લાગે દાખલા તરીકે જોગણ, વેશ્યા, દાસી, કુલટા અને નિતારી-રંગારી આદિ સ્ત્રીઓના અતિ સહવાસથી કુળકામિનીઓએ સદા દૂર રહેવું એજ હિતાવહ છે

શિષ્ય—પતિ પરદેશ ગયો હોય તેવા વખતમાં કુલીન સ્ત્રીઓએ કેવું વર્ત્તન રાખવું જોઇએ?

સૂરિ—બાલ્યાવસ્થામાં જેવીરીતે પિતા પોતાની પુત્રીનું પાલન-પોષણ કરે છે, તેવી રીતે યુવાવસ્થામાં ભર્ત્તારે પોતાની સ્ત્રીનું પાલન-પોષણ કરવું જોઇએ. પાલન-પોષણનાં યોગ્ય સાધનો પ્રાપ્ત કરવા ભર્ત્તારને પરદેશ જવું પડે તો તેવે વખતે સ્ત્રીએ પારકે ઘેર રહેવાનું, ક્રોધ કરવાનું, નીચ સ્ત્રી-પુરૂષોની સોબત કરવાનું, બગીચા જેવા વિલાસ ક્ષેત્રોમાં હરવા ફરવાનું છેક માંડી વાળવું જોઇએ. કારણકે એટલાંવાનાં કુલીન સ્ત્રીને દોષ લગાડનારાં છે, એમાં કોઇ પણ પ્રકારનો શક નથી. વળી પતિ પરદેશ હોય તે વખતે નેત્ર આંજવાનું, આભૂષણો પહેરી અંગકાન્તિ વધારવાનું, ગાવાનું-નાચવાનું, હાસ્ય વિનોદ તેમજ ક્રિડા-કૌતુહલ કરવાનું, તાંબુલ તથા મિષ્ટાન્ન ખાવાનું બંધ કરવું જોઇએ. ટુંકામાં જે પ્રકારના ખાન-પાન અને અલંકારો વડે ચિત્તની વૃત્તિ ચંચળતા પામે એવા સર્વ વ્યવહારો ત્યજી દેવા જોઇએ. આ વાત એટલી સાદી-સીધી છે કે તે વિષે વધારે યુક્તિઓ આપવાની જરૂર નથી.

શિષ્ય—આપની સાથેના અત્યાર સુધીના વાર્ત્તાલાપથી મને ઘણું ઘણું નવું જાણવાનું મળ્યું છે. આજે આપણે આટલેથીજ આ વિષય બંધ કરીએ. હવે પછી હું ઋતુવંતિના ધર્મો, અને સંતાનોત્પત્તિના સબંધમાં કેટલુંક જાણી લેવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

સૂરિ—આપણી આટલા દિવસની વાતચીત ઉપરથી તમો કેટલું સમજી શકયા છો તે મને ટુંકમાં જણાવો. ત્યારબાદ આપણે વિશેષ વિવેચનમાં ઉતરીશું.

શિષ્ય—વ્યક્તિ તથા વિશ્વના સુખ અને કલ્યાણની સાથે સ્ત્રી-જાતિ કેવો સંબંધ ધરાવે છે તથા પરસ્પરની એક બીજા પ્રત્યે શી શી ફરજો છે, તે આપના પ્રતાપે હું ઘણી સારી રીતે સમજી શકયો છું આપણી આર્યમહિલાઓએ કેવું ચારિત્ર પાળવું જોઇએ, પોતાના જીવનને પુરૂષે કેવા ક્રમ-નિયમમાં રાખવું જોઇએ, શરીર અને મનની સુંદરતા સાચવી રાખવા માટે કેવી કેવી જાતની મર્યાદાઓ ઉભયે રાખવી જોઇએ, તે બધું આપે સ્પષ્ટપણે પ્રતિપાદન કર્યું છે હું તે ઉપરથી એટલું ખાત્રીપૂર્વક જાણી શકયો છું કે વ્યક્તિ, સમાજ, રાષ્ટ્ર, કિંવા દેશની ઉન્નતિ એકલા પુરૂષ વર્ગ ઉપર જ નહીં પણ સ્ત્રી વર્ગ ઉપર પણ રહેલી છે સ્ત્રી અને પુરૂષ મળીને જ એક અંગ બંધાય છે એકના પાપ-પુણ્યના ભાગીદાર અન્યને થયા વિના ચાલતું નથી

સૂરિ—બરાબર છે એક ચક્રવાળો રથ ઉપયોગી થતો નથી, તેવી જ રીતે દેશ કે સમાજની પ્રગતિ પુરૂષરૂપી એક ચક્ર વડે થઇ શકતી નથી મૂર્ખ, અજ્ઞાન અને વ્હેમી સ્ત્રીઓ કોઇ કાળે ઉત્તમ ગુણોવાળી સંતતી પ્રકટાવી શકતી નથી લીંબડામાથી જેમ લીંબોરા જ પાકે તેમ અજ્ઞાન અને અભણ સ્ત્રીઓના ગર્ભમાં પુત્રો પણ એવા જ પાકે એ નિ:સંદેહ છે પવિત્ર, સુશીલ અને ઉચ્ચ મનોભાવવાળી માતાઓના ચારિત્ર્યની બાળકો ઉપર જે અસર થાય છે તેનો પ્રભાવ આખા જીવનપર્યંત વ્યાપેલો રહે છે તે વરસોના વરસો સુધીના આચાર્યો-ઉપાધ્યાયોના શિક્ષણથી પણ મટી શકતો નથી.

શિષ્ય—હું તે વિષય જ આજે ચર્ચવા સારું છું. પ્રજોત્પત્તિનો મુખ્ય આધાર શેના ઉપર છે અને સબળ પ્રજા કેમ પેદા કરી શકાય એ વિષયની અવતારણા આજે બહુ ઉપયોગી થઇ પડશે એમ હું માનું છું.

સૂરિ—સબળ પ્રજાની ઉત્પત્તિ માટે બાળલગ્ન તથા વૃદ્ધલગ્ન આદિ કુરૂઢીઓને સર્વપ્રથમ તિલાંજલી આપી દેવી જોઇએ એમ હું અત્યાર આગમચ કહી ચુકયો છું. બાળલગ્નની કુરૂઢીથી અપકવ ગર્ભાશયને પ્રજોત્પત્તિનો અસહ્ય બોજો ઉઠાવવો પડે છે અને તેનું પરિણામ એ આવે છે કે જે પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે તે કાં તો ટુંકા કદની, નબળા બાંધાની કે બિકણ કે અલ્પાયુષ્વાળી થઈ મૃત્યુ પામે છે. એવી પ્રજાથી નથી પોતાનું હિત સધાતું કે નથી દેશનું કંઇ કલ્યાણ થતું.

શિષ્ય—સ્ત્રીનું ગર્ભાશય પ્રજોત્પત્તિ માટે કયારે યોગ્ય થયું ગણાય ?

સૂરિ—અનુભવીઓનું કથન છે કે છત્રીસ વખત રજોદર્શન થયા પછી ઉત્તમ પ્રજા પેદા થવા લાયક ગર્ભાશય બને છે. તે પછી દરેક મહિને સ્ત્રી ઋતુવંતી થાય તે દિવસથી સોળ દિવસ સુધી સંસાર–વ્યવહાર કરવાની મર્યાદા સૂચવવામાં આવી છે. એ સોળ દિવસની મર્યાદાને ઋતુકાળ કહે છે. જો કૃષિકાર પોતાની વાડીમા ફુલ કે ઝાડ રોપતાં પહેલાં મોસમ અને નક્ષત્રનો વિચાર ન કરે તો તેનો શ્રમ સાર્થક થતો નથી, તેવી જ રીતે યોગ્ય ઋતુકાળનો વિવેક કર્યા વિના ઋતુદાનનો ઉપયોગ

કરવામાં આવે તો ઉત્તમ સંતતી પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી આ આશ્ચર્ય જેવું તો એજ છે કે મનુષ્યો અનાજ અને ફળ-ફુલને માટે યોગ્ય સમય અને ક્ષેત્રનો બહુ જ બારીક વિચાર કરી બીજનિક્ષેપ કરે છે, પરંતુ જેના ઉપર કુળ અને દેશની મહત્તાનો ગંભીર આધાર રહેલો છે એવા સંતાનોના બીજનિક્ષેપ માટે લેશ પણ વિવેક વાપરવામાં આવતો નથી

શિષ્ય—એને માટે આપ કંઇ આવશ્યક સૂચનાઓ કરી છો?

સૂરિ—સ્ત્રીનું ગુહ્ય સ્થાન સંતાન પેદા કરવાનું ક્ષેત્ર છે અને પુરૂષનું વીર્ય બીજ સ્વરૂપ છે ઋતુધર્મના પહેલા ચાર દિવસોમાં ગુહ્યાગની શુદ્ધિ થવા સુધી સુઘડ સ્ત્રીઓએ એટલા નિયમો તો અવશ્યમેવ પાળવા જોઇએ કે જેથી પ્રજા ખોડ રહિત અને ખોડ-ખાપણ વગરની થાય —રજસ્વલા સ્ત્રીએ હસવા તથા વિશેષે કરીને રાંધીઓ કોઇ વસ્તુને અડકવું નહીં સંધ્યા સમયે આહાર કરવું નહી, નક્ષત્રો જોવા નહીં, ધાતુના પાત્રમાં ભોજન કરવું નહી, ફુલોની માળા પહેરવી નહીં, આંખો આજવી નહી, દિવસે નિદ્રા લેવી નહીં, ચંદનાદિ સુગંધી દ્રવ્યોનું વિલેપન કરવું નહીં, સ્નાન વિગેરે કરવું નહીં, પુષ્ટી આપે એવું અન્ન ખાવું નહી, અરીસામાં પોતાનું મુખ નીહાળવું નહીં પોતાની ઋતુ દેવસ્થાન આગળ, ગાયોના વાડા આગળ, જલ ભરવાના સ્થળ આગળ નાખવી નહીં

શિષ્ય—એ નિષેધોના હેતુ પણ સમજવા જેવા જ હશે?

સૂરિ—રજસ્વળા સ્ત્રી જો દિવસે વિશેષ સુએ તો તે ઋતુકાળથી પ્રાપ્ત થયેલી પ્રજા ઉંઘણસી થાય, જો તે કાજળ આંજે તો તેનાં સંતાનો આંધળા થાય, જો તે રૂદન કર્યા કરે તો સંતતીની દ્રષ્ટી શક્તિ વિકાર વાળી થાય, જો તે સ્નાન કરે તો પ્રજા દુર્બળ પાકે, તેલ મર્દન કરે તો સંતતી કોઢ—રોગ વાળી થાય, નખ ઉતારે તો ખરાબ નખ વાળી પ્રજા થાય, હસે તો છોકરાના હોઠ—દાંત—તાળવું—જીભ વિગેરે અવયવો કાળાં થાય, બહુ બોલ બોલ કરે તો સંતતી પણ બહુ બોલી અને લબાડ થાય' ઘાંટા કહાડીને બોલે તો છોકરાં બહેરાં થાય, એવાં એવાં અનેક હેતુઓ આર્ય ગ્રંથોમાં આપવામાં આવ્યા છે. સારાં સંતાનોની ઇચ્છા રાખતી હોય તેવી સ્ત્રીઓએ ઋતુવાળા દિવસોમાં બહુ જ શાંતિ અને મર્યાદાથી વર્ત્તવું જોઇએ.

શિષ્ય—ઋતુ સ્નાનનો વિધિ પણ પ્રસંગોપાત જણાવશો ?

સૂરિ—રજસ્વળા સ્ત્રી ચોથે દિવસે સ્નાન કરે તે ઋતુ સ્નાનના નામથી ઓળખાય છે. ઋતુ દાનનો સમય પણ એજ છે. પતિ પરાયણા સ્ત્રીએ એકાંતમાં સ્નાન કરી, સુંદર વસ્ત્રો પહેરી, અલંકારો ધારણ કરી, કપાળમાં તિલક કરી, પરપુરૂષનું મુખ નહીં જોતાં પોતાના પતિનું મુખ આનંદ—ઉલ્લાસ પૂર્વક નીહાળવું જોઇએ.

શિષ્ય—એનું શું કારણ ?

સૂરિ—ઋતુ સ્નાન કર્યા પછી જેવા પુરૂષનું મ્હોં જોવામાં આવે તેવાં જ સંતાન પેદા થાય એવો નિયમ છે. હવે જો પતિ ગેરહાજર હોય તો શું કરવું એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. એવે વખતે

સ્ત્રીએ પોતાના વ્હાલા દીકરાનુ અથવા તો પોતાના કોઈ સદ્દગુણી સબંધીનુ મુખ દર્શન કરવુ એવો પણ સુયોગ ન હોય તો દર્પણની અદર પોતાનુ પ્રતિબિમ્બ નિહાળે તે પણ ગનીમત ગણાય ઘરમા મહાન્ પુરૂષોના ચિત્રો ટાગવામા આવ્યા હોય અને તેના દર્શન કરવામા આવે તો પણ બહુ સુદર અસર ઉપજાવનારા થઈ પડે ઋતુવતી નારી જો પવિત્ર આચાર-વિચાર વાળી હોય અને તેના મનમા પવિત્રતાના જ વિચારો રમ્યા કરતા હોય તો કુદરતી રીતે જ તે પવિત્ર પુરૂષોના દર્શન કરવાને પ્રેરાય પતિદેવનુ મુખ દર્શન આર્ય સન્નારીઓને માટે પરમ પવિત્ર અને હિતકારક મનાય છે

શિષ્ય-આપે કહ્યુ કે ઋતુદાનનો સમય પણ એજ છે તેમા કઇ વિશેષ વિધાન છે ખરૂ ?

સૂરિ-સોળ રાત્રી સુધી સ્ત્રીઓની ઋતુ હોય છે તે સોળમા પહેલી ત્રણ રાત્રી સભોગના સબધમા વર્જવી એવો સર્વ આચાર્યોનો એક મત છે-પણ કેટલાક ચોથી રાત્રીને પણ વર્જવાનુ ફરમાવે છે કારણ કે ચોથી રાત્રીએ જો ગર્ભ રહે તો તે અલ્પ આયુષવાળો, ગુણરહિત, વિદ્યા તથા આચારથી ભ્રષ્ટ, દરિદ્રી અને કલેશ ભોગવનારો થાય છે ઋતુ સ્નાન પછી જો પર્વ તિથિઓ-પૂર્ણિમા અમાવાસ્યા, અથવા આઠમ આવતી હોય તો તે તિથિઓમા બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળવુ હિતાવહ છે આ તિથિઓમા નક્ષત્રની માનવદેહ ઉપર જે અસર થાય છે તેનો વિચાર કરવાથી જણાશે કે પવિત્ર તિથિઓમા બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો જે

ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે તે સ્ત્રી–પુરૂષ ઉભયને જેવો કલ્યાણ કર્ત્તા છે તેવોજ સંતતી ને પણ ઉપકારક થઇ પડે છે. પ્રાતઃસંધ્યા અને સાયંસંધ્યા સમયે પણ સંભોગનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે. તે ઉપરાંત સંક્રાતિકાળ, ગાયો છુટવાની વેળા, અર્ધીરાત અને બપોરપણ ઉક્ત કાર્યને માટે નિષિધ્ધ માનવામાં આવ્યા છે.

શિષ્ય–સમય–અસમયનો ખ્યાલ કર્યા વિના જે પ્રજા ઉત્પન્ન કરવામાં આવે તે અલ્પ આયુષવાળી અને નિર્બળ જ બને. એ ઘટના આ જમાનામાં પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. હવે પુત્ર-પુત્રીની ઉત્પત્તિમાં કયા કયા નિયમો લાગુ પડે છે તે જાણવું જોઇએ.

સૂરિ–પરંતુ તે પહેલાં એટલું યાદ રાખો કે ઉપરના નિયમોના પાલન પૂર્વક રાત્રીના દસ વાગ્યા પછી દંપતિના સંમેલનથી જે પ્રજા થાય છે તે ખરેખર ઉત્તમ નીવડે છે. વિના ઇચ્છાએ સ્ત્રી–સમાગમ કરનાર વિવિધ રોગને આમંત્રણ આપે છે, એટલું જ નહીં પણ સંતાન પણ રોગી, દુર્બળ અને અલ્પાયુષી પેદા થાય છે. આપણે સ્ત્રી–પુરૂષની રૂચી–પ્રીતિનો વિષય અગાઉ ચર્ચી ગયા છીએ. સંતાનોત્પત્તિમાં રૂચી કિંવા પ્રીતિ પણ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. જો સ્ત્રીની રૂચી પુરૂષ ઉપર ન હોય કિંવા પુરૂષની રૂચી સ્ત્રી પ્રત્યે ન હોય તો પુત્રોત્પત્તિ કરવા યોગ્ય કામવૃત્તિ જાગતી નથી અને તેથી ગર્ભ બંધાતો નથી; કિંવા બંધાય તો તે સર્વાંગ સંપૂર્ણ હોતો નથી. સ્ત્રી–પુરૂષ ઉભય જો પરસ્પરમાં આસક્તિવાળા અને પ્રીતિ પૂર્ણ હોય તો તેમનાથી જે સંતાન થાય તે ઉત્તમ જ નીવડે.

શિષ્ય—આપ પ્રશ્નનો ઉત્તર તો હજી બાકી છે

સૂરિ—હું તેજ વિષય ઉપર આવું છું 'ન્હાવણ આવ્યું તે દિવસથી ગણતાં નવમી ને પંદરમી રાત્રિયે આનંદ પૂર્વક દંપતીનો સમાગમ થાય તો સુંદર કન્યાની પ્રાપ્તિ થાય તેમાં પણ જો પંદરમી રાત્રીયે ગર્ભ રહે તો મહા ભાગ્યશાળી, રાજતંત્ર ચલાવનારી, રાજ્ય સુખમાં વિલસનારી, વિશેષ પુણ્ય ઉપાર્જન કરનારી, પતિવ્રતા તથા બહાદુર-રૂપ ગુણવંત પુત્રી પેદા થાય છે પાંચમી રાત્રીયે ગર્ભ રહે તો પણ પુત્રને જન્મ આપનારી પુત્રી થાય છે સાતમી રાત્રી ગર્ભને માટે અનિષ્ટ છે એટલે કે તે રાત્રીએ જે ગર્ભ રહે છે તેથી વાંઝણી કન્યા પેદા થાય છે નવમી રાત્રીયે સુંદર, સૌભાગ્યવંતી વિદ્યાવંતી વીગેરેવાળા થાય છે, અગીયારમી રાત્રીયે અધર્મી કન્યા થાય છે, તેરમી રાત્રીયે વર્ણશંકર પ્રજા ઉત્પન્ન કરનારી કન્યા ઉદ્ભવે છે આ ઉપરથી જોઈ શકયા હશો કે સદ્ગુણવતી અને વિદ્યાવતી પુત્રીને માટે તો નવમી અને પંદરમી રાત્રી જ સર્વોત્તમ છે

શિષ્ય—પુત્રોત્પત્તિના સંબંધમાં એવી કંઈ વિધિ છે ?

સૂરિ—પુત્ર પેદા કરવાની જીજ્ઞાસા હોય તો છઠ્ઠી, આઠમી, દશમી, બારમી, ચૌદમી અને સોળમી રાત્રીયે દંપતીનો સમાગમ ઉપર કહ્યા નિયમ મુજબ થાય તો ભાગ્યવાન, ગુણવાન તેમજ રૂપવાન પુત્ર પેદા થાય એવું કથન છે તેમાં પણ જો આઠમી રાત્રીયે ગર્ભ રહે તો પુત્ર બળવાન-બુદ્ધિમાન થાય, દશમી રાત્રે રહે તો શ્રેષ્ઠ ગુણવંત થાય, બારમી રાત્રીયે સત્પુરૂષ

થાય, ચૌદમીએ રાજા સમાન વૈભવ ભોગવનારો કિંવા રાજ્યનો ભોક્તા એવો પુત્ર થાય, અને સોળમીએ વિદ્વાન્, વિનયી, સત્યવાની, ઇંદ્રિયોનું દમન કરનારો તથા સમસ્ત જીવને આશ્રય આપનારો પુત્ર પેદા થાય. સ્વરશાસ્ત્રનું પણ વિધાન જાણવા જેવું છે, સ્વરશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે પુત્રીની ઇચ્છાવાળા પુરૂષોએ પોતાની ડાબી નાસિકા ચાલતી હોય તે વેળા અને પુત્રની ઇચ્છા વાળાઓએ પોતાની જમણી નાસિકા વહેતી હોય તે વેળા બીજ નિક્ષેપ કરવો જોઇએ.

શિષ્ય—બીજા શબ્દોમાં કહું તો ચોથી—છઠી ઇત્યાદિ બેકી સંખ્યામાં આવતી રાત્રીયે ગર્ભ રહે તો પુત્ર થાય અને પાંચમી—સાતમી ઇત્યાદિ એકી સંખ્યામાં આવતી રાત્રીયે ગર્ભ રહે તો પુત્રી થાય, એવો આપના કથનનો આશય હોય એમ હું સમજું છું. ગર્ભાધાન સંબંધી નક્ષત્રોની અસર પણ સારી—માઠી થતી જ હશે ?

સૂરિ—એ વખતે મઘા, રેવતી, મૂળ એ નક્ષત્રોનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. કારણ કે એ નક્ષત્રોમાં રહેલા ગર્ભનો જન્મ મૂળ અશ્લેષા નક્ષત્રમાં થાય છે અને તે નક્ષત્રમાં થયેલો જન્મ દુઃખદાતા ગણાય છે. માટે તે ત્યજવા યોગ્યજ છે. ગર્ભાધાન નક્ષત્રથી દશમું જન્મનક્ષત્ર, જન્મ નક્ષત્રથી દશમું કર્મનક્ષત્ર, અને કર્મ નક્ષત્રથી પાંચમું મૃત્યુનક્ષત્ર હોય છે, માટે તેઓનો ત્યાગ કરવો એજ હિતાવહ છે. સમાગમ સમયે પાપગ્રહો—જેવા કે રવિ, શની, મંગળ, રાહુ, કેતુ જો ત્રીજે, છઠ્ઠે અથવા અગીયારમે સ્થાને

હોય, સૌમ્યગ્રહ જેવા કે બુધ, ગુરૂ, શુક્ર ને ચ દ્ર પહેલે, ચોથે, સાતમે, દશમે, પાચમે અથવા નવમે સ્થાને હોય અને ચ દ્રમા શુભ ગ્રહના યોગમા હોય તો પુત્ર જન્મ થાય છે

શિષ્ય–ઋતુકાળ પછી જ સમાગમ સેવવાનો વિધિ શા માટે પ્રબોધાયો હશે ?

સૂરિ–ઋતુકાળે પુરાણુ લોહી નાશ પામે છે અને નવુ લોહી તેનુ સ્થાન લે છે આ વખતે જો પુરૂષના વીર્યનુ મ મિશ્રણુ થાય તો સ્ત્રીના ગર્ભાશયમા પોતાના કર્મના વશથી જીવ અવતરે એ નિ સ શય છે આમા કર્મના વશથી એ પ્રયોગ ખાસ યાદ રાખવાનો છે કર્મના વશથી જ પ્રાણી માત્રનુ ભાવી ઘડાય છે નસીબમા જો મ તાન સુખ હોય તો તે મિથ્યા થતુ નથી અને જો તેવુ સુખ ન હોય તો કર્મ ઉપર કોઇનો અધિકાર ચાલતો નથી હુ ધારૂ છુ કે આ વાત તમને વધારે વિવેચન દ્વારા સમજાવવાની કશી જરૂર નથી

શિષ્ય–ખરૂ કર્મ, ભાવી અથવા અદૃષ્ટ તો સર્વમા પ્રધાન પણે જ છે સ્ત્રીના રકત અને પુરૂષના વીર્યમા ન્યૂનાધિકતા હોય તો તેનુ શુ પરિણામ આવે ?

સૂરિ–સ ભોગને સમયે જો સ્ત્રીનુ લોહી અધિક હોય તો કન્યા થાય અને પુરૂષનુ વીર્ય અધિક હોય તો પુત્ર થાય જો સ્ત્રીનુ લોહી અને પુરૂષનુ વીર્ય સરખુ હોય તો તેથી જે સ તતી થાય તે નપુ સક થાય એવો કેટલાકોનો મત છે એટલા માટે પુરૂષોએ વીર્ય વૃદ્ધીને માટે વીર્યનુ રક્ષણુ કરવુ જોઇએ

શિષ્ય–એવી કઇ વસ્તુઓ છે કે જેના ખાન–પાનથી વીર્ય વૃદ્ધી થાય ?

સૂરિ–જે કોઇ વસ્તુ મધુર–ચીકણી, પુષ્ટી કરનારી, બળને વધારનારી અને મનને હર્ષ ઉપજાવનારી હોય, તે સર્વ વસ્તુઓ વૃષ્ય કિવા વીર્યની વૃદ્ધિ કરનારી લેખાય છે. દાખલા તરીકે દૂધ, અડદ, કોંચબીજ વિગેરે.

શિષ્ય–ગર્ભ રહ્યો છે કે નહીં તેની ખાત્રી કેવી રીતે કરી શકાય ?

સૂરિ–જ્યારે સ્રીને ગર્ભ રહે છે ત્યારે સુઘડ સ્ત્રી તત્કાળજ તે જાણી શકે છે. છતાં નીચેના લક્ષણો ઉપરથી પણ ગર્ભ રહ્યાનું જાણી શકાય છે– (૧) ગર્ભ રહ્યા પછી રજસ્વલા બંધ થાય છે—જો કે અપવાદ તરીકે કોઇ કોઇ વાર ગર્ભકાળ પુરો થતાં સુધી અટકાવ આવે છે; પરંતુ તેના રંગમાં લાલાશ ઓછી હોય છે. (૨) સ્તનના કદમાં વધારો થાય છે. તેનો કાળો વ્યાસ મ્હોટો થઈ તે પર ઝીણા ઝીણા દાણા ઉપડી આવે છે. તેમાં દુ:ખાવો તથા ગાઢા ગાંઠા જણાય છે. (૩) સવારમાં ઉઠતાં મ્હોમાં મોળ આવે છે, બેચેની અને અરૂચી જેવું જણાયા કરે છે. (૪) ચાર માસ પછી બાળકનું ફરકવું અનુભવાય છે. (૫) પેટનું કદ વધતું જાય છે–જો કે બીજા રોગોથી પણ પેટ વધે છે; પણ સગર્ભાવસ્થામા ક્રમશ: પેટ વધે છે, તેમજ તે સખ્ત પણ હોતું નથી. (૬) ડુંટી બ્હાર નીકળી આવે છે અને તે પેટની ચામડીની બરોબર થાય છે. (૭) શરીર કાંતો તેજસ્વી અથવા નબળું

દેખાય છે (૮) ઉનવા થઈ આવતા સગભા, ઉગન થાય છે (૯), ઉઘ ઘણી પડે છે અથવા ઓછી થઇ જાય છે (૧૦) કાળજામા બળતરા થાય છે (૧૧) મ્હોમાથી લાળ પડવાથી કટાળો આવે છે (૧૨) દાતમા દુખાવો થાય છે અને તે અસહ્ય વેદના ઉપજાવે છે (૧૩) ભૂખમા ફેરફાર થાય છે, મતલબ કે તે વધી જાય અથવા ઓછી પણ થઇ જાય (૧૪) દોહદ કિંવા જેને ભાવા–અભાવા કહેવામા આવે છે તે ઉદ્દભવે છે અને તે મનને વાળવા છતા ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા ફાફા માર્યા કરે છે

શિષ્ય–ભાવા–અભાવા ઉપરથી ગર્ભની પ્રકૃતી જાણી શકાય એ વાત સત્ય છે?

સૂરિ–એમ કહેવામા આવે છે કે જેવો ગર્ભ હોય છે તેવો જ દોહળો ઉત્પન્ન થાય છે અર્થાત્ જો ગર્ભ અકર્મી હોય તો દોહળો પણ એવો જ થાય છે, એટલે કે ગર્ભવતીને જીવહિંસા અને દુષ્કૃત્યો કરવાના ભાવ થાય છે રાખ–ઠીકરા–ધૂળ–માટી ખાવીનો હડકવા હાલે છે જો સેકર્મી હોય તો સુદર ફળ મેવા મીઠાઇ તીર્થવદન દેવદર્શન-પૂજા પ્રભાવના, દયા અને સત્કૃત્ય કરવાના ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે વળી એવુ પણ અનુમાન બાધવામા આવ્યુ છે કે પુત્રની માતાને પુરૂષ જાતીના પદાર્થોનો અને પુત્રીની માતાને સ્ત્રી જાતીના પદાર્થોનો દોહલો–મનોરથ થાય છે જે દોહલો થાય તે અવશ્ય પુરો પાડવો જોઇએ, નહિં તર ગર્ભનો નાશ અથવા કદરૂપો થાય

શિષ્ય–ગર્ભકાળ કેટલી મુદતનો ગણાય અને તે ગર્ભમા પુત્ર છે કે પુત્રી તે કેમ જણાય?

સૂરિ—ગર્ભકાળ ૪૦ અઠવાડીયાનો એટલે ૨૮૦ દિવસનો સામાન્યતઃ ગણાય છે; તો પણ વખતે થોડા દિવસની વધ-ઘટ થઈ જાય છે. હવે જો પુત્ર હોય તો તે ગર્ભિણી સ્ત્રીનું જમણું પાસું વિશેષ પ્રમાણમાં રોકે છે. અને પુત્રી હોય તો ડાબું પાસું રોકે છે. જોડલું હોય તો બન્ને બાજુઓ ભરાવદાર જણાય અને નપુંસક હોય તો કુખના મધ્ય ભાગમાં સ્થાન લે એવો સાધારણ નિયમ છે. કેટલીક વાર સારી દાયણો પણ આ ગુંચવાડા ભર્યા નિયમ વડે ચોક્કસ નિશ્ચય કરી શકતી નથી.

શિષ્ય—ગર્ભિણીએ ખાસ કરીને કયા કયા નિયમોનું પાલન કરવું જોઇએ ?

સૂરિ—સગર્ભાવસ્થામાં સ્ત્રીએ ગર્ભના સંરક્ષણ માટે અને પવિત્રતા માટે નીચેના નિયમો યથાશક્તિ પાળવા એવો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો છેઃ—(૧) હમેશાં શરીર તથા વસ્ત્ર પવિત્ર રાખવાં, (૨) સુખાસન ન હોય એવાં વાહનો ઉપર બેસવું નહીં, (૩) પુરૂષ-સંગ સર્વથા બંધ કરવો (૪) જઠરાગ્નિ બગડે નહીં એવા પ્રકારનું હલકું તથા રૂચીકર ભોજન કરવું (૫) મોટે સાદે—ઘાંટા પાડીને બોલવું નહીં, અતિશય ક્રોધ, શોક કે ઇર્ષા વિગેરે કરવા નહીં (૬) તેલ વિગેરે પદાર્થોનું મર્દન કરાવવું નહીં, થાક લાગે તેવું કામ કરવું નહીં, વાંકા વળી ભાર ઉપાડવો નહીં, ભુખ તરસ વેઠવી નહીં, તેમજ ઝાડા—પીસાબના વેગને રોકી રાખવો નહીં (૭) પવિત્ર પુરૂષો અને સતી સન્નારીઓના ચરિત્ર વાંચવા વિચારવામાં તથા

ધર્મના પવિત્ર કાર્યો કરવામા સમયનો સદુપયોગ કરવો (૮) ગર્ભિણીએ પોતાના દેહ મનને પવિત્ર રાખવા ઉપરાત આસપાસ પણ સર્વત્ર પવિત્રતા અને શુચિતા પ્રવર્ત્તાવવી (૯) ચેપી રોગવાળાઓના સસર્ગથી તદ્દન દુર રહેવુ (૧૦) સ્વદેશ તથા સ્વધર્મની ખાતર જે સ્ત્રી–પુરૂષોએ પોતાના પ્રાણ સમર્પ્યા હોય તેમના ચરિત્રનુ મનન કરી તેવા સસ્કાર ગર્ભસ્થ પુત્ર પુત્રીમા દાખલ થાય એવી ભાવના ભાવવી

શિષ્ય–એ ભાવનાની શુ ખરેખર ગર્ભ ઉપર અસર થતી હશે ?

સૂરિ—એ ભાવનાની અસર એવી તો વિશ્વવિખ્યાત છે કે તેના એક બે જ નહી પણ સખ્યાબધ દૃષ્ટાતો ઇતિહાસમા મળી આવેછે કૃષ્ણ મહારાજ જ્યારે ગર્ભમા હતા ત્યારે વસુદેવજીએ અને દેવકીજીએ સકલ્પ કરી સસ્કાર આપ્યો હતો કે—" કસે મારા છ બાળકોને માર્યા છે પણ આ બાળક બચી જઇ કસનો મદ ઉતારે એવો થાઓ " આ ભાવનાનુ પરિણામ શુ આવ્યુ તે કૃષ્ણના જીવનમા ચમકતા અક્ષરે ઝળકી રહ્યુ છે અકબરની માતાએ અકબર ગર્ભમા હતો તે વખતે પોતાની જાઘ–સાથળ ઉપર એક યુક્તિવડે સુદર ફુલ કોતરી લીધુ હતુ બાદશાહ હુમાયુએ જ્યારે એ વિષે બેગમને પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે તેણીએ જણાવ્યુ કે " મે મારા પગ ઉપર આ સુદર ફુલ એટલા માટે કોતર્યુ છે કે મારે જે પુત્ર થશે તેને પણ બરાબર આજ સ્થાને એવુ જ ફુલ થશે " અને વસ્તુત તેમજ થયુ શિવાજીના પિતા શાહુરાજા તરૂણાવસ્થાના પ્રારભથીજ

મ્હોટી મ્હોટી લડાઇઓમાં જોડાયા હતા. તે વખતે તેમની સ્ત્રી પણ સાથેજ રહી તેમાં યથાશક્તિ ભાગ લેતી હતી. શિવાજી મહારાજ જ્યારે ગર્ભમાં હતા તે પ્રસંગે પણ રાણી વીરતા–ધીરતા અને સહન શીળતા સાથે ગર્ભનું પાલન કરતા લડાઇની અંદર કેદ પકડાયા હતા. કેદમા પુરાવા છતાં તે વીરમાતા હમેશાં એવીજ પ્રાર્થના કરતા કે—"મારો પુત્ર શૂરવીર, સંગ્રામમાં વીજયી અને સ્વદેશ તથા સ્વધર્મનું રક્ષણ કરવામાં एकमेवाद्वितीय બને, એજ એક માત્ર મારી અભિલાષા છે." થોડા વખત પછી શિવાજીનો જન્મ થયો અને મ્હોટો થતાં તે સંકલ્પબળના પ્રભાવથી મહાન્ વીર કેસરી, સ્વદેશભક્ત, અને સ્વધર્મોધ્ધારક બની હિંદના ઇતિહાસમાં અજરામરતા પ્રાપ્ત કરી. આવા અનેક ઉદાહરણો સંસારના ઇતિહાસમાં પગલે પગલે મળી આવે છે.

શિષ્ય—આપનો કથિતાશય હું જો બરાબર સમજી શક્યો હોઉં તો તે ટુંકામાં એટલોજ કે ગર્ભ રહેવા વખતે તથા ગર્ભકાળે વખતે માતા સ્વદેશાભિમાની કિંવા પ્રભાવિક ધર્મવીરોનાં–ભક્તોના કે તત્વજ્ઞાનીઓના વૃત્તાંતો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી મનન કરે તો તે વૃત્તાન્તોને અનુરૂપ સંતતી પેદા થાય છે. તેમજ જે હુન્નર–કળામાં સગર્ભા શોખ રાખે અથવા પોતાના ફરજંદને જે કળામાં નિપુણ બનાવવું હોય તે તે કળા ઉપર શોખ રાખે તો અવશ્ય તેજ કળામાં નિપુણ નિવડનાર ફરજંદ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી ઉલટું જે સગર્ભા સ્ત્રી ટંટા–ફીસાદ

ચાડી—નિંદા વિગેરેમાં લગની રાખે અને દુરાચારમાં મગ્ન રહેનો બેશક તેણીનાં સંતાનો પણ તેવાંજ પાકે ! આંબામાથી આમ્રફળ અને લીંબડામાથી લીંબોળીઓ જ પાકે એ અબાધિત નિયમમાં પરિવર્તન થઈ શકતું નથી

સૂરિ—તમે કહ્યો તેજ મારો આશય છે એ આશય સિદ્ધ કરવાને માટે સ્ત્રી કેળવણીની અનિવાર્ય આવશ્યક્તા છે, એટલું તો તમે વિના સંકોચે સ્વીકારી શકશો માતાઓ સચ્ચરિત્ર ઉદાર અને કર્તવ્ય તત્પર બને એટલા માટે તેમને શીક્ષણ પણ એવુંજ મળવું જોઇએ કે જેથી તેમની યુગોની પરતંત્રતાની બેડીઓ દૂર થાય ને પોતાનું, પોતાના કુટુંબનું, ધર્મનું અને દેશનું ગૌરવ શેમાં રહેલું છે તે બરાબર સમજી શકે। જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓ ન સુધરે ત્યાં સુધી સમાજ—ઉન્નતી કે દેશની ઉન્નતીનું એક ઉપયોગી અંગ હમેશાં પક્ષાઘાતવાળુંજ રહેવાનું હું ધારૂં છું કે સ્ત્રી કેળવણીની આવશ્યક્તા—ઉપર, જૂદા જૂદા પ્રસંગો એ જે કહ્યું છે તે તમારા લક્ષ બ્હાર નહીં ગયું હોય

શિષ્ય—ગર્ભની ક્રમે ક્રમે કેવી રીતે ઉન્નતિ થાય છે, તે હજી આપે નથી કહ્યું માટે તે વિષય ચર્ચાય તો ઠીક એવી મ્હારી ઇચ્છા છે

સૂરિ—પિતાનું વીર્ય તથા માતાનું લોહી એકત્ર થયા પછી એક પ્રકારનું કલલ અર્થાત્ સ્વરૂપ બંધાય છે, પછી સાત દિવસે તે કલલમાથી અર્બુદ કહેતા પરપોટા જેવો આકાર બંધાય છે, તે પછી સાત દિવસે અર્બુદની પેશી એટલે કે દાંથ

ળી જેવો આકાર તે ધારણ કરે છે અને તે પછી સાત દીવસે અંદરથી નક્કર ભાગ રચાવા લાગે છે.

શિષ્ય—માસિક ક્રમોન્નતિ કેવી રીતે થતી હશે ?

સૂરિ—ગર્ભ પહેલે મહિને દોઢસો ચણોઠી જેટલો તોલમાં હોય છે. બીજે મહીને તે કરતાં સહેજ વધે છે અને ત્રીજે મહિને તે ગર્ભ માતાના દીલમાં દોહળો ઉત્પન્ન કરવાને શક્તિમાન થાય છે.

શિષ્ય—ગર્ભના શુભાશુભ પ્રમાણે માતાને સુરૂચી તથા કુરૂચી ઉત્પન્ન થાય છે એટલુંજ નહીં પણ જે જાતિનો દોહળો થાય તેજ જાતિનો પુત્ર કે પુત્રી થાય એમ પણ આપે એકવાર અગાઉ જણાવ્યું હતું તે મને બરાબર યાદ છે.

સૂરિ—દોહળા પ્રમાણે સ્વપ્નનું પણ એવુંજ સારૂં-નરસું ફળ મળે છે. જો માતાનો દોહળો પૂર્ણ ન થાય તો ગર્ભને નુકશાન પહોંચે છે, એ વાત મેં અગાઉ જણાવી હતી; પરંતુ તેમ થવામાં મુખ્ય કારણ શું છે, તે આ પ્રસંગે મારે જણાવી દેવું જોઇએ. દોહળો પૂર્ણ ન થવાથી ગર્ભિણીના શરીરની અંદર રહેલો વાયુ પ્રકોપ પામે છે અને તે કોપ પામેલો વાયુ ગર્ભનો કવચિત્ નાશ કરે છે કિંવા તેને કદરૂપ બનાવી દે છે.

શિષ્ય—ત્રણ માસ વીતતાં ગર્ભનું સ્વરૂપ કેવી રીતે સ્પષ્ટ થતું જાય છે ?

સૂરિ—ચોથે મહિને ગર્ભ માતાના શરીરને ખૂબ પુષ્ટ બનાવે છે અને પાંચમે મહિને તે ગર્ભમાંથી હાથના બે, પગના

એ, અને માથાનો એક એમ પાચ અકુરા સ્પષ્ટપણે બહાર આવે છે છઠ્ઠે મહિને તે ગર્ભ પોતાના પિત્તને તથા લોહીને વધારે છે અને સાતમે મહિને, મે જે પેશીઓ સબધે આગળ વિવેચન કર્યુ તેના તોલથી પાચસો ગણી વધી જાય છે વળી તે ગર્ભ નાભીથી નીકળતી સાતસો નાડીઓ અને નવ ધમનીઓ પણ ઉત્પન્ન કરે છે

શિષ્ય–વચમા એક પ્રશ્ન પૂછવાની રજા માગુ છુ સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુસકની શરીર રચનામા અગત્યનો ભેદ શો હશે ?

સૂરિ–સ્ત્રીના શરીરમા છસો એશી નાડીઓ હોય છે અને નપુસકના શરીરમા છસો સીત્તેર હોય છે એટલે કે પુરૂષ કરતા સ્ત્રીના શરીરમા વીસ અને નપુસકના શરીરમા ત્રીસ નાડીઓ ઓછી હોય છે વળી પુરૂષાકાર શરીરમા નવ દ્વાર હોય છે અને સ્ત્રી શરીરમા અગીયાર સ્રોત–દ્વાર હોય છે દાત બત્રીસ હોવાનુ સામાન્યત ગણાય છે, પરતુ કોઈ ભાગ્યશાળીને જ એટલા દાત હોય છે

શિષ્ય–હવે આપણે ગર્ભ–બધારણના મૂળ વિષય ઉપર આવીએ

સૂરિ—ગર્ભમા રહેલો જીવ પોતે, અદર રહેલા સુતારની પેઠે શરીરની બાર પાસળીના કરડક તથા છ પાસળીઓ બનાવે છે પીઠના અસ્થિના અઢાર સાધાઓ તથા પાચ વામ જેટલુ લાબુ જાડુ આતરડુ પણ તે જ રચે છે ગર્ભ આઠમે મહિને ઘણોખરો પરિપૂર્ણ થઇ જાય છે તે પહેલા નવાણુ લાખ રોમકુપ તથા દાઢીના, મૂછના અને માથાના સર્વ મળી સાડા ત્રણ કરોડ રોમ ઉત્પન્ન કરે છે.

આઠમે મહિને તે ઓજ તથા આહાર ગ્રહણ કરવા લાગે છે. એવી રીતે ગર્ભાવાસમાં રહેલો જીવ ૨૭૭ા (બસો સાડી સીત્તેર) દીવસ વ્યતીત કરે છે.

શિષ્ય—ગર્ભાવસ્થામા તેની અવસ્થિતિ કેવા પ્રકારે હોય

સૂરિ—ગર્ભમા રહેલો જીવ માતાની પીઠ તરફ નીચે મુખ કરી, બે હાથ માથે જોડી ઘણા દુઃખમાં દિવસો નિર્ગમન કરતો હોય છે. ગર્ભાવાસના દુઃખો—દર્દોનો અહેવાલ ઘણા ખરા આચાર્યોએ વિસ્તારથી વર્ણવ્યો છે. તે વાચતાં એવું ગર્ભાવાસનુ કષ્ટ પુનઃ આત્માને ન સહન કરવું પડે એવી પ્રાર્થના કરવી જોઇએ. જન્મ અને મરણના દુઃખો ખરેખર ઘણાં ત્રાસ દાયક હોય છે. તેના વાચન અને શ્રવણથી વૈરાગ્ય ભાવ સહેજે ઉત્પન્ન થાય છે; પણ તે વાત જવા દઇએ. ગર્ભાવાસમાં રહેલો જીવ માતાના જઠરાગ્નિથી જ પરિપકવ થાય છે. માતાના આરામ અને શ્રમની અસર તે ગર્ભ સંપૂર્ણ પણે અનુભવે છે. માતા જાગતી હોય તે વખતે ગર્ભ પણ જાગતો હોય છે અને માતા સૂતી હોય તે વખતે ગર્ભ પણ આરામ કરતો હોય છે. માતાના સુખે સુખી અને માતાના દુઃખે દુઃખી થવાનું તે ગર્ભના ભાગ્યમાં નિર્માણ થઇ ચૂકયું હોય છે.

શિષ્ય—બાળકના જન્મ વખતે રહેલાં ગ્રહ—નક્ષત્રો ઉપરથી કંઇ સૂચના મળતી હશે ?

સૂરિ- ભાગ્યશાળી મનુષ્યના જન્મને સમયે ગંડાન્ત, મૂળ નક્ષત્ર, અશ્લેષા નક્ષત્ર, અવળે સ્થાને પડેલાં ગ્રહ તથા ખરાબ

દિવસ એટલા વાના ન હોય તેમજ તેવા સદ્ભાગી બાળકના પ્રસવ વખતે માતાને બહુ કષ્ટ પણ અનુભવવુ ન પડે

શિષ્ય–પણ ધારો કે તે જ નક્ષત્રો હોય, તો પછી તેનુ પરિણામ કેવુ સભવે ?

સૂરિ–પહેલા આટલી વાત લક્ષમા રાખો કે ચદ્રને એક નક્ષત્ર ભોગવતા આશરે સાઠ ઘડી લાગે છે નક્ષત્રના ભોગ કાળના ચોથા ભાગને પાયો કહે છે આ રીતે જોતા આસરે ૫દર ઘડીનો એક પાયો લેખાય હવે, મૂળ નક્ષત્રનો પહેલો, બીજો તથા ત્રીજો પાયો અનુક્રમે પિતાનો, માતાનો તથા ધનનો નાશ કરે છે ચોથો પાયો શુભ ગણાય છે આશ્લેષા નક્ષત્રનો પહેલો પાયો શુભ ગણાય છે, જ્યારે બીજો, ત્રીજો તથા ચોથો પાયો અનુક્રમે પિતાનો, માતાનો તથા ધનનો નાશ કરે છે મૂલ નક્ષત્રના ત્રીસ મુહૂર્તમા પહેલો, બીજો, છઠો, આઠમો નવમો ત્રેવીસમો, તથા અઠાવીસમો મુહૂર્ત જન્મને સમયે હોય તો તે દુ ખદાયી જાણવો (બે ઘડીનો એક મુહૂર્ત ગણાય)

શિષ્ય–કેટલાક જ્યોતિષીઓ, વ્યભિચારથી ઉત્પન્ન થયેલી સતતીનુ અનુમાન બાધે છે તે કઈ રીતે બાધતા હશે ?

સૂરિ–જો જન્મ સમયે રવિ, મગળ, શનિ એમાથી એક વાર, અપૂર્ણ નક્ષત્ર અને ભદ્રા તિથિ–બીજ, સાતમ કે બારસ એ ત્રણેનો યોગ થાય તો ઉત્પન્ન થયેલી સતતી ઘણુ ખરૂ વ્યભિચારથી થયેલી મનાય છે તે ઉપરાત જો લગ્ને રવિ તથા ચદ્રમા હોય, લગ્નનો સ્વામી તથા ગુરુ લગ્ને જુવે નહીં અને ચતુર્થ

સ્થાને પાપ ગ્રહની સાથે ચંદ્રમા તથા રવી હોય તો સંતતી પર પુરૂષથી પેદા થયેલી હોવી જોઇએ એમ જ્યોતિર્વિદો માનેછે.

શિષ્ય—બાળકને દાંત ક્યારે આવે અને તેનું ફળાફળ કેવી રીતે જણાય ?

સૂરિ—જન્મ દિવસથી માંડી બે વર્ષ પુરાં થાય તેટલી મુદતમાં બાળકને પુરાં દાંત આવે છે. સાતમા વર્ષથી માંડી દસ વર્ષની અંદર સર્વે દાંત એકવાર પડી જઈ પુનઃ ઉગવા લાગે છે સાત મહીનાની અંદર જો બાળકને દાંત આવવા લાગે કિંવા જન્મથી જ જો બાળક દાંત સહિત હોય તો તે નિશ્ચયથી કૂળનો નાશ કરનાર મનાય છે. તે અપલક્ષણની શાંતિ માટે ધર્મકૃત્ય કરવાં.

બત્રીસ દાંત જેને સંપૂર્ણ હોય તો તે રાજા થાય, એકત્રીસ હોય તે ભોગી થાય, ત્રીસ હોય તે થોડા પૈસાવાળો થાય, ઓગણત્રીસ હોય તે દરિદ્રી થાય અને અઠ્ઠાવીસ હોય તે સુખી થાય એવો નિયમ છે. અઠ્ઠાવીસ કરતાં ઓછા દાંતવાળો મનુષ્ય ઉત્તમ પાત્ર લેખાતો નથી. વળી કુંદન-ડોલરનાં ફુલ જેવા જેનાં દાંત સરખા, ઝીણા, સુંવાળા, સ્વચ્છ, લાલ પેઢાવાળા, તીક્ષ્ણ દાઢવાળા અને નક્કર હોય તે મનુષ્ય આ લોકમાં ધન—ધાન્યની સમૃદ્ધી પ્રાપ્ત કરી સુખ ભોગવે. ગધેડાના જેવા તથા વાઘના જેવા દાત હોય તો તે પણ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. પરંતુ બે હારથી ઉગેલાં, છૂટા છૂટા, કાળા, વિકરાળ, અને ખડબચડા અથવા ન્હાના મ્હોટા દાંત હોય તે સારાં ગણાતા નથી. તે પાપકારી અને દુઃખદાયી ગણાય છે.

શિષ્ય—હું ધારૂ છુ કે એ સબધે બહુ કહેવાઈ ચૂકયુ છે હવે કઇ ખાસ સચના કરવા જેવુ હોય તો જણાવશો

સૂરિ—કલ્યાણના ઇચ્છનાર પુરૂષે સ્ત્રી સભોગ કર્યા પછી મળ-મૂત્રની શકા હોય તો તે ટાળવી અને શકા ન હોય તો મળ-મૂત્રનો ત્યાગ કરવાનુ સ્થાનક કયા છે તે જોઇ રાખવુ સર્વ આહારનો પરિત્યાગ કરવો પાસે જળ રાખવુ બારણા બધ કરવા પવિત્ર થઇ ઇષ્ટ દેવને નમસ્કાર કરી અપમૃત્યુની બીક ટાળવી, પછી પોતે પવિત્ર થઇ રક્ષામત્રથી પવિત્ર કરેલી પહોળી શય્યા ઉપર સારી રીતે ઓઢી ડાબે પડખે સૂઇ રહેવુ

શિષ્ય—સ્ત્રી સભોગ પછી ઘટાનો નાદ ન થતો હોય તો પણ સાભળવામા આવે તો ?

સૂરિ—એ એક બહુજ ખરાબ અપશુકન ગણાય છે ઘટા ન વાગતા હોય છતા તેના નાદનો આભાસ કર્ણગોચર થાય તો તેવો આભાસ પામનાર મનુષ્ય પાચ માસમા મૃત્યુ પામે એવુ શુકન શાસ્ત્રનુ વચન છે

શિષ્ય—ભલા, નિદ્રા રાત્રે જ ખાસ કરીને આવતી હશે તેનુ શુ કારણ ?

સૂરિ—નિદ્રા એ વસ્તુત તમોગુણી છે તમ ગુણને અધકારની ઉપમા આપવામા આવી છે જીવના અનાદિ કાળના તમોગુણ રૂપી આવરણો જ્યા સુધી દૂર ન થાય, ત્યાં સુધી તેને નિદ્રા વિના ચાલતુ નથી હવે રાત્રેજ નિદ્રા કેમ આવે છે તેનો ખુલાસો તમે સમજી શકશો નિદ્રા પોતે તમોગુણવાળી હોવાથી અધકારની બહુલતાવાળા રાત્રિના સમયે જ પ્રગટ થાય છે

શિષ્ય—નિદ્રા વખતે નાડીયો તથા ઇંદ્રિયો શું કામ કરતી હશે ?

સૂરિ—તે વખતે સંજ્ઞાવાહક સ્રોત-નાડીઓ કફથી ભરાઇ જાય છે અને ઇંદ્રિયો દિવસના શ્રમને લીધે એટલી બધી થાકી ગયેલી હોય છે કે તે પોતાનું કામ બંધ કરે છે; છતાં મન તો તે વખતે પણ પોતાનું કામ કર્યા જ કરતું હોય છે. આપણને જે સ્વપ્ન આવે છે તે કેટલીકવાર આ તરંગી મનના જ પ્રતાપે હોય છે. મન જે થોડા ગંઠતું હોય છે તેનો આભાસ આપણે સ્વપ્નાવસ્થામાં જોઈ શકીએ છીએ.

શિષ્ય—નિદ્રા કેવા પ્રકારની હોય તો તે શ્રેષ્ઠ ગણવી ?

સૂરિ—જે નિદ્રામાં કોઇ પણ જાતનો વ્યાઘાત ન થાય, જે નિદ્રા ફેફસા જેવા ઉપયોગી અવયવોને આરામથી કામ કરવા દઇ શરીરના થાકને દૂર કરે તે નિદ્રા ઉત્તમ જાણવી. અમૃતના સીંચનથી જેમ લતા-વૃક્ષ હંમેશા લીલાં અને હરાભરાં રહે છે, તેવીજ રીતે ઉત્તમ પ્રકારની નિદ્રાથી મનુષ્યનાં તન-મન પણ પ્રફુલ્લિત અને આરોગ્ય રહે છે. સારી નિદ્રા લેનારા મનુષ્યો લાંબુ આયુષ્ય અને આરોગ્ય ભોગવે છે. તેથી ઉલટું અતિ વ્યાકુળતા-વાળી તથા સમય વગરની નિદ્રા કાળ રાત્રિની ગરજ સારે છે. નિદ્રા નહીં આવવાથી મનુષ્ય બેચેની અને ગમગીનીમાં રાત્રી પસાર કરે છે અને તેથી તેના આયુષ્યનો તથા આરોગ્યનો પણ ક્ષય થાય છે. કેટલાક લોકો રાત્રે ઉજાગરાઓ કરી તન-મનની પાયમાલીને આમંત્રણ કરે છે તે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. રાત્રીનો

સમય નિદ્રા અને ધર્મધ્યાન માટે જ નિર્માણ થયેલો છે તેનો જેઓ પુરતો લાભ નહીં લેતા વ્યસનમા કે વ્યભિચારમા વ્યતીત કરે છે તેઓ આ ભવમા રોગ—શોકને વ્હોરી લે છે, એટલુ જ નહીં પણ પરભવમા યે તે પાપોનુ અતિ ઉગ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત તેમને કરવુ પડે છે રાત્રીનો સમય જો શાતિમા અને ધર્માનંદમા પસાર થાય તો બીજા દિવસનો પ્રકાશ મનને આહ્લાદ આપનારો થઈ પડે છે વૈદકશાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે રાત્રીનો ઉજાગરો તે રૂક્ષ-લુખ્ખો અને દિવસની નિદ્રા તે સ્નિગ્ધ –ચીકણી, ગણાય છે દિવસે બેસી રહેવુ અને રાત્રીએ ઉદ્યમ કરવો તે રૂક્ષ-સ્નિગ્ધ ગણાય છે

શિષ્ય—શુ ત્યારે દિવસે કદિ પણ નજ સૂઇ રહેવુ એમ આપ કહેવા માગો છો ?

સૂરિ—ક્રોધ, ભય, શોક, મદ્યપાન, સ્ત્રી સંભોગ, ભાર વહન તેમજ વાહનમા બેસી રહેવાથી અને અતિ થાક લાગવાથી દિવસે સૂઇ રહેવામા હરકત નથી અતિસાર, શ્વાસ, તથા હેડકી આદિ રોગોથી પીડાતા, ઘરડા, બાળક, દુર્બલ, માદગી ભોગવવાથી ક્ષીણ થયેલાઓને તેમજ ક્ષુધા, તૃષા, શૂળ વિગેરે રોગોથી પીડાયેલા અને અજીર્ણાદિ રોગોથી ઉપદ્રવ પામેલા મનુષ્યોને દિવસના કોઇ પણ ભાગમા સૂઇ રહેવાને હરકત નથી કારણ કે નિદ્રા લેવાથી ઉપર જે રોગીઓ કહ્યા તેમના શરીરમાના વિષમ બનેલા ધાતુ સમ બને છે અને તેથી શરીરને પુષ્ટિ મળે છે નિદ્રાથી રસ, ધાતુ સ્નિગ્ધ બને છે અને

શુદ્ધ કફ પણ થાય છે તેથી [illegible] છે. તે [illegible] યોગ્ય છે.
મેદવાળા મનુષ્યોને માટે દિવસે [illegible] હિતકર નથી.

શિષ્ય—ભૂખ્યા પેટે શા માટે [illegible]?

ઋષિ—મનુષ્ય જો કાંઈ પણ ખાધા વગર દિવસે સૂવે તો [illegible] દ્વારા [illegible] ઉત્પન્ન [illegible] તેની ખરાબ અસર ઉપર ઘણું ખરાબ [illegible] થાય છે. કેટલાક લોકો એટલે સુધી કહે છે કે ભૂખ્યા પેટે [illegible] ઊંઘવામાં આવે તો પેટમાં કદાપિ ખાવાનું હોય તો તે પણ બળી જાય છે. શાસ્ત્રોએ [illegible] દિવસ [illegible] [illegible] વખત [illegible] યોગ્ય છે.

શિષ્ય—ગ્રીષ્મ ઋતુમાં ઘણા મનુષ્યો દિવસે [illegible] નિદ્રા લે છે તેનું કેમ?

ઋષિ—ગ્રીષ્મ ઋતુમાં દિવાનિદ્રા નુકશાન નથી કરતી. કારણ કે તે વખતે શરીરમાં વાયુનો સંચય થયેલો હોય છે, [illegible] રૂક્ષ બનેલી હોય છે અને રાત્રી ટુંકી થઈ હોય છે; તેથી ગ્રીષ્મમાં દિવસે સૂઈ રહેવું નિષિદ્ધ નથી. ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પડેલી ટેવ બીજી ઋતુ બેસતાં તુરતજ દૂર કરી દેવી જોઈએ. નહીંતર એ ટેવ વખત જતાં મનુષ્યોને હેરાન કરે છે. દિવસની નિદ્રા ગ્રીષ્મ સિવાયની બીજી ઋતુમાં કફ પિત્તનો વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે.

શિષ્ય—આપે રાત્રી સંબંધી, સંતાનોત્પત્તિ સંબંધી તથા ટુંકામાં ઐહિક અને પારલૌકિક કલ્યાણ સંબંધી જે ઉપદેશ મને આપ્યો છે, તે મારા હૃદયમાં બરોબર કોતરાઈ રહ્યો

કે હું બનતા સુધી તે ઉપદેશનું મારા જીવનમાં અક્ષરશઃ પાલન કરીશ

સૂરિ—તથાસ્તુ ! શુદ્ધ મનવાળા મનુષ્યો જો આ શાસ્ત્રીય આચાર-વિચારને દ્રઢપણે વળગી રહે તો ધર્મ, અર્થ અને કામની-ત્રણે પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ થાય, એટલું જ નહીં પણ તે ત્રણે પુરૂષાર્થ મિત્ર જેવા બની રહે એ નિસંશય છે ધર્મ એ સઘળા પુરૂષાર્થોમાં મુખ્ય ભાગ ભજવે છે, તેના વિના બાકીના ત્રણ પુરૂષાર્થો વસ્તુતઃ પુરૂષાર્થના અભિધાનને જ યોગ્ય નથી રહેતા જીવનને ધર્મમય બનાવવાનો યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરજો, હું તમારી સાથે જે દીલ ખોલીને વાત કરૂં છું તેનો દુરૂપયોગ કે ખોટો અર્થ ઉઠાવશો નહીં, આપણી વાતોમાં કેટલીક વાતો એવી પણ હોય છે કે જે અજ્ઞાન અને અનધિકારી મનુષ્યોને માટે શસ્ત્ર જેવી થઇ પડે, તેનો ઉપયોગ બહુજ વિવેકથી અને બુદ્ધિમત્તાથી કરવાનો છે એ લક્ષમાં રાખજો.

શિષ્ય—કઇ કઇ ઋતુમાં મનુષ્યે ખાસ કરીને કેવી રીતે વર્તવું જોઇએ એ વિષે વિવેચન કરવાનું અગાઉ આપે કબૂલ્યું હતું

સૂરિ—મને તે સ્મરણમાં જ છે શરીર અને મનના સુખ-શ્રેય અર્થે કાળના બળોને સમજી લેવા એ અત્યાવશ્યક છે સર્વ ઠેકાણે કાળનું માહાત્મ્ય પોતાનું જબરૂં બળ ધરાવે છે એટલા માટે ઋતુને ઉચિત થાય તેવી રીતે આહાર વિહાર કરવાથી રોગાદિ ક્લેશો હેરાન કરતા નથી

શિષ્ય—આપણે વસન્ત ઋતુથી જ પ્રારંભ કરીએ.

સૂરિ—વસન્તને ઋતુરાજ કહેવામાં આવે છે આ ઋતુમાં

દક્ષિણ દિશાનો પવન, આંબાની મંજરીઓ, મોગરાની પુષ્પમાળાઓ અને ભ્રમર તથા કોકીલાના રસમય ગુંજનો રસિક હૃદયમાં આમોદની ઉર્મીઓ ઉછળવા શક્તિમાન થાય છે. આ ઋતુની વિશેષતા ટુંકામાં કહું તો તે એટલી જ છે કે કફનો પ્રકોપ અતિશય માત્રામાં દેખાવ દે છે, જઠરાગ્નિ મંદ પડે છે. કફના પ્રકોપની શાંતિને માટે વ્યાયામ કરવામાં તથા ઔષધાદિના સેવનમાં આળસ્ય કરવામાં આવે તો શરીરને તેનું પરિણામ સહન કરવું પડે છે. દિવસે નિદ્રા કરવી આ ઋતુમાં ઈષ્ટ નથી. કેટલાક વૈદ્યો કફની શાંતિને અર્થે વમન આદિના પ્રયોગો સૂચવે છે તે અનુકૂળતા પ્રમાણે અમલમાં મુકવા.

શિષ્ય–ખાન–પાન સંબંધી સાવચેતી પણ રાખવી જોઇએ ને ?

સૂરિ–કફને ઉત્તેજન ન મળે એવાં જ ખાન–પાનો લેવાં એમ હું કહી મૂકયો છું. ઘણું સ્નિગ્ધ નહીં, તથા જેની અંદર કડવો તથા તીખો રસ પ્રધાન હોય એવાં દ્રવ્યો, શાલી–ચોખા વિગેરે ઉન્હાં ભોજનો વાપરવા હિતકર છે. ઘણું ટાઢું, પચતાં વાર લાગે એવું, ઘી જેવા સ્નિગ્ધ રસોથી પરિપૂર્ણ—ચીકણું, કાચું તથા પાતળું અન્ન આ ઋતુમાં ન વાપરવું. સરબત વિગેરે પણ એવાં હોવાં જોઇએ કે જેથી કફના પ્રકોપને ઉત્તેજન ન મળે. તેનો ઉપયોગ પણ માફકસર કરવો. કેટલાક શ્રીમંતો શરીરે મલયાગરનો, કેસરનો તથા ચંદનનો લેપ કરે છે. તેમ કરવાથી તેમના દેહને શાંતિ તથા આરામ મળે છે. જેમને સગવડ તથા અવકાશ હોય તેમને એવાં વિલેપ આ ઋતુમાં ઉપયોગી થઇ પડે છે.

શિષ્ય—ગ્રીષ્મ ઋતુમા કેવી રીતે વર્તવુ ?

સૂરિ—આ ઋતુમા સૂર્ય, ભૂમિના સર્વ રસોને ખેચી લેવા પ્રયત્નશીલ રહ્યા કરે છે શરીરમાથી બળ ઓછુ થતુ હોય એવો ભાસ થયા કરે છે ગ્રિષ્મમા મધુર, શીતળ, સ્નિગ્ધ, પાતળુ તથા જલદી પચી જાય એવુ ભોજન ઉપાદેય ગણાય છે ભેસનુ દૂધ, ઉત્તમ ચોખા તથા ઘી જેવા દ્રવ્યો ખાવાથી શરીરનુ બળ સચવાઇ રહે છે દહીં અથવા છાસ ઉપર જે પાણી દેખાય છે તેમા કેટલાકો સાકર મેળવી તેવુ પાન કરે છે શીખડ જેવા ભોજનોથી તથા ઠડા શરબતોથી ગ્રીષ્મની ગરમી કેટલેક અશે ઓછી કરી શકાય છે વિલાસી સ્ત્રી-પુરૂષો ગ્રીષ્મની ચાદનીમા ફરવાનુ, ઉદ્યાનોમા વિહારવાનુ અને સુગધીવાળા ખાન-પાન લેવાનુ ખાસ કરીને પસદ કરે છે ધરતી જ્યારે સૂર્યના તાપથી તપી રહી હોય તે વખતે લતા-મડળમા પડ્યા રહેવાનુ અથવા ફુવારા પાસે જઇ પોતાની પ્રિય સ્ત્રીના અગરૂપ વેલડીના સ્પર્શથી શાતિ પ્રાપ્ત કરવાનુ કયો ગૃહસ્થ ન ઇચ્છે ? જળથી ભીંજવેલા વીંઝણાનો પવન કિવા ઉદ્યાનની ઠડી લહરી આ ઋતુમા મનને અતિશય આમોદ ઉપજાવનારી થઇ પડે છે પવનથી આનદ ઉપજાવતી તથા ચદ્રમાના કિરણથી શોભતી અગાશીમા શરીરે સુગધી પદાર્થો ચોળી ગૃહસ્થો અને ગૃહિણીઓ રાત્રી નિર્ગમન કરે છે બુદ્ધિશાળી મનુષ્યોએ આ ઋતુમા અતિ ખાટો, કડવો, અને ખારો એ ત્રણ રસ તથા ગરમાગરમ ભોજન ન કરવા વ્યાયામ તથા ઉદ્યમમા બહુ

આળસ્ય ન સેવવું. ગ્રીષ્મમાં દ્રાક્ષના મનોહર સરબતો, સફેદ તથા મુલાયમ વસ્ત્રો, સુગંધી વિલેપનો અને જળાશયો વિગેરે વસ્તુઓ મુનિઓના મનને પણ વિહ્વળ કરી દે છે.

શિષ્ય—વર્ષા ઋતુમાં રોગનો પ્રકોપ અકસ્માત્ વધી પડે છે તે શાથી ?

સૂરિ—કારણ કે એ ઋતુમાં વાદળાના પવનથી, ભૂમિની અંદરથી નિકળતી બાફથી અને જળબિંદુના યોગથી મનુષ્યના વાતાદિ દોષો પ્રકોપ પામે છે. એક તો ગ્રિષ્મના અસહ્ય તાપથી મનુષ્યનો દેહ દુર્બળ થઈ ગયેલો હોય અને તેમાં આવો પ્રકોપ થાય એટલે ઘેર ઘેર માંદગીના બીછાના પડે એમાં કંઇ નવાઈ નથી; પરંતુ જો બરાબર આજ વખતે વાત, પીત્ત, કફ તથા રસ-રક્ત પ્રમુખ ધાતુઓને સામ્ય સ્થિતિમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો પ્રકૃતીમાં ગંભીર ફેરફાર ન થાય. ઋતુચર્યાના નિયમો લોકો લક્ષમાં રાખે તો મને ખાત્રી છે કે કેટલાક વહેમો અને ઉપદ્રવો તત્કાળમાં જ દૂર થઇ શકે.

શિષ્ય—ત્યારે વર્ષાઋતુમાં ખાસ કરીને કઈ જાતની સાવચેતી રાખવી જોઇએ ?

સૂરિ—આ ઋતુમાં કુવાનું તથા પુનર્વસુ નક્ષત્ર બેઠા પછી જ વરસાદનું પાણી પીવું. તળાવનું તથા નદીનુ પાણી પીવું આ ઋતુમાં હિતકારક નથી. ગ્રિષ્મમાં જળક્રિડા કરવાની જે ટેવ પડી ગઇ હોય તે વર્ષાના પ્રારંભથીજ દૂર કરી દેવી. અતિ ઉગ્ર તડકામાં હરવા ફરવાનું, વાદળીયા તડકામાં મુસાફરી કરવાનું માંડી વાળવું જોઇએ, અથવા તો એ તાપથી બચતા

રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ જ્યારે સર્વત્ર શરદી પ્રસરી રહેલી હોય ત્યારે ગૃહસ્થોએ અંગે કેસરનું વિલેપન કરી, પવન અથવા જળનો ઉપદ્રવ ન હોય તેવે સ્થળે ધગધગતા અંગારાવાળી સગડી પાસે બેસી, આસાએશ મેળવવી આથી શિતનો હુમલો દૂર કરી શકાય છે વર્ષાઋતુના સંબંધમાં કામ વિલાસી પુરૂષોનું એવું કથન છે કે જે પુરૂષ આ ઋતુમાં કેશાવલીને સુગંધી તેલ લગાડી સાફ કરી રાખે, રાતા તથા ચંદન-લોબાનના ધૂપથી સુગંધિત બનેલા વસ્ત્રોનું પરિધાન કરે તેમજ પરિમિત ભોજન કરે તેને સ્ત્રીઓ પોતાના અંતરના ઉમળકાથી ચાહ્યા વિના રહી શકતી નથી

૯ શિષ્ય—શરદ્ઋતુને વૈદ્યોની માતાની ઉપમા આપવામાં આવી છે તે યથાર્થ જ છે કારણ કે એ ઋતુમાં વૈદ્યલોકોને બહુ મ્હોટી કમાણી થાય છે

સૂરિ—શરદ્ઋતુમાં આકરા સૂર્યના કિરણોના તાપથી તપેલા મનુષ્યોનું પિત્ત પ્રાય કુપિત થાય છે અને તેથી સર્વત્ર પિત્તજન્ય વિકારો ફાટી નીકળે છે આવા વખતની અંદર ડાહ્યા મનુષ્યોએ ક્ષુધા લાગે તોજ મધુર, હલકું, શિતળ, થેડું કડવું તથા તીખું પથ્ય ભોજન લેવું જેઓ મનને કાબુમાં રાખી શકે તેવા હોય છે તેઓ આ કાળમાં પૂર્વ દિશાનો પવન, દહીં, અતિ વ્યાયામ, તડકો, ખારી વસ્તુ તથા તેલાદિ સ્નિગ્ધ પદાર્થનો યત્ન પૂર્વક પરિત્યાગ કરે છે આમળા, દુધ તથા શેલડીની સાકર કે ગોળ જેવી વસ્તુઓ પરિમિત પ્રમાણમાં પુષ્ટિ આપનારી થઈ પડે છે કેટલાક ચિકિત્સકો આ ઋતુમાં ફસ

ખોલાવવાની, જુલાબ લેવાની, સફેદ ફુલોની માળા પહેરવાની, સફેદ ચંદનનું વિલેપન કરવાની, સરોવરનું નિર્મળ જળ પીવાની તથા રાત્રીએ થોડીવાર ચાંદનીમાં હરવા–ફરવાની સલાહ આપે છે. એ સલાહ પ્રમાણે વિવેકપુરઃસર વર્ત્તવામાં આવે તો શરદ્ ઋતુમાં પિત્તનો અસહ્ય પ્રકોપ વધી પડવાની જે ફરીયાદ કરવામાં આવે છે તે અદૃશ્ય થઇ જાય એ નિઃસંદેહ છે.

શિષ્ય—હવે હું ધારૂં છું કે હેમન્ત અને શિશિર ઋતુ સંબંધી જ ચર્ચા કહેવાની બાકી રહી છે.

સૂરિ—હેમન્ત અને શિશિરની ઋતુ ચર્ચામાં બહુ મહત્વનો ભેદ નથી. હેમંતમાં ટાઢ ઘણી પડતી હોવાથી તથા રાત્રી લાંબી થતી હોવાથી જઠરાગ્રી પ્રદિપ્ત થાય છે. માટે આ વખતે પ્રાતઃકાળના ભોજનમાં બહુ વધારે પડતો વિલંબ ન કરવો જોઇએ. હવે કેવા પદાર્થો ભોજનમાં વાપરવા એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આ ઋતુમાં ખાટું, મીઠું, ઉન્હું, ચીકણું તથા ખારૂં અન્નપાન સેવવું એ સલાહભર્યું છે. સાવચેતી માત્ર એટલીજ રાખવાની કે કોઇ પણ પદાર્થ એવો તો ન જ હોવો જોઇએ કે જે હોજરીને પચાવવો ભારે થઇ પડે ! વળી આ ઋતુમાં અતિ સુગંધી તેલથી શરીરને મર્દન કરવાની તથા કેશરનું ઉવટણું લગાડવાની અને નવા વસ્ત્રો પહેરવાની પણ ભલામણ કરવામાં આવી છે. ઘર પણ એવું સ્વચ્છ અને ઉપદ્રવ રહિત હોવું જોઇએ કે જેથી પવનના ઝપાટાથી અને શીતથી રક્ષણ મેળવી શકાય. કર્પુર તથા કૃષ્ણાગર ચંદનના ધુપની સુગંધી ફેલાયેલી હોય તો તે વધારે સારૂં ગણાય ! ધગધગતા અંગારાની સગડી

પાસે હોય તો શીતાદિ પ્રકોપો દેહને પજવી શકતા નથી કેટલાક શૃંગારપ્રિય વૈદ્યો અને કવીઓ કહે છે કે આ ઋતુમા શરીરે સુગંધી અંગરાગ લગાડેલી, પુષ્ટ અને ઉંચાં સ્તનથી ચિત્તને ખેંચનારી તરૂણી, તેમજ કોમળ તથા ઉષ્ણ સ્પર્શવાળી શય્યા એ બન્ને વસ્તુઓ ટાઢને દૂર કરવા શક્તિમાન થાય છે શિશિર ઋતુમા ઉત્તર દિશાના પવનથી લુખી ટાઢ પડે છે એટલા માટે એ વખતે પણ હેમન્ત ઋતુનાજ વિધાનો ઉપયોગી થઇ શકે છે આપણી ઋતુચર્યા સબંધી વાતચીત અહીં પુરી થાય છે પણ તેજ સાથે મારે જણાવી દેવુ જોઇએ કે આ નિયમો મેં જે કહ્યા છે તે કેવળ શરીરને કિંવા ઇન્દ્રિયોને ઉન્મત્ત બનાવી દેવાના હેતુથી નથી કહ્યા, પરંતુ રોગોનો સમુદાય કે જે હમેશા આપણા ઉપર હુમલો લઇ આવવાને તૈયાર હોય છે એમ માનવામા આવે છે, એ રોગરૂપી શત્રુઓના પંજામાથી કેવી રીતે બચી શકાય અને પોતાના તન-મન સાથે કુટુંબ પરિવારને નીરોગી કેમ રાખી શકાય એ સૂચવવા માટે જ આ વિવેચન કર્યું છે

શિષ્ય—આપના કથનનો અથવા તો સૂચનનો દુરૂપયોગ નહીં થાય અથવા તો તેનો ખોટો અર્થ નહી કરવામા આવે એ વિષે હુ આપને ખાત્રી આપુ છુ આપ પુન પુન એ વિષય ઉપર ભાર મુકી જે સન્માર્ગ બતાવો છો તે માટે હુ અંત કરણ પૂર્વક આપનો ઉપકાર માનુ છુ હવે માત્ર એકજ વિષય સંબંધી પ્રશ્ન બાકી રહ્યો છે અને તે એજ છે કે આખા વર્ષ દરમીયાન કેવી રીતે વર્ત્તવુ કે જેથી જીવન કૃતાર્થ થાય ?

સૂરિ—આ તમારો પ્રશ્ન ઘણો મહત્વનો છે અને તેનો ઉત્તર એક ધર્માચાર્ય તરીકે મારે બની શકે તેટલો અસરકારક આપવો જોઇએ. તમે જાણો છો કે આ મનુષ્યદેહ મળવો દેવતાઓને પણ દુર્લભ છે. મહા પુણ્યના બળથીજ તે પ્રાપ્ત થાય છે. જો એ વાત ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ આવી ગયો હોય તો મનુષ્ય જન્મને સાર્થક બનાવવા હંમેશાં-હરઘડી ઉદ્યમશીલ રહેવું જોઇએ. આ દુર્લભ નરભવમાં એક ઘડી પણ નિરર્થક ન જાય, એક પળ પણ આત્મોન્નતીમાં વિઘ્નકર ન થાય એની સાવચેતી રાખવી જોઇએ. સજ્જન પુરૂષો આખો દિવસ એવા નિર્દોષ ઉદ્યમમાં ગાળે છે કે તેથી તેઓને રાત્રીએ નિશ્ચિંતતા પૂર્વક શાંત નિદ્રા આવ્યા વિના રહેતી નથી. દાખલા રૂપે પણ એમ કહેવામાં આવે છે કે જે મનુષ્યો સમસ્ત દિવસ નિરૂદ્યમપણે પગ ઉપર પગ ચડાવી, લમણે હાથ દઈ બેસી રહે છે તેમની ઉપર નિદ્રાદેવી કૃપા દાખવી શકતી નથી. જેઓ સતત્ પરિશ્રમ કર્યા કરે છે તેમને નિદ્રાની આરાધના માટે લેશ માત્ર પણ શ્રમ લેવો પડતો નથી. રાત્રે શાંત નિદ્રા આણવા માટે જેવી રીતે શ્રમની જરૂર છે, તેવીજ રીતે જીવનના છેલ્લા દિવસોમાં ધર્મધ્યાન કરવાનો અવકાશ અને અનુકુળતા મળી શકે એટલા માટે મનુષ્યોએ યૌવન દશામાં યથાશક્તિ પરિશ્રમ લઈ જીવનને કૃતકૃત્ય બનાવવું જોઇએ. યુવાન અવસ્થાને મોજમજાહ તથા એશઆરામમાં ગુમાવી નાંખનાર મનુષ્યો વૃદ્ધાવસ્થામાં ધર્મકૃત્ય તો કરી શકતા જ નથી, પરંતુ દેહ અને મનને યથાયોગ્ય

આરામ આપવામા પણ નિષ્ફળ નીવડે છે એટલા માટે જીદગીની ઉજ્જ્વળ અને ઉછળતી અવસ્થા કે જે યૌવનાવસ્થાના નામથી ઓળખાય છે તે અવસ્થાની અદર પોતાની પ્રામાણિકતા, શુભ નિષ્ઠા અને સદાચારશીલતાને સુરક્ષિત રાખી એવો ઉદ્યમ કરવો કે જેથી જીદગીના છેલ્લા દિવસો સુખ અને પરોપકારમા વ્યતીત થઇ શકે

શિષ્ય—અમારા સરખા પ્રવૃત્તીવાળા ગૃહસ્થોથી બારે માસ ધર્મકરણી કેમ બની શકે ?

સૂરિ—મારો કહેવાનો આશય એવો છે કે રાત્રીએ આરામને માટે જેવી રીતે દિવસના પરિશ્રમની જરૂર છે, તેવી જ રીતે પ્રવૃત્તીવાળા ગૃહસ્થોએ એવી પ્રવૃત્તી મેળવવી કે જેથી તેઓને ચોક્કસ સમય નિવૃત્તી ક્રિયા ધર્મકરણીને માટે મળી શકે ચોમાસાના ચાર માસમા ગૃહસ્થો અથવા ધધાદારીઓની પ્રવૃત્તી કઈક શાત હોય છે જેઓ આઠ માસ સખ્ત ચિતા અને શ્રમમા પસાર કરે છે તેઓ ચાતુર્માસના ચાર મહિના શાંતિ લેવાનુ પસદ કરે છે આ ચાર મહિના ધર્મ ધ્યાનને માટે ખાસ અનુકુળ થઇ પડે એવી વ્યવસ્થા આપણા ઉપકારી આચાર્ય મહારાજાઓએ કરી છે હવે જો આઠ મહીના આરભ ક્રિયા પ્રમાદમા ગાળ્યા હોય તો ચાતુર્માસમા પણ પુરતી શાંતિ કે ધર્મ કરણીને માટે અનુકુળતા પ્રાપ્ત થાય નહીં ચાતુર્માસની ઋતુ ધર્મ ધ્યાનને માટે બહુ જ અનુકુળ હોય છે તે વખતે કોઇ એક સ્થળે મુનિ મહારાજાઓની જોગવાઇ પણ મળી શકે છે પૃથ્વીમા સર્વત્ર મનોહરતા અને નવપલ્લવતા વ્યાપી રહી હોય છે તેથી હૃદય

અને મન ઉપર તેની ઘણી સુંદર અસર થાય છે. આ બધી અનુકૂળતાઓ સાર્થક થાય એટલા માટે ઉદ્યમશીલ ગૃહસ્થોએ આઠ મહીનાનો ઉપયોગ નીતિમય–ન્યાયમય દ્રવ્યોપાર્જન અર્થે કરી લેવો.

શિષ્ય–ચાતુર્માસમાં પણ ધર્મ ધ્યાન ન બની શકે તો વૃદ્ધાવસ્થા ઉપર મુલતવી રાખ્યું હોય તો કેમ ?

સૂરિ–વૃદ્ધાવસ્થા એ જો કે ધર્મ ધ્યાન કરવાની અવસ્થા ગણાય છે, પરંતુ એ અવસ્થા પ્રાપ્ત થશે કે વચમાં જ કાળ આપણા શિરે ચડી બેસશે તેનો નિર્ણય કોણ કરી શકે તેમ છે ? જેઓ વૃદ્ધાવસ્થા ઉપર પોતાના આત્મકલ્યાણને મુલતવી રાખે છે તેઓ સંપૂર્ણ આત્મહિત સાધી શકતા નથી. વસ્તુતઃ તેને માટે કોઇ અવસ્થાની રાહ જોઇ બેસી રહેવું એ નિર્બળતા છે. એવા ઘણા વૃદ્ધ પુરૂષોનો અનુભવ છે કે તેઓ પોતાની યૌવનાવસ્થાની ધારણા પ્રમાણે વૃદ્ધ વયમાં ધર્મ કાર્ય કરી શકતા નથી. અને છેલ્લી વયમાં તન–મનમાં જે શિથિલતા વ્યાપી જાય છે તેનો ખ્યાલ કરતાં એ અનુભવ અક્ષરશઃ સત્ય છે એમ કહી શકાય. વૃદ્ધ વય એ પરાધીનતામય અવસ્થા છે. નથી તે વખતે પોતાના મન ઉપર સંપૂર્ણ કાબુ રહી શકતો કે નથી યાત્રા કે ગુરૂ દર્શન માટે શારીરિક શ્રમ લઇ શકાતો. નરભવ પામવા છતાં જો ભવિષ્યનું જીવન ન સુધરે તો પછી અમૂલ્ય નરદેહ એળે ગયો એમ જ સમજાય. મારો કહેવાનો તાત્પર્ય એટલો જ છે કે બની શકે તો જીવન જ ધર્મમય–ની-

તિમય બન વધુ, તેમ નહીં તો બાર માસમા ચાતુર્માસના ચાર માસ ધર્મોદ્યોગ અર્થે વીતાવવા અને એટલુ પણ ન બને તો વૃદ્ધવય થતા અવશ્ય આત્મહિત સાધી લેવુ હુ આગળ જ કહી ગયો છુ કે આ છેલ્લી તક ભાગ્યયોગે જ પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રાપ્ત થવા છતા પણ તેનો સદુપયોગ કરી લેવની તક તો કોઈ વિરલ નરને જ મળી શકે છે આ બધી બાબત એવી છે કે તેનો નિર્ણય સૌ મનુષ્યે પોતપોતાની ઇચ્છા—અનુકૂળતા અને સયોગો પ્રમાણે કરી લેવો જોઈએ એમ અમારો ઉપદેશ લક્ષ ભગ નિ થ ક થઈ પડે એવો ભય રહે છે

શિષ્ય પ્રશ્ન—વયની આખરે ધર્મકૃત્ય કરવની ખાસ સ વ-ચેટી રખીશ પણ તેનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ થઇ જવો જોઈએ

સુરિ—એ સબધી વિસ્તૃત ચર્ચા આપણે અન્ય કોઈ પ્રસગે કરીશુ હાલ તુરત તો એટલુ જ કહેવુ બસ થશે કે કલા-વાન મનુષ્યે એ આ ભવમા એવી કઇ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી લેવી કે જેથી મરણ પામ્યા પછી પણ પરત્ર જ સ નિશ્ચય થી મળી શકે પોતાના વડીલ ભાઇઓની તથા ગુરુજનોની એવી સેવા—સુશ્રુષા અને ભક્તિ—પૂજા ક વી કે જેથી આપણો આ મા પરમ પ્રસન્નતા પામી શકે વિનયી પુત્રો પોતાના વૃદ્ધ માત-પિતાની સેવા—ચાકરી કરવ નુ ભૂલતા નથી તેમ તેમને તીર્થ યાત્રા વગેરે કરાવી સપુત તરીકેની કીર્તિ મેળવવામા પ્રમાદ

પણ કરતા નથી. આપણા કૂળમાં જે કોઇ વૃદ્ધ અથવા અશક્ત હોય તેમને તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે તીર્થયાત્રા વિગેરે કરાવવાં. પ્રતિવર્ષે ગુરૂ પાસે જઇ પોતાના પાપોનું પ્રાયશ્ચિત લેવું. કારણ કે તેમ કરવ.થી આત્મા શુદ્ધ નિર્મળ અને અરિસા જેવો ઉજ્જવળ બની શકે છે. વર્ષના અંતે એવું પ્રાયશ્ચિત દરેક સજ્જને અવશ્યમેવ કરવું જોઇએ. એથી પાપપુંજનો નાશ થઇ જાય છે અને આત્મા પોતાના સદ્ગુણોવડે પ્રકાશી નીકળે છે. "જન્મેલા મનુષ્યને અવશ્ય મરવું છે જ" એમ સૂચવવા અર્થે મોટા માણસોએ પોતાના પિતા-માતાના વિગેરેનો સાંવત્સરિક દિવસ પણ પૂજા પ્રભાવના તથા સ્વામીવાત્સલ્ય આદિ કાર્યો દ્વારા ઉજવવો જોઇએ. ટુંકામાં પ્રતિવર્ષે કરવાનાં કાર્યોનો આટલો ખ્યાલ આપી શકાય. બાકી તો પાપ-પુણ્ય અને તેના ફળાફળને માટે તો એક આખો દિવસ ચર્ચા કરીશું, ત્યારેજ કિંચિત્ સ્પષ્ટતા થશે.

શિષ્ય—દરેક શ્રાવકે દેશ-કાળ પ્રમાણે વર્ત્તવું એવો ઉપદેશ ઠામ ઠામ કરવામાં આવ્યા છે, પરંતુ કેવા દેશમાં શ્રાવકે રહેવું જોઇએ તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકતો નથી.

સૂરિ—ત્યારે આજે આપણે એજ વિષય સંબંધી વાર્ત્તાલાપની શરૂઆત કરીએ. જે દેશમાં નિરૂપદ્રવપણે પોતાનો ધર્મ પામી શકાતો હોય, જે દેશની આસપાસ સંરક્ષણાર્થે સારો કીલ્લો આવેલો હોય, જે દેશમાં વેપાર-ઉદ્યોગ સારી રીતે ચાલી શકતાં હોય, અને જે દેશમાં પાણી-અન્ન-બળતણ વિગેરેની

ગૃહસ્થોચિત ભેગવાઇ મળી શકતી હોય તે દેશમા મનુષ્યો વાસ કરે તો તેઓ એક દરે બહુ સુખ ભોગવી શકે, એ નિ સદેહ છે

શિષ્ય—દેશમા વસતા શુ માત્ર એટલી વાતોનોજ વિચાર કરવો !

સૂરિ—નહીં તે ઉપરાત બીજી ઘણી બાબતો છે કે તેનો વિચાર ડાહ્યા મનુષ્યો પોતાની મેળેજ કરી લે છે દાખલા તરીકે જ્યા ગુણી લોકો વસતા હોય, સત્યનો અને ગુણનો આદર થતો હોય, જ્યા પવિત્રતા અને પ્રતિષ્ઠાને આચ આવે એવો ભય ન હોય, જ્ઞાન કિવા સાધુ-સમાગમનો લાભ મળવાની સગવડ હોય એવા સયોગો બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ શોધી કહાડવા જોઇએ. કોઈ ચોક્કસ દેશમા વસતા પહેલા દેશની સીમા, દેશના રાજાની રીતભાત, પોતાની જ્ઞાતી અને સ્વધર્મીઓની સખ્યા તેમજ મિત્ર અને શત્રુઓનુ સ્વરૂપ બરાબર તપાસી લેવુ જ્યા રાજા એક બાળક અવસ્થામા હોય, કિવા મૂર્ખ હોય, જ્યા એક કરતા અધિક સત્તાઓનુ શાસન ચાલતુ હોય અથવા તો સ્ત્રીરાજ્ય જેવુ હોય તે દેશમા વસવુ નહીં.

શિષ્ય—પોતાના આવાસના-વસવાના સ્થળના અને સમગ્ર દેશના કલ્યાણને અર્થે નિમિત્ત જોવા એમ મે પૂર્વે સાભળ્યુ હતુ પ્રથમના સમયમા એવા નિમિત્તીઓ મળી આવતા અને તેઓ જે વાત પ્રકટ કરતા તે પ્રાય સોળે સોળ આના ખરી ઠરતી, એ નિમિત્ત શાસ્ત્રનો શુ છેક લોપ થઇ ગયો હશે ?

સૂરિ—નિમિત્તકર્મની કેટલીક ખાસ વાતો હજી પણ પ્રચલિત હોય એમ જોવામાં આવે છે. બુદ્ધિશાળી કિંવા અનુભવી પુરૂષો ચોક્કસ ચિન્હોની બારીક પરીક્ષા કરી દેશ કે ગામનું કલ્યાણ કિંવા અકલ્યાણ અગાઉથીજ ભાખી દે છે. પરંતુ એટલું યાદ રાખવું જોઇએ કે એવો નિર્ણય બાંધવો એ ઉતાવળીયા કિંવા અલ્પદર્શી મનુષ્યોનું કામ નથી. તેમાં સૂક્ષ્મ તર્ક અને વિવેચનાની તેમજ સંયત મનોભાવની બહુજ જરૂર પડે છે. પ્રત્યેક ચિન્હનું યથાર્થ સ્વરૂપ લક્ષમાં આવી જાય તો તે ચિન્હ ઉપરથી પરિણામ શું આવશે તે સહેલાઇથી કહી શકાય.

શિષ્ય—રાષ્ટ્રને શિરે કોઇપણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ આવી પડવાનો હોય અથવા તો શહેરમાં કંઇ ઉત્પાત થવાનો હોય તો તે કેવા ચિન્હો ઉપરથી પારખી શકાય?

સૂરિ—પરંતુ તે પહેલાં ઉત્પાત કોને કહેવાય તે સ્પષ્ટ કરવું જોઇએ. જે વસ્તુ હંમેશા પોતાના સ્વરૂપમાં રહેતી હોય તેમાં અકસ્માત ફેર થઇ જાય તેને ઉત્પાત કહેવામાં આવે છે. આવા ઉત્પાતો એક નહીં પણ અનેક પ્રકારના હોય છે. ઉત્પાતના પરિણામે દુર્ભિક્ષ, રાજ્યનાશ, પ્રજાનાશ તથા દેશની બરબાદી થાય.

શિષ્ય—હવે રાષ્ટ્રને વિષે ઉપદ્રવ થવાનો હોય, નગરનો નાશ થવાનો હોય, મહા સંગ્રામ થવાનો હોય અથવા દેશ ભંગ

થવાનો હોય તો તે કેવા નિમિત્તો ઉપરથી જણાય તે અનુક્રમે જણાવવાની કૃપા કરશો.

સૂરિ—જ્યાં ચિંતામણિની અથવા મંદિરમાંની પ્રતિમાઓના સ્વરૂપમાં કંઈ ફેરફાર થઈ જાય, અથવા તો એ સ્વરૂપમાં કંઈ વિચિત્રતા દાખલ થઈ જાય તથા મંદીરની ધ્વજા ઉપર ચડતી દેખાય તો ત્યાં રાષ્ટ્ર વિગેરેને કોઈ ચોક્કસ પ્રકારનો ઉપદ્રવ સહન કરવો પડે. બીજું, જ્યાં જળચર જીવો ભૂમિ ઉપર અને ભૂચર જીવો જળમાં ચાલતા જોવામાં આવે, નગરના જીવો જંગલમાં સ્વાભાવિક રીતે હરતા-ફરતા દૃષ્ટિગોચર થાય, શિયાળીયા અને કાગડાઓના કોલાહલથી દિશાઓ શબ્દાયમાન થઈ રહે, એવી જાતનો વિલક્ષણ-વિચિત્ર ક્રમ થાય તે નગરનો નજીકના ભવિષ્યમાં નાશ થાય એવું નિમિત્ત શાસ્ત્રનું કથન છે. વળી છત્ર, કોશ, સેના વિગેરેમાંથી કોઈને અગ્નિનો ઉપદ્રવ થાય તો રાજાને શિરે કોઈ આફત આવી પડે. હથીયારો ભાંગતા દેખાય અથવા હથીયારો પડ્યાં પડ્યાં સ્થાનમાંથી બહાર નીકળી જાય તો સમજવું કે થોડા જ વખતમાં યુદ્ધ શરૂ થવું જોઈએ. દેશભંગનું લક્ષણ તો બહુજ સ્પષ્ટ છે, અર્થાત્ મનુષ્યોમાં જ્યારે અન્યાય, દુરાચાર, પરપીડન અને પાખંડીપણું અતિશય માત્રામાં વૃદ્ધિ પામે ત્યારે, એ દેશમાં મોટા-અનર્થકારી ઉત્પાત થાય એમાં કંઈ શક નથી. ધર્મ-સદાચાર અને ન્યાય-અહિંસા ઉપરજ પ્રજાની સ્થિતિનો પાયો [illegible] નૃપાળ-

ચેરો છે. એ પાયામાં સડો દાખલ થતાં પ્રજા ધીમે ધીમે વિનાશ તરફ પગલાં ભરે એવો સર્વ ડાહ્યા પુરૂષોનો એક મત છે.

શિષ્ય—વર્ષાકાળમાં જે ઇન્દ્ર ધનુષ્ય દેખાય છે તે પરથી કંઇ અનુમાન નીકળી શકે ખરૂં ?

સૂરિ—જો એ ઇન્દ્રધનુષ્ય દિવસે સૂર્યની સન્મુખ દેખાય તો તેમાં કંઇ દોષ નથી. કારણકે તેમ બનવું એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ એજ પ્રકારની સ્થિતિ જો રાત્રીએ દેખાય તો તે અશુભ સમજવું. એમાં પણ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય તથા શુદ્રને માટે ભિન્નભિન્ન રંગોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ રાત્રીના ભાગમાં એ ઇન્દ્રધનુષ્ય જો સફેદ દેખાય તો બ્રાહ્મણને, રાતું દેખાય તો ક્ષત્રીયને, પીળું દેખાય તો વૈશ્યને તથા કાળું દેખાય તો શુદ્રને નાશકારક થઇ પડે.

શિષ્ય—જેમ ઇન્દ્રધનુષ્યના સંબંધમાં તેમ વનસ્પતીના વિષયમાં પણ કંઈ વૈચિત્ર્ય જોવામાં આવે તો ?

સૂરિ—જો વૃક્ષોને અકાળે ફુલ તથા ફળ આવે તો રાજક્રાંતિનો સમય નજીક આવી પહોંચેલો સમજવો. અહીં એક સામાન્ય નિયમ લક્ષમાં રાખવાનો છે. ઉક્ત દુષ્ટ નિમિત્તો જો અલ્પ પ્રમાણમાં હોય તો ઉપદ્રવ અલ્પ પ્રમાણમાંજ સંભવે, અને જો પ્રચુર પ્રમાણમાં હોય તો ઉપદ્રવ પણ પ્રચુર માત્રામાં દેખાવ દે. ધનુષ્યના રાતા પીળા રંગો ઉપરથી વિવિધ કોમોનાં ઉપદ્રવો કળી શકાય છે, તેવીજ રીતે વનસ્પતીના વિચિત્રતાવાળા ફળ, ફુલો ઉપરથી પણ વિવિધ વર્ણના કષ્ટો કળી શકાય છે. દાખલા

તરીકે જો પીંપળો અકાળે ફુલ-ફળ પામે તો તે બ્રાહ્મણને માટે ભયકારક ગણાય, ઉંબરાના વિષયમા જો તેમ બને તો તે ક્ષત્રીયોને માટે અનિષ્ટ ગણાય, વડલાના સબધમા જો એમ થાય તો તે વૈશ્યને માટે કષ્ટદાયક ગણાય અને જો પીંપર-પ્લક્ષ મા એવી વિલક્ષણતા દેખાય તો શુદ્રને માટે ભયકર ગણાય.

શિષ્ય—દેશમા દુકાળ પડવાનો હોય તો તેનુ અગ્ર સૂચન કેવી રીતે થાય ?

સૂરિ—એવુ સૂચન અનેક નિમિત્તો દ્વારા મળી શકે છે નક્ષત્ર મડળની ગતિ-વિધિ પણ તેમા અગત્યનો ભાગ ભજવે છે નક્ષત્ર સબધી સ્પષ્ટીકરણ કરતી વેળા હુ એ વાત વિસ્તારથી જણાવીશ. પશુ-પક્ષી અને વનસ્પતીના અસ્વાભાવિક ફેરફાર ઉપરથી પણ એવી આગાહી મળી શકે છે ઉદાહરણાર્થે જો વૃક્ષ ઉપર બીજુ વૃક્ષ ઉગે, એક પત્ર ઉપર બીજુ પત્ર પોષણ પામતુ જોવામા આવે, ફળ ઉપર ફળ અને ફુલ ઉપર ફુલ ઉગેલુ દેખાય તો જગતમા મ્હોટો ભયકર દુષ્કાળ પડે એમ મનાય છે તે જ પ્રમાણે જે સમયે ગધેડુ ભુકતુ હોય તે સમયે ગધેડાની સાથે જ જો કોઈ બીજો નખવાળો જીવ ભુકવા લાગી જાય તો તે દુષ્કાળની ભવિષ્યવણી ભાખે છે એમ સમજવુ એક જાતિના જીવો અન્ય જાતિના જીવો સાથે ભાગ્યે જ મૈથુન કરતા નથી; છતા જો તેઓ પ્રસગ પ્રત્યક્ષ દેખાય તો તેને અનિષ્ટ ભાવીની સાબીતી માની લેવી જોઈએ અન્ય જાતિનાં જીવોથી ભિન્ન જાતિના જીવોને વિષે સતતી થાય અને ઝેરી બીમારી દેખાય

તે પણ મહા ભયંકર ગણાય છે. વળી બીલાડું, સર્પ અને માછલું એ ત્રણ જીવો સિવાયના શેષ જીવો પોતાની જાતીના જીવોનું માંસ ભક્ષણ કરતા નથી. છતાં જો ઉક્ત ત્રણ સિવાયના બીજા જીવો પોતાની જાતિના જીવોનું માંસ ભક્ષણ કરતા દેખાય કિંવા કાગડા જેવા જીવો પોતાનું ભક્ષ્ય સંતાડતા દ્રષ્ટિગોચર થાય તો તેથી ધાન્યનો નાશ થાય એમ સમજી લેવું.

શિષ્ય—દેશને શીરે કોઈ પ્રકારનો મહા ભય આવી પડવાનો હોય ત્યારે પશુ-પક્ષીઓ અને અન્ય વસ્તુઓમાં કેવો ફેરફાર થાય?

સૂરિ—જો રાત્રિયે સર્વ જગોએ ગાયનો શબ્દ સંભળાય, જ્યાં ત્યાં કલહ થાય, દેડકાને શીંગા ઉત્પન્ન થએલી દેખાય સફેદ કાગડા, શ્વાન, અને બીલાડાદિ પ્રાણીઓ આમ તેમ ભમ્યા કરે તો દેશનો નાશ થાય. જો પૂજવા યોગ્ય પુરૂષો પૂજા ન પામતાં હલકા પુરૂષો પૂજા પામવા લાગે, હાથણીના ગંડસ્થળમાંથી મદ ઝરવા લાગે, શિયાળોનું દિવસે શબ્દ કરવું લાગે, અને રાત્રીને વિષે તીતર પક્ષી બોલવા લાગે તો જગતમાં કોઈ પણ એક પ્રકારનો મહા ભય આવવાનો છે એમ ધારી લેવું.

શિષ્ય—ઉત્પાતનું ફળ કયારે અને મુખ્યત્વે કોને સહન કરવું પડે?

સૂરિ—ઉત્પાતનું ફળ સામાન્યતઃ રાજાના અંતઃપુરમાં, નગરની સેનામાં, ભંડાર ખાનામાં, અશ્વશાળા કે હસ્તિશાળામાં, રાજાના ગુરૂઓમાં, રાજામાં, રાજપુત્રમાં તેમજ પ્રધાન આદિ

મુખ્ય સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પાતનું ફળ ક્યારે મળે એ પ્રશ્નના સંબંધમાં જણાવવાનું કે તો એક-બે માસમાં, એક વર્ષમાં કિંવા પ્રસંગે છ મહિનામાં કે પખવાડીઆમાં પણ ફળનો અભાવ પ્રકટ થાય જો તેમ ન બને તો એ ઉત્પાત વ્યર્થ ગયો જાણવો અને અનિષ્ટ ખરૂં પડે તો તેની શાંતિ માટે પૂજા પ્રભાવના જેવા ધર્મકૃત્યો કરી તેની શાંતિ કરાવવી એ જ ઉચિત છે.

શિષ્ય—શુકન શાસ્ત્ર, જ્યોતિષ શાસ્ત્ર તથા અન્ય અન્ય શાસ્ત્રોના કથન વિરુદ્ધ દેશમાં ઉપદ્રવ થતો જોવામાં આવે છે તેનું શું કારણ?

સૂરિ—એ દેશની માઠી અવસ્થા જ સૂચવે છે ભાવી ઉપર કોઈનો અધિકાર ચાલતો નથી એ વાત તો તમે ઘણીવાર સાંભળી હશે મનુષ્યના ભાગ્ય જો પુણ્ય હોય તો શુકનશાસ્ત્ર-નિમિત્તશાસ્ત્રની અનુકૂળતા પણ કંઈ કામ આવતી નથી તેવીજ રીતે જો દેશના ભાગ્ય પરવાર્યા હોય તો નિમિત્ત, શુકન, દેવી દેવતા કે જ્યોતિષ, મંત્ર વિગેરે પણ કંઈ ફળ આપતા નથી. એમ થાય છે ત્યારેજ ભાવી કેટલું પ્રબળ હોય છે, તેનો ખ્યાલ બાળકો પણ કરી શકે છે, તે છતા એટલું તો ચોક્કસ જેવું જ લાગે છે કે દેશનો નાશ થવાનો હોય તે પહેલા ઘણા ઉપદ્રવો અને અશુભો પ્રવિધરૂપે દેખાવ દે છે દુષ્ટોનું જોર દેશમાં વધી પડે છે અનીતિ અને અનાચારનું રાજ્ય ફેલાઈ જાય છે એક દેવના અન્ય દેવતાનું સ્થાન પડાવી લે છે આવા અણીના સ

મધ્યે મનુષ્યે પોતાના શીલ અને ધર્મને વળગી રહેવું જોઇએ. એ સિવાય બીજું કંઇ કહેવું પ્રાયઃ નિરર્થક થઇ પડશે.

શિષ્ય—આપે અગાઉ નક્ષત્ર સંબંધી વિચાર ચલાવવાનું કહ્યું હતું તે સ્મરણમાં હશે!

સૂરિ—હવે આપણે એ જ વિષય ઉપર આવીએ છીએ. નક્ષત્ર મંડળના ચાર ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. (૧) વિશાખા, (૨) ભરણી, (૩) પુષ્ય, (૪) પૂર્વા ફાલ્ગુની, (૫) પૂર્વા ભાદ્રપદા (૬) મઘા અને (૭) કૃત્તિકા, આ સાત નક્ષત્રો અગ્નિ મંડળના નામથી ઓળખાય છે. (૧) ચિત્રા, (૨) હસ્ત, (૩) અશ્વિની, (૪) સ્વાતિ, (૫) મૃગશીર્ષ, (૬) પુનર્વસુ અને (૭) ઉત્તરા ફાલ્ગુની એ સાત નક્ષત્રો વાયુમંડળના નામથી ઓળખાય છે. (૧) પૂર્વાષાઢા (૨) ઉત્તરા ભાદ્રપદા (૩) અશ્લેષા (૪) આર્દ્રા, (૫) મૂળ, (૬) રેવતી (૭) અને શતતારકા એ સાત નક્ષત્ર વરુણમંડળના નામથી ઓળખાય છે. (૧) અનુરાધા, (૨) અભિજત (૩) જયેષ્ઠા, (૪) ઉત્તરાષાઢા, (૫) ધનિષ્ઠા, (૬) રોહિણી અને (૭) શ્રવણ એ સાત નક્ષત્ર મહેંદ્રમંડળ એવા નામથી પરિચિત છે.

શિષ્ય—ઉત્પાતની સાથે એ મંડળોને શું સંબંધ?

સૂરિ—ઉત્પાતની વ્યાખ્યા હું ધારૂં છું કે તમને એકવાર કહી ચુકયો છું. ધરતીકંપ, ધૂળની વૃષ્ટિ, દિશાઓમાં દાહ, અકાળે વરસાદ એ બધા અણુચિંતવ્યા બનાવોને ઉત્પાતના નામથી સંબોધવામાં આવે છે. હવે જો ઉત્પાત વિવિધ મંડળોમાં હોય તો તેનું ફળ પણ વિવિધ પ્રકારે અનુભવાય છે. જેમકે

ઉત્પાત અગ્નિમંડળમાં હોય તો અગ્નિનો ઉપદ્રવ થાય અને વાયુ મંડળમાં હોય તો વાયુનો ઉપદ્રવ થાય, વરુણ અથવા મહેંદ્રમંડળના ઉત્પાત શુભકારી લેખાય છે માટે તેના ઉત્પાત થયા હોય તો તે સર્વનું ફળ શુભ જ આવે વળી મંડળના આધારે કઈ દિશા ખાસ કરીને ઉત્પાતની પીડા પામશે, તેનો પણ નિરધાર થઈ શકે છે અગ્નિમંડળમાં ઉત્પાત થાય તો દક્ષીણ દિશા પીડાય વાયુ મંડળમાં થાય તો ઉત્તર દિશા પીડાય, વરુણ મંડળમાં થાય તો પશ્ચિમ દિશા પીડાય, અને મહેંદ્રમંડળમાં થાય તો પૂર્વ દિશા પીડાય, એવો ક્રમ છે નક્ષત્ર મંડળની સાથેનો ઉત્પાતનો સંબંધ હવે કિંચિત્ અંશે સ્પષ્ટ થયો હશે

શિષ્ય — ઉત્પાત તો ઘણા પ્રકારના હોય છે

સૂરિ — અતિવૃષ્ટિ જેમ ઉત્પાતમાં ગણાય તેવીજ રીતે અનાવૃષ્ટિ એટલે વરસાદની છેક ગેરહાજરી એ પણ ઉપદ્રવમાં જ ગણાય તીડ-ઉંદરનો ઉપદ્રવ એ પણ ઉપદ્રવમાં જ ગણાય દેશ ઉપર અન્ય રાજાનું સૈન્ય ચઢી આવે અથવા તો રાજાના પોતાના સૈન્યમાં જ અંતરકલહ જાગે એ સર્વ ઉત્પાત જ ગણાય આ સઘળા ઉત્પાતોની ગણતરી કરવા જઈએ તો વખત બહુ નીકળી જાય અને આ ચર્ચા અપૂર્ણ રહી જાય એટલા માટે ટુંકમાં ઉત્પાતનો ખ્યાલ આપી દેવો મેં અવશ્ય માન્યો

શિષ્ય — વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ અર્થે જ માગું એ પ્રશ્ન હતો આપે મંડળ સંબંધી જે ઉપદ્રવો જણાવ્યા તેનું ફળ ક્યારે મળે?

સૂરિ—અગ્નિમંડળનું ફળ આઠ મહીને, વરૂણ મંડળના ઉત્પાતનું ફળ એક મહીને, મહેંદ્ર મંડળના ઉત્પાતનું ફળ સાત રાત્રીએ અને વાયુ મંડળનું ફળ બે માસે પ્રાય: પ્રકટ થાય.

શિષ્ય—દેશમાં મોંઘવારી-સોંઘવારી કે અતિવૃષ્ટિ-અનાવૃષ્ટિ કે સુકાળ-દુ:કાળ પડવાના હોય તે કેવી રીતે જાણી શકાય ?

સૂરિ—પુનેમના દિવસે જે ઠરાવેલું નક્ષત્ર આવે છે તે મહિનાનું નક્ષત્ર ગણાય છે એ વાત તો તમે જાણતાજ હશો. દાખલા તરીકે ચૈત્રી પુનમને દિવસે ચિત્રા નક્ષત્રજ આવે છે. હવે જો માસના નક્ષત્રથી પૂર્ણિમા ઓછી હોય તો વસ્તુએના ભાવ ઘટે, સરખી હોય તો ભાવ પણ સરખા રહે અને અધિક હોય તો ભાવ પણ ઉછાળો મારે એવો સામાન્ય નિયમ છે. એક મહિનામાં પાંચ રવિવાર આવે તે પણ અશુભ ગણાય છે. અમાવસ્યાના દિવસે જો રવિવાર હોય તો મોંઘવારી થાય એમ સમજવું. વળી કર્ક સંક્રાન્તિ—(દક્ષિણાયન) અને મકરસંક્રાન્તિ—(ઉત્તરાયણ) રવિવારે, શનિવારે અથવા મંગળવારે થાય તો મોંઘવારી, અતિવૃષ્ટિ, દુકાળ તથા યુદ્ધ પણ અનિવાર્ય જેવાજ થઇ પડે. તુલા, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ, અને મીન એ છ સંક્રાન્તિઓ પોતપોતાની તિથિથી ચલિત થાય તો દુકાલ આદિથી સર્વ જગતને પીડા થાય એવું જ્યોતિર્વિદ્યા વિશારદોનું માનવું છે.

શિષ્ય—અતિવૃષ્ટિ અને અનાવૃષ્ટિના સંબંધમાં શું નિયમ છે?

સૂર્ય—કુંભ અને મીન સંક્રાન્તિની વચ્ચે રોહિણી નક્ષત્ર આવે છે તે જો આઠમને દિવસે આવે તો અ[illegible], નવમ દિવસે આવે તો મધ્યમ અને દશમને દિવસે આવે તો અધિક વૃષ્ટિ થાય એ યાદ રાખવું. કેટલાક લોકો શકને ૭ ગુણો કરી તેમાં બે ઉમેરી જે સંખ્યા આવે, તેને ચારથી ભાગી નાખે છે. આમ ભાગ પાડતાં જો સમ સંખ્યા બાકી રહે તો અલ્પ વૃષ્ટિ થાય અને વિષમ સંખ્યા બાકી રહે તો ઘણી વૃષ્ટિ થાય એમ કહે છે.

આષાઢવદિ દશમને દિવસે રોહિણીનક્ષત્ર હોય તો ગુ[illegible] થાય, અગીયારસના દિવસે હોય તો મધ્યમ વૃષ્ટિ થાય અને ગ[illegible]ને દિવસે હોય તો દુકાળ પડે. સૂર્ય જે રાશીએ હોય ત[illegible] રાશીથી આગળ મંગળ હોય તો તે વૃષ્ટિને દુરસ્ત કરનારો ગણાય છે. મ[illegible] વિગેરે ગ્રહ સૂર્યની રાશીના દક્ષિણ ભાગે અને ચંદ્ર [illegible] ભાગે હોય તો તેથી વૃષ્ટિનો નાશ થાય છે. [illegible], [illegible], [illegible], મઘા, [illegible] અને પુનર્વસુ એ નક્ષત્રોને [illegible] મંગળ હોય તો જગતમાં અલ્પ વૃષ્ટિ થાય. જો [illegible], [illegible] અને વિશાખા એ [illegible] થાય તો ગર્ગ મુનિના [illegible] તે [illegible] ને પછી [illegible] [illegible] ગર્ગ મુનિના [illegible] પ્રમાણે સૂર્ય [illegible] રાશીએ [illegible]

થાય, તે દિવસે અશ્લેષા નક્ષત્ર હોય તો ખૂબ વૃષ્ટિ થાય. વળી એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે આષાઢ શુદિ પ્રતિપદાને દિવસે પુનર્વસુ નક્ષત્રનો જેટલો ભાગ હોય તેટલીજ ચોમાસામાં વૃષ્ટિ થાય.

શિષ્ય—દેશમાં કોઇપણ પ્રકારની મહામારી, દુઃખ, વ્યાધિ કે દુકાળ આદિ પડવાનાં હોય તો તે નક્ષત્રો ઉપરથી કેવી રીતે જાણી શકાય ?

સૂરિ—મકર, કર્ક, મેષ, વૃષભ અને મીન એ પાંચે રાશીમાં સૂર્ય રાત્રીએ ડાબે પગે અને બાકીની સાત રાશીઓમાં જમણે પગે ચાલે છે હવે જો રાત્રીએ અને દિવસે કહેલો સંક્રાન્તિ કાળ પોતપોતાની રાશીમાં હોય તો તે સ્વાસ્થ્ય કરનારો ગણાય અને તેથી વિપરીત હોય તો તેનું ફળ રોગ—શોકમાં જ આવે એમ કહી શકાય. આર્દ્રા નક્ષત્રના છેલ્લા પાયામાં અથવા સ્વાતિ નક્ષત્રમાં રાહુ છતાં જો ચંદ્રમા રોહિણી શકટનો ભેદ કરે (આકાશમાં ગાડા સરખા આકારના તારાઓ ફાગણ માસમાં સૂર્યાસ્ત સમે પશ્ચિમ દિશામાં દેખાય છે તેને રોહિણી શકટ કહે છે) તો તેથી દુર્ભિક્ષ—દુકાળ પડે. જો મંગળ નીચે ગુરૂ અને ગુરૂ નીચે શની હોય તો મુસલ નામે યોગ થાય છે. તે જગતમાં મહા અનર્થકર ગણાય છે. વળી જ્યાંસુધી શની મીન રાશીમાં હોય, ગુરૂ કર્ક રાશીમાં હોય અને મંગલ તુલા રાશીમાં હોય ત્યાં સુધી જગતમાં ઉપરા ઉપરી કષ્ટ પડયા કરે એમ સાધારણ રીતે સનાય છે. જો શનિ, રાહુ, મંગળ અને સૂર્ય એ ચાર ગ્રહ પાંચમે અને બીજે સ્થાને પોતે આવે અથવા તેમની દ્રષ્ટિ એ સ્થાનો પર આવે તો ઉપર કહેલા ચાર ગ્રહોમાં એકેક ગ્રહ પણ દેશમાં

મ્હોટો ખળભળાટ મચાવી દે વળી શુક્ર, શની, મંગળ અને ગુરૂ એમા કોઇ પણ ગ્રહ જો ચંદ્રમાના મંડળને ભેદે તો કરોડો સુભટો -લડવૈયાઓ સંગ્રામમા દેહ આપે અને તેથી સંગ્રામભૂમિ ઠ- શેડો ભુત-પ્રેતોને માનવબળિદાન સમર્પી સંતુષ્ટ કરે.

શિષ્ય—બીજા કંઇ એવા સામાન્ય નિયમો છે ખરા ?

સૂરિ—દીવાળીના દિવસે જે વાર આવે તે ઉપર પણ કેટલોક મદાર બાંધવામા આવે છે દાખલા તરીકે તે દિવસે મંગળવાર હોય તો અગ્નિનો ઉપદ્રવ થાય એમ ગનાય છે અને સંક્રાન્તિ સમીપમા આવેલી હોય તો શુભ કાર્ય કરવાનું લોકો મુલતવી રાખે છે જ્યેષ્ઠ વદિ અમાવાસ્યાના દિવસે કેટલાકો સૂર્યના અસ્તમવાનુ સ્થાનક ચિન્હ વડે નિશ્ચિત કરી રાખે છે અને તે પછી શુદિ બીજને દિવસે ચંદ્રમાની અન્તર્હિતાની પરીક્ષા કરે છે એમાં એવો નિયમ છે કે જો બીજનો ચંદ્રમા સૂર્યથી ઉત્તરમા આથમે તો તેનુ ફળ શુભ આવે અસાઢ શુદિ પ્રતિપદને દિવસે પુનર્વસુ નક્ષત્રના જેટલો ભાગ હોય તેટલી ચોમાસામાં વૃષ્ટિ થાય એવી માન્યતા છે

શિષ્ય— ગૃહસ્થોને ગૃહ વિના ચાલતુ નથી, એક ગૃહસ્થ પોતે ગમે તેવો નિયમપરાયણ અને સાત્વિક વૃત્તિવાળો હોય તો પણ જો તેનું ગૃહ અનિષ્ટ સંયોગોવાળુ અથવા દોષવાળુ હોય તો તે સંપૂર્ણ સુખ-સ્વાસ્થ્ય કે શાંતિ મેળવી શકતો નથી. મતલબ કે ગૃહસ્થના સુખ-દુઃખ અને શોક-રોગનો આધાર જેવી રીતે તેના પોતાના આચાર-વિચાર ઉપર રહેલો છે તેવીજ

રીતે ઘરની બાંધણી અને પસંદગી ઉપર પણ રહેલો છે. વસ્તુ સ્થિતિ આ પ્રકારની હોવાથી હું આપની પાસેથી આજે ગૃહવિદ્યા સંબંધી કેટલાક સૂત્રો જાણવા માગું છું.

સૂરિ—તમારી માગણીને માન આપી આજે ગૃહ સંબંધીજ વાર્તાલાપ કરીશું. આપણા પ્રાચિન સાહિત્ય ભંડારમાં એ વિષયના પુષ્કળ ગ્રંથો મળી આવે છે. એક કાળે આપણા દેશમાં એ વિદ્યાને અથવા એ વિદ્યાના જાણનાર પુરૂષોને અસાધારણ માન મળતું હતું. મહાન્ રાજાઓ અને શ્રીમંતો એ વિદ્યાને ઉત્તેજન આપી અપ્રતિમ મંદિરો, દેવાલયો અને ધર્મશાળાઓ તૈયાર કરાવતા હતા, તેના કેટલાક નમુનાઓ આજે પણ આપણે જોઇ શકીએ છીએ. વર્તમાન કાળના પરમ પારંગત ગણાતા કારીગરો પણ એવાં સ્થાનો નીહાળી આશ્ચર્ય મુગ્ધ થઇ જાય છે. આ રીતે ભૂતકાળના માહાત્મ્યની સ્તુતિ કરી હવે આપણે વિષય પ્રવેશ કરીએ.

શિષ્ય—પહેલો સવાલ તો અમને ગૃહસ્થોને એ ઉદ્ભવે છે કે નવું ઘર બંધાવવું હોય તો કયો મહિનો પસંદ કરવો?

સૂરિ—વૈશાક, શ્રાવણ, માગશર અને ફાગણ એ ચાર માસમાં નવું ઘર બંધાવવું, બીજા મહિનાઓમાં તેમ કરવું હિતવહ નથી, જો કે વરાહમિહિરના મત પ્રમાણે તો પોષ માસમાં પણ નવું ઘર કરાવી શકાય. પૂર્વાચાર્યોએ ચોક્કસ મહિનાના ફળાફળ પણ બતાવ્યા છે, જેમ કે ચૈત્ર માસમાં નવું ઘર બાંધે તો શોક થાય, વૈશાકમાં બાંધે તો ધાન્યવૃદ્ધિ થાય, જેઠમાં

બાંધે તો મરણ થાય, અષાઢમા બાંધે તો પશુઓનો નાશ થાય, શ્રાવણમા બાંધે તો ધનની વૃદ્ધિ થાય, ભાદરવા મા બાંધે તો વિનાશ થાય, આસોમા બાંધે તો કલેશ કંકાસ થાય, કાર્તિકમા બાંધે તો સેવકોનો નાશ થાય, માગશરમા બાંધે તો ધનની વૃદ્ધિ થાય, પોષમા બાંધે તો સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ થાય, માહમા બાંધે તો અગ્નિનો ભય નડે, અને ફાગણમા બાંધે તો લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય, એવી રીતે વાસ્તુ શાસ્ત્રના અનુભવી આચાર્યોએ માર્ગ ક્રમ દાખવ્યો છે, તે ગૃહસ્થોએ લક્ષમા રાખવો જોઇએ

શિષ્ય-ઘરનુ મુખ કઈ દિશામા હોવુ જોઇએ ?

સૂરિ-કર્ક, સિંહ, મકર અને કુંભ એ ચાર ગશીમાની ગમે તે એક રાશીને વિષે સૂર્ય હોય ત્યારે પૂર્વ અથવા પશ્ચિમ દિશા સન્મુખ ઘર કરવુ, મેષ, વૃષભ, તુલા અને વૃશ્ચિક એ ચારમાની કોઇપણ રાશીને વિષે સૂર્ય હોય ત્યારે ઉત્તર અથવા દક્ષિણ દિશા સન્મુખ ઘર કરવુ, મિથુન, કન્યા, ધન અને મીન એ ચારમાની કોઈપણ રાશીને વિષે સૂર્ય હોય ત્યારે નવુ ઘર ન કરાવવુ એવો કેટલાક ગ્રંથકારોનો અભિપ્રાય છે

શિષ્ય-ઘરની પહેલી આકણી કયા નક્ષત્રમા થઈ જવી જોઇએ ?

સૂરિ-પુષ્પ, હસ્ત, સ્વાતિ, વિશાખા, જયેષ્ઠા, શતતારકા, રોહિણી, ઉત્તરા, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરા ભાદ્રપદા, મૃગ, ચિત્રા, અનુરાધા, રેવતી એટલા નક્ષત્રોમાનુ કોઇપણ નક્ષત્ર હોય ત્યારે

ચરનું પ્રથમ સૂત્ર અથવા પહેલી આંકણી કરાવી લેવી એવો વિદ્વાનોનો મત છે.

શિષ્ય—એકંદરે કયું ગૃહ શુભ ગણાય ?

સૂરિ—જ્યાં યોગ, નક્ષત્ર તથા તારા એ ત્રણે સારાં, લગ્નાંશ સ્થિર અને વ્યય કરતાં આય અધિક હોય તથા દ્વિર્દ્વાદશ-બીઆબારૂં, ત્રિ ત્રિકોણ ત્રણ-પાંચ અથવા ત્રણ નવ અને ષટ્ કાષ્ટક (છ—આઠ) એ ત્રણ માઠા યોગ ન હોય તે ઘર શુભ જાણવું. વળી આય જેટલા અથવા આયથી અધિક વ્યયને અને પોતાના ધણીને મળતા નામને ધારણ કરનારૂં, યમના અંશમાં આવેલું, દુષ્ટ માસ, દુષ્ટ નક્ષત્ર તથા દુષ્ટ વાર ઉપર બંધાવેલું એવાં ઘરનો પ્રયત્નથી ત્યાગ કરવો.

શિષ્ય—આય અને વ્યય કોને કહેવાય અને તે કેટલા પ્રકારના હોય તેમજ કયે કયે સ્થળે કેવો આય આપવો તે સમજવું હજી બાકી છે.

સૂરિ—લંબાઈ અને પહોળાઈનો ગુણાકાર કરવાથી જે સંખ્યા આવે તેને આઠે ભાગતાં જે શેષ આવે તે આય કહેવાય. તે આયના આઠ પ્રકાર હોય છે. લંબાઇ અને પહોળાઇના ગુણાકારને આઠથી ભાગતા શેષ જો એક રહે તો તે ધ્વજ આય કહેવાય, બે રહે તો ધૂમ, ત્રણ રહે તો સિંહ, ચાર રહે તો શ્વાન; પાંચ રહે તો વૃષભ, છ રહે તો ગર્દભ, સાત રહે તો ગજ અને સમ આવે તો કાક, એ પ્રકારે આયના આઠ પ્રકાર પાડવામાં આવ્યા છે. શિલ્પ શાસ્ત્રીઓએ તે બરાબર જાણી લેવા જોઈએ.

આઠે આયની અનુક્રમે પૂર્વ દિશાથી માંડી આઠ દિશાઓને વિષે સ્થિતિ મનાય છે હવે કયો આય કયે ઠેકાણે આપવો તે જણવું જોઈએ ધ્વજ, ગજ અને સિંહ એ ત્રણ આય પોત પોતાના સ્થાનકે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે ધ્વજ સર્વ ઠેકાણે દેવો પણ વૃષભ અન્ય ઠેકાણે ન દેવો વૃષભ, સિંહ, અને ગજ એ ત્રણ આય ખેટ—ગામડું, ખર્વટ—ડુંગરની તળાટીમાં આવેલું ગામડું, તથા કોટ એ ત્રણને વિષે આપવા ગજ નામક આય વાપી—વાવ, કુપ—કુવા અને તળાવને વિષે અપાય છે આસન અને હથીયારશાળા એ બેને વિષે સિંહ આય, શયનને વિષે ગજ આય, ભોજન પાત્રને વિષે વૃષભ આય અને છત્ર આદિકને વિષે ધ્વજ આય દેવો ધૂમ આય પાક સ્થાનમાં તથા અગ્નિ ઉપર આજીવિકા ચલાવનારા લુહાર વિગેરેના ઘરમાં અપાય છે તેમજ મ્લેચ્છ આદિ જાતિને શ્વાન આય આપવામાં આવે છે વેશ્યાને ઘરે ગર્દભ આય, બાકી રહેલી સર્વ કુટી—ઝુંપડાને વિષે કાક આય, તથા પ્રાસાદ—દેવમંદિર કિંવા રાજ મહેલ અને નગરસ્થ ગૃહને વિષે વૃષ, સિંહ તથા ગજ આય આપવો એ યોગ્ય છે

શિષ્ય—ઘરની મૂળ રાશી કઇ કહેવાય, ઘરનું નક્ષત્ર કયું ગણાય તથા વ્યય શી રીતે જાણી શકાય એ બધું સમજાવવાની કૃપા કરશો

સૂરિ—ધીમે ધીમે હું એજ વાત કહેવા ચાહતો હતો લંબાઇ અને પહોળાઇનો ગુણાકાર કરવાથી જે સંખ્યા આવે

તેને જ્યોતિષીઓ ઘરની મૂળ રાશિ કહે છે અને મૂળ રાશીને આઠથી ગુણી સત્તાવીશે ભાગ દેતાં જે શેષ રહે તે ઘરનું નક્ષત્ર ગણાય છે. હવે નક્ષત્રની સંખ્યાને આઠે ભાગતાં જે શેષ રહે તેને ઘર વિષયક વ્યય એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. જેવી રીતે આયના પ્રકારો આગળ વર્ણવ્યા તેજ રીતે વ્યયના પણ ત્રણ ભેદ પડે છે. વ્યય જો આયના જેટલો જ આવે તો તે પૈશાચ, આય કરતાં વ્યય અધિક આવે તો તે રાક્ષસ અને ઓછો આવે તો તે યક્ષ વ્યય ગણાય છે. આ ત્રણ વ્યયમાં યક્ષ વ્યયને ઉત્તમ ગણવામાં આવ્યો છે. આયની માફક વ્યયના પણ આઠ વિભાગ કરી શકાય છે. નક્ષત્રની સંખ્યાને આઠે ભાગતાં શેષ એક બાકી રહે તો શાંત, બે બાકી રહે તો પોર, ત્રણ બાકી રહે તો ઉદ્યોત, ચાર શેષ રહે તો શ્રેયાનંદ, પાંચ શેષ રહે તો મનોહર, છ રહે તો શ્રીવત્સ, સાત રહે તો વિભવ અને સમભાગ આવે તો ચિંત્ય વ્યય ગણાય છે.

મૂળ રાશીમાં વ્યયની અને ઘરના નામાક્ષરની સંખ્ય ઉમેરવી તેને ત્રણે ભાગતા જે શેષ રહે તે અંશ જાણવો. અંશન ત્રણ ભેદ છે. એક શેષ રહે તો ઇંદ્રનો, બે શેષ રહે તો યમને અને સમ ભાગ તુટે તો રાજાનો અંશ સમજવો.

શિષ્ય—આય, વ્યય તથા નક્ષત્ર સંબંધી વાત થા ગઇ. હવે તારા કોને કહેવાય અને તેના કેટલા ભેદો છે ટુંકમાં જણાવશો.

સૂરિ—ઘરના નક્ષત્રની અને ઘર ધણીના નક્ષત્રની સંખ્ય

એકત્ર કરી તેને નવે ભાગતા જે શેષ રહે તે તારા કહેવાય છે તારાના નવ ભેદ પાડવામા આવ્યા છે નવનો ભાગ દેતા જો એક શેષ રહે તો જન્મ તારા, બે રહે તો સંપત્ત, ત્રણ રહે તો વિપત્ત, ચાર રહે તો ક્ષેમ, પાંચ રહે તો પ્રત્યરિ, છ રહે તો સાધની, સાત રહે તો નૈધની, આઠ રહે તો મૈત્રિકા અને નવ રહે તો પરમ મૈત્રિકા તારા ગણાય છે આ નવ તારાઓમા ચોથી, છઠ્ઠી અને નવમી તારા શ્રેષ્ઠ, ત્રીજી, પાંચમી અને સાતમી તારા અધમ, બાકીની મધ્યમ જાણવી આ ઉપરાંત રાક્ષસ, દેવના, મનુષ્ય નામના ગણ તથા નક્ષત્રો વિષે જ્યોતિષ શાસ્ત્રમા બહુ લંબાણ વર્ણન કર્યું છે એ સર્વ વાત અહીં કરવા બેસુ તો તમને કદાચ કંટાળો આવે એટલા માટે સૂચના માત્ર આપીને આગળ વધવાનુ યોગ્ય ધારૂં છું

શિષ્ય—ઘરના સામાન્યત કેટલા ભેદ પાડવામા આવ્યા છે ?

સૂરિ—સાધારણ રીતે ઘરના સોળ ભેદ છે તેના નામ તથા અર્થ આ પ્રમાણે — (૧) ધ્રુવ-સ્થિરતા ગણનારૂ, (૨) ધન્ય-યશ આપનારૂ, (૩) જય-ફત્તેહ આપનારૂ, (૪) નન્દ-આનંદ અર્પનારૂ, (૫) ખર-સ્નેહમા ભંગ પડાવનારૂ, (૬) કાન્ત-સુંદરતા ઉપજાવનારૂ, (૭) મનોરમ-મનને પ્રીતિ ઉપજાવનારૂ, (૮) સુમુખ-સારા મુખવાળુ, (૯) દુર્મુખ-ખરાબ મ્હોવાળુ, (૧૦) ક્રુર-ભય ઉપજાવનારૂ, (૧૧) સુપક્ષ-પરિવારને વધારનારૂ, (૧૨) ધનદ-ધન આપનારૂ, (૧૩) ક્ષય-નાશ કરનાર,

(૧૪) આક્રંદ–શોક ઉપજાવનારૂં, (૧૫) વિપુલ–વૃદ્ધિ કરનારૂં; (૧૬) વિજય–અતિ જય અર્પનારૂં એવી રીતે ઘરના સોળ પ્રકાર છે. ઘરના તથા નામનાં ફળમાં ભેદ ગણાતો નથી એ યાદ રાખવું.

શિષ્ય—આ સોળ ભેદો શા ઉપરથી પડ્યા હશે ?

સૂરિ—પિંગળ શાસ્ત્રમાં ચાર ગુરૂ વર્ણનો જે સોળ પ્રકારનો છંદ જોવામાં આવે છે, તેનેજ અનુસરીને આ ભેદો પડ્યા હોય એમ લાગે છે. દરવાજા આગળનો ચોક અથવા જેને અલિંદક કહેવામાં આવે છે, તે ઉપર ભેદોનો ઘણો ખરો આધાર રહે છે. પિંગળશાસ્રનો પ્રસ્તાર તમને આનંદ આપશે એમ ધારી જરા વિષયાંતર કરવો યોગ્ય ધારૂં છું. છંદમાં જેમ હ્રસ્વ–દીર્ઘ હોય તેમ અહીં પણ સમજી લેવું. દાખલા તરીકે ચાર ગુરૂ તે ધ્રુવ, એક હ્રસ્વ અને ત્રણ ગુરૂને ધાન્ય, એક ગુરૂ એક હ્રસ્વ અને બે ગુરૂ તે જય, બે હ્રસ્વ અને બે ગુરૂ તે નન્દ, બે ગુરૂ એક હ્રસ્વ અને એક ગુરૂ તે ખર, એક હ્રસ્વ એક ગુરૂ–એક હ્રસ્વ અને એક ગુરૂ તે કાંત, એક ગુરૂ બે હ્રસ્વ અને એક ગુરૂ તે મનોરમ, ત્રણ હ્રસ્વ એક ગુરૂ તે સુવક્ત્ર, ત્રણ ગુરૂ એક હ્રસ્વ તે દુર્મુખ, છેલ્લો પહેલો હ્રસ્વ અને વચલા બે ગુરૂ તે ક્રૂર, એક ગુરૂ, એક હ્રસ્વ એક ગુરૂ એક હ્રસ્વ તે વિપક્ષ, બે હ્રસ્વ એક ગુરૂ અને એક હ્રસ્વ તે ધનદ, બે ગુરૂ બે હ્રસ્વ તે ક્ષય, એક હ્રસ્વ એક ગુરૂ અને બે હ્રસ્વ તે આક્રંદ, એક ગુરૂ અને ત્રણ હ્રસ્વ તે વિપુલ અને ચાર હ્રસ્વ તે વિજય ઘરો કહેવાય.

શિષ્ય—આ બધા ભેદોપભેદોનો શું આજકાલ વિચાર કરવામાં આવતો હશે ?

સૂરિ—એ શિલ્પ વિદ્યા ઘણા કાળથી લોપ પામી ગઈ છે પરંતુ તેનો ઉદ્ધાર કરવો બહુજ જરૂરનો છે કાવ્ય અને સંગીતમાં જેમ છંદ અને તાલના બંધનો હોય છે અને એ બંધનોથીજ કાવ્ય અને સંગીતની ખૂબી ખીલી નીકળે છે તેજ પ્રકારે શીલ્પ વિદ્યાના નિયમો સંબંધે પણ સમજી લેવું તે નિયમોના પાલનથી શિલ્પકળા પ્રકાશી નીકળે છે

શિષ્ય—ઘરમાં પાણીયારૂં વિગેરે કયે સ્થળે ગણવું જોઇએ ?

સૂરિ—ઘરના દક્ષિણ ભાગમાં પાકશાળા—રસોડું, પાણીયારૂં, છાણા તથા દીપકનું સ્થાન ગોઠવાવવું ડાબી બાજુએ—પશ્ચિમ દિશાએ ભોજનાલય, ધન—ધાન્યાગાર તથા દેવ સ્થાનક હોવું જોઇએ અહીંઆ સૂર્યોદય થાય તેજ પૂર્વ દિશા ગણાય એવો નિયમ નથી જેમ છિંકમાં જે દિશાએ મુખ હોય તે પૂર્વ દિશા ગણાય છે તેમ ઘરની બાબતમાં પણ જે દિશાએ ઘરનું દ્વાર હોય તેજ પૂર્વ દિશા તથા તેની અપેક્ષાએ બીજી દિશાઓ જાણી લેવી ઘરના માપના સંબંધમાં પણ એવો નિયમ છે કે જ્યારે ઘર માપવું હોય ત્યારે હાથની સંખ્યા મધ્ય ગુણાવી જ ડગાય છે ઘરના થાંભલા તથા પાટીયા સમસંખ્યામાં તેમજ ઘરના ખંડો વિષમ સંખ્યામાં હોવા જોઇએ

શિષ્ય—આપે જે આય-વ્યય આદિનું શિક્ષણ આપ્યું તેમાં કંઇ ફેરફાર થઇ જાય તો ?

સૂરિ—તો તેનું ફળ સારૂં આવતું નથી શિલ્પ શાસ્ત્રમાં

એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે જો ઘરને વિષે આય જેવો જોઇએ તેવો ન હોય તો સુખ ન થાય, છ–આઠ હોય તો મરણ નીપજે, બીઆબારૂં હોય તો ધનનો ક્ષય થાય અને ત્રણ–પાંચ તથા ત્રણ–નવ હોય તો પુત્રનાશ થાય. ઘરને વિષે યમનો અંશ હોય તો ઘરધણીનું મરણ થાય, સાતમી–નૈધની તારા હોય તો પણ મરણ થાય, પાંચમી પ્રત્યરી તારા હોય તો ઘરધણી નિસ્તેજ થઇ જાય, અને ત્રીજી વિપદ્‌તારા હોય તો આપદા આવી પડે. આ બધી વાતોનો વિચાર કરતાં તમને શું એમ નથી લાગતું કે પ્રાચીન શિલ્પ વિદ્યાના અનુભવીઓની સલાહ લીધા વિના મંદીર–પ્રાસાદ તથા મહેલાદિ બનાવવાં ઉચિત નથી? સઘળું કામ જો વિધિ અને નિયમ પુરઃસર થાય તોજ તે બળ–કીર્ત્તિ –સુખ–આરોગ્ય અને સંપત્તિ અર્પે. બાકી સ્વચ્છંદતા અને તરંગોથી કોઇનું કલ્યાણ થયું નથી અને થાય એવી આશા રાખવી એ પણ નિરર્થક છે. મારે ફરીફરીથી કહેવાનું છે તે એજ છે કે આપણા પ્રાચીન શાસ્ત્રો અને વિધિ–વિધાનોનો ઉદ્ધાર થવો જોઇએ.

શિષ્ય—ઘરમાં વેધદોષ કહેવાય છે તે કઇ રીતે?

સૂરિ—દ્વારમાં વૃક્ષનો, બીજાના ઘરના ખુણાનો, ઘાણી તથા પાણીના અરટનો અને શેલડી પીલવાના કોલુ વગેરે ભ્રમોનો વેધ આવવો ન જોઇએ તેવીજ રીતે બીજાના ઘરના થાંભલાનો, દ્વાર સામે કુવો હોય તેનો અને જાહેર રસ્તાનો દોષ હોય તે પણ વેધદોષમાં આવી જાય છે માટે તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. ઘરના ઉપરના અથવા નીચેનાં પાટીયાં જો ઓછાં અથવા અધિક

હોય તો તે તુલાવેધ કહેવાય છે એક ખંડમાં જો પાટીયા ઉંચા-નીચા હોય તો તે તાલુવેધ કહેવાય, વળી જમીન ઉંચી-નીચી હોય તો તે તલવેધ કહેવાય એકજ ઘોડા જો સંમુખમાં હોય તો દ્વારવેધ કહેવાય, પણ જો બે હોય તો તેને દ્વારવેધ ન કહી શકાય

શિષ્ય—થાભલાથી પણ દ્વારવેધ થતો હશે?

સૂરિ—વાસ્તુની છાતી, મસ્તક, નાભી અને બે સ્તન એ પાંચ ઘરના મર્મસ્થાન કહેવાય છે એ પાંચ મર્મસ્થાનોમાં થાભલા ન આવવા જોઇએ દ્વારવેધની વાત હું હમણાંજ કહી ગયો છું દ્વારની વચ્ચે થાભલો યોગ્ય ન ગણાય ઘરની ભૂમિથી બમણી ભૂમિ છોડીને ઉપર કહેલી વસ્તુઓ હોય તો તેને દ્વારવેધ ન કહી શકાય

શિષ્ય—ઘર ઉપર વૃક્ષ તથા ધ્વજાની છાયા પડતી હોય તો?

સૂરિ—પહેલો તથા છેલ્લો પહોર છોડી બીજા તથા ત્રીજા પહોરની વૃક્ષની અથવા ધ્વજાની છાયા ઘર ઉપર પડતી હોય તો તે મહાઓ દુઃખ આપનારી જાણવી વળી ઘરના દ્વાર આગળ અરિહંતની પુંઠ, ચંડીની, મહાદેવની તથા સૂર્યની દૃષ્ટિ, વાસુદેવનો ડાબો ભાગ અને બ્રહ્માનો જમણો ભાગ હોય તો તે વર્જવો, એ યાદ રાખવું

શિષ્ય—ટુંકામાં હવે કયું ઘર ગૃહસ્થને ઉચિત, લક્ષ્મીના નિવાસ રૂપ અને રોગ-શોક રહિત ગણાય તે કહી ગ્રો

સૂરિ—જે ઘરમાં વેધાદિના દોષો બીલકુલ ન હોય, જ્યાં ઘરનું આખું દળ નવું હોય, જ્યાં પેસવાનાં અને નીકળવાનાં ઘણાં બારી–બારણાં ન હોય, જ્યાં ધાન્યનો સંગ્રહ રહ્યા કરતો હોય, જ્યાં દેવતાઓની પ્રસન્ન મને પૂજા થતી હોય, જે ગૃહમાં અતિથી અને પરોણાઓનું અતિ ઘણું આદર–સન્માન થતું હોય, જ્યાં પડદાઓ રાતા રંગના હોય, સ્વચ્છતાનું સામ્રાજ્ય સર્વત્ર પ્રવર્ત્તી રહ્યું હોય, જ્યાં ન્હાના–મ્હોટાની યથાયોગ્ય મર્યાદા સચવાતી હોય, જ્યાં સૂર્યના કીરણો છાપરામાંથી નીચે આવી શકતા ન હોય, જ્યાં દીપકનો પ્રકાશ સારી રીતે ઝગમગી રહેતો હોય, રોગી લોકોનાં રોગો ધીમે ધીમે ક્ષીણ થતા હોય અને જે ઘરમાં ભૂખ્યાને અન્ન, તરસ્યાને પાણી, શ્રમિતને આરામ અને સર્વને આદરમાન મળતાં હોય તે ઘરમાં લક્ષ્મીદેવી હમેશાં નિવાસ કરીને રહે એમાં કોઇ પણ પ્રકારની શંકા નથી.

શિષ્ય—અતિથિ સેવાના સંબંધમાં આપે અગાઉ જે કહ્યું છે તે બરાબર મારા સ્મરણમાં છે. અતિથિઓની સેવાને હું ગૃહસ્થલોકોનું પરમ ભૂષણ માનું છું. હવે પાડોશીઓ કેવા જોઇએ તે વાત આપના શ્રીમુખથી જાણવા ઇંતેજાર છું.

સૂરિ—જ્યાં મૂર્ખ, અધર્મી, પાખંડી, મહા પાતકથી ભ્રષ્ટ થયેલાઓ, ચોર લોકો, ચેપી રોગવાળાઓ, ક્રોધી, ચંડાળ, અહંકારી, વ્યભિચારી વિશ્વાસઘાતી, લોભી, ખુની, લુંટારાઓ જેવા માણસો વસતા હોય ત્યાં આપણને ગમે તેટલો લાભ મળતો હોય તો પણ તેમની નજીકમાં વસવું અથવા તો તેમની સાથે બીજો કોઇ પણ પ્રકારનો વહેવાર રાખવો એ એકંદરે

આપણનેજ પોતાને ભારે થઈ પડે છે પાડોશમા એવા લોકો હોવા જોઈએ કે જેઓ પ્રસંગોપાત આપણા સુખ–દુઃખમા ભાગ લઇ શકે, આપણને સારી સલાહ આપી અનીતિના રસ્તે જતા રોકી શકે, આપણા આત્મીય માફક આપણા કલ્યાણમા પોતાનુ કલ્યાણ માની શકે, સગાઓ કરતા પણ પાડોશીઓ અધિક ઉપયોગી થઇ શકે છે સારા અને ખાનદાન કુટુંબના માણસો ખરાબ સહવાસમા પડયા પછી ખુવાર થઈ જાય છે એટલા માટે પાડોશ એવો હોવો જોઈએ કે જે આપણા સંતાન અને સ્ત્રી–પરિવાર ઉપર પણ ઉંચી–નૈતિક છાપ બેસાડી શકે અનુકરણ પ્રિયતા એ મનુષ્યનો એક સ્વભાવ છે અર્થાત્ બીજાને અમુક કામ કરતા જોઇ તે પ્રમાણે વર્તવાની આપણને કુદરતી રીતેજ ઇચ્છા ઉદ્ભવે છે, તેમા પણ બાળક અને સ્ત્રીઓમા તો આવો સ્વભાવ અધિક માત્રામા હોય છે હવે પાડોશીઓ જો હલકી વૃત્તિ વાળા–અધર્મી અને ભક્ષ્યાભક્ષ્યમા અવિવેકી હોય તો આપણા કુટુંબીઓ ઉપર તેની કેવી અસર થાય તેનો ખ્યાલ તમે સ્હેલાઈથી કરી શકશો પાડોશીઓ સારા હોવા જોઇએ એ કથન ઉપર આપણા જીવન–સુખનો કેટલો આધાર રહેલો છે તે સમજી શકશો પાડોશીઓ સારા હોવા એ જીવનની એક મ્હોટી દ્હાણ મનાય છે તમારે પણ દરેક રીતે સારા પાડોશી બનવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

શિષ્ય–ઘરમા શોભન સામગ્રી કેવી હોવી જોઇએ ?

સૂરિ—આ વિષયમા આર્ય ભાવના અને આર્ય સામગ્રી

પ્રત્યેનો મારો પક્ષપાત તમને સ્પષ્ટપણે જણાઇ આવશે. હું મ્હોટાં ખુરસી–ટેબલો, કીમતી ઝુમરો અને રંગ–બેરંગી પડદાઓને એટલા બધા ઉપયોગી તેમજ આવશ્યક માનતો નથી. તેને બદલે અતિથિઓને સહેલાઇથી આપી શકાય એવા આસનો, ત્રાંબા, પીતળના કે સુવર્ણ–રજતના વાસણો અને ચામર–પંખો વિગેરેને બહુ સાદા તેમજ ઉપયોગી માનું છું. ઘરની શોભન–સામગ્રી કે જેને લોકો આજકાલ ફરનીચર કહે છે, તેની પાછળ હજારો શ્રીમંતો પોતાની શ્રીમંતાઇ બતાવવાના અયોગ્ય આવેશમાં લાખો રૂપીયા દર વર્ષે બરબાદ કરે છે. આ બાહ્યાડંબર અથવા પાશ્ચાત્ય અનુકરણને હું પસંદ કરતો નથી. આર્યજીવન તદ્દન સાદામાં સાદું અને નિરાડંબર હોવું જોઇએ. સમાજના શ્રીમંતો કદાચ અપવ્યય કરે તો તેથી બીજાને શું ? એવો પ્રશ્ન ઘણીવાર આપણી સામે લાવવામા આવે છે, પરંતુ એવો પ્રશ્ન કરનારાઓ આપણા આર્ય સંસારની કુટુંબજાળ સમજતા નથી અને તેથી જ તેઓ એવા વિચિત્ર પ્રશ્નો કરે છે. આપણા સમાજનો એક શ્રીમંત જ્યારે ઘરશૃંગાર માટે અનર્થક વ્યય કરે છે ત્યારે તેનું જોઇને તેના બીજા ગરીબ બન્ધુ–બાંધવોને પણ તેમ કર્યા વિના ચાલતું નથી. આનું પરિણામ એ આવે છે કે એક પુરૂષની અવિચારિતા એક ચેપી રોગની માફક આખા સમાજમાં ફેલાઇ જાય છે અને તે એકંદરે હાનીકારક થઈ પડે છે. આપણા પૂર્વના હવા-પાણી જ એવા છે કે તેને પશ્ચિમના દેશોનું અનુકરણ કરવાની કશી જ જરૂર નથી. એક આર્ય બાળક

બાજઠ ઉપર ટટ્ટાર બેસી જેવુ અધ્યયન કરી શકશે તેવુ ખુરસી-ટેબલ ઉપર ઝોકીને નહીં કરી શકે છતા શ્રીમતોને ત્યા શોભન-સામગ્રી તરીકે ખુરસી ટેબલ આદિની જે બહુલતા જોવામા આવે છે તેનો આશ્રય લીધા વિના બાળકોને ચાલતુ નથી અને તેથી બાળકોને બાળવયથી જ પાશ્ચાત્ય સામગ્રી અતિશય આવશ્યક હોય એમ લાગે છે વસ્તુત એ છાપજ બાળકના ભાવિષ્ય ઉપર બહુ ખરાબ અસર નીપજાવે છે

શિષ્ય—અમન્યો પાશ્ચાત્ય અનુકરણો ઇચ્છવા યોગ્ય નથી એ તો ખુલ્લુ જ છે, પણ એક શુદ્ધ આર્ય ગૃહસ્થને ત્યા કી જાતની સામગ્રી જોઇએ તે મારે જાણવુ જોઇએ

સૂરિ—ચદન, દર્પણ, બગાદ, વ્યજન-પખો, આસન, અશ્વ, શખ, ઘૃત, દહીં તથા તાબાના વાસણો એટલી વસ્તુઓ ઘરની શોભા વૃદ્ધિ માટે ગૃહસ્થોએ અવશ્ય રાખવી જોઇએ આજે ગૃહસ્થને ત્યા નહીં જેવુ જ પશુ-પાલન થાય છે ખરુ જોતા પ્રત્યેક ગૃહસ્થને ત્યા દહિ-દૂધ-ઘી જેવા શુદ્ધ-સાત્વિક પદાર્થો અનાયાસે મળી શકે એટલા માટે ગાય-ભેંસ જેવા પશુઓ અવશ્ય હોવા જોઇએ ગામડાના લોકો હજી કેટલેક અંશે આ પ્રથા સાચવી રહ્યા છે, પરન્તુ શહેરનો મોહ પ્રતિદિન [illegible] એટલો બધો વધી પડતો જાય છે કે ગામડાઓ પણ [illegible] [illegible] [illegible] લાગ્યા છે અને તેનુ ફળ એ આવ્યુ છે કે શુદ્ધ ગૃહસ્થાશ્રમ પણ ધીમે ધીમે લોપ પામતો જાય છે । પશુ-પાલન [illegible] [illegible] [illegible] અને ઘ્વાળી લોકોનુ જ કામ

હોય એમ મનાઈ ગયું છે. આથી કરીને આપણને ઘી-દૂધ-છાસ જેવા સાત્વિક પદાર્થો સંપૂર્ણ શુદ્ધ મળી શકતા નથી અને જો તમને પોતાને જ તે ન મળે તો પછી! તમારા અતિથિઓ કિંવા ધર્મગુરૂઓને તો તમે આપીજ કેવી રીતે શકો ! આહારની શુદ્ધિ ઉપર વિચાર અને આચારની શુદ્ધિનો ઘણો ખરો આધાર રહેલો છે એ તો તમે જાણતાજ હશો. ગાય-ભેંસ આદિ પશુઓનું જો તમારા સરખા ગૃહસ્થોથી બરાબર પાલન-પોષણ થતું હોય તો તમારા આચાર-વિચાર પણ શુદ્ધ અને સાત્વિક રહે. આ જમાનામાં એ સત્ય ભૂલાઇ ગયું છે એટલા માટે મારે એ બાબત વિષે વિસ્તારથી બોલવું પડ્યું છે.

શિષ્ય—આપનું કહેવું બરાબર છે. ગૃહસ્થધર્મ પાળવામાં કઈ કઈ સામગ્રી અત્યાવશ્યક છે તે પણ સમજાયું; પરંતુ અતિથિસેવા સંબંધી એક વાત બરાબર મારા સમજવામાં નથી આવતી. અતિથિ તરીકે આવનાર મનુષ્ય જો અમારો વૈરી હોય તો પણ શું અમારે તેનો આદર-સત્કાર કરવો ?

સૂરિ—વૈરના બદલામાં પ્રેમ આપવો એ આપણી સનાતન આર્યનીતિ છે. અગ્નિનું શમન જળથી જ થઈ શકે એ વાત જેટલી સાદી-સીધી અને સનાતન છે; તેટલીજ વૈરીને પણ પ્રેમથી વશ કરવો એ વાત સાદી-સીધી અને સનાતન છે. અગ્નિને ઓલવવા માટે જો કોઇ માણસ તેમાં લાકડા કે ઘાસ નાખે તો તેને આપણે મુર્ખ સિવાય બીજું શું કહીએ ? તેવીજ રીતે વૈરીને વશ કરવા જો વૈર કે ક્રોધનો આશ્રય શોધે તો તેને અજ્ઞાન

કે પામર સિવાય બીજું શું નામ ઘટે? વેરાગ્નિ ક્રોધથી કે બદલો લેવાથી નહીં પણ ક્ષમા શાંતિ કે પ્રીતિ રૂપી અમૃત સીંચવાથી જ શાંત થાય છે વળી એક બીજી વાત પણ સમજી લ્યો તમારો વૈરી તમારી પ્રત્યે વૈર રાખી કર્મનો બોજો ભારે કરતો જાય, તેની સાથે તમે પણ તમારા અંતઃકરણમાં વેરના બીજ વાવી પોષણ કરતા જાઓ તો તેથી તમને પોતાને કે જગતને શું વિશેષ લાભ થવાનો હતો? વૈરનું પ્રમાણ જગતમાં વધે તે સિવાય બીજું શું થાય? એટલા માટે જ મેં તમને કહ્યું છે કે આપણે ઘેર આપણો વૈરી આવે તો પણ તેને શાંત દ્રષ્ટિથી જોવો, મીઠી વાણીથી બોલાવવો, તેનો સત્કાર કરવા તેની સ્હામે જવું, તેને આસન આપી બેસવાની વિનંતી કરવી અને યથાશક્તિ ભોજન-પાન તથા તાંબુલ વિગેરે આપી તેનો શ્રમ દૂર કરવો આમ કરવાથી તમારો એક વખતનો કટ્ટો શત્રુ પણ તમારો મિત્ર બની જશે જગતમાં મૈત્રી ભાવનો પ્રચાર કરવાને તેમજ વૈર-ક્રોધ ઓછા કરવાને એજ એક રાજમાર્ગ છે

શિષ્ય-આપની કીમતી સલાહ માટે આપનો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો જ છે હું મારા વૈરીઓ પ્રત્યે પણ ક્ષમા-પ્રીતિનું જળ છાંટી મૈત્રી ભાવનો પરિચય આપવાનો નિશ્ચય કરું છું હવે ઘરની આસપાસ કેવા વૃક્ષો હોવા જોઇએ તે વિષે કંઇ કહેશો?

સૂરિ-પણ તે પહેલાં ઘર કયા કયા સ્થાનોથી દૂર હોવું જોઇએ તે જાણવું ઉચિત છે ઘર જો દેવ મંદિરની પાસે હોય

તો દુઃખ થાય, ચૌટામાં હોય તો હાની થાય, ધુતારાની તથા મંત્રીની સમિપમાં હોય તો પુત્ર અને ધનનો નાશ થાય, હુવે વૃક્ષોના વિષયમાં એવી માન્યતા ચાલે છે કે ખજૂરી, દાડમી, કેળ, બોરડી અને બીજોરૂં જેવાં વૃક્ષો જ્યાં ઉગી નીકળે તે ઘરનો સમૂળો નાશ થાય. પીપરનું વૃક્ષ હોય તે પણ સારૂં નહીં, વળી પીંપળો હોવો તે પણ ભયંકર ગણાય છે. વડ હોય તો રાજાનો ઉપદ્રવ કોઈ વખતે આવી નડે અને ઉંબર હોય તો નેત્ર વ્યાધી અનિવાર્ય થઇ પડે એમ કહેવાય છે. જેમાંથી દૂધ નીકળે એવાં ઝાડ અથવા વેલા હોય તો તે લક્ષ્મીનો નાશ કરે, કાંટાવાળા વૃક્ષો શત્રુનો ભય ઉપજાવે, ફુલવાળું વૃક્ષ સંતતીનો નાશ કરે. ફુલવાળા વૃક્ષનું લાકડું પણ વાપરવું નહીં જોઈએ કોઇ કોઈનો એવો અભિપ્રાય પણ છે કે ઘરના આગળના દક્ષિણ ભાગમાં ઉંબર, પશ્ચિમ ભાગમાં પીંપળો અને ઉત્તર ભાગમાં પીંપર હોય તો તે સારાં ગણી શકાય.

શિષ્ય–ગૃહની બાંધણી અને સામગ્રી વિષે જેવી રીતે સ્પષ્ટ સમજણ આપી, તેવી રીતે મંદિરની ભૂમિ રચના અને પ્રતિમા વિષે પણ કંઇ જાણવા યોગ્ય હકીકત કહેશો તો કૃપા થશે.

સૂરિ–હું એ વિષે અગાઉ સંક્ષિપ્તમાં કહી ચૂકયો છું; પરન્તુ એટલાથી તમારા મનનું સમાધાન થયું હોય એમ જણાતું નથી. એટલા માટે એ વિષે ફરીથી વિગતવાર હકીકત રજુ કરવાની મારી ફરજ સમજું છું.—પ્રથમ પ્રતિમાધિકાર લઇએ. ભગવાનની બેઠી અથવા ઉભી બંને પ્રકારની પ્રતિમાઓ દેવન

અવસ્થામા જ હોવી જોઇએ તેમા પહેલી એટલે કે બેઠી પ્રતિમા પર્યંકાસન વાળી હોવી જોઇએ પર્યંકાસન કોને કહેવાય ? એવો આ સ્થળે પ્રશ્ન થશે. પ્રથમ જમણી જાંઘ અને જમણા સાથળ ઉપર ડાબો પગ અને ડાબો હાથ સ્થાપન કરવો, પછી ડાબી જાંઘ અને ડાબા સાથળ ઉપર જમણો પગ અને જમણો હાથ મૂકવો એમ કરવાથી પર્યંકાસન વાળી પ્રતિમા તૈયાર થાય છે હવે જો ભગવાનની પ્રતિમા ઉભી હોય તો તેના બે ભુજ ઢીંચણ સુધી લાંબા જોઇએ જો કે ચિન્હ તો બન્ને પ્રતિમાઓને એક સરખા જ હોય-દાખલા તરીકે શ્રી વત્સ, ઉષ્ણીષ, ત્રણ છત્ર ઇત્યાદિ પરિવારમા કંઇ ફેરફાર સંભવતો નથી છત્રની રચનામા જે એક ખૂબી સમાએલી છે તે તમારે જાણવી જોઇએ જો નાસિકાના અગ્ર ભાગ ઉપર ત્રણ છત્રના અગ્ર ભાગની સમશ્રેણી આવે તો તે ત્રણે છત્ર સર્વોત્તમ ગણાય તેજ પ્રમાણે નાસીકા અને કપાળ એના મધ્ય ભાગમા આડી રેખાથી કપોલનો વેધ થવો જોઇએ

શિષ્ય-પ્રતિમામા પાષાણની પસંદગીનુ ધોરણ શા પ્રમાણે હશે ?

સૂરિ-પ્રતિમાના પરિવારમા પત્થરનુ વર્ણશંકરત્વ અથવા વર્ણ વૈચિત્ર્ય ન આવે તેનુ લક્ષ રાખવુ જોઇએ તેની સાથે પ્રતિમાનુ પ્રમાણ પણ બે, ચાર, છ, આઠ ઇત્યાદિ સમ સંખ્યામા હોય તો તે પણ ઇષ્ટ ન જાણવુ

શિષ્ય—સમચતુરસ્ર પ્રતિમા કઇ રીતે જાણી શકાય ?

સૂરિ—એક ઢીંચણથી બીજા ઢીંચણુ સુધી આડું એક સૂત્ર, જમણા ઢીંચણથી ડાબા ખંધ સુધી બીજું સૂત્ર, ડાબા ઢીંચણથી જમણા ખંધ સુધી ત્રજું સૂત્ર અને નીચેથી મસ્તક સુધી ચોથું સૂત્ર, એ ચારે સૂત્રનું પ્રમાણ સરખું આવે તો તે પ્રતિમા સમચતુરસ્ર કહેવાય. બે ઢીંચણુની વચ્ચે આડું સૂત્ર દેવું અને સૂત્રથી નાભિ સુધી એક કંબિકા રાખવી. એ રીતે કરતાં નાભિથી સૂત્ર સુધી અઢાર આંગળનું પ્રમાણ જોઇએ.

શિષ્ય—પ્રતિમાની ઉંચાઇનું પ્રમાણ કેવી રીતનું હોવું જોઇએ ?

સૂરિ—પ્રતિમાની ઉંચાઇનું પ્રમાણ નવ તાલ જાણવું. બાર આંગળનો એક તાલ થાય છે. અહીં આંગળાં કંબાના ન લેતાં પ્રતિમાનાં લેવાં. ઉભી પ્રતિમાનું પ્રમાણ એકસો આઠ અંશનું અને બેઠી પ્રતિમાનું છપ્પન અંશનું જાણવું. ઉભી પ્રતિમાના અગીયાર સ્થાનક પણ તમારે જાણવા જોઇએ. (૧) કપાળ, (૨) નાસિકા, (૩) હડપચી, (૪) ગળું, (૫) હૃદય. (૬) નાભી, (૭) ગુહ્ય, (૮) સાથળ, (૯) ઢીંચણુ, (૧૦) જાંઘ અને (૧૧) પગ એ અંશના અગીયાર સ્થાનકો ગણાય છે. તેમાં કપાળે ચાર, નાસિકાએ પાંચ, હડપચીએ ચાર, કોટેત્રણ, હૃદયે બાર, નાભીએ બાર, ગુહ્યને વિષે ચાર, સાથળે ચોવીશ, ઢીંચણે ચાર, જાંઘને વિષે ચોવીશ, અને પગને વિષે ચાર અંશ સમજવા. આ પ્રમાણે હીસાબ કરતાં પ્રતિમાની ઉંચાઇના એકસો

આઠ અશ ખરાબર મળી રહેશે હવે બેઠી મૂર્ત્તિના આઠ સ્થાનક અને છપ્પન અશ ધ્યાનમા રાખીલો કપાળે ચાર, નાસિકાએ પાચ, હડપચીએ ચાર, કોટે ત્રણ, હૃદયે બાર, નાભીએ બાર, અને ઢીંચને ચાર એ હીસાબે મેળ મળી રહે છે

શિષ્ય—કઇ પ્રતિમા પૂજ્ય ગણાય અને કઈ કઈ પ્રતિમાઓ સમરાવી શકાય ?

સૂરિ—જેની પ્રતિષ્ઠા સો વર્ષ પહેલા થઇ હોય, અથવા જે કોઇ ઉત્તમ આચાર્યે સ્થાપિત કરેલી હોય તે જીન-પ્રતિમા વ્યગ હોય તો પણ પૂજા કરવા યોગ્યજ જાણવી શાસ્ત્રમા "જીન પ્રતિમાને જીન સમ" ગણવાનો જે ઉપદેશ કરવામા આવ્યો છે તે તમારા ધ્યાન બહાર તો નહીંજ હોય પ્રતિમા-પૂજનમા જેઓ શ્રદ્ધા ધરાવતા નથી તેઓ આ સસારનો એક અલૌકિક લ્હાવો ગુમાવી બેસે છે, એમ કહ્યા વિના ચાલતુ નથી પ્રતિમા દ્વારા પ્રભુની પૂજાનો લ્હાવો ભાગ્યશાળી સ્ત્રી-પુરૂષોજ લઈ શકે છે જીન-પ્રતિમાની સુમબદ્ધ આકૃતીના દૂરથી દર્શન કરવા માત્રથીજ શાતરસનો સાગર હૃદયમા ઉલ્લાસ પામવા લાગે છે જગતની તમામ આધી-વ્યાધી-ઉપાધીઓ તે ક્ષણને માટે છેક વિસરી જવાય છે જેઓને હૃદય છે, જેઓ સહૃદયતાની કીંમત આકી શકે છે તેઓ નિત્ય પ્રતિમાનુ અર્ચન-પૂજન કરવાનુ ચુકતા નથી એ વાત તો કેવળ હૃદયથીજ સમજી શકાય એવી છે તેમા દલીલો કે યુક્તિઓ આપવી એ બહુલતા છે હૃદયનો આનંદ અને ભાવ સમજાવામા શબ્દો લગભગ નિર્ગળ બની જાય છે;

પરંતુ એ વાતને અત્યારે જવા દઇશું. કઈ પ્રતિમા સમરાવી શકાય એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવવાનું કે ધાતુની, લેપની અથવા બીજી એવી પ્રતિમા કદાચિત ખંડિત થાય તો તે પાછી સમરાવી શકાય; પરંતુ કાષ્ટની અથવા પાષાણની પ્રતિમા હોય તો તે સમરાવવા લાયક ગણાતી નથી.

શિષ્ય—પ્રતિમાના ખંડિતપણા ઉપરથી કંઇ યોગાયોગ જાણી શકાય ખરા ?

સૂરિ—જો પ્રતિમાનાં નખ ખંડિત થાય તો શત્રુ તરફથી ભય આવી પડે, આંગળી ખંડિત થાય તો દેશભંગનો ઉપદ્રવ નજીકમાં સહવો પડે, બાહુ ખંડિત થાય તો કોઈ પણ પ્રકારનું બંધન નડે, નાસિકા ખંડિત થાય તો કુળ ક્ષય અને પગ ખંડિત થાય તો ધન હાની સહવા પડે એવી માન્યતા છે. તે ઉપરાંત પ્રતિમાનું સિંહાસન ખંડિત થાય તો સ્થાનનો નાશ થાય, બેસવાનું વાહન ખંડિત થાય, જેવી રીતે કે હાથી, ઘોડા વિગેરે, તો વાહનનો નાશ થાય અને પ્રતિમાનો પરિવાર ખંડિત થાય તો ચાકરનો નાશ થાય એવો ઉલ્લેખ છે.

શિષ્ય—કઇ પ્રતિમા ઘરમાં રાખવી અને કઇ પ્રતિમા દેરાસરજીમાં રાખવી એ વિષે કંઇ નિર્ણય થઇ શકે ખરો ?

સૂરિ—જે પ્રતિમા એક આંગળથી અગ્યાર આંગળ સુધી ઉંચી હોય તો તે ઘરમાં પૂજવા યોગ્ય માની શકાય. પણ તે કરતાં મ્હોટી હોય તો તો મંદિરમાં રાખીનેજ પૂજવી જોઇએ.

તે સિવાય કાષ્ટની, લેપની, પત્થરની, દાંતની, ચિત્રામણની લોહાની તેમજ પરિવાર રહિત પ્રતિમાજી પણ ઘરમા પૂજાય નહીં

શિષ્ય—જીન પ્રતિમાના બાહ્ય સ્વરૂપ કિંવા વધ-ઘટ ઉપરથી લાભ-હાનીનો સંભવ ખરો ?

સૂરિ—જીન પ્રતિમા જો ઉગ્ર સ્વરૂપવાળા ભાસે તો તે પોતાના કરાવનારનો નાશ કરે છે, અધિક અંગવાળા હોય તો કારીગરનો નાશ કરે છે, કૃશ હોય તો દ્રવ્યનો નાશ થાયછે, સસલાના જેવુ ઉદર હોય તો દુર્ભિક્ષને ઉત્પન્ન કરે છે,નાક વાંકુ હોય તો ઘણું દુ ખ ઉપજાવે છે, ટુંકા અવયવના હોય તો ક્ષય કરનાર થાય છે, ચક્ષુ વિનાના હોય તો ચક્ષુનો નાશ કરે છે, સાંકડા મુખના હોય તો ભોગ સામગ્રીથી દૂર રાખે છે, નાની કેડના કે કેડ વિનાના હોય તો આચાર્યનો નાશ કરે છે, નાના જંઘના અથવા જંઘારહિત હોય તો ભાઇ, પુત્ર અને મિત્ર એમનો નાશ કરે છે, ટુંકા હાથ-પગના અથવા હાથ-પગ વિનાના હોય તો ધનનો ક્ષય કરે છે પૂજા વગર ઘણો કાળ એમની એમ પડેલી પ્રતિમા જ્યાં-ત્યાંથી ગ્રહણ કરવી નહીં એ પણ ધ્યાનમા રાખવુ પ્રતિમા ચત્તા હોય તો દ્રવ્યનો નાશ કરનારી થાય છે, નીચા મુખની હોય તો ચિંતા ઉત્પન્ન કરાવનારી જાણવી, વાંકી હોય તો મનમા દુ ખાદિ ઉપજાવનારી અને નીચી-ઉંચી હોય તો પર દેશ મોકલનારી સમજવી

શિષ્ય—પ્રતિમાજી કોણ અને શેમથી બનાવી શકે ?

સૂરિ—પ્રતિમાજી બનાવરાવવાનો અધિકાર સર્વ કોઇને

એક સરખો મળી શકતો નથી. ન્યાયથી ઉપાર્જેલું દ્રવ્યજ તે પાછળ ખરચવું જોઇએ. એક માણુસ અનીતિ અને અસત્યથી ધન ઉપાર્જે અને પછી પ્રતિમાજી બનાવરાવી ધર્મ કરવાની અભિલાષા રાખે એ દેખીતી રીતે જ બેહુદુ લાગે છે. મતલબ એ છે કે અન્યાયથી ઉપાર્જેલા દ્રવ્યમાંથી પ્રતિમા બનાવનાર અને પ્રતિષ્ઠા કરનાર પોતાની ઇષ્ટ સિદ્ધિ કરવાને બદલે ઉલટી અધોગતિ કરે છે. પ્રતિમાજી ક્યા પાષાણમાંથી બનાવી શકાય એ પ્રશ્ન પણ મહત્વનો છે. એમાં ધ્યાન રાખવાનું છે તે એજ છે કે એવો પત્થર મેં આગળ કહ્યું તેમ ખાસ પસંદગીવાળો અને શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધત્તિસરનો હોવો જોઇએ. કોઇએ ઘરકામ સારૂ અમુક પાષાણ આણ્યો હોય તેમાંથી જો પ્રતિમાજી બનાવવામાં આવે તો તે પણ પૂજાદિકથી થનારી ઉન્નતીમાં ફળપ્રદ ન થતાં ઉલટી વિઘ્નકર થઇ પડે.

શિષ્ય—પ્રતિમાની રચના અને પ્રાસાદના બંધારણ વચ્ચે કંઇ સંબંધ હશે ખરો ?

સૂરિ—પ્રાસાદના ચોથા ભાગ જેટલી પ્રતિમા પસંદ કરવા યોગ્ય છે. પણ ઉત્તમ લાભ પ્રાપ્તિને અર્થે તે ચોથા ભાગમાં એક આંગુળ ઓછી-વત્તી પણ કરી શકાય છે. ડાહ્યા કારીગરો પ્રાસાદના ચોથા ભાગનાં દશ ભાગ કરી, તે દશમો એક ભાગ પ્રાસાદના ચોથા ભાગમાં ઓછો કરી અથવા તેમાં એક દશમો ભાગ ઉમેરી.તેટલા પ્રમાણની પ્રતિમા તૈયાર કરે છે. સર્વે ધાતુઓની, રત્નની, સ્ફટિકની અથવા પ્રવાલની પ્રતિમાને આ નિયમ

લાગુ પડતો નથી એવે પ્રસંગે પ્રતિમાના પ્રમાણ ઉપર પ્રાસાદનું પ્રમાણ લેવાનું નથી, પણ ઇચ્છાનુસાર જ પ્રમાણ રખાય છે

શિષ્ય—પ્રાસાદના કયા ભાગમાં કોની કોની પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તો ઠીક ?

સૂરિ—ગભાગના અર્ધભાગના પાંચ ભાગ ભિત્તિથી કરવા, તેમાં પ્રથમ ભાગમાં યક્ષાદિકની સ્થાપના કરવી બીજા ભાગમાં સર્વે દેવીઓની સ્થાપના કરવી ત્રીજા ભાગમાં જીન, સૂર્ય, કાર્તિકેય તથા કૃષ્ણ એમની પ્રતિમા સ્થાપન કરવી, ચોથા ભાગમાં બ્રહ્માની પ્રતિમા અને પાંચમા ભાગમાં શિવલિંગની પ્રતિમા રાખવી

શિષ્ય—પ્રતિમાની દ્રષ્ટિ ઉંચી-નીચી હોય તો ?

સૂરિ—જો પ્રતિમાજીની દ્રષ્ટિ ઉંચી હોય તો તે દ્રવ્યનો નાશ કરે, તિરછી હોય તો ભોગનો નાશ કરે, સ્તબ્ધ દ્રષ્ટિ હોય તો દુઃખ આપે અને નીચી હોય તો કુળનો નાશ કરે આ બધી વાત હું એટલા માટે કહું છું કે શિલ્પકળાના અને પ્રતિમા રચનાના મુખ્ય-મૂળ સૂત્રોનો બરાબર અમલ થવો જોઇએ. એવી મહત્વની બાબતમાં સ્વચ્છંદપણે-ઇચ્છાનુસાર વર્તવું એ કોઇ રીતે હિતકર નથી

શિષ્ય—ત્યારે પ્રતિમાજીની દ્રષ્ટિનું ધોરણ કયે પ્રકારે રાખવું જોઈએ ?

સૂરિ—સામા દ્વારની શાખાના નીચેથી આઠ ભાગ કરવા, તેમાં જે આઠમો ભાગ બધા કરતા ઉપર આવેલો હોય તે મૂકી

દેવો અને તેની નીચેનો જે સાતમો ભાગ રહે તેના પાછા નીચેથી સાત ભાગ કરવા. આ સાતમાના ૭ ભાગ મુકી દેવા અને ઉપરનો જે સાતમો ભાગ રહ્યો તેમાં ગજાંશ—અષ્ટમાંશ સંભવે છે, તે ગજાંશને વિષે કારીગરોએ પ્રાસાદની અંદર રહેલી પ્રતિમાની દ્રષ્ટિ રાખવી.

શિષ્ય—પ્રાસાદની ભૂમિ પરીક્ષા કેવી રીતે કરવી ?

સૂરિ—જે ઠેકાણે મંદિર બાંધવું હોય તે ભૂમિ ગોળ આકારની તથા દિશાનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે તેવી નહીં હોવી જોઇએ. તે ચતુષ્કોણ—ચોખંડી, સારા આકારવાળી, વાવેલા ધાન્યને ત્રણ દિવસમાં ઉગાડનારી અને પૂર્વ, ઉત્તર અથવા ઇશાન દિશા તરફ ઉતરતી હોય તે ભૂમિ શ્રેષ્ઠ જાણવી. રાફડાવાળી ભૂમિ પ્રાસાદને માટે પસંદ કરવા યોગ્ય નથી. કારણ કે તેવી ભૂમિ વ્યાધી ઉત્પન્ન કરે છે, પોલાણવાળી હોય તો તે દારિદ્રપણું ઉપજાવે છે, ફાટેલી હોય છે તો તે મરણ નીપજાવે છે અને શલ્ય વાળી હોય તો તે દુઃખદ થઇ પડે છે.

શિષ્ય—પણ તે શલ્ય શી રીતે જાણી શકાય ?

સૂરિ—ભૂમિ ઉપર એક ચતુષ્કોણ—ચોખંડુ યંત્ર લખવું, તેમાં નવ કોઠા કરવા. ચતુષ્કોણની બાજુ ઉપર પૂર્વથી માંડી ઇશાન સુધી આઠે દિશાઓ લખવી, અને વચલા નવ કોઠામાં અનુક્રમે બ, ક, ચ, ત, એ, હ, સ, પ. અને ય એમ નવ અક્ષરો લખવાં યથાઃ—

ઇ		પૂર્વ		અ
	પ	ણ	ક	
ઉ	મ	ય	વ	દ
	હ	એ	ત	
વા		પશ્ચિમ		નૈ

હવે પ્રશ્નમા જો “ ણ ” આવે તો જાણવુ કે પૂર્વ દિશામા ભૂમિની અંદર દોઢ હાથ નીચે મનુષ્ય-શલ્ય અર્થાત્ માણસના હાડકા વિગેરે હોવા જોઇએ અને તેથી મનુષ્યનુ મરણ નીપજે જો “ ક ” આવે તો અગ્નિકોણમા ભૂમિની અંદર બે હાથ નીચે ગર્દભ-શલ્ય અર્થાત્ ગધેડાના હાડકા વિગેરે હોવા જોઇએ અને તે શલ્યથી રાજદંડ થાય કિંવા હંમેશા ભયભીત સ્થિતિમા રહેવુ પડે જો “ વ ” આવે તો દક્ષિણ દિશામા ભૂમિની અંદર કેડ જેટલુ ઊંડુ મનુષ્ય-શલ્ય હોય એમ સમજવુ અને તેથી ગૃહસ્વામીનુ મરણ થાય જો “ ત ” આવે તો નૈર્ઋત્ય દિશામા ભૂમિની અંદર દોઢ હાથ નીચે શ્વાન-શલ્ય અર્થાત્ કુતરાના હાડકા વિગેરે છે એમ જાણવુ તે શલ્ય બાળકોનુ મરણ નીપજાવે જો “ એ ” આવે તો પશ્ચિમ દિશામા ભૂમિની અંદર દોઢ હાથ નીચે બાળ-શલ્ય અર્થાત્ બાળકના હાડકા વિગેરે છે એમ સમજવુ અને તેથી ગૃહસ્વામી-ઘરધણીને પરદેશ વેઠવો પડે જો “હ” આવે તો વાયવ્ય દિશામા ભૂમિની અંદર ચાર હાથ નીચે માણસના અંગાર છે એમ જાણવુ અને તેના

પરિણામે સ્વપ્ન જોવામાં આવે તો મિત્રનો નાશ થાય. જો "સ" આવે તો ઉત્તર દિશામાં ભૂમિની અંદર કેડ જેટલું ઉંડું વિપ્ર-શલ્ય અર્થાત્ બ્રાહ્મણનાં હાડકાં છે એમ સમજવું અને તેથી ગૃહસ્વામી કદાચ ધનવાન હોય તો પણ નિર્ધન અવસ્થામાં આવી પડે. જો "પ" આવે તો ઇશાન દિશામાં ભૂમિની અંદર દોડ હાથ નીચે ગો-શલ્ય અથાત્ ગાયનાં હાડકાં વિગેરે છે એમ જાણવું અને તેથી ગૃહસ્વામીના ગોધનનો-ગાય જેવા ઉપયોગી પશુઓનો નાશ થાય. વચલા કોઠામાં જે "ય" છે તે જો પ્રશ્નમાં આવે તો ભૂમિના મધ્ય ભાગમાં છાતી જેટલા ઉંડાણમાં માણસના વાળ, ખોપરી, ભસ્મ તથા લોઢું છે એમ જાણવું અને તેથી મરણ નીપજે. દીપક તથા માપક રજ્જુ વડે પણ એવા શુકનો જોઇ શકાય છે. ખાણની કાચી માટીનું કોડીયું કરી તેમાં ચાર દીવા કરવા. જે દિશાનો દીવો ઘણીવાર સુધી પ્રકાશિત રહે તે ભૂમિ તે વર્ણને માટે સારી જાણવી. ભૂમિ માપતાં જો સૂત્ર ત્રુટી જાય તો ગૃહસ્વામી મરી જાય, ખીલો ઠોકતાં જો વાંકો વળી જાય તો રોગ થાય, ઘડો પડી જાય અથવા ભાંગી જાય તો સ્મૃતીનો નાશ થાય.

શિષ્ય—ત્યારે ભૂમિની અંદરથી કેવી વસ્તુઓ નીકળે તો જીન પ્રાસાદને માટે તે ભૂમિ ઉત્તમ ગણાય ?

સૂરિ—ઘરની ખાડ પુરતાં જ્યાં પાણી, પત્થર અને કાંકરા નીકળે તે ભૂમિ ઉત્તમ ગણાય. ત્યાં આગળ સોનાની વાસ્તુ, દેવતાની મૂર્ત્તિ વિધિથી સ્થાપન કરવી.

શિષ્ય—પ્રાસાદની ઉંચાઇ-પહોળાઇ-લંબાઈ અને ધ્વજા સંબંધી કંઇ વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ થઇ શકશે ?

સૂરિ—પ્રાસાદની ઉંચાઇ, પોતાની ઉંચાઈ કરતાં ત્રણ ગણી વધારે હોવી જોઇએ એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે પ્રાસાદની જેટલી ઉંચાઇ હોય તેટલીજ વિસ્તારવાળી જગતી કહેતાં કોટ કરાવવો એ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે ચોખંડા જે મૂળ કોઠો તેની બહાર જે સ્થિર કુંભી હોય છે તેના બે ખુણાથી પ્રાસાદના હસ્તની સંખ્યા જાણવી મૂળ રેખાના ખૂણામાં જેટલી પહોળાઈ હોય તેને અનુસરી કળશને વિષે પહોળાઇ લેવી અને પહોળાઇથી લંબાઇ પોણા બે ગણી જાણવી ધ્વજાના સંબંધમાં જણાવવાનું કે પ્રાસાદ ઉપર ધ્વજા ચઢાવેલી ન હોય તો ત્યાં કરેલી પૂજા-હોમ-જપ વિગેરે સર્વ નિષ્ફળ થાય છે, માટે ધ્વજા તો અવશ્યમેવ ચઢાવવી જીન-પ્રાસાદ એક દિવસ પણ ધ્વજા રહિત ન રહેવો જોઇએ

શિષ્ય—ધ્વજાનું પ્રમાણ તથા ઘંટનું સ્થાનક કઈ રીતે નિર્ધારવું ?

સૂરિ—પ્રકાશિત પ્રાસાદ ઉપર ધ્વજાનો દંડ પ્રાસાદની હસ્ત સંખ્યાને અનુસારે કરવો, અને અંધકારવાળા પ્રાસાદ ઉપર મધ્ય પ્રાસાદના પ્રમાણથી ધ્વજાનો દંડ નિર્માણ કરવો ઘંટ ગભારામાં, રંગ-મંડપમાં તથા વલાનકમાં હોવો યોગ્ય છે અને તેનું પ્રમાણ શુકનાસા સમાન જાણવું.

શિષ્ય—જીર્ણોદ્ધાર પછી નવું વાસ્તુ કરાવવું જ જોઇએ એવો કંઇ નિયમ છે ?

સૂરિ—જીર્ણ થયેલા ઘરનો અથવા દેવ-મંદિરનો ઉદ્ધાર કરતાં જો તેનું દ્વાર તથા પ્રમાણ પહેલાની માફકજ રહેવા દીધું હોય તો નવું વાસ્તુ કરવાની જરૂર નથી; પરંતુ જો ફેરફાર કર્યો હોય તો નૂતન વાસ્તુની જરૂર રહે ખરી.

શિષ્ય—સ્તંભ તથા પાટીયા વિગેરેનું પ્રમાણ કેવી રીતે સમજવું ?

સૂરિ—સ્તંભ તથા પાટીયા વિગેરેનું જે પ્રમાણ વાસ્તુ-શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેજ મંદિરના કામમાં પણ સમજી લેવું. એ વિષે મારી ભલામણ માત્ર એટલીજ છે કે હુશીયાર કારીગરોની સલાહ લીધા પછી જ એવાં કાર્યોનો પ્રારંભ કરવો અથવા તો કોઈ વિદ્વાન સાધુ-મુનિરાજ પાસેથી તે સંબંધી સંપૂર્ણ ખુલાસાઓ મેળવી લેવા.

શિષ્ય—પ્રતિમાજીમા પ્રકટ ભામંડળ દીપી નીકળે, એ માટે શો ઉપાય કરવો ?

સૂરિ—નિર્મલ આંછણમાં પીસેલી બિલ્લીની છાલનો લાકડા ઉપર અથવા પાષણ ઉપર લેપ કરવાથી પ્રકટ ભામંડળ ખીલી નીકળે છે. જેમાંથી પ્રતિમાજી બનાવવા હોય તે કાષ્ટ યા તો પાષાણપર ઉક્ત વિધિ અનુસાર લેપ કરવો. તે લેપથી જો મધ જેવું મંડળ પડે તો અંદર ખદ્યોત, રાખ સરખું પડે તો રેતી, ગોળ સરખું પડે તો રાતા દેડકો, આકાશ સરખા રંગનું પડે તો પાણી, કપોત સરખા રંગનું પડે તો ગિરોળી, મજીઠ સરખા રંગનું પડે તો દેડકો, રાતું પડે તો કાચંડો, પીળું પડેતો ગોધાખુ,

કપિલ વર્ણનુ પડે તો ઉદર, કૃષ્ણવર્ણ પડે તો સર્પ અને ચિત્ર વર્ણ પડે તો વીંછી આદિ જીવ-જંતુઓ તેની અંદર છે એમ જાણવુ આ રીતે પરીક્ષા કરવામા ન આવે અને જીવ-જંતુઓ રહી જાય તો તેથી સંતતી, સંપદા, પ્રાણ અને રાજ્યનો પણ નાશ થાય

શિષ્ય—પ્રતિમાજી બનાવવાના કાષ્ટમા કેવા કેવા દોષો હોઇ શકે કે જેથી તે નિવારવાની સાવધતા રાખી શકાય ?

સૂરિ—પ્રતિમાના કાષ્ઠમા તેમજ પાષાણમા પણ જો ખીલો, છિદ્ર, પોલાણ જીવના જાળા, સાંધા, મંડલાકાર રેખાઓ તથા રસ્સી હોય તો તે મહા દોષમય ગણાય છે પ્રતિમાજી નિમિત્તના પાષાણ તથા કાષ્ઠમા કવચિત્ લીસોટાઓ અથવા રેખાઓ પડેલી જોવામા આવે છે, પણ જો તે મૂળ વસ્તુના રંગને મળતી હોય તો તેમા કંઇ દોષ નથી, પણ જો મૂળ વસ્તુના વર્ણથી ભિન્ન વર્ણવાળી હોય તો તે દોષયુક્ત ગણાય છે એવા દોષો નિવારવાની સાવચેતી રાખવી એ જીન પ્રતિમાના ભક્તોનુ પરમ કર્તવ્ય છે

શિષ્ય—આજે શિલ્પકળા, પ્રતિમા રચના અને પ્રાસાદ નિર્માણ જેવા બહુ ઉપયોગી વિષયોની લંબાણ ચર્ચા કરી આપને જે શ્રમ આપ્યો છે તે બદલ અંતઃકરણ પૂર્વક ક્ષમા ચાહુ છુ આજે આટલેથીજ વિરમીએ એવી મારી પ્રાર્થના છે

સૂરિ—તથાસ્તુ !

(૭)

શિષ્ય—"દીકરા તો દેવતાને પણ પ્રિય હોય છે" એવા ભાવાર્થવાળી કહેવત આપે સાંભળી હશે. મનુષ્યોમાં તો શું પરન્તુ પશુઓમાં પણ જે સંતાનપ્રેમ જોવામાં આવે છે તે ઉપરથી જણાય છે કે એવો પ્રેમ પ્રાણી-જગત્‌માં સ્વભાવિક જ છે. એ પ્રેમ ગૃહસ્થો શી રીતે સાર્થક કરી શકે એ પ્રશ્ન ઘણો મહત્વનો છે.

સૂરિ—પોતાના સંતાનો ઉપર પ્રેમ હોવો એ સ્વાભાવિક છે. પશુઓમાં પણ તેવો પ્રેમ જોવામાં આવે છે એ વાત તમે હમણાજ કહી ગયા. હવે પશુઓ અને મનુષ્યોમાં જે એક મ્હોટો ભેદ રહેલો છે તે એ છે કે પશુઓ પોતાના સંતાનપ્રેમ મારફત જેવું જોઇએ તેવું સંતાનોનું કલ્યાણ કરી શકતા નથી. અલબત્ત, તેઓ અમુક અંશે સંતાનોને સુખી કરી શકે છે; પરંતુ પિતૃધર્મ કે માતૃધર્મની પરિસમાપ્તિ તેટલેથીજ નથી થઇ જતી. મનુષ્યોને શિરે તે વિષયમાં ગંભીર જવાબદારી રહેલી છે. જે પ્રેમ પોતાના સંતાનોનું કલ્યાણ કરી શકે નહીં, જે પ્રેમ પોતાના સંતાનોને ઉંચુ શીક્ષણ આપી પુરૂષાર્થ-સિદ્ધિને યોગ્ય બનાવી શકે નહીં, તે પ્રેમની હું પ્રશંસા કરી શકતો નથી. સંસ્કૃતમાં એક સ્થળે કહ્યું છે કે જે માતપિતાઓ પોતાના બાળકોને યોગ્ય શિક્ષણ આપતા નથી તેઓ બાળકના પ્રેમીઓ-વાલીઓ કે રક્ષકો નથી પણ ઉલટું તે તેમના કટ્ટા શત્રુઓ જ છે.

શિષ્ય—માતાપિતા તે વળી શત્રુ હોઈ શકે?

સૂરિ—જરા વિચાર કરવાથી મારા કહેવાનો આશય તમે સમજી શકશો વિરોધી શત્રુ જ્યારે આપણુ અહિત કરવાને કમ્મર કસે છે, ત્યારે આપણે તેની સામે બરાબર રક્ષણ કરવાને તૈયાર થઇ શકીએ છીએ કારણ કે તે વખતે આપણે એટલુ તો સ્પષ્ટ રીતેજ સમજતા હોઇએ છીએ કે અમુક આપણો શત્રુ છે અને તેથી તેની દ્વારા આપણુ શુભ કદિ પણુ થઇ શકે નહીં, પરંતુ જેઓ પ્રીતિ કે સ્નેહના રૂપમા શત્રુત્વને છુપાવી રાખે છે તેઓની શત્રુતા આપણે કળી શકતા નથી અને તેથી તેની સામે આપણે આપણુ રક્ષણ કરવાને તૈયાર થઇ શકતા નથી. જે માતા-પિતા પોતાના સતાનને અણુઘટતા લાડ લડાવી સ્વચ્છદી બનાવી મુકે છે, જે માતપિતા પોતાના વ્હાલા બચ્ચાઓને પુરતુ જ્ઞાન કે શિક્ષણુ આપ્યા વિના વિલાસ—મોજ-શોખ અને વૈભવમા ડૂબાડી દે છે, તેઓ માતપિતા રૂપે પણુ શત્રુનીજ ગરજ સારે છે એમ કેમ ન કહી શકાય ? હુ પ્રથમજ કહી ચૂકયો કે સ્નેહભાવ દર્શાવવો, પ્રેમાધતા પ્રકટ કરવી એ તો પશુઓથી પણુ બની શકે છે પરંતુ મનુષ્ય ઉત્તમોત્તમ કોટીનુ પ્રાણી હોવાથી તેની ફરજ તેટલેથી જ અટકતી નથી તેને પોતાના સતાનના કલ્યાણુની ખાતર અનેક વ્યવસ્થાઓ કરવાની હોય છે-અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ વેઠવાની હોય છે પિતૃધર્મનુ પાલન કરવુ એ રમત વાત નથી પિતા થવાથી જ એ ધર્મનુ પાલન નથી થઇ શકતુ, પિતાની જવાબદારી ઘણી મ્હોટી છે

શિષ્ય—ત્યારે આપણે આજે એજ વિષયની અવતારણા

કરીએ. પ્રથમ પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે બાળકને કેટલા વર્ષની વયે નિશાળે મુકવો જોઇએ ?

સૂરિ—માતપિતાએ પોતાના બાળકને પાંચમું વર્ષ બેઠા પછી, ઉત્સવ કરી એવા કળાચાર્યના હાથમાં સુપ્રત કરવો કે જે આચાર્ય શાંતસ્વભાવનો હોય, શાસ્ત્રોના મર્મને ખુબી પૂર્વક સમજી શકતો હોય, આળસ અને વ્યસનાદિ દોષોથી રહિત હોય, યશનામકર્મી હોય, યુક્તિ પૂર્વક મીઠી વાણી બોલી શકતો હોય તેમજ શિષ્યના મનોભાવો અને કુદરતી શક્તિઓ વિષે સંપૂર્ણ અનુભવ ધરાવતો હોય.

શિષ્ય—એવા કળાચાર્યો ક્યાં મળી શકે ?

સૂરિ—ખરૂં છે કે એવા કળાચાર્યો આજકાલ સહેજમાં મળી શકતા નથી, પરંતુ આર્યાવર્તમાં એક કાળે એવા આચાર્યોના આશ્રમો હતા અને ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ રાજા કે રંકનો ભેદભાવ રાખ્યા વિના પોતાની શકિતઓને કેળવી શકતા હતા. આજે એવા આશ્રમોનો લગભગ લોપ થઇ ગયો છે, એ ખરેખર બહુ શોચનીય છે. પરંતુ હવે તેનો ઉદ્ધાર થવો જોઇએ, એમ મને લાગે છે.

શિષ્ય—પ્રથમના આશ્રમો અને અત્યારની શાળાઓમાં શું ભેદ હશે ?

સૂરિ—જમીન-આસમાન જેટલો ભેદ છે. આજની શાળાઓ વિદ્યાર્થીઓને ચોક્કસ વિષયોની ઉપલક માહીતીઓ આપી શકે છે; પરંતુ જેને યથાર્થ ભાવમાં કેળવણી કહેવામાં

આવે છે અને જે વડે વિદ્યાર્થીની શારીરિક—માનસિક—હાર્દિક અને આધ્યાત્મિક શક્તિઓ સંપૂર્ણ ખીલવવી જોઇએ તેવી કેળવણીને નામે તો પ્રાય મીંડુંજ મૂકાયું છે એમ કહીએ તો ચાલી શકે પૂર્વના કળાચાર્યો પોતાના શિષ્યોને અમુક પુસ્તક સબંધી છુટું–છવાયું જ્ઞાન આપવામાજ પોતાના કર્ત્તવ્યની ઇતિ માની લેતા નહીં તેઓ વિદ્યાર્થીની શારીરિક, ધાર્મિક અને માનસિક શક્તિઓ ખીલવવા તરફ હમેશા લક્ષ રાખતા, આથી તેમના હાથ નીચે શીક્ષણ પામેલા વિદ્યાર્થીઓ શરીરબળમા, મનોબળમા, જ્ઞાનબળમા અને ધર્મબળમા દીપી નીકળતા શિષ્યો પણ આશ્રમમા રહે તેટલો વખત પોતાના માતપિતાના સ્નેહને ભૂલી જતા અને ગુરુમાજ પોતાનું સર્વસ્વ માની લેતા

શિષ્ય—ખરેખર એ યુગ બહુ પવિત્ર હશે, પણ હવે જ્યારે એ બધો વિષય ભૂતકાળનો બની ગયો છે તો પછી આપણે વર્ત્તમાન કાળનેજ સુધારી લેવા મથવું જોઇએ એમજને?

સૂરિ—ભૂતકાળનો ઐતિહાસિક પ્રકાશ તમારા માર્ગમા ઉપયોગી થઈ શકે એવા હેતુથીજ મે તે વિષે વિવેચન કર્યું છે શાસ્ત્રમા તો એટલે સુધી કહેવામા આવ્યું છે કે પોતાનો વ્હાલો પુત્ર મુર્ખ રહી જાય તો ભલે, પણ તેને નાસ્તિક અને દુષ્ટ ચરિત્રવાળા ગુરુ પાસ વિદ્યા પ્રાપ્તિ અર્થે નહીં મોકલવો જોઇએ વિચાર કરો કે જ્યાં વિદ્યામા અથવા વિદ્યા ગુરુમા નાસ્તિકપણું કુટીકુટીને ભરેલું હોય તે વડે શિષ્યનું કેવી રીતે કલ્યાણ થઇ શકે? જે

સુવર્ણ, મુખમંડળને શોભાવવાને બદલે ઉલટું કાનને ચીરી નાખે તેવું સુવર્ણમય કુંડલ શા કામનું ?

શિષ્ય—ગુરૂએ શિષ્ય પ્રતિ કેવું વલણ રાખવું જોઇએ ?

સૂરિ—તેનો હું ટૂંકો ઉત્તર આપું તો તે માત્ર એટલો જ કે સંપૂર્ણ પ્રેમમય. પ્રેમ વિનાનું શિક્ષણ શિષ્યના હૃદય ઉપર કશી સારી અસર કરી શકતું નથી. પ્રેમના પરિણામે ગુરૂના મુખમાંથી એવા મધુરતાવાળા શબ્દો નીકળે છે કે તેનું પુનઃ પુનઃ પાન કરવા છતાં શિષ્યો સંતુષ્ટ થતા નથી, ગુરૂના મુખની વાણી સાંભળવાની તેમની જીજ્ઞાસા ક્રમશઃ વધતી જ જાય છે. ગુરૂનું સૌ પ્રથમ કર્તવ્ય એજ છે કે તેણે પોતાના શિષ્યનું માનસિક બંધારણ સમજી લેવું. વિદ્યાર્થીઓને ભારભૂત ન થાય કે અપ્રિય ન થાય એવા પ્રકારનું ગુરૂનું શિષ્ય પ્રતિ વલણ હોવું જોઇએ. કેટલાક શિક્ષકો શિષ્યોને નિરંતર ધમકીઓ આપી કે માર મારી એવા નિર્લજ્જ કે કઠોર બનાવી દે છે કે એ શિષ્યોમાં અને જાનવરમાં મહત્વનો કંઇ ભેદજ નથી રહેવા પામતો. નેતર કરતાં નેત્રની શક્તિ ઘણી અધિક હોય છે. વિદ્યાર્થીઓને સજા કરવી એ જંગલી પણું છે. જ્યાં ગુરૂ-શિષ્ય વચ્ચે પ્રેમમય સંબંધ હોય ત્યાં એ રાક્ષસી રૂઢીને ઉત્તેજન મળી શકતું નથી.

શિષ્ય—ગુરૂ કદાચ ઉત્તમ લક્ષણો અને વિચારવાળો હોય; પણ શિષ્ય એને અનુરૂપ ન હોય તો પછી શાસન-સજા કર્યા વિના કેમ ચાલે ?

સૂરિ—પ્રેમ એ એક અપૂર્વ પ્રકારનું સ્પર્શમણી છે,

તેના સ્પર્શથી ગમે તેવુ લોખડ પણ સુવર્ણ બની શકેછે જેઓ "સજા કર્યા વિના ન જ ચાલે" એમ કહે છે તેઓ પ્રેમનુ મહાત્મ્ય સમજતા નથી ગુરૂની તિવ્ર દ્રષ્ટિમા જગત્‌ની તમામ સજાઓ સમાઈ જાય છે એટલુ છતા જે લોકો સજા કર્યા વિના ન રહી શકતા હોય તેમણે ભૂલેચૂકે પણ શિષ્યના મસ્તકમા કે હૃદયમા આઘાત ન કરવો ન છુટકે સજા કરવી પડે તો ગુરૂઓએ શિષ્યના શરીરના નીચલા ભાગમા થોડી શિક્ષા કરવી

શિષ્ય—કયા વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ગુરૂને આત્મપ્રિય થઈ પડે ?

સૂરિ—જેઓ પોતાના ઉપર કરેલા ઉપકારો જાણી શકતા હોય, પવિત્ર ચિત્ત વડે સર્વની સાથે હળીમળી શકતા હોય, ખત અને ઉત્સાહ રાખી પોતાના નિત્યના પાઠો તૈયાર કરી શક્તા હોય, તેમજ જેમનામા કડ-કપટ કે માયા-પ્રપચનો છાટો સરખો પણ ન હોય એવા બુદ્ધિશાળી વિદ્યાર્થીઓ તેમના ગુરૂઓને આત્મવત્ પ્રિય થઈ પડે છે એવા વિદ્યાર્થીઓને કેળવવા ગુરૂઓ પોતાનો સર્વસ્વનો ભોગ આપવાને પણ તૈયાર થઇ જાય છે જે વિદ્યાર્થીઓ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા છતા ગુરૂને વિષે અવિનય રાખે છે, ધર્મ ઉપર દ્વેષ ભાવ ધરાવે છે, પોતાના ગુણ અને બુદ્ધિમત્તા વિષે ભારે અહકાર રાખે છે, અને ગુણી જનો પ્રત્યે દ્વેષ કિવા તિરસ્કારથી વર્તે છે તેઓનુ જ્ઞાન તેમને પોતાને કે સમાજને ઉપયોગી થવાને બદલે, દુધમા કાળકૂટના છાટા પડવાથી જેવી રીતે તે પ્રાણનાશક થઇ જાય તેવી રીતે ઉલટુ

શ્રાપ રૂપ થઈ પડે છે. વિદ્યા તો વિવેક અને વિનયથી જ શોભે છે. પોતાના કળાચાર્યનું જે વિદ્યાર્થીઓ નિરંતર હિત ચિંતવે છે, યથાશક્તિ સેવા-સુશ્રુષા કરી તેમને સંતોષ આપે છે અને જેઓ પોતાની પ્રિયમાં પ્રિય વસ્તુ પણ ગુરૂને ચરણે ધરવા સદા ઉત્સુક રહે છે તેવા વિદ્યાર્થીઓ ગુરૂની અસાધારણ કૃપા સંપાદન કરી પોતાનું અલૌકિક કલ્યાણ સાધવા ભાગ્યશાળી થઇ શકે છે. ગુરૂના ઉપકારના વિષયમાં એટલે સુધી કહેવામાં આવ્યું છે કે શિષ્ય કદાચ પોતાના ગુરૂને ગ્રામ-નગર સહિત પૃથ્વી આપી દે તો પણ તે ગુરૂના ઋણમાંથી મુક્ત થઇ શકે નહીં. આવો અનવધિ ઉપકાર કરનાર ગુરૂવર્યનું શિષ્યોએ કેટલું બહુમાન કરવું જોઇએ તેનો ખ્યાલ તમે પોતેજ કરી લ્યો. આજે એવી ગુરૂ ભક્તિનો છાંટો પણ શું કોઇ વિદ્યાર્થીમાં મળી શકશે ?

શિષ્ય—હશે, એવા વિદ્યાર્થી પણ કોઇ હશે. "બહુરત્ના વસુંધરા" એમ જે કહેવાય છે તે કંઇ સાવ ખોટું નહીં હોય !

સૂરિ—એવા વિદ્યાર્થીને હું સંપૂર્ણ ભાગ્યશાળી જ કહું. જે વિદ્યાર્થીઓ ગુરૂ અને શાસ્ત્ર ઉપર ભક્તિ-પ્રીતિ રાખી શકે છે, જેઓ પોતાના શરીર પ્રત્યે બેદરકારી નહીં રાખતાં નિત્ય નીરોગ રહી શકે છે. જેઓ વિનય પરિશ્રમ અને બુદ્ધિમતા દાખવવામાં સંપૂર્ણ ઉલટ ધરાવે છે તેમને ખરેખર ભાગ્યશાળી વિદ્યાર્થીઓ જ લેખવા જોઇએ. તેઓ પોતે ધન્ય છે એટલુંજ નહીં પણ તેમના માત પિતાને પણ ધન્ય છે. તેઓ આત્મહિત સાથે જગત્ કલ્યાણ કરવાને પણ સમર્થ થઇ શકે છે.

શિષ્ય—વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં શિષ્યે કેવી રીતના નિયમો પાળવા જોઇએ ?

સૂરિ—ગુરૂ પાસે ભણનાર શિષ્યે હમેશા સાદો અને સ્વાસ્થ્યકર આહાર લેવો બ્રહ્મચર્યનું કાય-મનો વાક્યથી રક્ષણ કરવું, દયા-દાન આદિ અંતરના ભાવોને કેળવવા હમેશા લક્ષ રાખવું, કૌતુક-કુતહુળ કે નાચ-રંગ જોવાનું સર્વથા માંડી વાળવું, કોડી-પાના આદિથી જે વિવિધ રમતો રમાય છે તે તરફ નિત્ય ઉદાસીન રહેવું, કોઇની મશ્કરી કરવી નહીં, પોતાના ગુરૂનો હમેશા વિનય રાખવો વિદ્યાર્થીમાં એટલા વાના અવશ્યમેવ હોવા જોઇએ

શિષ્ય—શિષ્ય અવસ્થામાં કેવો પોષાક રાખવો જોઇએ ?

સૂરિ—સુયોગ્ય શિષ્યોએ પોતાની અવસ્થાને બંધ બેસતો થાય તેવોજ પોષાક ધારણ કરવો જોઇએ ગુરૂના આશ્રમમાં રંક કે ધનવાન પણાનો ભેદ રહેતો નથી તેથી તે સર્વને એકજ પ્રકારનો પહેરવેશ રાખવો પડે છે આ પહેરવેશ તદ્દન આડંબર રહિત, સ્વચ્છ અને સહજ પ્રાપ્ય હોવા જોઇએ

શિષ્ય—વિદ્યાર્થીએ પોતાના ગુરૂજીને કેવી રીતે સંબોધવા ?

સૂરિ—પોતાના પૂજ્ય ગુરૂજીને "પૂજ્ય" એવું પદ મુકીને મૂળ નામથી જ બોલાવવા અર્થાત્ પૂજ્ય પદ વિના મૂળ નામથી ગુરૂને સંબોધવા એ અવિનય ગણાય છે એક નીતિકારે કહ્યું છે કે પુરૂષે પોતાનું, પોતાના ગુરૂનું, પોતાની સ્ત્રીનું તથા

કૃપણનું એકલું મૂળ નામ ન લેવું; કારણ કે તેમ કરવાથી ધનનો અને આયુષ્યનો ક્ષય થાય છે.

શિષ્ય—વિદ્યાર્થીએ શાળામાં કેવી રીતે પઠન–પાઠન કરવું ?

સૂરિ—વિદ્યાર્થીએ બહુજ ઘાંટો પાડીને તેમજ બહુજ ધીમેથી બોલવું ન જોઇએ. મન બીજે સ્થળે ભટકતું રાખીને પદનો સંબંધ તૂટી જાય તેમજ સામાને સમજણ જ ન પડે એવી રીતે પણ ન ભણવું જોઇએ. આ અવસ્થામાં જો ઉતાવળ કરવાની અથવા તો ધીમાશથી બોલવાની ટેવ પડી જાય છે તો તે પછી કેમે કરતાં દૂર થઇ શકતી નથી. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં હોય છે ત્યારથી પોતાની જીભને એવી વિકૃત કરી દે છે કે પછી તેમનાથી સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર થઇ શકતો નથી અને લોકોને તેમની વાણીમાં જેવો જોઇએ તેવો રસ પડતો નથી. સારાંશ એ છે કે બહુજ સ્પષ્ટતા પૂર્વક, સામાન્ય ભાર સાથે વાણી વદવાની ટેવ પાડવી જોઇએ.

શિષ્ય—વિદ્યા પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય કારણો કયા હશે ?

સૂરિ—મુખ્ય કારણો દસ છે. તેમાંના પહેલાં પાંચ જેવાં કે વિદ્યાનુરાગ, નિરોગતા, વિનય, ઉદ્યમ, અને બુદ્ધિ એ વગેરે અંતરંગ કારણો ગણાય છે. કારણ કે તે કારણો ઉપર જ વિદ્યાપ્રાપ્તિનો ઘણોખરો આધાર રહેલો છે. આ પાંચ અંતરંગ કારણોને ખીલવવાનો વિદ્યાર્થીઓએ પોતે તેમજ તેમના વાલીઓએ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. જેવી રીતે આ અંતરંગ કારણો

કહ્યા તેવીજ રીતે બીજા પાચ બાહ્ય કારણો પણ છે જેમ કે સહાધ્યાયીઓનો સહવાસ, ભોજન, વસ્ત્ર, ગુરૂ, તથા પુસ્તક આદિની જોગવાઇ વિગેરે સહાધ્યાયીઓ કિંવા સાથે ભણનારાઓનો સહવાસ ન હોય તો હરિફાઇ કે સ્પર્દ્ધા જામતી નથી અને તેથી પઠન-પાઠન કાર્યમા ઉત્સાહ રહેતો નથી મનુષ્ય-પ્રાણી ઉપર દેખાદેખીની ઘણી અસર પડે છે વિદ્યાર્થીઓ જ્યારે સાથે મળી અભ્યાસ કરે છે ત્યારે તેઓ, એક બીજાથી આગળ વધી જવાનો હોસભેર પ્રયત્ન કરે છે અને તેથી એકદરે તેમને સર્વને સારો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે સહવાસથી નવુ જાણવાનુ મળે છે, આલસ્ય કે જે મનુષ્યજાતિનો મહાન્ શત્રુ ગણાય છે તે અદૃશ્ય થઇ જાય છે કેટલાક માબાપો પોતાના બાળકોને શાળામા નહી મોકલતા છેક સ્વતત્ર પણે શિક્ષણ આપવાની કોશીષ કરતા જોવામા આવે છે અલબત, આવો શ્રમ બીલકુલ નિષ્ફળ જાય છે એમ હુ કહેવા નથી માગતો, પરતુ સહાધ્યાયીઓના સહવાસના પરિણામે જે ખત-ઉત્સાહ અને પ્રસન્નતા આવવા જોઇએ તે સપૂર્ણ પ્રમાણમા આવી શકતા નથી પુસ્તક, ગુરૂ તથા વસ્ત્ર વિગેરેની ઉપયોગિતા તો તમે જાણો છો જ એટલે એ વિષે વિસ્તાર કરવાની જરૂર નથી જે વિદ્યાર્થીઓ વસ્ત્ર તથા પુસ્તકની ચિતાથી વેગળા રહી શકતા નથી, તેઓ પઠન-પાઠનમા સપૂર્ણ લક્ષ આપી શકતા નથી અને તેથી તેમનો ઘણો કીમતી સમય કેટલીકવાર બરબાદ જાય છે ગૃહસ્થોનુ એ કર્તવ્ય છે કે જે વિદ્યાર્થીઓ પાસે પુરતા

ભ્યાસ વિના શાસ્ત્રીય વિષયો બરાબર સમજાતા નથી. જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં ગણિત, સંહિતા અને હોરા એ ત્રણ ભાગો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. જેઓ જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં પારંગત થવા માંગતા હોય તેમણે ગણિતશાસ્ત્રના અંગોપાંગોનો ખાસ આદર પૂર્વક અભ્યાસ કરવો જોઇએ. સર્વ વિષયોમાં ધર્મશાસ્ત્રનો વિષય અગ્રસ્થાન ભોગવે છે. ધર્મશાસ્ત્રના અભ્યાસ વિના અન્ય વિષયો લગભગ નિરર્થક થઇ પડે છે એટલુંજ નહીં પણ અયોગ્ય રસ્તે લઇ જાય છે. ધર્મશાસ્ત્રના જ્ઞાન વિના પરોપકાર અને નીતિના સારભૂત મર્મો સમજાતાં નથી અને જે વિદ્યા કિંવા જ્ઞાન પરોપકાર અર્થે નથી વપરાતું તેની કીંમત એક ફુટી બદામથી અધિક થઇ શકતી નથી. પરમાર્થ જાણવાને માટે ધર્મનો અભ્યાસ અનિવાર્ય છે.

શિષ્ય—એ સિવાય બીજા વિષયો પણ હશે ખરા ?

સૂરિ—વૈદ્યકશાસ્ત્ર, ચિત્રવિદ્યા, લેખનકળા, પશુ પરીક્ષા વિગેરે એવા ઘણા વિષયો છે કે જે જીવનમાં ધન–માન અને શ્રેયની પ્રાપ્તિ અર્થે અતિ ઉપયોગી થઇ પડે છે. વિદ્વાન લોકોની સભામાં જેઓ પ્રવેશ કરવા માગતા હોય તેમણે ચિત્રકળા તેમજ લેખનકળા અવશ્ય જાણવી જોઇએ. નહીંતર ગમે તેવો જ્ઞાની હોય તો પણ તેની કદર થતાં વિલંબ થાય છે. રાજાની પાસે રહેનારાઓએ હાથી–ઘોડાના લક્ષણો ખાસ કરીને જાણવા જોઇએ. કારણ કે રાજાને પોતાના રાજ્યરક્ષણને માટે તેમજ પ્રજાના સુખને માટે અશ્વ–હાથી વિગેરે રાખવા પડે છે.

એટલે તે વિષે સારી સલાહ આપનાર વિદ્વાનો રાજાના અને અન્યના પણ માનવતા થઈ પડે છે

શિષ્ય—વૈદ્યક શાસ્ત્રમાં કઈ કઈ બાબતોનો સમાવેશ થાય છે ?

ગુરુ—રોગીની પ્રકૃતી, ઔષધ, વ્યાધી, સાત્મ્ય—રોગીને મદદરૂપ વસ્તુની અંદર રહેલો એક ગુણ, શરીરબળ, વય, કાળ, દેશ, જઠરાગ્નિ, વૈભવ, અને પ્રતિચારક એટલે રોગીની સારવાર કરનાર કોણ છે એ સઘળી બાબતો વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ એવા પુરુષો પ્રથમ સમજી લે છે વૈદ્યક શાસ્ત્રથી ધન કમાઈ શકાય છે એટલુંજ નહીં પણ યશ અને ધર્મની પણ મહોટી પ્રાપ્તી થઈ શકે છે જે પરોપકારી વૈદ્યો દરદીઓની અંતઃકરણ પૂર્વક સેવા—સુશ્રુષા કરે છે તેઓ પરલોકમાં સારૂં ફળ મેળવે છે એમાં કોઈ જાતનો શક નથી દરેક ગૃહસ્થે બની શકે તો થોડું—ઘણું વૈદ્યકશાસ્ત્ર અવશ્ય જાણવું જોઈએ વૈદ્યકના પણ આઠ ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે —(૧) કાયચિકિત્સા, (૨) બાળચિકિત્સા, (૩) ભૂત ચિકિત્સા, (૪) ઉર્ધ્વાંગ ચિકિત્સા, (૫) શલ્ય ચિકિત્સા, (૬) વિષ ચિકિત્સા, (૭) રસાયન અને (૮) વાજીકરણ

શિષ્ય—એના ભેદો ના રૂપ શી પરત્વે હશે ?

ગુરુ—કાય એટલે જઠરાગ્નિ—તેના વિકારથી જે રોગો નીપજે તે મટાડવાનો પ્રયત્ન કરવો તેને કાયચિકિત્સા કહેવામાં આવે છે તેજ પ્રમાણે બાળકોને થતા રોગો મટાડવા તે બાળ-

ચિકિત્સા, ભૂત–પિશાચ વિગેરેનો ઉપદ્રવ મટાડવો તે ભૂત-ચિકિત્સા, હડપચી ઉપર આવેલા મુખ, નાસિકા, કર્ણ, નેત્ર, મસ્તક આદિ અવયવોના રોગોના ઉપાયો કરવા તે ઉર્ધ્વાંગ-ચિકિત્સા, શલ્ય એટલે બાણની અણી જેવા પદાર્થો શરીરમાં ઘોંચાયા હોય તેનો ઉદ્ધાર કરવો તે શલ્યચિકિત્સા, સર્પાદિકના વિષના ઉપચાર કરવા તે વિષચિકિત્સા, વૃદ્ધાવસ્થાને અટકાવવાનો તથા યુવાવસ્થાને વધારે વખત ટકાવી રાખવાનો ઉપાય કરવામાં આવે તે રસાયન અને જેથી સ્ત્રીસંભોગ યથેચ્છ કરી શકાય એવી શક્તિ ઉશ્કેરવાનો પ્રયત્ન કરવો તે વાજીકરણ કહેવાય છે.

શિષ્ય—સામુદ્રિક શાસ્ત્રનું જ્ઞાન પણ આવશ્યક છે, એમ અગાઉ આપે અનેક વાર કહ્યું છે, એટલે ઇરાદા પૂર્વકજ તેનો ઉલ્લેખ આપે નહીં કર્યો હોય !

સૂરિ—પોતાના યશની વાંછા રાખનાર જાણ પુરૂષો જો સામુદ્રિક શાસ્ત્ર, રત્નપરીક્ષા શાસ્ત્ર, સ્વપ્ન શાસ્ત્ર, શકુન શાસ્ત્ર, વૃષ્ટિશાસ્ત્ર, અંગસ્ફુરણ શાસ્ત્ર અને શારીરિક શાસ્ત્ર જેવા વિષયો જાણે તો તેમને ઘણો લાભ થાય એ તો ખુલ્લુંજ છે. નિત્યના ગૃહસ્થોચિત વ્યવહારમાં ઉપર કહ્યા તે શાસ્ત્રો ઉપયોગી થઇ પડે છે. એટલા માટે ગુરૂગમથી અથવા તો આત્મશક્તિથી એ બાબતોનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ. અહીંઆ એક વાત મારે ખાસ કરીને કહેવાની જરૂર છે. કામશાસ્ત્ર પણ એક ઉપયોગી વિષય છે. તેનું જ્ઞાન મેળવવું, પણ તેનો જ્યાં ત્યાં ફેલાવો ન

કરવો યોગ્ય પાત્ર પાસેજ એ વિષયની ચર્ચા થાય તો હાની નથી નાટ્યશાસ્ત્રનું જ્ઞાન પણ આવશ્યક છે, પરંતુ નાટકનો ધંધો કરવો એ ઇષ્ટ નથી આ ઉપરથી તમે જોઈ શકશો કે ચોક્કસ વિષયો એવા છે કે જે જાણવા એટલા બધા હાનિકારક નથી, પરંતુ તેનો આંખો મીંચીને દુરૂપયોગ કરવો, એજ વસ્તુતઃ નુકશાન કારક છે

શિષ્ય—મંત્ર શાસ્ત્રના સંબંધમાં પણ એમજ હશે?

સૂરિ—વિવેકી પુરૂષો મંત્રશાસ્ત્રનો અભ્યાસ જેની-તેની પાસે કરતા નથી તેમાં આ પહેલાં મંત્ર આપનાર ગુરૂનો અતિશય વિચારવો જોઇએ જો ગુરૂ પોતે પવિત્ર આચાર-વિચાર ધરાવનારા હોય, સંપૂર્ણ પ્રભાવિકતા વાળા હોય તોજ તેમની પાસે મંત્રનો અભ્યાસ કરવો કુત્સિત ગુરૂ પોતાના અકલ્યાણની સાથે શિષ્યનું પણ અકલ્યાણજ કરે છે વળી મંત્રના ઉપાસકોએ બ્રહ્મચર્ય અને તપ-નિયમથી પોતાના તન-મનની બરાબર વિશુદ્ધિ સાચવવી જોઇએ મંત્રોમાં મારણ-મોહન જેવા કેટલાક એવા મંત્રો છે કે જે લોકોનું અહિત કરવામાંજ ઉપયોગી થાય છે એવા ક્રૂર મંત્રોનું નામ લેવું એ પણ પાપ છે, તો પછી તેનો અંગીકાર તો કેમ થઈ શકેજ? જે મંત્રો વડે પોતાનું અને વિશ્વનું શુભ ન થાય તે મંત્રોનો ઉચ્ચાર સમજુ ડાહ્યા મનુષ્યોએ ન કરવો ખરે જગતમાં જો કોઇ મહાન મંત્ર હોય તો તે એક નવકાર મંત્ર છે તેના સ્મરણ અને જાપથી અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવો દૂર થઇ શકે છે એવા ગંગાજળ જેવા

પવિત્ર મંત્રને મુકી જે લોકો ખાબડુંડીના પાણી જેવા મલિન મંત્રોનો આશ્રય લે છે, તેઓ પોતાનું યથાર્થ કલ્યાણ સાધી શકતા નથી.

શિષ્ય—મેં એ નવકાર મંત્રનો મહિમા આપના શ્રીમુખથીજ ઘણીવાર સાંભળ્યો છે. મને તેમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે.

સૂરિ—આજે એ મહા મંગલકારી પવિત્ર નવકારના સ્મરણ સાથેજ આપણો આજનો વાર્ત્તાલાપ પુરો કરીશું તો એકપંથ ને દો કાજની કહેવત બરાબર સાર્થક થશે.

શિષ્ય—જેવી આજ્ઞા.

(૮)

શિષ્ય—ગઇ કાલના વાર્ત્તાલાપમાં વિષ ચિકિત્સાનો ઉલ્લેખ આપે કર્યો હતો. આજે હું એ વિષયમાં કંઇક અધિક જાણવાની ઇચ્છા રાખું છું.

સૂરિ—પહેલી વાત તો એજ છે કે જીવવાની ઇચ્છા રાખનાર સ્ત્રી-પુરૂષોએ બની શકે ત્યાંસુધી વછનાગ, ઝેરકોચલું, સોમલ વિગેરે સ્થાવર વિષનું ભક્ષણ ન કરવું તથા જંગમ વિષને ધારણ કરનારા સર્પાદિક જીવ-જંતુઓનો સ્પર્શ ન કરવો.

શિષ્ય—સર્પો મનુષ્યને શા માટે કરડતા હશે ? તેમજ તે વિષ કેવીરીતે નિવૃત્ત થાય ?

સૂરિ—સર્પો કાં તો કોઈ દેવ વિશેષની આજ્ઞાથી, કોપથી, મદોન્મત્તપણાથી, ભૂખથી અથવા તો પૂર્વ ભવના વૈરભાવથી પોતાની જતના ન કરનાર બીજા પ્રાણીયોને કરડે છે. સર્પાદિક

પ્રાણીયોનુ વિષ ઉતારનારા દેવ-દેવતાઓ, માન્ત્રિકો તથા વૈદ્યો જન સમાજનો મ્હોટો આશિર્વાદ મેળવે છે તે સિવાય ઝેરથી પીડાતા મનુષ્યનુ જાગુલી, કુરૂકુલ્લા, તોતલા તથા ગરૂડ એ ચાર જણ રક્ષણ કરી શકે છે હવે ઝેર ઉતારવુ હોય તો સૌ પ્રથમ ઝેરથી પીડાયલા માણસનુ કાલ-લક્ષણ જોવુ અર્થાત્ જે વખતે ઝેર ચઢયુ હોય તે વખત કેવો હતો તે તપાસવુ પછી જીવવાના લક્ષણ જોવા અને તે પછી માન્ત્રિક લોકોને બોલાવવા વાર, તિથિ, રાશી, નક્ષત્ર, દિશા, ઠાણ, દૂત—બ્ર અથવા માન્ત્રિકને તેડવા જનાર માણસ, મર્મસ્થાન, ઝેરથી પીડાતો માણસ અને હુસપ્રચાર પ્રમુખ કલાઓ એટલા વાના કાલના લક્ષણ કહેનારા છે

શિષ્ય—વાર-તિથિ-નક્ષત્ર તથા દિશા વિગેરે સબંધી વધારે ખુલાસો થવો જોઇએ

સૂરિ—હુ એજ વાત કહેવા માગતો હતો વારના સબધમા એવો નિયમ જાણવામા આવ્યો છે કે મગળવારે, રવીવારે અને શનિવારે, પ્રભાતકાળે તથા સાયકાળે અથવા સૂર્યની સક્રાન્તિ વખતે જેને સર્પદશ થાય તે મરણ પામી દેવાગનાઓ સાથે ક્રિડા કરે તિથિના સબધમા એવા ઉલ્લેખ જોવામા આવે છે કે પાચમ, છઠ, આઠમ, નવમ અને ચૌદશ કે અમાસ એમા કોઇ પણ તિથિએ સર્પદશ થાય તો તે માણસ અવશ્ય (મ) પામે રાશિના સબધમા એવુ કહેવામા આવ્યુ છે કે ચદ્રમાના યોગથી દગ્ધ થયેલી તિથિને દિને જેને સર્પદશ થાય તેનુ જીવન સશયાત્મક સમજવુ અથાત્ તે જીવશે કે મરી જશે તે એક શકાસ્પદ વિષય બની રહે છે હવે દગ્ધ તિથિની

બાબતમાં એવો નિયમ છે કે મીન અથવા ધન રાશીમાં ચંદ્ર હોય તો દ્વિતીયા (બીજ) કુંભ અથવા વૃષભ રાશીમાં હોય તો ચતુર્થી (ચોથ) કર્ક અથવા મેષ રાશીમાં હોય તો ષષ્ઠી (છઠ) કન્યા અથવા મિથુન રાશીમાં હોય તો અષ્ટમી (આઠમ) સિંહ અથવા વૃશ્ચિક રાશીમાં હોય તો દશમી (દશમ) અને મકર અથવા તુલા રાશી હોય તો દ્વાદશી (બારસ) દગ્ધ થાય છે. નક્ષત્રના સંબંધમાં એવો નિયમ છે કે મૂળ અશ્લેષા, મઘા, પૂર્વા ફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદા,, ભરણી, અશ્વિની, કૃત્તિકા, આર્દ્રા, વિશાખા અને રોહીણી એમાં કોઇપણ નક્ષત્રને વિષે જેને સર્પદંશ થાય તેનું મરણ નીપજે. વળી એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે નૈઋત્ય, આગ્નેય અને દક્ષિણ એ ત્રણ દિશા મુકીને બીજી કોઇપણ દિશાથી આવેલા સર્પાદિક જેને દંશ કરે તે માણસ જીવે એમા સંશય નથી.

(શિષ્ય—સર્પ દંશના આકાર—પ્રકાર ઉપરથી દરદીનું ભવિષ્ય સમજી શકાય ?

ગુરૂ—જેમાંથી પાણી અને લોહી જૂદું જૂદું ઝરતું હોય એવા ચારદંશ (ડંખ) સાથે થયા હોય તો તે, એકજ દંશ જો સોજાવાળો, જલના ભમરા સરખો અને ઝીણો, કાગડાનાં પગ સરખા આકાર વાળો, લોહીથી ઝરતો અને ખાડા વાળો હોય તો તે, ત્રણ રેખાવાળો કાળો અને સુકાયેલો હોય તો તે અવશ્ય પ્રાણ નાશ કરે. તેથી ઉલટું જે દંશ કીડીના ચટકા જેવો વિંછ્યા જેવો અને બળતરા તથા ખરજ ઉપજાવનારો ન હોય તો તે ઝેર વિનાનો સમજવો.

શિષ્ય—દશ થયા પછી જે દૂત માન્ત્રિકની પાસે જાય તે દૂતના હાવભાવ અને અગભગી ઉપરથી કંઇ અનુમાન નીકળે ખરૂ

સૂરિ—જે દૂત માથે તેલ ચોળી, વાળ છુટા ગણી ઉઘાડે માથે અને હાથમા શસ્ત્ર લઇ આવેલો હોય, લથડતા વચનો બોલતો હોય, બે હાથ ઉચા કરી ઉભો રહેલો હોય, રોગી હોય કિંવા આકુલ-વ્યાકુળતા ધરાવતો હોય, ગધેડુ, પાડુ, અથવા ઉંટ ઉપર બેસીને આવેલો હોય, ભયભીત જેવો જણાતો હોય, આંખોમા ચચળતા અકટી આવતી હોય, પહેરેલા વસ્ત્ર વિના બીજુ એકે વસ્ત્ર ન ધરાવતો હોય, મોઢુ ઢાંકીને કે જીર્ણ વસ્ત્ર પહેરીને આવ્યો હોય, નદી ઉતરવાથી લોથ-પોથ થઈ ગયો હોય, ગીંસાયેલા જેવો લાગતો હોય તેવો દૂત વૈદ્ય અથવા માન્ત્રિકને બોલાવવા આવે તો ઝેરથી પીડાતો રોગી મરણ પામે એથી ઉલટુ જે દૂત સ્થિર, મધુર વચન બોલનારો, હાથમા ફુલ તથા અક્ષત લઇ આવેલો હોય, ખુણાની દિશાઓ મુકી દઇ પૂર્વ આદિક ચાર દિશાઓમાની એક દિશામા ઉભો રહેલો હોય, રોગીની જાતનો અથવા ધર્મનો હોય તેવો દૂત વૈદ્ય અથવા માન્ત્રિકને બોલાવવા આવે તો ઝેરથી પીડાતા મનુષ્યનુ ઝેર ઉતરી જવુ જોઇએ એવુ અનુમાન થઇ શકે

શિષ્ય—દૂત એકી સાથે કેટલા મોકલવા જોઇએ ?

સૂરિ—દૂત વિષમ સખ્યામા એટલે કે એક, ત્રણ, પાચ, ઈત્યાદિ પરિમાણમા મોકલવા શ્રેષ્ઠ ગણાય છે તેમજ સ્ત્રીને જો

દંશ થયો હોય તો તેના તરફથી સ્ત્રી-દૂત અને પુરૂષને દંશ થયો હોય તો તેના તરફથી પુરૂષ-દૂત જાય એ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

શિષ્ય—દૂત માંત્રિકની પાસે કે વૈદ્યની પાસે જઈને ઉભો રહ્યો હોય અને પોતાનો આવવાનો હેતુ કહી રહ્યો હોય તે વખતની દૂતની સ્થિતિ જોઈને કંઇ અટકળ થઈ શકે ખરી ?

સૂરિ—ઝેરથી પીડાતા માણસનું નામ પ્રથમ લઇ પાછળથી જો દૂત પેલા માંત્રિકનું નામ લે તો માંત્રિકે જાણવું કે આ દૂત "ઝેરથી પીડાતા માણસને યમનું આમંત્રણ આપી મૂક્યો છે માટે એને તમે મૂકી દ્યો" એમજ કહે છે. અર્થાત્ ઝેરથી પીડાતો માણસ જીવે નહીં એમ માંત્રિકે સમજી લેવું. માંત્રિકના ઘરમાં પેસતાં જો દૂતનો જમણો પગ આગળ હોય તો ઝેરથી પીડાતો પુરૂષ છે અને ડાબો પગ આગળ હોય તો ઝેરથી પીડાતી સ્ત્રી છે એમ નિશ્ચય પૂર્વક જાણી શકાય. પછી આગળ આવીને દૂત ઉભો રહે અને પોતાના શરીરના જે ભાગને સ્પર્શ કરે તે ભાગને વિષે સર્પાદિકનો દંશ થયો છે એવી માંત્રિક કલ્પના કરે તો તેમાં કંઇ ખોટું નથી. હવે આગળ ઉભા રહેલા દૂતની જો ડાબી નાસિકા વ્હેતી લાગે તો "ઝેરથી પીડાતા માણસની વ્યથા મટશે" એવી આશ્વાસનમયી વાણી રૂપી સુખડી દૂતને આપવામાં હરકત નથી. કારણ કે ડાબી નાસિકામાંનો સ્વર જે દૂતનો ચાલતો હોય તે દૂત આ બાબતમાં બહુ શ્રેષ્ઠ લેખાય છે. કેટલાક માંત્રિકો દૂતના મુખમાંથી નીકળેલા અક્ષરોને બમણા કરી જે સંખ્યા આવે તેને ત્રણે ભાગી નાખે છે અને એમ કરતાં જો બાકી એક રહે તો તે દંશ સારો થવાની

આશા રાખે છે એવા બીજા પણ ઘણા નિયમો છે જેમ કે દૂત જો કોઈ વિદિશા—ખૂણામા ઉભો ન રહેતા સ્પષ્ટ દિશામા ઉભો રહે, તેમજ નાસિકા દ્વારા અંદર શ્વાસ લેતા પ્રશ્ન ન કરે પણ શ્વાસને બહાર કાઢતા ધીમેથી પ્રશ્ન રજુ કરે તો રોગી જીવી જાય પ્રશ્ન કરી રહ્યા પછી દૂત જો પોતાનુ મુખ બંધ રાખે તો ડંખેલા માણસનો તુરતમા જ આદર કરવો, કારણ કે તે રોગી યશ અપાવે છે અને દૂત જો પ્રશ્ન પછી પોતાનુ મુખ ઉઘાડુ રાખે તો તે દરદી મરણ પામ્યો હોવો જોઈએ, એમ માની શકાય ધારો કે દૂત રાત્રીના સમયે મંત્રિકના નિવાસસ્થાને પહોંચે અને અંધકારને લીધે દૂતનુ મુખ બરાબર ન જોઈ શકાય તો માન્ત્રિક પુરૂષ પોતાના મુખના બંધ થવા પ્રમુખ ચિન્હો ઉપરથી નિર્ણય કરી લે

શિષ્ય—શરીરની અંદર એવા કયા મર્મસ્થાનો છે કે જ્યા વિષમય દંશ થાય તો તે પ્રાણઘાતક જ થઈ પડે ?

સૂરિ—આપણા શરીરમા એવા ૧૯ મર્મસ્થાન છે તેમા (૧) કંઠ, (૨) છાતી, (૩) લીંગ, (૪) મસ્તક, (૫) દાઢી, (૬) ગુદા, (૭) નાક, (૮) બે ભમરનો મધ્યભાગ (૯) નાભી, (૧૦) હોઠ, (૧૧) બે સ્તન (૧૨) હાથ તથા પગના તળીયા, (૧૩) આંખનો કાન પાસેનો ભાગ, (૧૪) ગળો, (૧૫) કાન, (૧૬) કપાળ, (૧૭) બન્ને આંખો, (૧૮) કપાળનો માથાના વાળ પાસેનો ભાગ અને (૧૯) કાખ. એટલા સ્થાનકે જે માણસને ડંખ થાય તે પ્રાય મૃત્યુ પામે.

શિષ્ય—જે માણસ પ્રાણઘાતક ઝેરથી પીડા પામી રહ્યો હોય તે કેવા લક્ષણો પ્રકટ કરે ?

સૂરિ—ઝેરથી પીડાતા જે માણસના વાળ ત્રૂટે, આંખમાં સફેદ બિંદુ દેખાય, ગળું રૂંધાય, શરીર ઠંડું પડવા લાગે, હેડકી આવે, ગાલ કરમાવા લાગે, ફેર આવે, બેભાન બને, શરીર સુકાતું જાય, સૂર્ય અને ચંદ્ર પ્રત્યક્ષ છતાં નજરે ન જોઇ શકાય, શરીર ધ્રુજે–ત્રૂટવા લાગે, આંખો રાતી થાય, ઘેન ચડે, મ્હોંમાંથી લાળ ઝરે, નાસિકા સૂકાય, શરીર ફીકું દેખાય, મ્હોમાંથી જે શબ્દો નીકળે તે અનુનાસિકવાળા લાગે, એક વસ્તુમાં બીજી વસ્તુનો ભાસ થાય, બગાસાં આવે. ઉલટી થાય, સ્વર વિકૃત થઇ જાય, શરીરને છેદવા છતાં તેમાંથી લોહી ન નીકળે, લાકડીનો આઘાત કરવા છતાં તેનું ચિન્હ અંગ ઉપર ન થાય, બે સ્તનોની નીચે અને ગળામાં ધબકારો સંભળાતો બંધ પડે, કાનની પાછળ દાંતના આકાર પ્રગટ પણે દેખાય, નિઃશ્વાસ ઠંડો જણાય, ડોક ઠરે નહીં, રોગીનું લોહી પાણીમાં નાંખવાથી તેલની માફક પસરી જાય, બન્ને હોઠો બળથી ઉઘાડવા છતાં પોતાની મેળે બીડાઇ જાય, રોગી પોતાની જીભને અથવા નાસિકાના અગ્ર ભાગને ન જોઈ શકે, પાંચે ઇંદ્રિયો પોત પોતાના વિષયો ન જાણી શકે, નાસિકામાંથી જે શ્વાસ નીકળવો જોઇએ તે મુખમાંથી નીકળવા લાગે, આંખો અને મુખ ખુલ્લાં રહે, ચંદ્રમાને બદલે સૂર્ય દેખાય અને સૂર્યને બદલે ચંદ્રમા દેખાવા લાગે, કાણસાં, જીભમાં તથા બે કાનમાં કાગડાના પગ સરખું નીલવર્ણ ચિન્હ દેખાય, અરીસામાં તથા જળમાં પોતાના મુખનું પ્રતિબિંબ

નીહાળી ન શકાય, આગળ બેઠેલાઓને રોગીના આંખની કીકીઓ ન દેખાય, પેટ ઉપર સોજા ચડી આવ્યા હોય, નખો એકદમ કાળા પડવા લાગ્યા હોય, પરસેવો તથા શૂળ આવતુ હોય, ગળેથી કોઈ ખાવાની વસ્તુ નીચે ઉતરી ન શકતી હોય, પેટમા આકડી આવતી હોય, રોમાંચ ખડા થતા હોય, દાંત અને હોઠ એક બીજા સાથે ઘસાતા હોય, મુખમાથી ચીત્કાર શબ્દ નીકળ્યા કરતો હોય, વારંવાર મૂર્છા આવતી હોય, આંખો દિવસના ભાગમા સફેદ, સંધ્યા સમયે રાતી અને રાત્રીના વખતે કાળી પડી જતી હોય તો તે ઝેરથી પીડાતો માણસ અવશ્ય મરણ પામે આ જે લક્ષણો કહ્યા તે બધા એક રોગીમા હોવા જોઇએ એમ સમજવાનુ નથી. કેટલાક લક્ષણો હોય અને બીજા ન પણ હોય એ બનવા જોગ છે

શિષ્ય—કેવા લક્ષણો વાળો દરદી બચી જાય ?

સૂરિ—ઝેરથી પીડાતા માણસને શરીરે ઠંડા પાણીની ધાર કરવાથી જો તે રોમાંચ ઉભા કરે અથવા હીલચાલ કરે તો મંત્ર તેમજ ઔષધાદિના ઉપચાર ફતેહમંદ નીવડે—અર્થાત્ એવી નીશાનીવાળો દરદી સાજો થાય હાથના નખો વડે પાણીના બિંદુઓ જ્યારે દરદીની આંખમા છાંટવામા આવે તે જ વખતે જો ઝેરથી પીડાતો દરદી પોતાની આંખો મીંચવા મંડી જાય તો સમજવુ કે એવો દરદી વિષથી મરણ ન પામે દરદીના હાથના નખના માંસને નખ વતી દાબવાથી જો દરદીને વેદના થાય તો સમજવુ કે હજી વિષની અસર પુરા પ્રમાણમા થઇ નથી અને તેથી દરદી જીવી જાય.

શિષ્ય—સર્પદંશની સાથે સ્થાનનો કંઈ સંબંધ હશે ?

સૂરિ—ઇંટોમાં, ચિતામાં, રાફડામાં, પર્વતમાં, ઝાડના તળે કુવા કાંઠે અથવા નદીનાળીનારે, વેલડીઓ તથા ઝાડથી ઢંકાયેલ પ્રદેશમાં, સ્મશાનમાં, જીર્ણઘરમાં, પત્થરના ઢગલામાં, દેવ સ્થાન આદિકમાં. જેને સર્પદંશ થાય તે અવશ્ય મરણ પામે એવો સ્થાનપ્રભાવ શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ છે.

શિષ્ય—હવે સર્પનું વિષ કેવી રીતે ઉતારી શકાય ?

સૂરિ—પણ તે પહેલાં ઝેરના પ્રકાર જાણવા જોઇએ અને એ પ્રકાર બરાબર સમજી શકાય એટલા માટે નાગને વિષનો ઉદય કયે સમયે થાય છે તે જાણવું જોઇએ. ઝેરના પ્રકાર જાણ્યા વિના ઝેરના ઉપાય જોઇએ તેવા કાર્યસાધક થતા નથી.

શિષ્ય—ત્યારે સર્પના વિષનું અને સર્પનું સ્વરૂપજ વર્ણવો, સાથે તેના વિષનો ઉદયકાળ પણ ટુંકામાં આવી જાય તો ઠીક.

સૂરિ—વાયુમય વિષને ધારણ કરનારો અને જાતે બ્રાહ્મણ એવો અનંત નામનો નાગ રવિવારે પોણાચાર ઘડી સુધી ઝેરનો ઉદય ધારણ કરે છે. તેને મસ્તકે કમલ હોય છે તથા શરીરે સફેદ વર્ણનો હોય છે. બીજો અગ્નિમય વિષને ધારણ કરનારો વાસુકી નામે ક્ષત્રીય જાતિનો નાગ સોમવારે પોણાચાર ઘડી સુધી ઝેરનો ઉદય ધારણ કરે છે. તેનું શરીર સુંદર હોય છે, તેના માથા ઉપર નીલ કમળ હોય છે. જગતનું રક્ષણ કરનાર અને પૃથ્વીમય વિષને ધારણ કરનાર તક્ષક નામે વૈશ્ય જાતિનો નાગ મંગળવારે પોણાચાર ઘડી

સુધી ઝેરનો ઉદય ધારણ કરે છે. તેનુ શરીર રાતુ હોય છે, તેને મસ્તકે સાથીઆનું ચિન્હ હોય છે જળમય વિષને ધારણ કરનારો કર્કોટક નામે શુદ્ર જાતિનો નાગ બુધવારે પોણાચાર ઘડી સુધી ઝેરનો ઉદય ધારણ કરે છે તેના શરીરનો રંગ અંજન સરખો હોય છે, તેના શરીર ઉપર ત્રણ રેખાઓ હોય છે માહેંદ્ર વિષને ધારણ કરનારો પદ્મ નામે શુદ્ર જાતિનો નાગ ગુરૂવારે પોણાચાર ઘડી સુધી ઝેરનો ઉદય ધારણ કરે છે તેના શરીરનો રંગ સુવર્ણ સરખો હોય છે, તેના શરીર ઉપર ચંદ્રમા સરખા પાંચ સફેદ બિંદુઓ હોય છે જળમય વિષ ધારણ કરનારો મહાપદ્મ નામે શુદ્ર જાતીનો નાગ શુક્રવારે પોણા-ચાર ઘડી સુધી ઝેરનો ઉદય ધારણ કરે છે તેના શરીરનો રંગ મેઘ સરખો હોય છે, તેના મસ્તકે ત્રીશૂળ હોય છે તેજોમય વિષ ધારણ કરતો શંખ નામે ક્ષત્રીય જાતિનો નાગ શનીવારે પોણાચાર ઘડી સુધી ઝેરનો ઉદય ધારણ કરે છે, તેના શરીરનો રંગ અંજન સરખો રાતો હોય છે, તેને ગળે સફેદ રેખાઓ હોય છે વાયુમય વિષ ધારણ કરનારો રાહુ સરખો કુલિક નામે બ્રાહ્મણ જાતીનો નાગ સર્વવારને વિષે ચોઘડીયાના સંધી કાળમાં ઝેરનો ઉદય ધારણ કરે છે, તેના શરીરનો રંગ સફેદ હોય છે

શિષ્ય—આપે જે વિષની ગણના કરાવી તેમાં સુસાધ્ય અને દુસાધ્ય કયા કયા હશે?

સૂરિ—સામાન્ય રીતે દિવસ તથા રાત્રીનો સર્વ સમય વિષમય ગણાય છે, પણ તેમાં ત્રણ ભાગ પડે છે પ્રથમ અગ્નિ

મય વિષ, મધ્યમાં માહેંદ્ર વિષ અને પાછલે ભાગે જળમય વિષ હુવે પહેલું અગ્નિમય વિષ મહા દુઃસાધ્ય અને દુઃખદાયક ગણાય છે, બીજું માહેંદ્રવિષ કષ્ટસાધ્ય, એટલે કે મહેનતથી પણ ઉતરી શકે એવું મનાય છે અને ત્રીજું જળમય વિષ સુસાધ્ય સુખેથી ઉતારી શકાય એવું હોય છે.

શિષ્ય—સુસાધ્ય હોવા છતાં પણ જો તે વિષ દૂર ન થાય તો?

સૂરિ—તો ત્યાં અપરાન્તયોગ જાણવો.

શિષ્ય—અપરાંત યોગની સ્થિતિનું પ્રમાણ કેવી રીતે અંકાય છે?

સૂરિ—રવિવાર, રોહિણી નક્ષત્ર તથા અમાવાસ્યા હોય તો બે પહોર સુધી અને સોમવાર, અશ્લેષા નક્ષત્ર તથા અષ્ટમી તિથિ હોય તો ચાર પહોર સુધી વિષની મર્યાદા રહે છે. નવમીને દિવસે મંગળવાર તથા ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય તો એક સરખી છ પહોર સુધી અને ચતુર્થીને દિવસે બુધવાર તથા અનુરાધા નક્ષત્ર હોય તો આઠ પહોર સુધી વિષની મર્યાદા રહે છે. પ્રતિપદાને દિવસે ગુરૂવાર તથા જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય તો સોળ પહોર સુધી અને તૃતીયાના દિવસે શુક્રવાર તથા મઘા નક્ષત્ર હોય તો બત્રીસ પહોર સુધી વિષની મર્યાદા હોય છે. ચતુર્દશીને દિવસે શનીવાર તથા આર્દ્રા નક્ષત્ર હોય તો છ દિવસ સુધી વિષની મર્યાદા હોય છે. એવી રીતે કેટલાક લોકોએ યોગ, તિથિ, વાર અને નક્ષત્રના યોગથી અપરાંત યોગ માન્યો છે.

શિષ્ય—એજ વાત જરા પ્રકારાન્તરે અને સ્પષ્ટતાથી સમજાવશો ?

સૂરિ—ભલે, પહોરનો પહેલો અને છેલ્લો અર્ધભાગ દિવસ મળધી વારના દિવસે તથા રાત્રીએ પણ જાણવો દિવસે તે તેના છઠ્ઠાનો શેષ અને રાત્રીએ પાચમાનો શેષ હોય છે સૂર્યાદિકને વિષે છઠ્ઠે વિવર્ત્તે દિવસમા રવિ, શુક્ર, બુધ, ચન્દ્ર, શનિ, ગુરૂ, અને મગળ જાણવા તથા રાત્રિએ પાચમે વિવર્ત્તે રવિ, ગુરૂ, ચન્દ્ર, શુક્ર, મગળ, શનિ અને બુધ જાણવા એ પ્રમાણે નાગના અર્ધ પ્રહર થયા એમા ગનીને વિષે કાળ, અપરાન્ત અને જીવ એવી રીતે એ ત્રણ વસ્તુઓ સમજવી

રવિવારને દિવસે કાળ સર્પનો દંશ થાય તો પણ માણસ અઠાવીશ ઘડી સુધી જીવે તેટલો સમય વ્યતીત થઇ જવા છતા મરણ ન થાય તો કાળનુ મર્મ તૂટી ગયુ એમ સમજવુ રવિવારે વીસ ઘડી સુધી અપરાન્ત હોય છે તે તેટલી મુદત સુધી ઝેરથી પીડાતા માણસને સ્વસ્થ રાખે છે, પછી અઢાર ઘડી સુધી નિશ્ચય પૂર્વક બેભાન બનાવી દે છે

સોમવાર વિગેરે દિવસોને વિષે પણ એ રીતેજ કાળની અને અપરાન્તની ઘડીઓ સમજી લેવી તેમા પહેલા કાળની અને ત્યારબાદ અપરાન્તની ઘડીઓ અનુક્રમે આવે છે અર્થાત્ સોમવારને દિવસે કાળની ચોવીસ, રોગીને સ્વસ્થ રાખનારી અપરાતની સોળ, અને તે પછીની બેભાનપણાની અઢાર ઘડી સ્પષ્ટરીતે જણાઈ આવે છે **મગળવારને** દિવસે પહેલા કાળ-

ની વીસ, રોગીને સ્વસ્થ રાખનારી અપરાન્તની બાર, તે પછી બેભાન રાખનારી મોહની છત્રીસ ઘડી હોય છે બુધવારને દિવસે પહેલાં કાળની સોળ ઘડી, પછી સ્વસ્થ રાખનારી અપરાન્તની આઠ ઘડી અને તે પછી દોઢ દિવસ સુધી મોહ—મૂર્છા રાખનારી મર્યાદા હોય છે. ગુરૂવારે કાળની બાર, અપરાન્તની ચાર, તથા મોહની બે દિવસ અને છ ઘડી સુધીની મર્યાદા હોય છે. શુક્રવારે કાળની આઠ ઘડી, અપરાન્તની અઠાવીસ ઘડી અને ત પછી મોહના ચાર દિવસની મર્યાદા હોય છે. શનિવારે દિવસે કાળની ચાર ઘડી, અપરાન્તની ચોવીસ ઘડી અને મોહના સાડા છ દિવસ સમજવા શનીવારે છેલ્લો અર્ધભાગ કાળનો ગુરૂવારે છેલ્લી ઘડી અપરાન્તની હોય છે તથા સર્વ પ્હોરને છેડે નિરંતર કાળ હોય એ અનિર્વિવાદ છે.

શિષ્ય—રોગીના દેહ ઉપરથી અપરાન્તની કંઇ માહિતી મળે?

સૂરિ—ઝેરથી પીડાતા રોગીના નાભિપ્રદેશના નીચલા ભાગમાં જો બળેલા જેવો ફોડકો પ્રગટ રીતે દૃષ્ટિગોચર થઇ શકે તો તે લક્ષણ ઉપરથી જાણી શકાય કે અપરાન્ત યોગ વર્તમાન છે.

શિષ્ય—આપે જે નાગના પ્રકાર વર્ણવ્યા તેમની ગતિ અને ક્રિયામાં કંઇ વિભિન્નતા હશે?

સૂરિ—અનંત નામનો નાગ જમણી બાજુથી જુવે છે, વાસુકી નામનો નાગ ડાબી બાજુથી જુએ છે, તક્ષક નાગ કાનને સ્પર્શ કરે છે અને કર્કોટક નાગ નાકને સ્પર્શ કરે છે. પદ્મ નાગ

કંઠનો સ્પર્શ કરે છે, મહાપદ્મ ઘણો શ્વાસ મુકે છે, શંખ નામક નાગ ભૂમિ તરફ જોઇ ડસે છે અને કુલીક નામનો નાગ ડાબી બાજુથી વીંટળાતો જાય છે

શિષ્ય—ડંખનું ઝેર ડંખમાં કેટલો વખત રહે અને ત્યારપછી તે કેવી રીતે પ્રસરતું જાય?

સૂરિ—ઢીંચણને હાથે પ્રદક્ષિણા દઈ એક ચપટી વગાડતા જેટલો વખત લાગે તેને એક માત્રાનો કાળ કહેવામાં આવે છે ડંખમાં ઝેર બાવન માત્રા સુધી રહે છે પછી કપાળ, આંખ, મુખ, નાડીઓ અને સાતે ધાતુઓમાં પ્રસરી જાય છે

શિષ્ય—પણ ઝેર શરીરના કયા ભાગ સુધી પહોંચ્યું છે તે શી રીતે જાણી શકાય?

સૂરિ—ઝેર જો રસ ધાતુ સુધી પહોંચ્યું હોય તો ખરજ ઉત્પન્ન કરે, લોહીમાં મળ્યું હોય તો શરીરના બાહ્ય ભાગ ઉપર તાવ ઉપજાવે, માંસમાં મળ્યું હોય તો ચલટી ઉત્પન્ન કરે અને મેદ ધાતુમાં પહોંચ્યું હોય તો બન્ને આંખને નુકશાન કરે, હાડમાં રહેલ તો મર્મસ્થાનકે પીડા કરે, મજ્જામાં હોય તો શરીરની અંદર બળતરા ઉત્પન્ન કરે અને શુક્ર ધાતુમાં હોય તો મૃત્યુ પમાડે એ રીતે ધાતુના અનુક્રમથી સર્પના વિષની અસર જાણી શકાય છે

શિષ્ય—ઝેર કયા ભાગ સુધી પહોંચ્યું હોય ત્યાં સુધી સુસાધ્ય ગણાય?

સૂરિ—રસ, લોહી, માંસ અને મેદના સ્થાનક સુધી વિષ પહોંચે તેટલામાં જો તેની ચિકિત્સા કરવામાં આવે તો તે દૂર

કરી શકાય છે. બાકીના સ્થાનકોમાં તે કષ્ટસાધ્ય, અતિશય કષ્ટસાધ્ય અને અસાધ્ય થતું જાય છે.

શિષ્ય—જૂદી જૂદી જાતના વિષની અસર પણ જૂદી જૂદી થતી હશે?

સૂરિ—અગ્નિમય વિષ હોય તો તેથી ઘણો તાપ લાગે, વરૂણનું વિષ હોય તો તેથી જડતા-મૂર્છાવસ્થા ઘણો લાંબો વખત ચાલે અને જો વાયુનું વિષ હોય તો રોગીનો પ્રલાપ-બકબકાટ ચાલ્યા કરે. એ રીતે ઝેરના ત્રણ લક્ષણ સામાન્ય રીતે પ્રચલિત છે.

શિષ્ય—દરદીનું વિષ દૂર થશે કે નહીં તે તત્કાળમાં કેવી રીતે જાણી શકાય?

સૂરિ—જેને સર્પદંશ થયો હોય તેની બન્ને આંખોમાં મરીનું બારીક ચૂર્ણ આંજવું, જો એ અંજનથી દરદીની આંખમાંથી આંસુ વહેવા લાગે તો સમજવું કે હજી દરદીને માટે જીવવાની આશા છે ખરી, જો એવું પાણી ન નીકળે તો જીવનની આશા મુકી દેવી.

શિષ્ય—વિષમય સર્પદંશ થવા છતાં કેટલાક મનુષ્યો અણીશુદ્ધ બચી જાય છે તેનું શું કારણ?

સૂરિ—એ કારણ જાણવું હોય તો તમારે મનુષ્યની અમૃતકળા ક્યારે ક્યા સ્થાને હોય તે સમજવું જોઇએ. તમારા હિતાર્થે એ બાબત જરા વિસ્તારથી કહીશ. શુકલ પક્ષના પડવાથી માંડી પુનમસુધી અનુક્રમે (૧) પગને અંગુઠે, (૨) પગને

કાડે, (૩) ઘુટણે (૪) ઢીંચણે, (૫) લીંગ ઉપર, (૬) નાભિમા, (૭) હૃદયમા, (૮) સ્તનમા, (૯) કંઠમા, (૧૦) નાકમા, (૧૧) આખમા, (૧૨) કાનમા, (૧૩) બે ભ્રમરમા, (૧૪) લમણામા કિંવા મસ્તકમા અમૃતની કળા રહે છે કૃષ્ણ પક્ષમા—અંધારીયામા પડવાથી માડી અમાસ સુધી ઉપર કહ્યુ તેથી ઊલટા ઉલટા ક્રમમા એટલે પડવાને દિવસે મસ્તકમા, બીજને દિવસે લમણામા એ રીતે અમૃતની કળા રહે છે પુરૂષ અને સ્રીના અમૃતકળા–સ્થાનકમા ફેર હોય છે પુરૂષની જમણી બાજુએ અને સ્રીની ડાબી બાજુએ અમૃતની કળા હોય છે કાલ અને જીવ પણ એ અમૃત કળાની સાથે સાથેજ હોય છે હવે તમારે ખાસ કરીને જે જાણવાની જરૂર છે, તે એજ કે અમૃતના સ્થાનકથી વિષનુ સ્થાનક સાતમુ હોય છે અમૃતના સ્થાનકને મસળવાથી અમૃતની વૃદ્ધિ થાય છે અને વિષના સ્થાનકને મસળવાથી વિષની વૃદ્ધિ થાય છે અમૃતની કળા જ્યા વસતી હોય ત્યા કાળસર્પનો દંશ થાય તોપણ તેવડે મૃત્યુ નીપજતુ નથી, વિષના સ્થાનકના નજીવો દંશ પણ તત્કાળમા પ્રાણનાશક થઈ પડે છે કામશાસ્ત્રના ગ્રંથોમા ઉક્ત અમૃતકળા સંબંધી કેટલોક વિસ્તાર જોવામા આવે છે, ત્યા એવો આશયનુ કથન કરવામા આવ્યુ છે કે અમૃતનુ સ્થાનક મસળવાથી સ્રીયો પણ અવશ્ય વશ થાય છે વિશેષે કરીને ગુહ્ય સ્થાને અમૃત કળા આવી હોય ત્યારે તેને મસળવાથી સ્રીઓ તત્કાળ વશીભૂત થઇ જાય છે તે ગમે તેમ હો જે માણસને સર્પદંશ થયો હોય તે જો અમૃતક-

ળાને વિષે રહેલા પ્રાણનું પોતપોતાના આત્માને વિષે ચિંતન કરે તો તેથી વિષનો નાશ થાય, એટલુંજ નહીં, પણ સતત્ એવો પ્રયત્ન કરનારની તરૂણ અવસ્થા દીર્ઘકાળ પર્યંત ટકી રહે છે, તેનું શરીર કાંતિમય બને છે અને વૃદ્ધાવસ્થાના કઠોર પંજામાથી બચી જાય છે.

શિષ્ય—વિષ ઉતારવાના વકેવારૂ પ્રયોગો વિષે આપે હજી કંઈ કહ્યું નથી.

સૂરિ—પહેલો ઉપાય કે જે બહુ સાદો અને સહેજે અજમાવી શકાય એવો છે તે જ કહું. જીભ તાળવે લગાડવાથી જે અમૃત રસ ઝરે છે, તેનો ડંખ ઉપર લેપ કરવામાં આવે તો વિષનો ક્ષણ માત્રમાં નાશ થાય છે. ડંખાયેલા માણસને ઘી પાવાથી, ચીભડાં વિગેરે ભક્ષણ કરાવવાથી અને ડંખ ઉપર કાનનો મેલ અથવા કળીચુનો લગાડવાથી પણ આરામ થઇ જાય છે. ધોળી સાટોડીના મુળીયાં પાણીમાં વાટીને પાવાથી ઝેરની પીડા દૂર થાય છે, સુદર્શનનો કંદ અથવા તુળસીના મુળીયાં પાણીમાં ઘસીને દરદીને પાયા હોય તોપણ સારો ફાયદો કરે છે. અગથીયાના પાન પાણીમાં વાટી નાકમાં તેનાં ટીપાં નાંખ્યા હોય તો રાક્ષસાદિક દોષ તથા વિષની પીડા પણ દૂર થાય છે. એવા બીજા પણ કેટલાક પ્રયોગો છે.

શિષ્ય—આપે જે સરલ અને સહેજ પ્રાપ્ય પ્રયોગો કહ્યા તેજ બસ છે. આજે કેવળ વિષની ચર્ચામાંજ આપણો ઘણો ખરો સમય નીકળી ગયો. એવી વાતો ગુરૂગમથી જાણી હોય તો

વધુ ઉપયોગી થાય એમ ધારી મે આજે આપનો આટલો કીમતી સમય લીધો છે આચાર્ય મહારાજને જે જ્ઞાન-સાગરનું વિશેષણ લગાડવામા આવે છે, તે ખરેખર સાર્થક છે આપની પાસે એવો કોઇ વિષય નથી કે જેમા આપ ઉંડા ન ઉતરી શકતા હો આજે આટલેથીજ વાર્તાલાપ બંધ રાખીશુ હવે પછી હું દર્શનશાસ્ત્ર સબધી કિંચિત્ માહીતી મેળવવાની જીજ્ઞાસા રાખુ છું

(૯)

શિષ્ય—આજે ષડ્ દર્શનની મુખ્ય મુખ્ય વાતો આપની પાસેથી જાણવા ઇચ્છુ છુ જૈન, મીમાંસક, બૌદ્ધ, સાંખ્ય, શૈવ અને નાસ્તિક એમ છ દર્શનો મારા સાંભળવામા આવ્યા છે પણ તેમા પરસ્પર શો ભેદ છે તેમજ તેમની તર્ક પરંપરા કેવા પ્રકારની છે તે વિષે પ્રાય અજ્ઞાનજ છુ એમ કહુ તો ખોટું નથી સદ્ધર્મ સદ્દેવ અને સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ કરી શકે એટલા માટે મનુષ્યોએ દર્શન શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ અને તેમા જે નિર્દોષ-અગાધ અને સર્વજ્ઞ ભાષિત લાગે તેનો સ્વીકાર કરી માનવજીવન સફળ કરવુ જોઇએ દર્શન શાસ્ત્રના અભ્યાસથી આત્માને શાંતિ મળે છે, બુદ્ધિ નિર્મળ થાય છે એવો યત્ કિંચિત્ અનુભવ મને થયો છે, પરંતુ મારી પામર મતિ વિવિધ દર્શનોના યથાર્થ સ્વરૂપને પામી શકી નથી.

સૂરિ—આપણે જૈન દર્શનથી જ આજનો વાર્તાલાપ શરૂ કરીએ. સ્યાદ્વાદની ખૂબીઓ જાણી લેવી અને તેનુ માહા-

સ્ય વિચારવું એ પ્રત્યેક સ્વધર્મીની અનિવાર્ય ફરજ છે. તેમાં પણ જૈન દર્શન જેવું પવિત્ર-નિર્મળ અને સર્વજ્ઞ ભાષિત દર્શન પ્રાપ્ત થવા છતાં જે કોઈ પ્રમાદી બેદરકાર રહે તેને તો હું હીણભાગજ લેખું. જૈન દર્શનમાં સદ્દેવ, સદ્ગુરૂ તથા સદ્ધર્મની જે સ્ફુટ વર્ણના આપવામાં આવી છે તેવી અન્ય કોઇ પણ દર્શનમાં નથી, એમ હું શ્રદ્ધા પૂર્વક કહી શકું છું. શ્રી જીનદેવ એ જૈન દર્શનમાં સદ્દેવરૂપે સુપ્રસિદ્ધ છે. અષ્ટાદશ દોષો પૈકીનો એક પણ દોષ જેમનામાં ન હોય તે સદ્દેવ જૈન ધર્મને સન્માનનીય છે.

શિષ્ય—તે અઢાર દોષ કયા ?

સૂરિ—(૧) વીર્યાંતરાય, (૨) ભોગાંતરાય, (૩) ઉપભોગાંતરાય, (૪) દાનાંતરાય, (૫) લાભાંતરાય, (૬) નિદ્રા, (૭) ભય, (૮) અજ્ઞાન, (૯) જુગંછા, (૧૦) હાસ્ય, (૧૧) રતી, (૧૨) અરતી, (૧૩) રાગ, (૧૪) દ્વેષ, (૧૫) અવિરતી, (૧૬) કામવિકાર, (૧૭) શોક અને (૧૮) મિથ્યાત્વ. જૈન દર્શનમાં સદ્ગુરૂ કોને કહેવાય તેનો પણ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. જે સમ્યગ્ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે તે સદ્ગુરૂ ગણાય. અને જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્ર એ ત્રણે મળીને મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે. તેમજ જૈન-મતમાં "સ્યાદસ્તિ, સ્યાદ્ નાસ્તિ" ઇત્યાદિક ભાંગાવાળો સ્યાદ્વાદ તથા પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એ બે પ્રમાણો મનાય છે. સર્વ જગત્ દ્રવ્યથી નિત્ય અને પર્યાયથી અનિત્ય છે.

શિષ્ય—સ્યાદ્ અસ્તિ અને સ્યાદ નાસ્તિ તેમજ દ્રવ્યથી નિત્ય અને પર્યાયથી અનિત્ય એ કથનનો ભાવ દાખલાથી સમજાવશો ?

સૂરિ—સ્યાદ્ અસ્તિ એટલે અમુક અપેક્ષાએ છે અને સ્યાદ્ નાસ્તિ એટલે અમુક અપેક્ષાએ નથી દાખલા તરીકે ઘડો એ ઘડાની અપેક્ષાએ વિદ્યમાન છે, પણ વસ્ત્રની અપેક્ષાએ ઘડો એ વસ્ત્ર નથી મતલબ કે એકજ વસ્તુમા છે અને નથી એ બન્ને વાદ ઘટી શકે વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહુ તો તમારામા તમારા પિતાની અપેક્ષાએ પુત્રત્વ છે, પણ તમારા પુત્રની અપેક્ષાએ તમારામા પિતૃત્વ હોઈ પુત્રત્વ નથી વધારે વિસ્તાર થવાથી તમને કંટાળો આવશે એમ જાણી એ ચર્ચા લબાવતો નથી હુ ધારૂ છુ કે તમે મારો કથિતાશય સમજી શક્યા હશો હવે દ્રવ્ય અને પર્યાયની વાત કરૂ માટીનો ઘડો નાશ પામવા છતા તેના ઉપાદાન રૂપ જે માટી તેનો નાશ કદી થતો નથી એટલે ઘડો નાશ પામ્યો એમ કહેવામા આવે ત્યારે પર્યાય રૂપ ઘડો નાશ પામ્યો એમ જણાય, પણ માટી રૂપ દ્રવ્ય તો સદા વિદ્યમાનજ રહે છે સુવર્ણના વિવિધ અલકારો બને છે તે તમે જાણો છો સુવર્ણ એ દ્રવ્ય છે ત્યારે અલકાર એ પર્યાય રૂપ છે એક અલકારનો નાશ કરી બીજુ અલકાર ઘડાવી શકાય છે અર્થાત્ એક પર્યાયનો નાશ થાય છે, પણ મૂળ દ્રવ્ય તો જેમનુ તેમજ રહે છે પર્યાય અને દ્રવ્યનુ એ રહસ્ય જાણવાજેગ છે

શિષ્ય—આપણામાં જે નવ તત્વો સ્વીકારવામાં આવ્યા છે તે કયા કયા ?

સૂરિ—(૧) જીવ, (૨) અજીવ, (૩) પુણ્ય, (૪) પાપ, (૫) આશ્રવ, (૬) સંવર, (૭) બંધ, (૮) નિર્જરા અને (૯) મોક્ષ. કેટલાક આચાર્યો, પુણ્ય અને સંવર તથા પાપ અને આશ્રવને જૂદા જૂદા નહીં ગણતા એકમાં બીજાનો સમાવેશ કરી દે છે; તેથી તેમનાં દૃષ્ટિબિંદુથી સાત તત્વો ગણાય છે. વસ્તુત: તેમાં કંઈ મહત્વનો ભેદ નથી.

શિષ્ય—જીવ-અજીવ વિગેરેની વ્યાખ્યા પણ હશે ને ?

સૂરિ—આગમાદિક ગ્રંથો અને સુત્રોમાં તે વિષે જોઈએ તેટલો વિસ્તાર મળી આવે છે. તો પણ ટુંકામાં તેની વ્યાખ્યા એવી રીતે આપી શકાય કે જેમાં ચેતના હોય તે જીવ, જેમાં તેવી ચેતના ન હોય તે અજીવ, કર્મના શુભ પુદ્ગલ તે પુણ્ય, કર્મના અશુભ પુદ્ગલ તે પાપ, જીવનો કર્મની સાથે સંબંધ થવા તે આશ્રવ, જીવને બંધન કરનારાં કર્મોને રોકવા તે સંવર, કર્મોનો બંધ થવો તે બંધ, કર્મને ખપાવવાં તે નિર્જરા અને આઠ કર્મોને ખપાવી સર્વ પ્રકારના કર્મોથી છૂટા થવું તે મોક્ષ. શ્રી જીન ભગવાને મોક્ષનું જે સ્વરૂપ ભાખ્યું છે તે પણ જાણવા જેવું છે. જેમની જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય અને સ્થિતિ એ ચારે વસ્તુ અનંત-કોઇ કાળે પણ નાશ ન પામે એવી છે, તથા આઠ કર્મના ક્ષયથી સિદ્ધશીલાએ રહેલા જીવનું પાછું આ સંસારમાં આવવાપણું રહેતું નથી તે મુક્તિ કહેવાય.

શિષ્ય—જૈન ગુરૂનું સ્વરૂપ કેવું હોય ?

સૂરિ—ઓઘો ધારણ કરનારા, ગોચરી ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરનારા, કેશનો લોચ કરનારા, કોઇ પણ ઠેકાણે મમતા કે આસક્તિ ન રાખનારા અને ક્ષમાશીલ એવા શ્વેતાંબર જૈનના સાધુઓ હોય છે દિગબર જૈનના સાધુઓ કિંચિત્ ભિન્ન સ્વરૂપના હોય છે કેશનો લોચ કરનારા, મોરપીછનો ઓઘો હાથમા ધારણ કરનારા, નગ્ન રહેનારા અને ભીક્ષા આપનારનાજ ઘરે હાથ ઉપર ભીક્ષા લઇ ત્યાંજ ઉભા રહી આહાર કરનારા એવા દિગબરી જૈનના સાધુઓ હોય છે

શિષ્ય—દિગબર અને શ્વેતાંબર સાધુઓમા મહત્વનો શો ભેદ છે તે તો હુ સમજ્યો પણ બન્ને આમ્નાયના સિદ્ધાતમા મહત્વનો શો ભેદ છે તે જરા કહેશો ?

સૂરિ—કેવળી ભોજન ન કરે અને સ્ત્રી મોક્ષે ન જાય એમ દિગબરો કહે છે દિગબરો અને શ્વેતાંબરો વચ્ચે મ્હોટામા મ્હોટો અને મહાકાળનો જો કોઇ ભેદ હોય તો તે એજ છે

શિષ્ય—હવે મીમાંસક મતની માનીનતાઓ શુ છે ?

સૂરિ—મીમાંસક મતમા પણ બે સપ્રદાયો જોવામા આવે છે એક કર્મમીમાંસક અને બીજો બ્રહ્મમીમાસક કુમારીલ ભટ્ટ અને પ્રભાકર કર્મમીમાસક તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે વેદાંતી લોકો બ્રહ્મમીમાસક હોવાથી તેઓ બ્રહ્મ માને છે

શિષ્ય—કુમારીલ ભટ્ટ, પ્રભાકર અને વેદાન્તીઓ વચ્ચે મતભેદ સ્યા છે ?

સૂરિ—ભટ્ટના મત પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, શબ્દ, ઉપમાન, અર્થાપત્તી અને અનુપલબ્ધી એ ૭ પ્રમાણ ગણાય છે. પ્રભાકરના મતાનુસાર અનુપલબ્ધી, બાદ કરતાં બાકી રહેલાં પાંચ પ્રમાણ ઉપર ભાર મુકવામાં આવે છે. અદ્વૈતવાદી વેદાંતીઓ પ્રભાકરના સ્વીકારેલા પ્રમાણને માને છે; છતાં મુક્તિની બાબતમાં તેઓ જુદા પડે છે. અર્થાત્ અદ્વૈતવાદી વેદાંતીઓ સર્વ જગતને બ્રહ્મરૂપ માને છે અને પોતાના સ્વરૂપમાં લય પામવું એજ તેમને મતે મુક્તિ મનાય છે.

શિષ્ય—તેમનામાં ભટ્ટ તથા સન્યાસીઓ હોય છે તેમની રહેણી-કરણી કેવી હોય છે ?

સૂરિ—પાપકર્મને વર્જનારો, ભણવું-ભણાવવું ઇત્યાદિક જ ક્રિયાઓને યથાવિધ કરનારો, શુદ્રનું અન્ન વિગેરે ન લેનારો, જનોઇ ધારણ કરનારો એવો બ્રાહ્મણ જાતીનો ગૃહસ્થ ભટ્ટ કહેવાય છે. વેદાન્તી મતના બ્રાહ્મણ સંન્યાસીઓ " ભગવન્ " એવા નામથી ઓળખાય છે. તે સંન્યાસીઓ જનોઇ ધારણ કરતા નથી, તેઓ બ્રાહ્મણને ઘેર જમે છે અને એક બ્રહ્મનેજ સદ્‌વસ્તુ માને છે. આ સંન્યાસીઓમાં પણ ચાર પ્રકાર હોય છે. એક કુટીચર, બીજા બહુદક, ત્રીજા હંસ અને ચોથા પરમહંસ. આ ચાર પ્રકારમાં એકથી બીજો અને બીજાથી ત્રીજો એમ ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

શિષ્ય—બૌદ્ધમતની માનીનતાઓ શી છે ?

સૂરિ—બૌદ્ધો બુદ્ધને દેવ તરીકે માને છે. જગતને ક્ષણ-

ભગુર કહે છે અને આર્યસત્તા નામથી પ્રસિદ્ધ એવા ચાર તત્ત્વ સ્વીકારે છે આ ચારના નામ (૧) દુઃખ, (૨) આયતન, (૩) સમુદાય અને (૪) માર્ગ એ પ્રકારે છે

શિષ્ય—તેમની પ્રત્યેકની વ્યાખ્યા પણ હોવી જોઈએ ?

સૂરિ—સસારી જીવના સ્કધ તે દુઃખ કહેવાય છે બૌદ્ધ મત પ્રમાણે એવા પાચ સ્કધ છે (૧) વિજ્ઞાન સ્કધ, (૨) વેદના સ્કધ, (૩) સજ્ઞા સ્કધ (૪) સસ્કાર સ્કધ અને (૫) રૂપ સ્કધ આયતનના પ્રકાર બાર છે પાચ ઇંદ્રિયો, પાચ ઇંદ્રિઓના શબ્દાદિક વિષયો, અગીયારમુ મન અને બારમુ ધર્મ આત્માત્મીય સ્વભાવ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ જે રાગ-દ્વેષાદિ વિકારો મનુષ્યના મનમા ભેગા થાય છે તે સમુદાય કહેવાય છે સર્વ સસ્કારો ક્ષણિક છે એવી જે દૃઢ વાસના તેજ માર્ગ અને તેજ મોક્ષ એમ બૌદ્ધ મત કહે છે તેઓ પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન એવા બેજ પ્રમાણો માને છે

શિષ્ય—બૌદ્ધોમા પેટા સપ્રદાયો હશે ?

સૂરિ—વૈભાષિક, સૌત્રાતિક, યોગાચાર અને માધ્યમિક એવા બૌદ્ધના ચાર સપ્રદાયો છે તેમા વૈભાષિક જ્ઞાનનો વિષય થઇ શકે એવી વસ્તુ માત્રને માને છે, જ્યારે સૌત્રાતિક લોકો કેવળ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી લેવાય એવી બાહ્ય વસ્તુને માનતા નથી યોગાચાર મતવાળાને આચાર સહિત બુદ્ધિ સમત છે માધ્યમિક લોકો કેવળ પોતાને વિષે જ રહેલી સંવિદ (જ્ઞાન) ને માને છે એક વાત એ ચારે સપ્રદાયોને સમત છે અને તે એજ કે

રાગાદિક જ્ઞાનના સંતાન રૂપ વાસનાઓનો સમૂળ ઉચ્છેદ તે મુક્તિ.

શિષ્ય—બૌદ્ધ સાધુનું બાહ્ય સ્વરૂપ કેવું હોય ?

સૂરિ—ચર્મ, કમંડળ, શિર મુંડન, ચીર, બપોર પહેલા આહાર ગ્રહણ, સંઘ અને રાતાં વસ્ત્ર એટલી વસ્તુઓ બૌદ્ધ મતના યતિયોએ માનેલી છે.

શિષ્ય—સાંખ્ય મતનો શો સિદ્ધાંત છે ?

સૂરિ—સાંખ્ય લોકોમાં કેટલાકો શિવને અને કેટલાકો વિષ્ણુને દેવ તરીકે માને છે; પરંતુ તત્ત્વોની ગણતરીમાં તેમની વચ્ચે કંઇ ભેદ નથી. તેઓ કહે છે કે મુખ્યત્વે સત્વ, રજ અને તમ એ રીતે ત્રણ ગુણ છે. જ્યારે એ ત્રણે ગુણો સામ્ય અવસ્થામાં સરખા પ્રમાણમાં હોય ત્યારે તે પ્રકૃતીના નામથી ઓળખાય છે.

શિષ્ય—સાંખ્ય મતાનુયાયીઓ પ્રકૃતિમાંથી જગતની રચના કેવી રીતે માને ?

સૂરિ—પ્રકૃતિથી મહત્તત્વ, મહુત્તત્વથી અહંકાર, અહંકારમાંથી પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિયો—પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ પાંચ તન્માત્ર તથા મન થાય છે. પાંચ તન્માત્રથી અનુક્રમે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, અને આકાશ એ પાંચ મહાભૂતો થાય છે. આ સર્વ ચોવીસ તત્ત્વરૂપ પ્રકૃતીનો વિસ્તાર થયો. હવે પ્રકૃતીથી છેક વેગળો રહેલો પુરૂષ છે. તેને સાથે લેતાં આ પચીસ તત્વોથી થયેલું જગત્ સાંખ્યને મતે છે. તેઓ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને ઉપમાન એ રીતના ત્રણ પ્રમાણ માને છે.

શિષ્ય—સાંખ્ય વાદીઓએ મુક્તિની કલ્પના કઇ કરી છે?

સૂરિ—જ્યારે પ્રકૃતી અને પુરૂષ જૂદા પડે ત્યારે મોક્ષ થાય, એવી સાંખ્ય વાદીઓની કલ્પના છે મોક્ષને તેઓ ખ્યાતિ એવા નામથી ઓળખે છે તેમનામા સંન્યાસીઓ હોય છે તેમા કોઇ શિખાધારી હોય છે તો કોઇ જટાધારી હોય છે અને કોઇક મુંડાવાળો હોય છે તેઓ ભગવા વસ્ત્ર પહેરે છે વેષની બાબતમા તે લોકો બહુ તકરાર લેતા નથી માત્ર ઉપર કહેલા તત્ત્વોની બાબતમા તેઓ બહુ દ્રઢ આગ્રહ ધરાવતા હોય છે

શિષ્ય—શૈવ મતના સ્વરૂપનો કઇ ખ્યાલ આપશો?

સૂરિ—શૈવ દર્શનમા ન્યાય અને વૈશેષિક એ બે નામના તર્કમત છે ન્યાય મતમા સોળ તત્ત્વો છે અને વૈશેષિક મતમા છ તત્ત્વો છે છતા ખૂબી એ છે કે સોળ તત્ત્વ માનનારાઓમા અને છ તત્ત્વ માનનારાઓમા તિવ્ર મતભેદ નથી કારણ કે સોળ તત્ત્વોનો સમાવેશ પણ છ તત્ત્વોમા થઇજ જાય છે બન્નેના મતમા શિવ દેવ સ્વરૂપ મનાય છે તે નિત્ય, સૃષ્ટિ-સ્થિતિ (રક્ષા) અને સંહારનો કર્ત્તા લેખાય છે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને શબ્દ એ ચાર પ્રમાણુ ન્યાય મતને સમાન્ય છે, જ્યારે વૈશેષિક-મત પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને શબ્દ એવા માત્ર ત્રણ પ્રમાણો જ માને છે

શિષ્ય—આપે ન્યાયમતે જે સોળ પદાર્થો, અને વૈશેષિક મતે છ પદાર્થો, કહ્યા તે કયા કયા?

સૂરિ— (૧) પ્રમાણ, (૨) પ્રમેય (૩) સંશય

(૪) પ્રયોજન (૫) દ્રષ્ટાંત (૬) સિદ્ધાંત, (૭) અવયવ (૮) તર્ક (૯) નિર્ણય (૧૦) વાદ (૧૧) જલ્પ (૧૨) વિતંડા (૧૩) હેત્વાભાસ (૧૪) છળ (૧૫) જાતિ અને (૧૬) નિગ્રહ સ્થાન એ સોળ પદાર્થ ન્યાય મતમાં છે. જ્યારે (૧) દ્રવ્ય (૨) ગુણ (૩) કર્મ (૪) સામાન્ય (૫) વિશેષ અને (૬) સમવાય એ છ પદાર્થ વૈશેષિકને મતે છે.

શિષ્ય—વૈશેષિક મતમાં જે છ પદાર્થ માન્ય હોવાનું આપે જણાવ્યું તેનો કંઇ વિસ્તાર હશે ?

સૂરિ—વૈશેષિકો દ્રવ્યના નવ ભેદ પાડે છે—જેમકે (૧) પૃથ્વી (૨) જળ (૩) તેજ (૪) વાયુ (૫) આકાશ (૬) કાળ (૭) દિશા (૮) આત્મા અને (૯) મન. આ નવ પદાર્થોમાં પૃથ્વી, જલ, તેજ અને વાયુ એ ચાર દ્રવ્ય કારણરૂપથી નિત્ય અને કાર્ય રૂપે અનિત્ય ગણાય છે. આકાશ, દિશા, કાળ, આત્મા તથા મનને કેવળ નિત્ય માનવામાં આવે છે. વૈશેષિક મતમાં ગુણની સંખ્યા ૨૪ની છે અને તે અનુક્રમે આ પ્રમાણે લેખાય:— (૧) સ્પર્શ, (૨) રૂપ (૩) રસ (૪) ગંધ (૫) સંખ્યા (૬) પરિમાણ (૭) પૃથકત્વ (૮) સંયોગ (૯) વિભાગ (૧૦) પરત્વ (૧૧) અપરત્વ (૧૨) બુદ્ધિ (૧૩) સૌખ્ય (૧૪) દુઃખ (૧૫) ઇચ્છા (૧૬) દ્વેષ (૧૭) પ્રયત્ન (૧૮) ધર્મ (૧૯) અધર્મ (૨૦) સંસ્કાર (૨૧) ગુરૂત્વ (૨૨) દ્રવત્વ (૨૩) સ્નેહ અને (૨૪) શબ્દકર્મના પણ તેઓ પાંચ ભાગ પાડે છે. (૧) ઉત્ક્ષેપણ

એટલે ઉપર ફેંકવું તે (૨) અપક્ષેપણ એટલે નીચે ફેંકવું તે (૩) આકુંચન એટલે ખેંચી લેવું તે (૪) પ્રસારણ એટલે પહોળું કરવું તે અને (૫) ગમન એટલે જવું તે એ પ્રમાણે કર્મ પણ પાંચ પ્રકારના હોય છે એમ તેઓ કહે છે સામાન્યના બે પ્રકાર છે (૧) પર તથા (૨) અપર વિશેષત્વ નિત્ય દ્રવ્ય ઉપર રહેનાર વિશેષ પરમાણુઓમાં હોય છે અવયવ અને અવયવી, ગુણ અને ગુણી ઇત્યાદિ અયુત સિદ્ધ વસ્તુમાં માંહોમાંહે રહેલો જે આધાર ધેય ભાવ રૂપ સંબંધ તે વૈશેષિક મતે સમવાય કહેવાય છે સમવાયથી સમવેત વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે

શિષ્ય—નૈયાયિકો અને વૈશેષિકોની મુક્તિ સંબંધી માન્યતા કેવી છે?

સૂરે—શબ્દ, સ્પર્શ વિગેરે વિષયો, ઇંદ્રિય, બુદ્ધિ, શરીર, સુખ અને દુઃખ એટલી વસ્તુનો અત્યંત અભાવ થયા પછી જે એક આત્માનું રહેવું તેને ન્યાય મતાનુયાયી—નૈયાયિક લોકો મુક્તિ કહે છે વૈશેષિક લોકો એમ કહે છે કે ચોવીસ ગુણો જે ઉપર ગણાવ્યા તેમાંના (૧) બુદ્ધિ (૨) સુખ (૩) દુઃખ (૪) ઇચ્છા (૫) દ્વેષ (૬) પ્રયત્ન (૭) ધર્મ (૮) અધર્મ અને (૯) સંસ્કાર એ નવ ગુણોનો સમૂળો નાશ થવાથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ થઈ ગણાય

શિષ્ય—તેમના મતના સાધુઓનું સ્વરૂપ કેવું હોય?

સૂરે—આધાર-પાત્ર, ભસ્મ, કૌપીન-લંગોટી, જટા

અને યજ્ઞોપવિત-જનોઇ એટલાં વાનાં ધારણ કરનારાં તાપસો. મંત્ર તથા આચારના ભેદથી ચાર પ્રકારના હોય છે. (૧) શૈવ (૨) પાશુપત (૩) મહાવ્રતધાર અને (૪) કાલમુખ.

શિષ્ય—નાસ્તિકોના મંતવ્યમાં બહુ માલ નહીં હોય ?

સૂરિ—જેઓ આત્મા, પુણ્ય, પાપ, કે પરલોક જેવી વસ્તુને બીલકુલ માનતા ન હોય તેઓ નાસ્તિક ગણાય છે. તેઓ પદાર્થ તથા દ્રવ્ય-ગુણની યુક્તિ-પ્રયુક્તિમાં ઝાઝું માથું મારતા નથી. તેઓ સર્વ વસ્તુને પંચ મહાભૂતમાંથી-જડમાંથી બનેલી માની લે છે. આત્મા જેવી કોઇ વસ્તુને સ્વીકારવાની માથાકૂટમાં પડતા નથી! પ્રમાણમાં પણ તેઓ કેવળ એક જ પ્રમાણ સ્વીકારે છે અને તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ. મતલબ કે જે પ્રત્યક્ષ થઇ શકે એમ હોય તેનો જ સ્વીકાર કરવો. બાકી બીજા પ્રમાણોની પરવા ન કરવી એવો નાસ્તિક મતનો આશય છે.

શિષ્ય—ષડ્ દર્શનની સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા આપતાં આપે જે પ્રમાણોનો ઉલ્લેખ કર્યો તેનો સવિસ્તર ખુલાસો હજી નથી થયો.

સૂરિ—પાંચે ઇન્દ્રિયોને જે પોત પોતાના વિષયોનું જ્ઞાન થાય તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી ઉત્પન્ન થયેલું જ્ઞાન ગણાય. આ પ્રમાણ ઘણું ખરૂં ખોટું પડતું નથી. કારણ કે તે સાવ સ્પષ્ટ હોય છે. કોઇ એક હેતુ ઉપરથી અમુકની કલ્પના કરી લેવી તે અનુમાનજન્ય જ્ઞાન કહેવાય છે. દાખલા તરીકે ધુમાડો દેખી ત્યાં અગ્નિ હોવાનું કહેવું તે અનુમાન. પૂર્વ અનુમાન, શેષ અનુમાન અને સામાન્ય અનુમાન એમ અનુમાનના પણ ત્રણ પ્રકાર છે.

વરસાદ અનુકૂળપણે વરસશે તો "ભવિષ્યમા સારો પાક ઉતરશે"-
એવી કલ્પના કરવી તે પૂર્વ અનુમાન, નદીનુ પૂર જોઇ તે ઉપ-
રથી ક્યાઈ વરસાદ થયો હશે એમ માનવુ તે શેષ અનુમાન
અને રવિને અસ્ત પામતો જોઇ તે ઉપરથી સૂર્યની ગતિની
કલ્પના કરવી એ સામાન્ય અનુમાન કહેવાય સાદૃશ્યથી એટલે
સરખાપણાથી કોઇ ચોક્કસ વસ્તુ સિદ્ધ કરવી તે ઉપમિતિ
પ્રમાણ ગણાય જેમ કે બળદ અને રોઝ બ તેના સાસ્નાદિ અવ
યવો સરખા હોવાથી બળદ સરખો રોઝ કહેવો તે ઉપમિતિ
જાણવી આપ્ત પુરૂષ કહેતા જેમનામા રાગ-દ્વેષ આદિ દોષો
નથી એવા પુરૂષનુ કથન તે આપ્ત વાક્ય અથવા આગમ કહેવાય
આગળ પણ એક પ્રમાણ સ્વરૂપ ગણાય છે ભિન્ન ભિન્ન મતવા-
દીઓના આપ્ત પુરૂષો પણ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે શબ્દાર્થનુ જ્ઞા-
ન બરાબર ન થતુ હોય તો તે બરાબર થવાને અર્થે જે પ્રમાણ
લેવાય તે અર્થાપત્તિ કહેવાય દ્રષ્ટાત તરીકે "ભણનારો બાળક
દિવસે ભોજન કરતો નથી" તથાપિ તે દેહે હૃષ્ટ-પુષ્ટ રહે છે આ
વાક્યનો અર્થ બરાબર બધ બેસતો નથી કારણકે ભોજન
વિના દેહ સબળ અને પુષ્ટ કેમ રહે એ પ્રશ્નનો ખુલાસો થવો
બાકી રહે છે ભણનારો બાળક દિવસે ભોજન કરતો નથી અને
છતા જો હૃષ્ટ-પુષ્ટ રહે છે તો તે રાત્રી કાળે ભોજન કરતો હોવો
જોઇએ એમ અર્થાત્ જ સિદ્ધ થઇ જાય છે આનુ નામ અર્થા-
પત્તિ આ પાચે પ્રમાણોથી જે વસ્તુ સિદ્ધ ન થાય તે અભાવ
પ્રમાણથી સિદ્ધ કરાય છે જેમકે ઓરડામા ઘડો નથી કારણ કે

તે જણાતો નથી. આ અભાવ પ્રમાણ થયું. વાદીઓએ તત્વના પ્રમાણથી પોતપોતાના મતનું આ રીતે સ્થાપન કર્યું છે. બાકી પરમાર્થથી જે સત્ય અને તત્વ હોય તે જે વડે સધાય તે પ્રમાણ કહેવાય.

શિષ્ય—એ બધા શાસ્ત્રો અને રહસ્યો અમારા ભાગ્યમાં ક્યાંથી હોય ?

સૂરિ—મનુષ્ય માત્રે બધા શાસ્ત્રો અને રહસ્યો સમજવા જ જોઇએ અને એ સમજાય તો જ તેનું કલ્યાણ થાય એવો કંઇ નિયમ નથી. એક અક્ષર પણ જો સમ્યક્‌પણે શીખાયો હોય અને આચારમાં ઉતાર્યો હોય તો તે બહુ કીંમતી થઇ પડે છે. મ્હોટાં થોથાઓ કંઠસ્થ કરવા કરતાં આચારમાં બની શકે તેટલું નીતિમાન અને ચારિત્રવાન બનવું એ હજાર દરજ્જે ઉત્તમ છે. લાખ મણ જ્ઞાન કરતાં આચારની એક રતિ જેટલી માત્રા મહા મૂલ્યવાન ગણાય છે. મારી કહેવાની મતલબ એટલીજ છે કે જે શીખો તે બરાબર શીખો; એટલુંજ નહીં પણ તેને તમારા વર્ત્તનમાં—વ્યવહારમાં આવવા દ્યો. હાથ—પગ અફળાવવાથી તરી શકાય એમ મ્હોટેથી બૂમો પાડયા કરવી અને વખત આવે ડૂબી મરવું તેના કરતાં એ જ્ઞાનને ક્રિયામાં મુકી જીવન બચાવી લેવું એ શું ખોટું છે ? પાળેલો પોપટ "બીલ્લી આવે તો ઉડી જવું—બીલ્લી આવે તો ઉડી જવું" એમ ગોખ્યા કરે પણ બીલ્લી આવી પોપટનું ગળું દબાવે અને છતાં ઉડવાનું ન સૂઝે તો તે ગોખેલા જ્ઞાનની કીંમત કેટલી આંકવી ? મારે પુનઃ

પુન કહેવાનુ છે તે એટલુજ કે શાસ્ત્રના રહસ્યો ભલે થોડા સમજો, પણ તેને શ્રદ્ધા પૂર્વક અમલમા મુક્તા જાઓ આત્મ-હિતનો એજ રાજ માર્ગ છે

શિષ્ય—અમ જેવા ગૃહસ્થોને સામાન્ય નીતિની બારા ખડી પણ ન આવડતી હોય તો પછી ઉચ્ચ નીતિ અને ધર્મમય જીવનની સૂઝ તો ક્યાથી જ પડે ? કેમ બોલવુ, કેમ જોવુ, કેમ ચાલવુ અને વ્યવહારમા કેવી રીતે વર્ત્તવુ એજ હજી અમારે સમજવાનુ બાકી છે

સૂરિ—પ્રસગોપાત આજે આપણે એજ નૈતિક વાર્ત્તાલાપ ઉપર આવીશુ તો ઠીક થશે પ્રથમ વાણીનો વિષય લઈએ વાણી એક શસ્ત્ર છે તેનો ઉપયોગ મરજીમા આવે તેમ સ્વચ્છદપણે કે ઉદ્ધતપણે કરી નાખવાનો નથી એક સ્થળે કહ્યુ છે કે વાણીમાજ મનુષ્યનુ મૂલ્ય વસે છે, એક વ્યક્તિની વાણી એવી હોય છે કે તે આપણને સાભળવી પણ ગમતી નથી જ્યારે બીજા કોઇની વાણી એવી હોય છે કે આપણે પુન પુન સાભળવા છતા તૃપ્ત થતા નથી તપના પ્રકારોમા વાણીના તપને પણ સ્થાન આપવામા આવ્યુ છે વાણીને અકુશમા રાખવી જરૂર પડે ત્યારે સત્ય-મનોહારી વાણી વદવી એ વાણીનો તપ ગણાય છે

શિષ્ય—સભામા તથા સામાન્ય શ્રેનમા મનુષ્યે કેવી રીતે બોલવુ કે જેથી તે સર્વને પ્રિય થઇ પડે ?

સૂરિ—ડાહ્યા માણસે પોતાના હેતુને સ્પષ્ટતા પૂર્વક રજુ

કરનારૂં, સ્વાર્થને સાધનારૂં, થોડું, મીઠું, અહંકાર વિનાનું અને કાર્યને સાધે તેવું સયુક્તિક અને વિચાર પૂર્વકનું વચન ઉચ્ચારવું. સભામાં કોઇ કંઇ પૂછે અથવા બોલવાનું પ્રાપ્ત થાય તો નિર્મળ સત્ય, મિષ્ટ, ઉછૂંખલતા વિનાનું તથા હીનતા રહિત વચન એવી રીતે બોલવું કે જેથી શ્રોતાઓનાં મન પ્રસન્ન થાય અને વકતા તરફ માન બુદ્ધિ ઉદ્દભવે. હંમેશા વ્યવહારમાં પણ ઉદાર, વિકથા વિનાની, ગંભીર, ઉચિત, સ્થિર અને અપશબ્દ વગરની વાણી બોલવી. આપણા વચનથી કોઇના મર્મનો ભેદ ન થવો જોઇએ અર્થાત્ કોઇનું દીલ ઇરાદા પૂર્વક ન દુભવવું જોઈએ.

શિષ્ય—ડાહ્યા માણસોની વાણીમાં મન મોહકપણું હોય છે તેનું શું કારણ હશે?

સૂરિ—તેઓ હંમેશા સંબંધને અનુસરતું જ બોલે છે. તેમની ભાષામાં વ્યાકરણનો દોષ કે પરસ્પર વિરૂદ્ધતા જેવું કંઇ હોતું નથી. સામાન્ય માણસોની માફક તેઓ વાત કરતાં કરતાં ખડખડ હસતા નથી કે ગમે તેવું કઠોર કે અસ્પષ્ટ વચન પણ નાંખી દેતા નથી. વાત કરતાં હસવું આવે તો પણ કુલીન પુરૂષો માત્ર હોઠ પહોળા થાય તેટલું જ સ્મિત હાસ્ય કરે છે. મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી જોરથી હસી પડવું એ અભદ્રતા ગણાય છે. હસવું પણ એવું હોવું જોઇએ કે જે અવસરને કે પ્રસંગને અનુકૂળ હોય. વાત વાતમાં હસી પડવું એ યોગ્ય નથી.

શિષ્ય—આપણી કોઇ પ્રશંસા કરે અથવા નિંદા કરે તો તે વખતે શું કરવું?

સૂરિ—યાચક વિગેરે લોકોના મુખથી પ્રશંસા સાભળી ગર્વથી ફુલાઇ જવુ એ મુર્ખ માણસનુ એક પ્રકટ લક્ષણ છે શાત અને સુજ્ઞ પુરૂષો એવી વાણી સાભળી ગર્વમા આવી જતા નથી કદાચ પડિત લોકો પ્રસગમા કે તો તેથી અભિમાન ઉપજે અને એ વાસ્તવિક છે પણ તેવે પ્રસગે અભિમાન તો ન જ આવવુ જોઇએ એવે પ્રસગે પોતાની પ્રશસા સાભળી પોતાના ગુણો નિશ્ચય કરવો અને એ ગુણને વધારે ખીલવવો એજ કર્ત્તવ્ય છે આપણે પોતે પણ પારકાનો ગુણ સ્વલ્પ પ્રમાણમા હોય તો તેને મ્હોટો કરી જોવો અને યથા પ્રસગે તેની પ્રશસા પણ કર વી એમા એકદરે આપણને પોતાનેજ લાભ થાય છે ગુણ પ્રત્યે આદર બુદ્ધિ ન હોય તો માણસ પશુતન્ય ગણાય છે ગુણાનુરાગથી જ આપણામા મ્હોટા સદ્ગુણો દાખલ થઇ શકે છે ગુણાનુરાગી મનુષ્ય અન્યની ગુણાવલી જોઇ પ્રફુલ્લિત થાય પણ પોતાના ગુણની જાહેર ખબર જ્યા ત્યા ફેલાવવાનુ મથન તો કદાપિ કાળે પણ ન જ કરે જેઓ પોતાના મહાન ગુણને અલ્પ રૂપે જોઇ શકે તેજ અન્યના અલ્પ ગુણને મહાન્ રૂપે નીરખી શકે તમે પૂછ્યુ કે કોઇ આપણી નિદા કરે તો શુ કરવુ ? એવા સમયે નિદા સાભળી ઉશ્કેરાઇ ન જતા નિદકના શબ્દોનો ગૂઢ અભિપ્રાય સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો અને આપણામા નિદા કરવા જેવા જે કઇ અશ હોય તો તેનો ત્યાગ કરવા સદા ઉજમાળ રહેવુ ચાડ પ્રતિ સાઠ્ય કરવુ એ નીતિ ઉત્તમ કોટીની નથી અને એટલા માટે કુડા વચન કહેનારને સામા તેવાજ વચનો સભળાવવા એ સજ્જનોને માટે પ્રશસનીય નથી

શિષ્ય—ન બોલ્યામાં નવગુણ એમ માની કેટલાકો તદ્દન મૌનપણે બેસી રહે છે એ શું ઇષ્ટ ગણાય ?

સૂરિ—બોલવાનો યોગ્ય અવસર પ્રાપ્ત થવા છતાં મૌન સેવવું એ હિતકારક નથી. હા, યોગીઓ અને મુનિઓને માટે એક જૂદી બાબત છે. જે સ્થળે વાતની મધુરતા સાચવી શકાતી હોય, લોકોનું હિત થઇ શકતું હોય, આપણું પોતાનું ભલું થાય એવા સંયોગો વિદ્યમાન હોય, રાજા તથા પ્રજા ઉભયને કલ્યાણકર થઇ શકાય એવી પરિસ્થિતિ હોય ત્યાં આગળ ધર્મ-ને બાધ ન આવે તથા દેશ–કાળને બંધ બેસતું થાય એવું વચ-ન બોલવામાં કંઇ હરકત નથી. મૌન રહેવું સારૂં છે, પણ તે કયે પ્રસંગે તેનો વિચાર કરવો જોઇએ. જે સ્થળે પોતાની તથા પાર-કાની ગુહ્ય વાત પ્રકટ થઇ જવાનો ભય રહેતો હોય, જ્યાં કેવળ અન્યના મર્મો જ ભેદાતા હોય અને જ્યાં આપણને ઉશકેરાઇ જવાનું નિમિત્ત મળતું હોય તેવે સ્થળે મૌન રહેવું એ અલબ-ત્ત વિધેય છે. ડાહ્યા માણસો સાંભળવા છતાં બહેરા રહી શકે છે એનો પરમાર્થ એવો સમજવાનો છે કે પોતાને ગુસ્સો ઉપજે એવી વાણી સાંભળવા છતાં તેઓ તે પ્રત્યે બધિર જેવા જ બની રહે છે અને તેથી તે આક્ષેપ રૂપી વચન બાણ પોતાની મેળે જ નિષ્ફળ થઇ જાય છે. વિવેકી પુરૂષને તેવું વચનબાણ વીંધી શકતું નથી.

શિષ્ય—કોઇ વખતે આપણો પોતાનો અભિપ્રાય દર્શા-વવાની આવશ્યકતા આવી પડે તો ?

સૂરિ—અભિપ્રાય આપતાં પહેલાં મૂળ વાતનો અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવનારી યુક્તિઓનો શાંત ચિત્તે વિચાર કરવો જોઈએ. મગજને સમતોલ રાખી બધી બાજુનો વિચાર કરી જે અભિપ્રાય આપવામાં આવે તે જ આદરણીય થઈ શકે છે. આપણા અભિપ્રાયની કિંમત આપણે પોતે પ્રથમ આંકતાં શીખવું જોઈએ. જેમને પોતાના અભિપ્રાયની કીમત નથી અને વાત–વાતમાં અભિપ્રાય ફેંકી દે છે, તેઓ હાસ્યાસ્પદ થયા વગર રહેતા નથી. ધારો કે કોઈ વિષય એવો હોય કે જે વિષે આપણે પોતે જ ચોક્કસ અભિપ્રાય બાંધવાને અશક્ત હોઈએ તેવે વખતે પોતાનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય મુલતવી રાખવામાં જ ખરું ગૌરવ સમાએલું છે. આંખો મીંચીને કોઈની હામાં હા મેળવી દેવી અને ચાલતી વેલમાં ચડી બેસવું એ બુદ્ધિમત્તાનું પરિચાયક નથી. "હા, હા એ તો એમ જ છે" એવો સ્પષ્ટ અને ભારદર્શક અભિપ્રાય આપતા પહેલાં ખૂબ વિચાર કરવો. કેટલાક માણસો વિના માગ્યે સલાહ આપવાને અથવા શિખામણ આપવાને તૈયાર થઈ જાય છે તે પણ અનુચિત છે. જે સ્થળે આપણી સલાહ અથવા શિખામણ ઉપયોગી થાય એવી ખાત્રી રખાતી હોય ત્યાં જ સલાહ કિંવા શિખામણના શબ્દો ઉચ્ચારવા. વણમાગી સલાહ આપવાથી કંઈ સારું પરિણામ આવતું નથી, બલ્કે કેટલીકવાર કલેશ–કંકાસ પણ થઈ જાય છે. વિના પૂછે કોઈને કંઈ કહેવું તે એક મ્હોટું સાહસ ગણાય છે, એ વાત યાદ રાખજો.

શિષ્ય—કદાચ કોઇને કઠોર શબ્દો સંભળાવવાનો પ્રસંગ આવી પડે તો ?

સૂરિ—તો તેવે પ્રસંગે અન્યોક્તિ—વ્યંગ્યોક્તિ કે કાંઇ મિષ પૂર્વક વચનોચ્ચાર કરવો એ સહિસલામત છે. બનતાં સુધી કોઇનું વાંકુ ન બોલવું, કઠોર વાણીમાં પણ ઇર્ષા કે દ્વેષ ન હોવાં જોઇએ. પોતાના માબાપ, માંદો માણસ, આચાર્ય, અતિથિ, ધણી, તપસ્વી, વૃદ્ધ, બાળક, દુર્બળ, વૈદ્ય, પોતાના લાડકવાયા સંતાન, ચાકર, સસરો, આશ્રિત, સંબંધી તથા મિત્ર એટલાની સાથે ભાષણ કે વાર્ત્તાલાપ કરતાં કઠોર કે અપ્રિય શબ્દોચ્ચાર ન થાય તે બાબતનું ખાસ લક્ષ રાખવું. જો એવું લક્ષ રાખવામાં ન આવે તો ક્લેશ થતાં વાર લાગતી નથી. બાળકો, વૃદ્ધો, તપસ્વીઓ તથા આશ્રિતો કઠોર વાક્ય સહન કરી શક્તાં નથી. તેમનાં ચિત્ત એટલાં બધાં દુર્બળ હોય છે અથવા દુર્બળ બની ગયાં હોય છે કે તેઓ નજીવી બાબતમાં એકદમ ઉશ્કેરાઇ જાય છે અને કાગનો વાઘ બનાવી દે છે. એટલા માટે ઉપર જે જાતના મનુષ્યો ગણાવ્યા તેમની સાથે સરળતા અને મધુરતાવાળો જ વાણીવ્યવહાર ચાલુ રાખવો. ખાસ કરીને જ્યાં કંઇ કાર્ય કરાવી લેવું હોય ત્યાં તો બહુજ નમ્રતા રાખવી. અન્યોક્તિ અને દ્રષ્ટાંતવાળી મીઠી-મધુરી વાણીથી કાર્ય સધાતું હોય તો પછી કઠોર વાણી વદી બાજી બગાડી નાંખવાનું કયો બુદ્ધિમાન્ નર ઇચ્છે ?

શિષ્ય—વાર્ત્તાલાપ દરમીયાન વચમાં બોલી નાંખવું હોય તો ?

સૂરિ—કોઇ પણ માણસ વાત કરતુ હોય ત્યારે તેની વચમા બોલી ઉઠવુ એ અશિષ્ટતા છે પ્રથમ તો તે શું કહેવા માગે છે તે બરાબર સાભળવુ અને ત્યારપછી નિરાતે તેનો ઉત્તર વાળવો ખાસ કરીને આપણા માલેક અથવા ગુરૂના વચન ઉપર તકરાર કરવાનુ તો હમેશા મુલતવી રાખવુ જ જોઇએ તેઓ વાત કરતા હોય તેવે વખત એકદમ ઉતાવળા થઇ વચમા કોઇ કાળે પણ ન બોલવુ એવો ઉપદેશ કરવામા આવ્યો છે વચમા બોલવાથી કાતો સ્ખલના થાય છે અથવા તો કોઇને ક્રોધે ભરાવાનું નિમિત્ત મળે છે આપણે જે બોલવાનુ હોય તેજ જો આપણી પહેલા કોઇએ કહી નાખ્યુ હોય તો પછી વધારે વખત બરબાદ કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી એવી વેળાએ તો પોતાના અભિપ્રાયને મળતુ અન્ય કોઇનુ વચન હોય તો તેને જ પ્રમાણ કરી દેવુ આથી સમયની સાર્થકતા થાય છે

શિષ્ય—પુનરૂક્તિ દોષ ન કરવો એજ આપનો કહેવાનો આશય છે ને ?

સૂરિ—કેટલાકોને એકની એક વાત ફરી ફરીને કરવાની ટેવ હોય છે તેથી તે લોકોમા અપ્રિય થઇ પડે છે એકજ વાત પકડી રાખી તેની ઉપર ચુ થણા ચુથ્યા કરવા એ ક્ષુદ્રતા સૂચવે છે વાતમા લોકોને રસ પડવો જોઇએ જો એવો રસ ન પડે તો બોલનારનો શ્રમ પ્રાય નિષ્ફળ જ જાય છે અહીંઆ એક વાત યાદ રાખવાની છે અનુવાદ, આદર, અદેખાઇ, અન્યોક્તિ, સભ્રમ, હેતુ, આશ્ચર્ય, સ્તુતી, વીપ્સા, અને સ્મરણ એટલામા કોઈ કારણ હોય તો પુનરૂક્તિ દોષ ગણાતો નથી.

શિષ્ય—કોઇને કંઇ વચન આપવું હોય તો તે પહેલાં કેટલી બાબતોનો વિચાર કરવો ?

સૂરિ—પહેલી મહત્વની બાબત તો એજ કે હું જે વચન આપું છું તે મારાથી બરાબર પળી શકશે કે નહીં ? તેનો પુખ્તપણે વિચાર કરવો. વિચારના અંતે જો આપણા મનમાં એવો દૃઢ નિશ્ચય બંધાય કે વચન-પાલનમાં કોઇ જાતની હરક્ત નહીં આવે તોજ વચન આપવું. વચન આપ્યા પછી પ્રાણાંતે તે પાળવું જ જોઇએ એવો દૃઢ નિશ્ચયી પુરૂષોનો આગ્રહ હોય છે. આપણા ઇતિહાસમાં કેટલા મહા પુરૂષોએ પોતાના વચન અને ટેકને ખાતર રાજ્યરિદ્ધિ અને પ્રાણનો પણ ભોગ આપ્યો છે. આપણે એજ નેક-ટેક વાળા પિતાના સંતાનો છીએ. એટલા માટે આપણે પણ યથાશક્તિ નેક ટેક અને વચનનું પરિપાલન કરવાને તૈયાર રહેવું જોઇએ. આજકાલ કેટલાક ગૃહસ્થો ઉદારતા પૂર્વક ચોક્કસ પ્રકારનું વચન તો આપી દે છે પણ તેનું પાલન કરવાની બીલકુલ દરકાર કરતા નથી. ઘણા માણસો અમુક ગૃહસ્થને ત્યાં આંટા-ફેરા ખાઇ છેવટે નિરાશ બની નિઃશ્વાસ નાંખે છે. પોતાથી ન બની શકે એમ હોય તો ચોખ્ખી ના પાડી દેવી. પરંતુ કોઇને આશામાં ને આશા રઝળતો મુકી દેવો એ ક્રૂરતા છે. વચન કેટલી મુદતમાં પાળી શકાશે તેનો પણ વચન આપતાં પહેલાં વિચાર કરી લેવો જોઇએ. આપણો સમય નિષ્ફળ ન જાય એટલા માટે જેટલી કાળજી આપણે રાખીએ છીએ તેટલીજ કાળજી અન્યને માટે પણ રાખવી જોઇએ. આપણા આળસ્ય કિંવા પ્રમાદને લીધે અન્યનો સમય બરબાદ જાય એ

આપણને પોતાને અસહ્ય લાગવુ જોઈએ વખત કોઈને માટે રાહ જોતો નથી તેમા પણ ગરીબ—દીન—આશ્રિત જનોને દુઃખ સમયમા ઘણા કામો કરવાના હોય છે તેથી કરીને આપવામા આવેલુ વચન કેટલી મુદતમા ફળીભૂત થશે તેની મર્યાદા બાંધીનેજ કોઈને વચન આપવુ

શિષ્ય—આપે આજે વાગ્સયમ અને વચન આપવા વિષે જે વિવેચન કર્યું તે મારા મનમા બરાબર ઠસી ગયું છે. હુ યથાસાધ્ય કોઈ કાળે અસત્ય, અપ્રિય અને અનાવશ્યક વાણી નહીં બોલવાનો નિશ્ચય કરૂ છુ, એટલુજ નહીં પણ કોઈને વચન આપી વચનથી બેદરકાર નહીં રહેવાની દૃઢતા મારામા આવે એમ અતઃકરણ પૂર્વક ઇચ્છુછુ હવે વાણીની માફક દૃષ્ટિના વિષયોનુ નૈતિક જ્ઞાન આપની તરફથી પ્રાપ્ત થાય એવી પ્રાર્થના કરવાની તક લઉ છુ

સૂરિ—શુ જોવુ અને શુ ન જોવુ એ વિષે બહુ વિસ્તાર કરવાની મને જરૂર નથી અપૂર્વ તીર્થસ્થાનો, જૂદા જૂદા દેશો, વિવિધ પ્રકારની મનોરજક વસ્તુઓ, અલૌકિક પુરુષો, છાયા પુરુષો તથા શકુનો જોવાનો મનુષ્યને સ્વાભાવિક રીતેજ શોખ હોય છે તીર્થસ્થાનોમા જવાથી આત્મા નિર્મળ થાય છે, ત્યાના પવિત્ર વાતાવરણમા થોડો કાળ નિવાસ કરવાથી આપણા દેહ તથા આત્મા પણ પવિત્ર બને છે સદ્ગુરૂનો સમાગમ પણ એવા સ્થળોમા બની શકે છે વિવિધ દેશોમા પ્રવાસ કરવાથી ગૃહસ્થોને ઘણુ ઘણુ નવીન જાણવાનુ અને શીખવાનું

મળી આવે છે. એથી જ્ઞાનમાં અને અનુભવમાં વૃદ્ધી થાય છે. વિવિધ વસ્તુઓ નિહાળવાથી તેની ઉપયોગિતા સમજાય છે અને એ રીતે હુન્નર તથા કળાને ઉત્તેજન મળે છે. અલૌકિક પુરૂષોના દર્શનનો લાભ તો પૂર્વના કોઇ મહાપુણ્યના યોગેજ પ્રાપ્ત થતો હોવાથી તે વિષે વધુ વિવેચન કરવાની કંઇ આવશ્યક્તા હોય એમ મને લાગતું નથી. છાયા પુરૂષના દર્શન પણ એક આશ્ચર્યજનક વ્યતિકર આ સંસારમાં લેખાય છે. શુકન વિષે હું આગળ વિસ્તારથી બોલી ચૂકયો છું એટલે પુનરૂક્તિ કરવાની જરૂર નથી.

શિષ્ય—કઇ કઇ વસ્તુઓ ન જોવી ?

સૂરિ—સર્વકાળ સૂર્ય તરફ જોયા કરવું એ સારૂં નથી. કારણ કે એમ કરવાથી દૃષ્ટિ બગડી જાય છે. સૂર્ય–ચંદ્રનું ગ્રહણ જોવાનો પણ કેટલાક ગ્રંથોમાં નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે. મોટા કુવાની અંદર પાણી જોવા જતાં ઘણાને ચક્કર આવી જાય છે અને સહેજ ગફ્લત થતાં પ્રાણની હાની પણ થઇ બેસે છે. એટલા માટે ઉંડા–ભમરીયા કુવામાં ઉંડે દૃષ્ટિ નાંખવાનો પ્રયત્ન ન કરવો. સંધ્યાકાળને સમયે આકાશ તરફ જોવું એ પણ અનિષ્ટ ગણાય છે. તે ઉપરાંત ડાહ્યા મનુષ્યો સ્ત્રી પુરૂષનો સંભોગ, નગ્ન અવસ્થામાં રહેલી તરૂણ સ્ત્રી, બાળકન્યાની યોનિ અને પશુની રતિક્રિડા ભૂલેચુકે પણ નીહાળતા નથી. કેટલાકોને પોતાના મુખનું પ્રતિબિંબ તેલમાં, જળમાં, ચળકતા હથીયારમાં, મૂત્રમાં તથા લોહીમાં જોવાની આદત હોય છે. એવી

આદત નિંદવા યોગ્ય મનાય છે કારણ કે તેમ કરવાથી આયુષ્ય ત્રુટે એવો ઉલ્લેખ શાસ્ત્રમાં મળી આવે છે

શિષ્ય—વિવિધ વિકારોને લીધે મનુષ્યની દૃષ્ટિ પણ વિકૃત બની જાય એ શું સત્ય છે?

સૂરિ—ક્રોધ, ક્ષોભ, કામ અને વ્યગ્રતાને લીધે દૃષ્ટિમાં પણ તેનો ફેરફાર થઇ જાય છે મનુષ્યની દૃષ્ટિએ તેના હૃદયનું પ્રતિબિંબ સૂચવી આપે છે એક ભાવ અથવા વિચાર ગુપ્ત રાખવાને મનુષ્ય ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે તો પણ તેની દૃષ્ટિ એટલી બધી સત્યવક્તા હોય છે કે તેના હૃદયના ભાવ, દૃષ્ટિમાં પ્રકટ થયા વિના રહી શકતા નથી અનુભવી અને વિચારશિલ મહાત્માઓ સામા મનુષ્યની દૃષ્ટિ જોતાની સાથેજ તેના હૃદયને વાચી લે છે અને ત્યાં કયો વિકાર પ્રધાનપણે પ્રવર્ત્તે છે તેનો નિર્ણય કરી લે છે

શિષ્ય—મનુષ્યની દૃષ્ટિમાં તેનું હૃદય કેવી રીતે વાચી શકાય?

સૂરિ—પ્રસન્ન મનુષ્યની દૃષ્ટિ સરલ તથા ઉજ્વલતાવાળી હોય છે જ્યારે તમે કોઇ મનુષ્યની દૃષ્ટિમાં સરલતા તથા ઉજ્વલતા ભાળો ત્યારે સમજવું કે સામો માણસ પરમ પ્રસન્નતામાં છે ક્રોધમાં હોય ત્યારે તેવા માણસની દૃષ્ટિ જોઇ આપણને ભય લાગે છે, જે દૃષ્ટિ વાંકી અને ભયપ્રદ લાગતી હોય તે દૃષ્ટિવાળા મનુષ્યના હૃદયમાં ક્રોધાગ્નિ ધમધમી રહ્યો હોય એમ સમજવું પ્રફુલ્લિત દૃષ્ટિ ઉદાર અને પુણ્યમય હૃદયની સાક્ષી

આપે છે. પાપી પુરૂષની દષ્ટિ નીચી, વ્યગ્ર ચિત્તવાળાની શૂન્યતાવાળી, રાગી પુરૂષની પાછી વળનારી, મધ્યસ્થ પુરૂષની મધ્ય પ્રદેશમાં રહેનારી, સજ્જન પુરૂષની સરળ, નિરૂદ્દેશ માણસની આડી–અવળી, કામી પુરૂષની વિકારવાળી, અદેખાઇ કરનાર માણસની ભમરાના વારંવાર મરડને લીધે વક્રતાવાળી, મદોન્મત્ત પુરૂષની આમતેમ ભમનારી, દીન પુરૂષની આંસુથી મલીન થયેલી, ચોરની ચંચળ, નિદ્રાળુ મનુષ્યની ભાન વિનાની અને ડરી ગયેલા માણસની દૃષ્ટિ ચકિતતા ત્રસનાવાળી હોય છે. આ સિવાય બીજા પણ દૃષ્ટિના ઘણા ભેદો છે, પરન્તુ તે બધાનું વર્ણન કરવાનો અત્યારે પ્રસંગ નથી.

શિષ્ય—નેત્ર પરીક્ષાદ્વારા મનુષ્યનું ભાવી જોઇ શકાય એ ક્યા નિયમ પ્રમાણે ?

સૂરિ—આંખોના છેડા રાતા તથા સ્વાભાવિક રીતે નિર્મળ હોવા જોઇએ. કીકીના બે પડખા સફેદ તેમજ નિર્મળ હોય તો ઉત્તમ ગણાય છે, તેવીજ રીતે કીકી કાળી તથા નિર્મળ હોય તો તે ઉત્કૃષ્ટ ગણાય. મનુષ્યના સ્વભાવ તથા આંતરભાવમાં જેમ જેમ ફેરફાર થાય તેમ તેમ નેત્રના સ્વરૂપમાં પણ ફેરફાર થાય એવો નિયમ છે. મનુષ્યમાં જ્યારે અધમતા પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે તેની દૃષ્ટિ પણ ખરાબ વર્ણવાળી, ભૂરા રંગની, ભમતી અને ચંચળતાવાળી બનતી જાય છે. કુદરતી રીતે જેની દૃષ્ટિમાં ચોક્કસ લક્ષણો હોય તે ઉપરથી જો તેના ભાવીનું અનુમાન બાંધવામાં આવે તો તે અક્ષરશઃ સત્ય નિવડે.

શિષ્ય—હું પણ એજ જાણવા માગું છું

સૂરિ—હરતાળ જેવી જેની આંખો હોય તે ચક્રવર્તી થાય, નીલવર્ણવાળી જેની આંખો હોય તે અહંકારી થાય, રાતી હોય તો રાજા થાય, ધોળી હોય તો જ્ઞાની થાય અને મધ સરખા ભૂરા રંગની હોય તો મોટો દ્રવ્યવાન થાય હાથીના જેવી જેની આંખો હોય તે કોઈ મ્હોટો સેનાધિપતિ થાય, લાંબી આંખોવાળો મનુષ્ય દીર્ઘાયુષી થાય, પહોળા નેત્રવાળો મનુષ્ય સાગ માગ સુખોનો ભોક્તા થાય અને જેની આંખ પારેવાને મળતી હોય તે પારેવા જેવો કામવિહ્વળ થાય

શિષ્ય—ઉત્તમ નેત્રનું સ્વરૂપ તો આપે કહ્યું, પણ મધ્યમ, નિર્ધન અને પાપી પુરૂષોની આંખમાં કેવી જાતની વિશેષતા હોય તે બરાબર નથી સમજાતું

સૂરિ—મધ્યમ કોટીના પુરૂષોની આંખ નોળીઆ જેવી અથવા મયુરના જેવી હોય છે કાગડા-દેડકા જેવી તથા ધુમાડાના રંગ જેવી આંખવાળા માણસ બહુ હલકી કોટીના ગણાય છે ક્રૂર આંખવાળો પુરૂષ દુષ્ટ, કુકડા સરખી આંખવાળો કજીઆખોર, સર્પના જેવી આંખવાળો નેત્રરોગી અને બીલાડાના જેવી આંખવાળો મનુષ્ય પાપી હોય છે શ્યામ આંખવાળો મનુષ્ય દૈવશાળી, સ્નિગ્ધ આંખોવાળો ભોગી, જાડી આંખવાળો બુદ્ધિમાન અને દીન આંખોવાળો નિર્ધન હોય છે ઉંડી આંખ દીર્ઘ આયુષ્ય સૂચવે છે ઉપસી આંખ અલ્પાયુષ્ય સૂચવે છે અને તદ્દન ગોળ આંખ અતિ અલ્પાયુષ

પ્રકટ કરે છે. પાતળી-સૂખી અને જેમાંથી પાણી ઝર્યા કરતું હોય એવી આંખો નિર્ધનતા જાહેર કરે છે. આંધળો માણસ ક્રૂર હોય, કાણો તે થકી પણ વધારે, કેકર નેત્રવાળો કાણાથી પણ અધિક ક્રૂરતાવાળો અને કાકર નેત્રવાળો તે સૌથી અધિક ક્રૂર હોય છે.

શિષ્ય—ભૂત-પ્રેતવાળી આંખની પરીક્ષા શી રીતે થાય? વૈદ્યો નેત્ર જોઈ વાત-પિત્ત કફનું નિદાન કરે છે તે શી રીતે?

સૂરિ—ભૂત વળગેલા માણસની દૃષ્ટિ પ્રાય: ઉંચે ને ઉંચે જ રહે છે. પુદ્ગળ જેને વળગે તે માણસની દૃષ્ટિ મીંચાયેલી રહે છે અને દેવતા વળગેલા માણસની દ્રષ્ટિ દુઃસહ-આકરી હોય છે. શાકિની વળગેલા માણસની દ્રષ્ટિ નીચું જોનારી તથા ભયાનક હોય છે. રેપલાથી પીડાતા મનુષ્યની દૃષ્ટિ શૂન્યતામય, ચંચળ તથા ભયત્રસ્ત હોય છે. વાત રોગથી પીડાતા મનુષ્યની દૃષ્ટિ રાતી તથા શ્યામ વર્ણની હોય છે. પિત્ત રોગવાળાની પીળી તથા પોપટના પીંછ જેવી લીલા રંગની હોય છે. કફ રોગવાળાની દૃષ્ટિ મિશ્ર હોય છે. વૈદ્યો નેત્રમાંના વર્ણની બારીક પરીક્ષા કરી વાત-પિત્ત તેમજ કફની ચિકિત્સા કરે છે.

શિષ્ય—આપે વાણી તથા દ્રષ્ટિ સંબંધી જે નીતિ-નિયમો સૂચવ્યા તેવી રીતે ગતિ સંબંધે કંઈ ખાસ કહેવા જેવું આપને લાગે છે?

સૂરિ—ક્યારે ક્યાં જવું, કેવી રીતે ચાલવું, ચાલતી વખતે દ્રષ્ટિ ક્યાં આગળ રાખવી, માર્ગમાં કઈ વસ્તુઓ ન ઓળં-

ગવી, બ્હાર ગામ જવા નીકળતા પહેલા શુ શુ ન કરવુ, કોઇને વળાવવા જવુ હોય તો કયા સુધી જઇને પાછુ ફરવુ, હાથી, ગાડા અને શીગડાવાળા પશુઓથી કેટલુ દૂર રહેવુ, માર્ગમા વિસામો લેવાની જરૂર પડે તો કયે કયે સ્થળે ન ઉતરવુ એ બધી બાબતો ગૃહસ્થોએ જાણવી જોઇએ આપણા નૈતિક ગ્રથોમા ઉપલી બાબતોનો ચક્રમણ વિધિના મથાળા નીચે ઉલ્લેખ મળી આવે છે

શિષ્ય—આપે જે ચક્રમણ સબધી પ્રશ્નો ઉભા કર્યા તેનો ખુલાસો મળે તો પણ અમારે માટે તે બસ ગણાય

સૂરિ—પહેલી જે વાત ગૃહસ્થોએ જવા-આવવા સબધી લક્ષમા રાખવા જેવી છે તે એ છે કે વિના કામે વિના પ્રયોજને કોઇને ત્યા જવુ નહીં, કદાચ જવુ પડે તોપણ જેટલો સમય બેસવાની જરૂર હોય તેથી વધુ વખત ગપ્પા હાકતા બેસી રહેવુ નહીં કારણ કે એમ કરવાથી બનેનો સમય નિષ્ફળ જાય છે સામો માણસ ગભીર હોય તો સ્પષ્ટ રીતે નિષેધ ન કરે તો પણ નિરર્થક વાતોમા વખત ચાલ્યો જતા જોઇને મનમા ખિન્ન થાય એ સ્વાભાવિક છે માર્ગે ચાલતા તાબુલ સિવાય બીજુ કાઇ પણ ચાવવુ એ અભદ્રતા બતાવી આપે છે

શિષ્ય—માર્ગે ચાલતા દ્રષ્ટિ કયા આગળ રાખવી ?

સૂરિ—માણસે માર્ગે ચાલતા પોતાના શરીરની તેમજ પાસ્કા જીવોની રક્ષાને અર્થે હમેશા ગાડાના ધોસર જેટલી આગળ દ્રષ્ટિ રાખી સાવચેતી પૂર્વક પગલુ માડવુ દેડકાની

માફક, ગધેડાની માફક કે ઉંટની માફક ચાલ ચાલવી એ મનુષ્યને માટે શોભાવહ નથી. ગજની, હંસની તથા બળદની ધીમી –ધીર–ગંભીર ચાલ સર્વથા અનુકરણીય મનાય છે. માર્ગે ચાલતાં જો સામે રોગી, વૃદ્ધ, બ્રાહ્મણ કે આંધળો મળે તો પ્રથમ તેને માર્ગ કરી આપવો જોઇએ. તેવીજ રીતે ગાય, પૂજ્ય પુરૂષ, ગર્ભિણી સ્ત્રી કે માથે ભાર ઉંચકી આપનાર મજુરને પણ આગળ માર્ગ કરી આપવા સજ્જનોએ એક બાજુ ખસી જવું જોઇએ. એમ કરવામાં ભક્તિભાવ દર્શાવાય છે એટલુંજ નહીં પણ દયા અને કર્તવ્ય પ્રત્યેનો પ્રેમ પણ વ્યક્ત થઇ જાય છે. માર્ગમાં કોઇ સ્થળે કાચું–પાકું ધાન્ય પડેલું હોય, પૂજવા યોગ્ય મંત્ર મંડળ પ્રતિષ્ઠિત કર્યું હોય, ન્હાવાનું પાણી નાંખી દીધેલું હોય અથવા લોહી તથા મૃત શબ પડ્યું હોય તો તેટલાં વાનાં કદિ ઉલ્લંઘવા નહીં. તે સિવાય થુંક, કફ, વિષ્ટા, મુત્ર, સળગતો અગ્નિ, સર્પ અને શસ્ત્રધારી મનુષ્યને તો કદિ પણ ઓળંગવાનો પ્રયત્ન ન કરવો. કારણ કે તેમ કરવાથી આરોગ્યને, કિંવા જીવનને હાની થવાનો પુરેપુરો ભય રહે છે. કોઇ એકલાના ઘરમાં ગૃહસ્થે એકાકી જવું એ પણ સહિસલામત નથી. તેજ પ્રમાણે કોઇ ગૃહસ્થના ઘરમાં ઉપર ચઢીને અકસ્માત્ પ્રવેશ કરવો એ પણ સભ્યતા ભરેલું નથી ગણાતું. ઉપર સૂચના મોકલાવ્યા પછી કે બ્હારથી સાદ કર્યા પછી ગૃહસ્થોના ઘરમાં દાખલ થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

શિષ્ય—મનુષ્યે એક સ્થાનકથી અન્ય સ્થાનકે પ્રયાણ કરવું હોય તો ?

સૂરિ—કોઇ કામને અર્થે પ્રયાણ કરવુ હોય ત્યારે જે બાજુની નાડી વહેતી હોય તે બાજુનો પગ પ્રથમ આગળ મુકાય તો વાછિત ફળની સિદ્ધિ થાય એવો સ્વરશાસ્ત્રનો સિદ્ધાત છે વિવેકી પુરૂષો દૂધ વાપરીને, સ્ત્રી-સભોગ કરીને, ન્હાઇને, પોતાની સ્ત્રી સાથે કલેશ-કકાશ કરીને, શુ કીને કે કોઇને રોતા સાભળીને પ્રયાણ કરતા નથી. હજામત કરાવીને, આસુ ગાળીને તથા અશુભ શુકન જોઇને પરગામ જવુ એ પણ અનિષ્ટ ગણાય છે કોઇપણ પ્રકારનો ઉત્સવ ચાલતો હોય તેવે પ્રસગે તેમજ સૂતકના દિવસોમા દૂર ગમન કરવુ એ નિષિધ્ધ છે

શિષ્ય—સગા-સ્નેહીઓએ કયા સુધી પોતાના આત્મીય જનને વળાવવા માટે જવુ ?

સૂરિ—પોતાના કોઇ સ્નેહી જન પરદેશ જતા હોય તો તેમને નદીના પા સુધી, ગાયોના સ્થાનક સુધી, ગયણુ કે વડ જેવા દૂધાળા વૃક્ષ સુધી અથવા જળાશય સુધી વળાવી પાછુ વળવુ જોઇએ

શિષ્ય—માર્ગે મુસાફરી કરતા કેટલી જાતની સાવચેતી રાખવી ?

સૂરિ—કોઇ ડાહ્યા માણસને કે વિશ્વાસુ માર્ગદર્શકને સાથે લીધા વિના અજાણ્યા ભયવાળા માર્ગમા જવુ એ હાથે કરીને જોખમ ખેડવા જેવુ છે અજાણ્યા માણસોની સાથે તેમજ નોકરોની સાથે બપોરે અથવા રાત્રીને સમયે મુસાફરી ન કરવી, કે ઇ કાઇ વખત પોતાના સગા ભાઇની સાથે પણ માર્ગે

ન ચાલવું એવો સ્પષ્ટ નિષેધ મળી આવે છે. મુસાફરી લાંબી હોય તો સાથે ભાતું લેવાનું ભૂલવું નહીં, જ્યાં મુકામ કર્યો હોય ત્યાં તદ્દન બેદરકારપણે ઉંઘવું એ પણ જોખમકારક છે મુસાફરીમાં નોકર વર્ગ ઉપર હદ ઉપરાંતનો વિશ્વાસ રાખવાથી તેનું પરિણામ સારૂં આવતું નથી, રાત્રીને વખતે વૃક્ષ નીચે પડ્યા રહેવું એ પણ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી.

શિષ્ય—માર્ગમાં થાક લાગે તો?

સૂરિ—તો હાથી-ઘોડા જેવા સુંદર પ્રાણી ઉપર બેસી મુસાફરી કરવામાં હરકત નથી, પરંતુ લક્ષ્મીની ઇચ્છા રાખનાર પુરૂષે થાક લાગે તોપણ પાડા, ગધેડા, ઉંટ તથા ગાયની પીઠ ઉપર તો નજ બેસવું જોઇએ.

શિષ્ય—માર્ગમાં હાથી, ઘોડા કે ગાડા સામા મળે તો તેમનાથી કેટલું દૂર રહેવું?

સૂરિ—માર્ગે જતાં હાથી સામો દેખાય તો તેનાથી એક હજાર હાથ દૂર ખસી જવું, ગાડાથી માત્ર પાંચ હાથ, ઘોડાથી અને શીંગડાવાળા પ્રાણી માત્રથી દશ હાથ દૂર રહી ચાલવું એ સલામતી ભરેલું છે.

શિષ્ય—રસ્તે ચાલતાં નદી કે સરોવર આવે તો?

સૂરિ—તો વહાણમાં બેસવાને કંઇ વાંધો નથી, પણ વહાણ તદ્દન જીર્ણ થઈ ગયેલું હોય તો તેનો આશ્રય ન લેવો. બુદ્ધિમાન મનુષ્યો જળમાં અથવા સ્થળમાં રહેલા વિષમ કિલ્લાઓ, વિષમ અટવીઓ તથા ઊંડું પાણી એટલી વસ્તુઓનું કંઇ

સાધન વિના ઉલ્લંઘન કરતા નથી, એટલા માટે એવા પ્રસંગે કોઈએક સાધનનો આશ્રય લેવામા હરકત નથી નદીમાં કે જળાશયમા પાણી બહુ ઊંડુ નહીં હોય એમ વગર વિચારે માની લઈ કુદી પડવુ એ જીવને જોખમમા નાખવા બરાબર ગણાય

શિષ્ય—મુસાફરીમા કોઈ સ્થાને આશ્રય લેવો હોય તો કેવુ સ્થળ શોધવુ ?

સૂરિ—મુસાફરીમા ઠગારા લોકો, ક્રૂર માણસો, નરપિશાચો તથા ચુગલીખોરોના ઘણા ઉપદ્રવ નડે છે એ ઉપદ્રવોથી દૂર રહેવુ હોય તો એવા લુચ્ચા અને ઠગારાઓના આશ્રમોમા કદાપિ કાળે પણ આશાએશ લેવા ન ઉતરવુ એટલુ જ નહીં પણ ઉપર કહ્યા તેવા લોકો સાથે વાતચીત કરવાનો કે વખતે હરવા ફરવાનો—પણ પ્રસગ ન પાડવો ખરાબ મિત્ર જેમ આપણી અંદર રહી ધીમે ધીમે કોલી ખાય છે તેવી રીતે લુચ્ચા અને દગાખોર માણસો પ્રથમ ઉપર ઉપરથી મીઠુ બોલી, મોહપાશમા ફસાવી ધન અને લોહી ચુસી લે છે મારો કહેવાનો હેતુ એવો છે કે ઠગારાના ઘરમા, ભર જગલમા, ગણિકાના ઘરમા, ધર્મના સ્થાનકમા તથા પાણીની પરબમા ઉતારો ન રાખવો તેમજ ત્યા લાબા વખત સુધી વાતોના ગપાટા મારતા બેસી પણ ન રહેવુ બદીખાનુ, ફાસી દેવાનુ સ્થાનક, જુગારીનો અખાડો, જ્યા પોતાનો એકવાર પરાભવ થયો હોય તેવુ સ્થાનક, ભાડાગાર તથા અન્યના અત પુરમા આશ્રય ન લેવો, જે સ્થાન મનને પ્રથમ દ્રષ્ટિએ જ અણગમો ઉપજાવે

એ સ્થાનનો પરિત્યાગ કરી દેવો. સ્મશાનમાં, શૂન્ય સ્થાનકમાં, બજારમાં, કોતરા તથા સુકું ઘાસ જ્યાં છવાયેલું પડ્યું હોય તેવા સ્થાનમાં, આવતા-જતા કષ્ટ ઉપજાવે એવા સ્થાનકમાં, કચરા, કીચડવાળા મકાનમાં, ખારી ભૂમિમાં, વૃક્ષની ઉપર, પર્વતની ટુંક ઉપર, નદી અથવા કુવાને કાંઠે, રાખ, વાળ, ખોપરી તથા અંગારા જે જગ્યાએ પડ્યા હોય તેવા સ્થાને પણ આરામ લેવા ન ઉતરવું એવો ડાહ્યા પુરૂષોનો નિર્વિવાદ અભિપ્રાય છે.

શિષ્ય—આજે ઘણીખરી વહેવારિક બાબતોના સમાધાન થઇ ગયા. હવે મને સામાન્ય ગૃહસ્થ-નીતિના સંબંધમાં કંઈ પૂછવાપણું રહ્યું નથી.

સૂરિ—પરન્તુ માત્ર એટલા ખુલાસાઓમાં જ ગૃહસ્થની સર્વ પ્રકારની વહેવારૂ નીતિઓનો સમાવેશ થઇ જાય છે એમ માની લેશો તો પાછળથી પસ્તાવું પડશે. હજી ગૃહસ્થોને માટે વિશેષે કરીને જે નિયમો અત્યાવશ્યક છે. અને જેની ઉપર સાંસારિક સુખ-સમૃદ્ધી અને કીર્ત્તિનો આધાર રહેલો છે તેવો વિશેષ-ઉપદેશ તો બાકીજ રહી ગયો છે. જ્યારે તમે એ વિશેષ ઉપદેશ સાંભળશો ત્યારે તમને એવી પક્કી ખાત્રી થશે કે વિશેષોપદેશ ન સાંભળ્યો હોતતો અત્યારસુધીનો વાર્ત્તાલાપ પ્રાયઃ અપૂર્ણ જ રહી જાત. એક ગૃહસ્થ પુરૂષ સંસારમાં સુખ-શાન્તિ પૂર્વક જીવન ગુજારતાં કેવી રીતે યશ-માન-મોભો જાળવી શકે તે એની સાથે વિશેષ-ઉપદેશમાં જ કહી દેવા માટે મેં બાકી રાખ્યું છે. આજના જેટલી બળવતી જીજ્ઞાસા રાખી કાલે આવશો તો તમને ઘણું નવું જાણવાનું મળશે એમ હું માનું છું.

(૧૦)

શિષ્ય—આજે આપે નીતિ સબધી વિશેષ ઉપદેશ સભળાવવાનું કહેલું હતું

સૂરિ—વિશેષ ઉપદેશમા મારે ઘણી અગત્યની વાતો રજુ કરવાની છે અત્યાર સુધી આપણે જે એક વિષયને લક્ષમા રાખી વાર્તાલાપ લબાવતા તેમ આજના વિષયમા નહી બની શકે કારણ કે હુ કઇ એકજ બાબત ઉપર વિશેષ કથન નથી રજુ કરવા ઇચ્છતો મતલબ એ છે કે ભિન્ન ભિન્ન વિષયો ઉપર ચર્ચા ચલાવવાની હોવાથી એક વાતનો બીજી વાત સાથે સબધ ન જણાય તો તેથી અકળાશો નહી એ વાત તો પ્રકટજ છે અને તે એ કે વિષયને એક બીજા સાથે ભલે દેખીતો સબધ ન હોય, તો પણ જીવનને તો એ બધી વાતો સાથે એક સરખો સબધ રહેલોજ છે

શિષ્ય—મને તેમા હરકત નથી ખાસ પુછવા જેવુ હશે તો જ આપને પ્રશ્ન કરીશ બાકી આપના અસબદ્ધ જણાતા ઉપદેશને માટે મારૂ હૃદયતો ખુલ્લુ જ રહેશે એવી ખાત્રી આપુ છુ

સૂરિ—અસ્તુ આપણે આજ સુધી જે સ્થળે જ્ઞાનચર્ચા કરતા આવ્યા છીએ તે સ્થળ એક ધર્મસ્થાનક તરીકે પ્રસિદ્ધ છે અહી આ આપણી જ્ઞાનગોષ્ઠી ચાલતી હોય તેવે વખતે ગમે તે આવીને બેસી જાય અને પોતાની બુદ્ધિ કે યોગ્યતા અનુસાર બોધામૃતના બે-ચાર બિંદુ લઇ જાય એમા આપણને કશી હાની

ન જ હોય, બલ્કે એવો પ્રસંગ આનંદ ઉપજાવે એમ કહું તો પણ અતિશયોક્તિ ન ગણાય. પરંતુ ગૃહસ્થ પુરૂષોની તમામ વાતો પ્રકટમાં જ કરવા જેવી હોય એમ નથી બનતું. તેમને મસલત ચલાવવાને માટે ખાસ સ્થાનોની પસંદગી કરવી પડે છે.

શિષ્ય—ખરેખર, ગૃહસ્થોએ મસલત ચલાવવાને માટે કેવું સ્થાન પસંદ કરવું તે તો પ્રત્યેકે જાણવું જ જોઇએ.

સૂરિ—જ્યાં ઉપરનો ભાગ ઉઘાડો ન હોય, પેસવા-નીકળવાનું દ્વાર એકજ હોય, ચોકીવાળાની બેઠક પણ દૂર હોય, શંકા પ્રમુખ કરવા જેવું કાંઇ ન હોય, સંકડાશ નહોય ત્યાં મસલત કરવાનું સ્થાનક ગૃહસ્થોએ નક્કી કરવું જોઇએ. આવા સ્થાનકમાં બહુ થાંભલાઓ ન હોય તે પણ તપાસવું. કારણ કે થાંભલાની વચમાં કોઇ ભરાઇ બેસે અને ખાનગી વાતનો ભેદ પામી જાય તો મનોરથના બધા કીલ્લાઓ તૂટી પડે. મસલતના સ્થાનની દીવાલો તેમજ ગોખ પણ એવા ન હોવા જોઇએ કે જેમાંથી બોલનારના શબ્દો સ્પષ્ટપણે બહાર નીકળી જાય. રાજાઓ બનતાં સુધી ભોંયરામાં અથવા દૂરના જંગલમાં જઇ મસલત ચલાવે છે તે એજ હેતુથી. રાજા મસલત ચલાવવા માટે પોતે એકલો ખાનગી સ્થાનમાં જતો નથી, પણ પોતાની સાથે ત્રણ અથવા પાંચ વિશ્વાસુ મંત્રીઓ ને પણ લઇ જાય છે. એકાંતમાં વિશ્વાસઘાત થવાનો કુદરતી રીતેજ ડર લાગ્યા કરે છે. એટલા માટે બહુ દૂરના નિર્જન સ્થાનમાં મસલત ચલાવવા જવું હોય તો કોઇ વિશ્વાસુ મિત્ર કે અનુચરને સાથે લેવો એ ઠીક

ગણાય બની શકે ત્યાંસુધી આળસુ, વેષધારી, દીર્ઘસૂત્રી અને ક્ષુદ્ર બુદ્ધિના મનુષ્યોની સાથે મસલત ન કરવી કારણકે તેવા-ઓની સાથે મસલત ચલાવવાથી કંઇ મહત્વનો લાભ મળતો નથી જેઓ પોતેજ આળસુ, દીર્ઘસૂત્રી અને ઢોંગી હોય તે આપણું દારિદ્રય દૂર કરવામાં કેવી રીતે ઉપયોગી થાય ? મસ-લતના સંબંધમાં બીજી પણ એક વાત લક્ષમાં રાખવા જેવી છે મસલત પુરી થઈ ગયા પછી ત્યાંને ત્યાં લાંબો વખત બેસી રહેવાથી કોઇ આવતા-જતા પથિકને શંકા કરવાનું કારણ પ્રાપ્ત થાય છે અને મસલત કરનારના સંબંધમાં વિવિધ-વિચિત્ર અફવાઓ બ્હાર આવે છે જગતમાં ચિત્ર-વિચિત્ર પ્રકૃતીવાળા અસંખ્ય મનુષ્યો હોય છે તેઓ પોતાની ક્ષુદ્ર બુદ્ધિ અનુસાર કલ્પનાઓ કરે છે અને આપણા ઉંચા ઉદ્દેશોને પણ વ્યર્થ બનાવી દે છે એક સ્થળે કહ્યું છે કે જે સમાજમાં ક્રોધી, સુખના લોલુપી અને કૃપણ લોકો મ્હોટા પ્રમાણમાં વસતા હોય છે તે સમાજ પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકતો નથી વિચાર કરો કે જ્યાં સૌ કોઇ પોત પોતાની સુખસગવડ અને સમૃદ્ધિ વધારવામાં ગાંડા-તૂર જેવા બની ગયા હોય ત્યાં પોતાના અન્ય ધર્મબંધુઓનો ઉદ્ધાર કરવા જેટલો ખ્યાલ પણ કેમ ઉદ્ભવે ? જે સમાજમાં આત્મભોગ, પરહિત અને ત્યાગનાં તત્વો અદ્રશ્ય થઇ ગયા હોય તે સમાજ છિન્ન ભિન્ન થઇ જાય, એના ચોકસ ઘં દાખલા ઐતિહાસના પ્રકરણોમાં મળી આવે છે

"હું નિર્બળ છું, મારાથી શું થઇ શકે ?" એવા નિર્બ-ળતાના વિચારોને હૃદયમાં સ્થાન આપવાથી થોડી-ઘણી શક્તિ

હોય છે તે પણ લુપ્ત થઇ જાય છે. એક વિદ્વાન્ નીતિકારે તો એટલે સુધી કહ્યું છે કે વિવેકી પુરૂષે હંમેશાં મ્હોટા મનોરથો કરવા. કારણ કે દૈવ પણ જેના જેવા મનોરથો હોય છે તેવાંજ ફળો આપવાને નિરંતર પ્રયત્ન કરે છે. નિરાશા અને દુઃખથી દબાઇ ન જતાં સંસારયુદ્ધમાં પ્રસન્ન મને સદા તત્પર રહેનાર ગૃહસ્થ સર્વ વિજયી નીવડે છે. ક્લેશ કે દુઃખને તાબે થઇ જવાથી ક્લેશાદિ આપત્તિઓ ચાલી જતી નથી, ઉલટું તે પોતાનો ભયંકર પ્રભાવ દાખવી મનુષ્યોનું સત્વ ચુસી લે છે. ગમે તેવી વિપત્તિ આવી પડે તો પણ પુરૂષાર્થી જનોએ પોતાનું કર્તવ્ય ન ચૂકવું. કર્તવ્યશીલ પુરૂષ વ્હેલો યા મ્હોડો આખરે વિજયલક્ષ્મીની વરમાળ પહેરવા ભાગ્યશાળી થાય છે. કાયર કિંવા બીકણ મનુષ્યો કે જેઓ નજીવી આફત દૂરથી જોઇને ગભરાઇ જાય છે, તેઓ પોતાના પૂર્વના ઉદ્યમના ફળને પણ ગુમાવી બેસે છે. કેટલાક કળાવાન અને વિચારવાન મનુષ્યો પણ બ્હારથી જોતાં એવા નિર્બળ અને કાયર જેવા જણાય છે કે તેમને જોઇ આપણને દયા આવ્યા વિના ન રહે. સંસારીઓની મધ્યમાં આવા ભોળા-ભદ્રિક પ્રાણીઓ અણધાર્યા છુંદાઇ જાય છે.

શિષ્ય—આપનું કહેવું યથાર્થ છે. પણ તેથી બચવાનો કંઇ ઉપાય બતાવશો ?

સૂરિ—જયની વાંછા કરનાર પુરૂષે સર્વ કાર્યોમાં પોતાનું સામર્થ્ય બતાવી આપવું જોઇએ. "અમે લોકોના પાદપ્રહાર નીચે ચગદી જવાને માટે ઉત્પન્ન નથી થયા, પણ કંઇક કરી બતાવવાને આ જગતમાં અમારૂં અવતરણ થયું છે" એમ છાતી ઠોકીને

દયાતો ઠાગ મસારને સિધ્ધ કરી આપવુ જોઇએ સારા કળા-વન્ મનુષ્યો પણ તેમની અંધારી કોટડીમા ભૂખે પડ્યા રહેતા અને ગમે તે રીતે જીવન નીભાવતા જોવામા આવે છે શુ તેઓ ધારે તો સ્વાર્થની સાથે જગત ઉપર ઉપકાર ન કરી શકે ? પણ નહીં, તેઓ પોતાનુ આત્મવીર્ય સ્ફુરાવી મ્હાન મેદાનમા આવી શકતા નથી અને તેથી તેમના કાર્યની કદર પણ થઈ શકતી નથી એટલા માટે જ એક સ્થળે વાજબી રીતે કહેવામા આવ્યુ છે કે ડાહ્યા પુરૂષોએ ઉત્તમ એવી કઈક પણ પોતાની પ્રસિદ્ધિ રાખવી કોઈ પણ કળાવાન-કસબી મનુષ્યે અંધારા ખૂણામા પડી રહી જીવનને વ્યર્થ જેવુ નહીં બનાવી દેવુ જોઇએ જગતમા કેટલીકવાર બાહ્ય આડબર કરવાની પણ જરૂર પડે છે એકલી સરળતાથી કામ નથી ચાલતુ, એટલા વાસ્તે પોતાના મનની સરળતા-ભદ્રિકતા સર્વ સ્થળે પ્રકટ થઇ જાય એવો દેખાવ ન કરવો વ્યવહારના ક્ષેત્રોમા જ્યા જ્યા ધૃષ્ટતા અને આડબરની જરૂર જણાય ત્યા ત્યા તેનો આશ્રય લેવો જોઇએ આડબર ન રાખનાર માણસની પ્રાય માનખંડના થાય છે માટે બુદ્ધિશાળી પુરૂષે પોતાનો આડબર કોઇપણ સ્થળે ન મૂકવો

કેટલાક ગૃહસ્થો થોડા ઘણા મીઠા શબ્દો સાભળી ગમે તેની ઉપર વિશ્વાસ મુકી મુગ્ધ થઇ જાય છે સસારના ભીષણ સગ્રામમા એવી વિશ્વાસ નિર્ભરતા ભયકર થઇ પડે છે વિવેકી પુરૂષો બારીક કસોટી કર્યા વિના કોઇની ઉપર વિશ્વાસ રાખતા

નથી. તેમાં પણ કેવલી ભાષિત ધર્મની ઉત્થાપના કરનારા, પોતાનો મત સ્થાપવાના કદાગ્રહથી આર્ત્ત, રૌદ્ર ધ્યાન કરનારા, પાખંડી, નિર્દય, યવન દેશના રહીશ, ઠગ, એકવાર આપણી સાથે લડેલા-ઝઘડેલા, બાળક, સ્ત્રીઓ, સોની, જળ, અગ્ની, સ્વામી, અસત્ય બોલનારા, નીચ લોકો, આળસુ, પરાક્રમી લડવૈયા, કૃતઘ્ન, ચોર અને નાસ્તિક એટલા લોકોનો કોઈ કાળે પણ વિશ્વાસ ન જ કરવો, એમ આપણા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં અનેક પ્રસંગોએ પુરવાર કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરથી સત્પુરૂષોનો પણ બીલકુલ વિશ્વાસ ન કરવો એમ માની લેવાનું નથી. આપણે જેની પાસે હંમેશા રહેતા હોઇએ, પ્રસંગોપાત જેમની પાસે નિરંતર આવ-જા થયા કરતી હોય અને જેમનામાં ઠરેલપણું વિગેરે ગુણોની આપણને ખાત્રી થઈ ચુકી હોય તેમની સાથે વિશ્વાસયુક્ત પ્રસંગો પાડવામાં વાંધો ન લઇ શકાય. સમાગમ વિના પુરૂષની કે સ્ત્રીની પરીક્ષા થતી નથી. એટલા માટે પ્રથમ સામાન્ય પ્રસંગો પાડી અમુક માણસ વિશ્વાસપાત્ર છે કે નહીં તેનો નિર્ણય કરવો અને ત્યારપછી તદનુસાર વર્તન રાખવું. પરિચય અથવા સંત-સમાગમના પરિણામે જો કોઈ શાંત-ક્ષમાશીલ અને ત્યાગી પુરૂષના સત્સંગનો લાભ મળે તો તેને જીવનનું એક મહદ્‌ભાગ્ય માનવું. એવા પુરૂષો ઉપર વિશ્વાસ કિંવા શ્રદ્ધા મુકવામાં કોઈ જાતનો બાધ નથી. ક્ષમાશીલ પુરૂષો જગત્‌માં બહુ દુર્લભ છે. તેઓ જગતના આક્ષેપો અને સંકટો સુંગે મ્હોડે સહન કરવાને ટેવાયેલા હોવાથી આપણા અસભ્ય

વહેવારને માટે વાચો ઉઠાવતા નથી પરંતુ એનો અર્થ એવો તો ન જ થવો જોઇએ કે ક્ષમાશીલ પુરૂષ પ્રત્યે નિર્દય-ક્રૂર બનવુ એ સહિસલામત છે સુગંધી ચંદનનુ મથન કરવા છતા ચંદન તો આખર સુધી પોતાનુ કર્તવ્ય બજાવે જાય છે અને જગતને સુગંધી પુરી પાડે છે સત્પુરૂષો પણ તેવી જ રીતે પોતાનો ધર્મ બજાવે છે પરંતુ આપણે તેમના પ્રત્યે જેમ બને તેમ ભક્તિવાન અને શ્રદ્ધાવાન બનવાની કોશેષ કરવી જોઇએ મલય પર્વત ઉપરના બાગના તથા બીજા એવા વૃક્ષો ચંદનના સંગમા રહેવાથી ચંદન સરખાજ બની જાય છે એવી કિવદન્તી છે જો જડ પદાર્થ આવી રીતે સમાગમનો ઉત્તમ લાભ લઇ એ લાભ ચિરસ્થાયી રાખી શકતા હોય તો મનુષ્ય પ્રાણીએ મહાપુરૂષોની સારી સોબતનો લાભ લઇ આત્મકલ્યાણ કરવા શા માટે ઉજમાળ ન થવુ ? મ્હોટા પંડિતો, ધર્મશાસ્ત્રના પારંગત પુરૂષો, સારા ઉપદેશકો અને પ્રૌઢ વયના પુરૂષોની સેવા કરવાનો પ્રસંગ ક્વચિતજ પ્રાપ્ત થાય છે એવો પ્રસંગ ભાગ્ય યોગે પ્રાપ્ત થાય તો તે સાર્થક કરવા ચુકવુ નહીં, જ્યારથી સારા ગણાતા માણસના વચનમા અથવા વ્યવહારમા શિથિલતા-દંભ કે વ્યવહારથી વિરૂદ્ધ વર્ત્તન જોવામા આવે તો ડાહ્યા પુરૂષોએ તેથી ભરમાઇ નહીં જતા એવા મનુષ્યોનો સમાગમ વર્જવો કારણ કે જે માણસ પોતાનુ હિત કે કલ્યાણ ન કરી શકે તે આપણુ કલ્યાણ શી રીતે કરે ? મનુષ્યની પરીક્ષા કરવામા તેના

હીનકુળનો બહુ લાંબો ખ્યાલ કાઢાવવાની આવશ્યકતા નથી, હીનકુળમાં ભાગ્ય દોષને લીધે મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય તેથે. કરીને તે હીનજ હોય અને સદા હીન જ રહે એમ કંઇજ નથી. ગમે તેવા કુલનો માણુસ પોતાના પરાક્રમથી, તપસ્યાથી, જ્ઞાનથી અને ધનથી ક્ષણ માત્રમાં સારા કુલીન લોકોમાં ગણાય છે, જ્યારે એથી ઉલટું અપકર્મો–પાપકાર્યો અને ભયંકર આચારોથી ક્ષણ માત્રમાં પોતાની કુલીનતા ગુમાવી દે છે. ઉન્નત દરજજે ચડતી વખતે મનુષ્ય માત્રે એક સાવચેતી રાખવી જોઇએ. જે પદાર્થ જેટલો ઉંચો ચડે છે, તેટલોજ પાછો કાળ પ્રભાવે કે અન્ય કોઈ અદૃષ્ટ કારણે પાછો પડે છે. મનુષ્યના સંબંધમાં પણ પ્રાય: તેમજ બનતું જોવામાં આવ્યું છે અને આવે છે. વિધિની અનુકુળતાને લઇને ઉંચે દરજ્જે ચડેલા પુરૂષો જ્યારે અધ:પાત પામે છે ત્યારે તે તેમને અસહ્ય થઇ પડે છે. ધન દોલત અને વૈભવના ગિરિ–શિખરે ચડી પાછું નીચે પડવાનું પ્રાપ્ત થાય તો તેવે વખતે ચિત્તને ખૂબ દ્રઢ બનાવી સંસારની અનિત્યતા અથવા અસ્થિરતા ચિંતવી પ્રસન્નતા પૂર્વક સઘળું વેઠી લેવું જોઈએ. જો તેટલું સામર્થ્ય અંતરાત્મામાં ન હોય તો બહેતર છે કે ઉન્નતીના શીખરે પહોંચવા કરતા મધ્યમ સ્થિતિમાંજ સંતુષ્ટ બની સરળતા અને સાદાઇમાં જ ખરૂં સુખ માની લેવું.

મારૂં કુળ કેવું ? મેં શાસ્ત્રનો કેટલો અભ્યાસ કર્યો છે ? મારે આજે ખાસ કરીને ક્યા ક્યા કર્તવ્યો કરવાનાં છે ? મારી આવક અને જાવક કેટલી છે ? મારા વચનમાં કેટલી શક્તિ રહેલી

છે? મારે કેટલો શ્રમ લેવાનો છે? મારો બુદ્ધિવૈભવ કેટલો છે? મારી શક્તિ કેટલા પ્રમાણમા છે? મારા દુશ્મનો ક્યા ક્યા છે? હુ કોણ છુ? હમણા કેવો કાળ વર્ત્તે છે? મારા હાથમા કેવા કેવા સાધનો છે? મારા સહાયકો કોણ કોણ છે? મારા કાર્યનુ પરિણામ શુ આવશે? દેશ તથા કાળની આખા સમાજ ઉપર કેવી અસર થઇ રહી છે? મારી સામગ્રી કેટલી છે? મારા વિરોધીઓ મને અમૂક વિષયમા બાંધી લેવાનો પ્રયત્ન કરે તો મારે તેમની સામે કેવા ઉત્તરો તૈયાર રાખવા? આવી અને બીજી અનેક બાબતો ગૃહસ્થોએ વિચારવી જોઇએ અવિચારીપણે જ્યા ત્યા પ્રવેશ કરવાથી આખરે નુકશાની થાય છે, એટલુજ નહીં પણ જે કઇ સાધન-સામગ્રી પાસે હોય તે પણ ગુમાવી દેવી પડે છે વિચાર એજ મનુષ્યોનુ મનુષ્યત્વ છે ભવિષ્ય માટે તૈયારીઓ કરવી અને એ તૈયારીઓ બરાબર થાય એટલા માટે પોતાનો વર્તમાન અને ભૂતકાળ બરાબર વિચારવો એ ડાહ્યા પુરૂષોનુ પ્રધાન લક્ષણ હોય છે જેઓ ઉપર કહ્યા તેવા પ્રશ્નો વિચારી અગાઉથી તેના નિર્ણયો કરી રાખે છે તેઓ વ્યવહારમા કદાપિ નાસીપાસ થતા નથી જીવન એક પ્રકારનો સગ્રામ છે સગ્રામમા-યુદ્ધમા જતા પહેલા સૈનિક જેવી રીતે પોતાના સામર્થ્ય અને સાધનની બધી તૈયારીઓ કરી લે તેવીજ રીતે મનુષ્ય માત્રે વ્યવહાર-સગ્રામમા પડતા પહેલા આસપાસની તમામ પરિસ્થિતિનો એકાગ્ર ચિત્તે વિચાર કરી લેવો જોઇએ પોતાની શક્તિ ઉપર હદ ઉપરાંતનો વિશ્વાસ રાખનાર મનુષ્ય જેવી રીતે

ખુવાર થાય છે, તેવીજ રીતે પોતાની શક્તિ ઉપર લેશ માત્ર વિશ્વાસ નહીં રાખનાર મનુષ્ય પણ ખુવાર થાય છે. પોતાની યથાર્થ શક્તિ અને સાધનના સંબંધમાં યોગ્ય અભિમાન હોવું એ વિજયની અર્ધી ખાત્રી છે. વિજયની પ્રાપ્તિમાં વિઘ્ન નડે તો તેથી નિરાશ ન થવું. આશાની સાથે નિરાશા તો વળગેલી જ છે. એ દ્વંદ્વોનો નાશ થઇ શકે તેમ નથી. જેમ સુખની સાથે દુઃખ, આનંદની સાથે શોક, એક બીજાની પાછળ લાગેલા જ છે તેવી રીતે લાભ અને હાની, જય અને પરાજયના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. મનુષ્યે પોતાથી બને તેટલો પ્રયત્ન કરવો. પરિણામ તો હંમેશા પૂર્વના સંચિતાનુસાર જ આવી મળે છે. જો આપણને એમ લાગે કે કોઇ એક પ્રકારનો દૈવી ઉપદ્રવ અથવા માનુષી વિરોધ સદંતર નડયા કરે છે તો દૈવી ઉપદ્રવ દૂર કરવાને પુણ્ય કાર્ય—શાંતિ કર્મ કરવાં અને માનુષી ઉપદ્રવ હોય તો તે પોતાનાં બળ અને બુદ્ધિ—પરાક્રમથી દૂર કરવો. પરંતુ હતાશ થઇને લમણે હાથ મુકીને બેસી તો ન જ રહેવું. ઉત્તમ પુરૂષો વિઘ્નથી પુનઃ પુનઃ પરાભૂત થવા છતાં પોતાના પ્રારબ્ધ કાર્યને કદિ પણ ત્યજતા નથી. આખર સુધી પ્રમાણિકતા અને સત્યનિષ્ઠા પૂર્વક તે હેતુને વળગી રહે છે. તમારે પણ એવીજ રીતે ઉત્તમ પુરૂષની કોટીમાં પ્રવેશ કરવાનો ઉત્સાહ દર્શાવવો જોઇએ.

મનુષ્ય એક સામાજીક પ્રાણી છે. તે એકલો રહી શકતો નથી. તેને પોતાના કુટુંબીઓ, સગા-સંબંધીઓ અને આડોશીઓ—પાડોશીઓ સાથે વ્યવહારિક સંબંધોમાં આવ્યા વિના

ચાલતુ નથી, સમાજમાં રહેનારે પોતાના સુખ–સગવડની સાથે પોતાની આસપાસના સગા–સ્નેહીઓના સુખ–સગવડનો પણ વિચાર કરવો જોઇએ જો તે તેમ ન કરે તો તે મહા સ્વાર્થી ગણાય અને સ્વાર્થાધ મનુષ્ય આ જગતમા તો સર્વનો ધીક્કાર-પાત્ર થઇ પડે છે, તે ઉપરાત તે પોતાના આત્માને પણ ભય કર અધોગતિએ લઇ જાય છે સમાજમાના એક પ્રાણી તરીકે મનુષ્યે ઘણા ઘણા નયમો પાળવા અત્યાવશ્યક છે "આપણે કોઇને વચન આપ્યુ હોય તો તે ગમે તે ભોગે પણ પાળવુ" એ વાત જ્યા સુધી સમાજમા પ્રતિષ્ઠા પૂર્વક રહેવુ હોય ત્યા સુધી ખાસ સ્મરણમા રાખવી તેની સાથે એક નીતિકાર એમ પણ કહે છે કે– "કબુલ કરેલા વચનનો ભગ, ગઇ વસ્તુનો શોક અને કોઇનો નિદ્રાભગ એ ત્રણ વાના કોઈ કાળે પણ ન કરવા" આ સ્પષ્ટ કથન વિષે હુ ધારૂ છુ કે વિશેષ વિવેચનની જરૂર નથી

શિષ્ય—સમાજમા હમેશા જ્ઞાતીના અને કુટુબના ઝઘડા તો ચાલતા જ હોય, અમારે સમાજના એક અગ તરીકે કેવુ વલણ લેવુ ?

સૂરિ—જે વ્યક્તિ પોતાની છતી શક્તિએ જ્ઞાતિ, કોમ કે કુટુબના દુ ખ–કષ્ટ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન ન કરે તે જાતિદ્રોહી ગણાય સમાજના એક અ ગ તરીકે જો આપણે ગણાવા ઇચ્છતા હોઇએ તો જાતિ કે કોમના સુખ–દુ ખને આપણે પોતાના જ સુખ–દુ ખ માની લેવા જોઇએ પેટને કઈ પીડા થતી હોય તો હાથ-પગ વિગેરે અવયવો શુ બેદરકારપણે બેસી રહે ખરા ? શુ તે વખતે આખ–કાન–નાક–જીભ વિગેરે મળી પેટને કહેવા

લાગી જાય કે-"સારૂં સારૂં ખાવાનું તો તું ભરી રાખે છે, અમે તારા દુઃખમાં શા માટે મદદ કરીએ ?" અંગાંગી ભાવમાં એવા વિવાદને સ્થાન નથી. સમાજના એક અંગ તરીકે આપણે સમાજના દુઃખ-કષ્ટની અવગણના ન કરવી જોઇએ. કેમ કે જ્ઞાતીમાં જો કલેશ અને કુસંપ ચાલતા હોય તો કોમના એક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ તરીકે તમારે તે કલેશ-કુસંપ દૂર કરવા એ તમારૂં અન્યતમ કર્ત્તવ્ય છે. કોમની નિંદા અથવા અવનતિ એ તમારી પોતાની જ નિંદા અથવા અવનતિ છે. કોઇ પણ કોમમાં જ્યારે કુસંપ વધે છે ત્યારે બ્હારના લોકો કોમની નિંદા તો કરે છે જ પરંતુ તેની સાથે કોમના પ્રતિષ્ઠિત આગેવાનો અને માનનીય ગૃહસ્થોની પણ અપકીર્ત્તિ કર્યા વિના રહેતા નથી. અને એમ બને એ તદ્દન સંભવિત છે. સારાંશ એ છે કે જ્ઞાતિની, સંઘની કે સમાજની કુસંપ-કલેશવાળી સ્થિતિ સુધારવાનું નિરંતર લક્ષ રાખવું જોઇએ. "જ્ઞાતીમાં કુસંપ ચાલે છે એમાં અમને શું ?" એમ વિચારી ઉપેક્ષા ન કરવી. એક સ્થળે કહ્યું છે કે-"જ્ઞાતિઓ એક-બીજાની સાથે કલેશ-કુસંપ કરવાથી પ્રાયઃ પાયમાલ થઇ જાય છે. તેજ જ્ઞાતી જો એક-બીજાની સાથે સંપ અને સદ્‌ભાવ પૂર્વક વર્તન-વ્યવહાર રાખે તો જળમાં જેમ કમલિની વધે તેમ વૃદ્ધિ પામે. આપણી જ્ઞાતીઓ, જળમાં કમલિની વધે અને પૂર ભભકાથી ખીલે તેવી રીતે ઉન્નતીમાં આગળ વધે અને પ્રફુલ્લે એવો દરેક પ્રયત્ન જ્ઞાતિના હિત ચિંતકોએ અને જ્ઞાતીના સેવકોએ કરવો જોઇએ.

શિષ્ય—જ્ઞાતીમા વૈર-વિરોધ કેમ વધતા હશે અને તે વૈર-વિરોધોનુ નિકદન શી રીતે થાય ?

સૂરિ—મતભેદને લીધે આયશ જ્ઞાતિમા ભાગ કે તડા પડી જાય છે મતભેદનુ ઔષધ થઇ શકતુ નથી કારણ કે મતભેદ અનિવાર્ય છે પણ જો મતભેદને પરિણામે ઉપજનારા વૈર-વિરોધ અટકાવવા હોય તો ડાહ્યા મનુષ્યોએ બહુમતીને માન આપી જ્ઞાતીની એકતા જાળવી રાખવી જોઇએ "હુ જ ખરો, મારૂ ધાર્યું જ થવુ જોઇએ" એવો દુરાગ્રહ રાખવાથી કલેશના મૂળ રોપાય છે આપણા પ્રમાણિક મત-ભેદો અલબત્ત રજુ કરવા અને જ્ઞાતિ બધુઓને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવો પરતુ ગમે તે ભોગે તે મતભેદને માન મળવુ જ જોઇએ અને તેનો સ્વીકાર થવો જ જોઇએ એવો આગ્રહ જ્ઞાતિના હિતૈષીઓને માટે યોગ્ય ન ગણાય હું આગળ જ કહી ગયો છુ કે સમાજમા રહેનાર પ્રાણીને ઘણી વાર પોતાની ઇચ્છાઓ-મનોરથો અને યોજનાઓના સબધમા સયમિત થવુ પડે છે આવા મત-ભેદના પ્રસગમા પણ સયમ-શાતિ અને ધીરતાથી કામ લેવુ એ શ્રેયસ્કર છે વૈર-વિરોધની આગાહી થતાજ કેટલાક ડાહ્યા ગણાતા પુરૂષો જ્ઞાતીની આગેવાનીમાથી ખસી જાય છે, એ પણ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી સુજ્ઞ મનુષ્યે સર્વ શુભ કાર્યોમા આગેવાની ભર્યો ભાગ લેવા અમુક જોખમે પણ તૈયાર રહેવુ જોઇએ જો આવો ભાગ નિસ્પૃહતા પૂર્વક અને સેવાની ભાવનાથી લેવાય તો તો ઘણુ જ ઉત્તમ ગણાય કપટતા વાળી નિસ્પૃહતા બતાવનાર મનુષ્યો પણ જો પોતાના ઉદ્દેશો ભલી રીતે પાર પાડે છે, તો

પછી અંતઃકરણ પૂર્વક જે માણસ નિસ્પૃહતા ધરાવતો હોય તે સમાજનું સઘળું દારિદ્રય જોત જોતામાં દૂર કરી દે એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે ? આગેવાનોમાં એક ગુણ મુખ્યત્વે હોવો જોઇએ અને તે એ જ કે અનિર્ષા. અર્થાત્ આગેવાનમાં ઇર્ષા કે મત્સર ન હોવાં જોઇએ. ઈર્ષા અને મત્સરવાળો આગેવાન જ્ઞાતી રૂપી જહાજને ભર દરીયે લઇ જઇ ઉંધુ વાળી દે છે. તેમ કરતાં તેને લેશ પણ આંચકો નથી લાગતો. કારણ કે તે પોતે ઇર્ષા અને મત્સરતાની ડાકણોના પંજામાં એવો આગાઢ રીતે ફસાએલો હોય છે કે તેને સારા સારનો વિચાર કરવા જેટલો અવકાશ પણ નથી મળી શકતો એટલાજ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે સારા પુરૂષોએ ઇર્ષા-મત્સરતાથી કોઇ પણ કાર્ય કરવા ઉત્સુક ન થવું. તેમજ કોઈ સુયોગ્ય પાત્ર પ્રત્યે પણ ઈર્ષા-મત્સર ભાવ ધારણ ન કરવો. જ્ઞાતીના એક આગેવાન બનવા માગતા હો તો આ સૂત્ર ખાસ સ્મરણમાં રાખશો.

સમાજના શુભેચ્છકોને શિરે એક બીજી પણ જવાબદારી રહેલી છે. પોતાનો કોઇ મિત્ર કે સ્વધર્મી બન્ધુ અણધારી આફ્તમાં આવી પડયો હોય તો તેને તન-મન-ધનનો ભોગ આપી બચાવવો અને તેને સારી સ્થિતિમાં લાવી મુકવો, જ્ઞાતીના સભ્ય તરીકેનું એ એક મુખ્ય કર્ત્તવ્ય છે. વિચાર કરો કે આપણી પાસે પુરતી સત્તા અને સંપત્તિ હોય અને એટલું છતાં આપણે આપણા સ્વધર્મ બન્ધુઓ, મિત્રો અને ભાઈ-બ્હેનોને કોઈ પણ રીતે ઉપયોગી ન થઇ શકીએ તો તે સત્તા તથા સંપત્તિ શું કામની ? દીન બન્ધુઓ અને બ્હેનોના ઉદ્ધાર-

આ જ સત્તા કિંવા સંપત્તિની ખરી સાર્થકતા રહેલી છે બાકી ખાવુ-પીવુ-એશ-આરામ કરવો એ તો કાયર અને દ્રોહી મનુષ્યોથી પણ બની શકે છે પણ તેમાં કંઈ પુરૂષાર્થ નથી ડાહ્યા મનુષ્યે દરિદ્રી અવસ્થામાં આવી પડેલા પોતાના મિત્રની, સ્વધર્મી બન્ધુની, પોતાની અપેક્ષાએ કુળ મર્યાદામાં અને ગુણમાં શ્રેષ્ઠ દરજ્જાના હોય તેવા માણસની તેમજ વિધવા કે વાંઝણી બ્હેનની યથાશક્તિ આમના-વામના અવશ્ય કરવી જોઈએ ગૃહસ્થ ધર્મ યથાયોગ્ય રીતે પાળવા ઇચ્છતા સજ્જનોએ ઉક્ત કથન હમેશા સ્મરણમાં રાખવુ એટલુ જ બસ નથી, તેવુ પાલન પણ થવુ જોઇએ

શિષ્ય—આ જગતમાં ના કોઇ લોકપ્રિય થવા બનતુ કરે છે, છતા કેટલાકો લોક પ્રિય થવાને બદલે ઉલટા હાસ્યાસ્પદ થઈ પડે છે તેનુ શુ કારણ ?

સૂરિ—જેઓ આદર માન પૂર્વક દાન આપી શકે છે, અવસર યોગ્ય રૂડા શબ્દો બોલી લોકોનુ દિલરંજન કરી શકે છે અને પ્રસંગ પડયે ન્યાય યુક્ત માર્ગ-બળ દર્શાવવામાં જેઓ પાછી પાની નથી કરતા, તેઓ ત્રણે જગતને વશ કરે એવા લોકપ્રિય થઇ પડે છે માત્ર મ્હોટી મ્હોટી વાતો કરવાથી અથવા સાગ [illegible] વસ્ત્રાભૂષણો સજવાથી કોઇ લોકપ્રિય થઈ શકતુ નથી [illegible] મીઠી વાણી, સરળ હૃદય, ત્યાગ અને સંયમ વગેરે વસ્તુ [illegible] લોકપ્રિયતા સંપાદન કરવામાં અનિવાર્ય અગત્ય ધરાવે [illegible] સાગ વસ્ત્રાભૂષણોની બીલકુલ જરૂર જ નથી, એમ હું [illegible] ના માગતો, પોતાની પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય હોય અને

તેના પ્રમાણમાં સાજસજ્જા રાખવી એમાં કંઇ હરકત નથી. પણ કેવળ પોતાની મ્હોટાઇ દેખાડવાને જે ઉજ્જવળ વેશ પહેરે તે લોકોના દૃષ્ટિમાં રૂચીકર થઇ શકતો નથી. તેની સાથે કૃપણ કે કંજુસની માફક છેક હલકા અને ચીંથરે હાલ જેવા મેલા-ગંદા વસ્ત્રો પહેરવાથી પણ લોક પ્રિયતા પોતાની વરમાળ પહેરાવી દેતી નથી. વસ્તુતઃ અસમર્થ હોવા છતાં જેઓ સમર્થ પુરૂષોની સામે બાથ ભીડી પાછા પડે છે અને વૈરના કીડાઓને હૃદયમાં નિરંતર પોષણ આપે છે તેઓ પણ લોકપ્રિય થવાને બદલે ઉલટા હાસ્યાસ્પદ જ થઇ પડે છે. જે પોતે અદેખાઇથી પુરેપુરો ભરેલો હોય અને છતાં સતી સ્ત્રીની વાંછા રાખે, નિર્ધન હોવા છતાં ગણિકાનો અતિશય પ્રેમપાત્ર બનવાની અભિલાષા રાખે અને વયોવૃદ્ધ થવા છતાં બાળ વયની કન્યકા સાથે પાણીગ્રહણ કરવા ઇચ્છે તેવી જાતના મનુષ્યો સર્વત્ર ધિક્કારને પાત્ર બની જાય છે. લોક પ્રિય બનવા માગતા મનુષ્યોએ આ દોષોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો.

શિષ્ય—ખરેખર એવા એવા દોષોને લીધે ઘણા ખરા આગેવાનો અને પ્રતિષ્ઠિતો પણ પોતાનું માન-પદ-મર્યાદા અને મોભો વિગેરે ગુમાવી બેસે છે.

સૂરિ—બીજાં પણ અનેક કારણોથી માણસો લોકમાં અપ્રિય થઇ પડે છે. જે માણસ નમ્ર માણસોની સાથે વાત અને વ્યવહારમાં એક ચક્રવર્ત્તી રાજાની જેમ મૌન અને ગાભીર્ય ધારણ કરે, જે દુર્બળ લોકોને ઉપદ્રવ કરવાના કામમાં ઘણો ઉત્સાહ ધરાવે અને જે પોતાને બહુમાન મળવાને લીધે અહંકારથી

કુલાઇ જાય તે પોતાની લોકપ્રિયતા ઉપર જ કુહાડાનો ઘા કરે છે એમ કહેવ મા અતિશયોક્તિ નથી જે માણસ દુ ખ-આવ્યે દીન-ગરીબડુ મ્હો કરીને બેસી રહે, જે સુખી અવસ્થા-મા પણ ભાવી દુ ખના ભયથી ધ્રૂજ્યા કરે અને વળી કુકર્મો કર-વામા પાછુ વાળીને ન જુવે એવા દુર્બળ ચિત્તવાળા માણસોની તો બાળકો પણ મશ્કરી કરે છે જે ઠગ લોકોના મુખથી પોતા-ના વખાણ સાભળી ભૂલ ખાઇ બેસે, કીર્ત્તિ મેળવવા માટે કુપા-ત્રોને ઉત્તેજન આપે અને પોતાનુ ખરૂ હિત શેમા રહેલુ છે તેનો વીચાર ન કરે એવા માણસો પણ સમાજમા માનહીન બની જાય છે જે "હુ પ્રખર વિદ્વાન છુ" એમ સમજી બકબકાટ કર્યા કરે, "હુ મહાન કર્મયોગી છુ' એમ સમજી પોતાની બડાઇ હાકયા કરે અને "હુ શૂરવીર પુરૂષોમા અગ્રણી છુ" એમ સમજી ગાને પોતાની બેદરકારી દેખાડે તે પુરૂષ અ તે મિથ્યાભિમાનમા ને મિથ્યાભિમાનમા જ ધન-કીર્ત્તિ વિગેરે હારી જાય છે જે માણસ લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થવાથી વિકાર પામે, વાચાળતામા જ પાડિત્ય સમાયેલુ છે એમ માની પોતાને પ ડિતમા ગણાવે અને જોશીના કહેવા માત્રથી પોતે ભવિષ્યમા રાજા થશે એમ માની રાજપદની વાંછા રાખ્યા કરે તેઓ પ્રકટપણે મૂર્ખતા બતાવી લોકોમા દયાપાત્ર થઇ પડે છે જે માણસ કોઇ ન સમજે એવા ક્લિષ્ટ વચનો બોલી પોતાને કવિ માને, પ ડિત પુરૂષોની સભામા પોતાના વખાણ પોતેજ કર્યા કરે અને જે શાસ્ત્રનુ નામ સ્વપ્ન

માં પણ ન સાંભળ્યું હોય એવા શાસ્ત્રની વ્યાખ્યા કરવા તૈયાર થઇ જાય તે માણસને લોકો છેટેથી નવ ગજના નમસ્કાર કરી સંતોષ માને છે. જે ઘણાં ખુશામતીવાળા મીઠાં વચનો બોલી ત્રાસ ઉપજાવે, હસતાં હસતાં પારકાના મર્મ ભેદવાનો પ્રયત્ન કરે અને પોતે નિર્ગુણી છતાં ગુણી પુરૂષોની નિંદા કરવામાં અગ્ર ભાગ લે તે માણસ જનસમુદાયમાં કરવતના જેવો ગણાઇ જાય છે અર્થાત્ તેની જીભમાં કરવતની માફક માત્ર ગમે તેમ કાપી નાંખવાની જ શક્તિ છે, એમ બધે મનાઇ જાય છે. જે પોતે અવિદ્વાન છતાં મ્હોટી બૂમો પાડી પોતાની વિદ્વત્તા જાહેર કરવા મથે, જે કૃપણ પુરૂષ પાસેથી પણ મ્હોટા ધનના બદલાની ઇચ્છા રાખે અને અવસર જાણ્યા વિના જ્યાં ત્યાં માથું મારે તેવા માણસો પણ અકારા થઇ પડે છે. ઉપર કહ્યા તે દોષોમાં તો એક દોષ પણ હોય તો તે ભારે અનર્થકારક થાય છે. ખરેખરા લોકપ્રિય થવું હોય અને એ રીતે લોકહિત કરવું હોય તો ઉક્ત વિવેચનમાં મનુષ્યની જે ખામીઓ બતાવવામા આવી છે તે ઉપર વિચાર કરશો અને દોષો હોય તો તેનું પ્રક્ષાલન કરી દોષોના સ્થાને ગુણનો અભિષેક કરશો તો આપણો શ્રમ સાર્થક થશે.

શિષ્ય—પરંતુ લાંબા કાળના દોષો દૂર કરવા એ કંઇ સહજ નથી. આપના જેવા કૃપાળુ મહાત્માઓના કૃપા–પ્રસાદે કદાચ તેમ બની શકે; પરંતુ અમે પોતે અમારી જાતને સુધારીએ એ તો અશક્ય જેવું જ લાગે છે.

સૂરિ—ગુરૂઓ તો માત્ર અંગુલી નિર્દેશ કરે. બાકી

પોતાના આત્માને કુમાર્ગે જતો અટકાવવામાં તો આ સૌનો આત્મા જ મુખ્ય ભાગ ભજવે છે તમને બીજો કોઇ આવીને સુધારી દે એમ જો માનશો તો તમે કોઈ કાળે પણ તમારો ઉદ્ધાર નહીં કરી શકો આત્માનો ઉદ્ધાર આત્મા જ કરી શકે છે તે સ્થળે બહારની મદદો કંઇ વિશેષ કામ નથી કરી શકતી સમુદ્રમાં જ્યારે ભરતી આવે છે, ત્યારે આપણને ક્ષણવાર એવો ભાસ થાય છે કે આ મોજાઓ આખા વિશ્વનો ગ્રાસ કરી જશે કે શું ? પરંતુ પોતાની મર્યાદાએ પહોંચ્યા પછી ભરતીના મોજાઓ પોતાની મેળે જ પાછા ફરે છે અને વિશાળ સમુદ્રમાં સમાઇ જાય છે વિચાર કરો કે આ ભરતીને કોણ અટકાવે છે? સમુદ્ર પોતે જ કે બીજું કોઈ? જો સમુદ્રની પ્રચંડ ભરતીને સમુદ્ર પોતે જ અટકાવી શકે છે, તો પછી મનુષ્યમાત્ર પોતાની કુત્સિત પ્રવૃત્તિઓને કેમ પાછી વાળી ન શકે ?

શિષ્ય—આપની યુક્તિ એવી સચોટ હોય છે કે તેની સામે કંઈ બોલવા જેવું જ નથી રહેતું

સૂરિ—હવે મારા અને સામાન્ય ગણાતા ગૃહસ્થો પણ કેવી રીતે ખુવાર થઇ જાય છે તે વિષે બે શબ્દો કહી આજનો આ વિશેષોપદેશ સમાપ્ત કરીશું

શિષ્ય—ઘણા માનનીય અને અખૂટ લક્ષ્મીસંપન્ન ગૃહસ્થોને મે દરિદ્રાવસ્થામાં ટળવળતા અને પોતાના વિવિધ પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કરતા પ્રત્યક્ષ નીહાળ્યા છે પરંતુ એવી શોચનીય સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવામાં શું કારણો હશે તેની પુરેપુરી

રકાર રહે, કૃતઘ્ન માણુસ તરફથી ઉપકારની આશા રાખે અને દુષ્ટ રાજા પાસેથી ન્યાય મેળવવાની ઇચ્છા રાખે તે પોતાની ચઢતી આ ભવમાં તો કદિ પણ કરી શકે નહી. જે વેપારી દાણનો બચાવ કરવા ચોર માર્ગે ધંધો ખેડવા જાય, જે માણુસ ભોજનના અવસરે ક્રોધે ભરાઇ રીસ કરે અને પોતાના કુળના મદથી ચાકરી કરવામાં શરમ જેવું સમજે, એવા મંદમતી મનુષ્યો પણ સંસારમાં સુખી થઇ શક્તા નથી. જે કીમીયામાં ધન ખોવે, જે રસાયણ ઉપર અનહદ પ્રીતિ રાખે, તથા પરીક્ષાને માટે ઝેર ખાતાં પણ વિચાર ન કરે તે મનુષ્ય હાથે કરીને અનર્થને આમંત્રણ આપે છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. જે પોતાની છાની વાત કહીને પરવશ થાય, જે કુકર્મ કરીને પોતાના ચાકરનો ડર રાખે તથા જે ક્રોધના આવેશમાં આવી અકાર્ય કરી નાંખે તે ત્રણે જાતના પુરૂષો કાયમને માટે અપયશના સ્થાનક જેવા બની જાય છે. જે માણુસ ગુણનો અભ્યાસ કરવામાં ક્ષણ માત્ર પણ રૂચી ન કરે, એથી ઉલટું જે દોષ કાઢવામાં ઘણી ઉત્કંઠા રાખે તથા જે ઘણું ખોઇને થોડાની રક્ષા કરે તેવા માણુસો લક્ષ્મીદેવીની કૃપા મેળવી શક્તા નથી. એટલે લક્ષ્મી હોય તે પણ ક્રમે ક્રમે ચાલી જાય છે. જે રોગી હોવા છતાં પરહેજ ન રાખે, શીખામણ દેવા આવે તેની ઉપર ક્રોધ કરે, રોગી નહીં હોવા છતાં વ્હેમથી દવાઓ ખાધા કરે તે આરોગ્ય અને ધનથી ખુવાર થઇ, મૃત્યુ પામે એ નિ:શંક છે. જે પોતાની સ્ત્રી સુંદર છતાં પરસ્ત્રીની વાસના રાખે, રસોઇ તૈયાર થયા પછી બહાર

ફરવા નીકળી જાય અથવા બીજા કામમાં રોકાઇ જાય, તેમજ પોતે દરિદ્ર હોવા છતાં વાતો અને પારકી પંચાતોમાંથી નવરો ન થાય તે પુરૂષ મૂર્ખ અને આળસુઓના સરદાર તરીકે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થાય છે, એટલું જ નહીં, તન-મન-ધનની પણ પાયમાલી કરે છે

જેઓ પારકાની માગી-તગી વસ્તુઓને પોતાની માની લઇ તે ઉપર વેપાર ખેડવા લાગી જાય તથા પોતાના કુળને અમુક કાર્ય શોભાસ્પદ થશે કે નહીં તેનો વિચાર કર્યા વિના હીન ધંધામાં દ્રવ્યની લાલચથી ઝંપલાય, તેઓ જનસમાજની વચમાં મ્હોટાઇ મેળવી શકતા નથી જેઓ હંમેશા પોતાના મિત્રને પણ ઉદ્વેગ ઉપજાવે, ઠગ લોકોને ભરોસે ઠગાઇ જાય અને પોતે ગુણી છતા બીજા ગુણી પુરૂષોની અદેખાઇ કરે તે ત્રણે પુરૂષોની કળા કોઇને કશા ઉપયોગમાં આવતી નથી જે હત થઈ સંદેશો ભલી જાય, જે ગવૈયો થઇ કઠોર સ્વરે ગાય, તથા જે યોગી થઇ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહે તે ત્રણે પુરૂષો જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં ઉદ્વેગ-ખેદ ઉપજાવનાર થઈ પડે છે જેઓ મોભાદાર મંડળમાં જઇ કુટેવને લીધે કાખ વગાડે, સીસોટીઓ મારે, કારણ વિના લગ્નગાના કટકા કરે, શરીરને વાજીંત્રની પેઠે વગાડવા લાગે, દાત વતી નખ તોડવા કે નખથી ભૂમિ ખોતરવા લાગી જાય તેઓ પોતાની જંગલીપણાની ટેવને લીધે માનપાત્ર થઈ શકતા નથી. માણસોના દેખતા ગર્જ વિગેરેના અવર્ણવાદ બોલવા, ગુણી પુરૂષોની નિંદા કરવી તથા દુરાચારી માણસોના વખાણ કરવા

એ સંકટ શિર પર વ્હોરી લેવા જેવું છે. ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ (૧) ઘરનાં છિદ્ર, (૨) મંત્ર (૩) ધન (૪) આયુષ્ય, (૫) મર્મ વચન (૬) ઠગાઇ (૭) અપમાન તથા (૮) પોતાનો ધર્મ એ આઠ વાનાં કોઇની પાસે કદિપણ પ્રગટ ન કરવા.

મનુષ્યોને આખા જન્મમાં પગલે પગલે જે કૃત્યો કરવાં પડે છે અને જે જે વિઘ્નોની સામે થવું પડે છે તેમજ જે જે સાવધતાઓ રાખવી પડે છે તે સર્વનું વર્ણન, પુનરૂક્તિનો દોષ ક્વચિત વ્હોરી લઇને પણ તમારી સમક્ષ રજુ કર્યું છે. ક્વચિત વિવેક પૂર્વક જો એ ઉપાયો અને સાવચેતીઓનું શરણ લેશો તો તમારો ગૃહસ્થાશ્રમ પરમ સુખ અને આનંદના નિકેતન સરખો બની રહેશે એમ કહેવાની જરૂર નથી. મેં તમને આ વાર્તાલાપની શરૂઆતમાં જ કહી દીધું હતું કે ગૃહસ્થોચિત કર્ત્તવ્યોના સંબંધમાં ભિન્ન ભિન્ન વિષયો ઉપર મારે પ્રકીર્ણ સ્વરૂપે એટલું બધું કહેવાનું હતું કે તે સર્વનો એક બીજા સાથે સંબંધ સાંધવો લગભગ અશક્ય જ હતો; તથાપિ ગૃહસ્થ ધર્મને જ્યાં સુધી લાગે વળગે છે, ત્યાં સુધી મને ખાત્રી છે કે મારા આજના વક્તવ્યમાંથી પ્રચુર ઉપાદેય સામગ્રી તમને મળી રહેશે. મારા ઉપદેશને તમારે અક્ષરશઃ વળગી જ રહેવું જોઇએ એમ પણ હું કહેવાનું સાહસ નથી કરતો. જે સ્થળે જે ઉપદેશને અમલમાં મુકવાની આવશ્યકતા આવે તે સ્થળે તેનો પરમ વિવેકથી ઉપયોગ કરવો; તેમાં પણ દેશ—કાળની પરિસ્થિતિ વિચાર

વી એ સૌથી વિશેષ અગત્યનુ છે માત્ર શબ્દોને વળગી રહેનાર ઉપદેશનુ યથાર્થ રહસ્ય સમજી શકતો નથી અને ખાત્રી છે કે તમારામા જે યોગ્યતા હુ જોતો આવ્યો છુ તે યોગ્યતા તમને તમારા નિર્ણયોમા અવશ્યમેવ માર્ગદર્શક થઈ પડશે

શિષ્ય—આપનો આજનો ગૃહસ્થધર્મ સબધીનો ઉપદેશ હુ કાયમને માટે મારા હૃદયમદિરના સિહાસન ઉપર પરમ માન બુદ્ધિ પૂર્વક સાચવી રાખીશ અને આપે સૂચવ્યુ તેમ યથાશક્તિ-યથામતિ વિવેક વાપરી તેનો ઉપયોગ કરીશ આપ એક ત્યાગી પુરૂષ હોવા છતા મારા જેવા ગૃહસ્થોને જે સદ્બોધામૃતનુ પાન કરાવો છો તે બદલ આપનો કેવા કીમતી શબ્દોમા આભાર માનવો તે હુ વિચારી શકતો નથી અને એટલા માટે આપના પવિત્ર પાદ પકજમા એક વાર પુન નમન કરી કૃતાર્થ થવાની ભાવના રાખુ છુ

(૧૧)

શિષ્ય—આપે આગળ એક વખત સ્વરશાસ્ત્ર વિષે મુખ્ય-મુખ્ય વાતો કહેવાનુ સ્વીકાર્યુ હતુ તે આપના સ્મરણમા હશે

સૂરિ—સ્વરશાસ્ત્ર એક ઘણુ જ પવિત્ર શાસ્ત્ર છે તે વડે વ્યવહાર અને આત્મકલ્યાણની સાધના પણ થઈ શકે છે શ્રીજીનેદ્ર દેવ તથા ગણધર મહારાજાઓ પણ આ શાસ્ત્રના પ્રાણાયામ આદિ અંગ-ઉપાગો બહુ સારી રીતે જાણતા હોવા જોઈએ એમ

શાસ્ત્ર વચનો ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. જીનાગમમાં પણ લખ્યું છે કે—'શ્રી મહાવીર ભગવાનની પછી ચૌદમી પાટે શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામી થયા. તેમણે સૂક્ષ્મ પ્રાણાયામના ધ્યાનનું પરાવર્તન કર્યું હતું, તે વખતે સમસ્ત સંઘે મળી તેમને વિજ્ઞપ્તિ પણ કરી હતી." જૈન ઇતિહાસમાં પણ એવા અનેકાનેક દ્રષ્ટાંતો મળી આવે છે. પૂર્વના જે મહાન અધ્યાત્મયોગી પુરૂષોના વર્ણનો આપણે સાંભળીએ છીએ તેઓ સઘળા પ્રાયઃ યોગાભ્યાસની વિધિ સંપૂર્ણ રીતે જાણતા હતા અને એને પ્રતાપે તેઓ મહાન્ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી શકતા હતા. આજ કાલ એક તો શરીરની શક્તિ જ ક્ષીણ પ્રાયઃ થઈ છે તેમજ લોકોને શ્રદ્ધા પણ જેવી જોઈએ તેવી રહી નથી ! આવી સ્થિતિમાં સ્વર શાસ્ત્ર સમજવાની તકલીફ કોણ અને શા માટે લે ? યોગાભ્યાસ—પ્રાણાયામ વિગેરે આત્મકલ્યાણમાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. પ્રાણાયામની જે દશ ભૂમિકાઓ કહી છે, તેમાં સ્વરશાસ્ત્ર આવી જાય છે. સ્વરશાસ્ત્રના અભ્યાસથી મહાન્ ગુપ્ત ભેદો જાણી શકાય છે એટલું જ નહીં પણ અનેક રોગોની પણ નિવૃત્તિ થઈ શકે છે.

શિષ્ય—સ્વરોદયનો અભ્યાસ વર્તમાન જમાનામાં કેમ લોપ પામી ગયો હશે ?

સૂરિ—સ્વરોદય પદનો શબ્દાર્થ શ્વાસ નીકળવો તે છે. તેમાં શ્વાસને ઓળખી લેવાની ખૂબી આવડવી જોઈએ. સ્વરોદયના પારંગત પુરૂષો નાક ઉપર હાથ રાખતાં જ કેટલીક ગુપ્ત વાતોનાં રહસ્યો ચિત્રવત્ પોતાની દ્રષ્ટિ આગળ જોઈ શકે છે.

કેટલાક કારણોને લીધે ગૃહસ્થો આ વિષયનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરી શકતા નથી પહેલી વાત તો એજ છે કે આ વિષય ઘણો કઠિન છે અને તેમા અનેક સાધનોની આવશ્યકતા પડે છે બીજુ આ વિષયના જે પ્રાચીન ગ્રંથો મળી આવે છે તેમા ઘણી વાતો અતિ કઠિન તથા સંક્ષિપ્ત હોય છે તેથી તે સહેલાઇ પૂર્વક સમજી શકાતી નથી ત્રીજુ આજકાલ એ વિષયનુ ગુરૂગમ પૂર્વક જ્ઞાન આપી શકે એવા યોગી-મહાત્માઓ દુર્લભ છે આટલી મુશ્કેલીઓ છતા તેની પાછળ લાગ્યા રહે છે તેઓમા ભાગ્યે જ કોઇ ફત્તેહમંદ થાય છે

શિષ્ય—સ્વર શાસ્ત્રનુ સ્વરૂપ તથા તેના આવશ્યક નિયમો કયા કયા છે?

સૂરિ—નાસિકાની અંદરથી જે શ્વાસ નીકળે છે તેને સ્વર કહેવામા આવે છે સ્થિર ચિત્તે તે વિષે વિચાર કરવાથી શુભાશુભ કાર્યોનો નિર્ણય થઇ શકે છે આ સ્વરના સંબંધ નાડીઓ સાથે હોય છે શરીરમા નાડીઓ તો જો કે ઘણી છે, પણ તેમા ૨૪ નાડીયો મુખ્ય ગણાય છે ૨૪ મા પણ ૯ નાડીઓ અતિ પ્રધાન અને ૯ મા યે ત્રણ નાડીયો અતિશય પ્રધાન મનાય છે એ ત્રણના નામ અનુક્રમે ઇંગલા, પિંગલા અને સુષુમ્ના છે નાકની જમણી તરફથી જે શ્વાસ નીકળે છે તેને ઇંગલા નાડી અથવા સૂર્ય સ્વર કહેવામા આવે છે ડાબી તરફથી નીકળે તેને પીંગલા નાડી અથવા ચંદ્રસ્વર કહેવામા આવે છે તથા બંને બાજુએથી સમાન શ્વાસ નીકળે અથવા થોડી

વાર જમણી બાજુએથી અને થોડી વાર ડાબી બાજુએથી નીકળે તેને સુષુમ્ના અથવા સુખમતા સ્વર કહેવામાં આવે છે. આવો સ્વર પ્રાયઃ સ્વર બદલવાનો હોય છે તે જ વખતે ચાલે છે. સારા નિરોગી માણસને દીવસ રાત્રી દરમીયાન કલાકે કલાકે ચંદ્ર અને સૂર્ય સ્વરની અદલ બદલ થયા કરે છે. ડાબી બાજુનો સ્વર ચાલતો હોય ત્યારે ચંદ્રનો ઉદય તથા જમણી બાજુનો ચાલતો હોય ત્યારે સૂર્ય ઉદય જાણવો.

શિષ્ય—ચંદ્ર સ્વર ચાલતો હોય ત્યારે કેવી જાતનાં કાર્યો કર્યાં હોય તો ઠીક ગણાય ?

સૂરિ—શીતલ અને સ્થિર કાર્યો ચંદ્ર સ્વર ચાલતો હોય તેવે સમયે કરવા યોગ્ય ગણાય. દાખલા તરીકે કોઇ નવા મંદિરની શરૂઆત કરવી હોય, પાયો નંખાવવો હોય, મૂર્ત્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવી હોય, મંદિર ઉપર દંડતથા કલશ ચઢાવવાં હોય, ધર્મશાળા, ઉપાશ્રય, વિદ્યાશાળા, પુસ્તકાલય, ઘર, દુકાન, ગઢ, મહેલ વિગેરે બનાવવાં હોય, ને દાન દેવું હોય, નગરમાં પ્રવેશ કરવો હોય, નવા ઘરમાં રહેવા જવું હોય, નવા કપડાં તથા ઘરેણાં ખરીદવાં હોય, પહેરવાં હોય, અધિકાર લેવા હોય, ઔષધ બનાવવું હોય, બાગબગીચો લગાવવો હોય, રાજા જેવા મોટા માણસો સાથે ભાઇબંધી બાંધવા જવું હોય, તથા યોગનો અભ્યાસ કરવો હોય; ઇત્યાદિ કાર્યો ચંદ્ર સ્વર ચાલતો હોય તે વખતે કર્યાં હોય તો મહાકલ્યાણકારી અને સફળ થાય.

શિષ્ય—ત્યારે સૂર્ય નાડી ચાલતી હોય તે વખતે કેવાં કાર્યો કરવાં જોઇએ ?

સૂરિ—ક્રૂર અને ચર કાર્યો, આ સૂર્ય સ્વર વખતે ઉચિત ગણાય છે દાખલા તરીકે વિદ્યારંભ કરવો હોય, ધ્યાન-સાધના તથા મંત્ર કે દેવની આરાધના કરવી હોય, અરજી કરવી હોય, વૈરી સાથે લડત ચલાવવી હોય, સર્પનું ઝેર ઉતરાવવું હોય, વિઘ્નની શાંતિ કરવી હોય, હાથી-ઘોડા જેવા વાહનોપયોગી પશુ ખરીદવા હોય, ભોજન-સ્નાન-વ્યાપાર વિગેરે કરવા હોય, સ્ત્રીને ઋતુદાન દેવું હોય, વૈરીના મકાનમાં દાખલ થવું હોય, કોઈની પાસેથી રૂપીયા ઉછીના લેવા હોય, અથવા દેવા હોય તો સૂર્ય સ્વરમાં લાભદાયક થાય સ્વરની અદલ-બદલ થવાની હોય તે વખતે પાંચ-સાત મીનીટ સુધી બન્ને સ્વર ચાલે છે, તેને સુષમ્ના કહે છે આ સ્વર ચાલતો હોય તે વખતે કંઈ પણ કાર્ય ન કરવું કારણ કે તેવે સમયે કાર્ય કરવાથી લાભને બદલે ઉલટી હાની થાય છે

શિષ્ય—કયારે કઈ નાડી ચાલતી હોય તો શ્રેષ્ઠ ગણાય ?

સૂરિ—મહીનામાં કૃષ્ણપક્ષ તથા શુકલપક્ષ એમ બે પખવાડીયા આવે છે, તેમાં અંધારીઆનો સ્વામી સૂર્ય અને અજવાળીયાનો સ્વામી ચંદ્ર ગણાય છે હવે જો કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદાના દિવસે પ્રાત કાળે સૂર્યસ્વર ચાલે તો આખું પખવાડીયું આનંદમાં પસાર થાય શુકલપક્ષની પ્રતિપદાના દીવસે પ્રાત કાળે સ્વર ચાલે તો તે પખવાડીયું બહુ સુખ અને આનંદ આપનારું થઈ પડે તેથી ઉલટું જો બને અર્થાત્ ચંદ્રની તિથિમાં (શુકલપક્ષની પ્રતિપદાના પ્રાત કાળે) સૂર્ય સ્વર

ચાલે તો ક્લેશ અને પીડા સહુન કરવી પડે તેમજ દ્રવ્યની પણ ક્ષતિ થાય; તેજ પ્રકારે સૂર્યની તિથિમાં (કૃષ્ણ પક્ષની પ્રતિપદાના પ્રાત:કાળે) જો ચંદ્રસ્વર ચાલે તો પીડા, ક્લેશ તથા ચંચળતા અને રાજનો ભય આવી નડે. કદાચ કૃષ્ણ અને શુક્લપક્ષના પડવાને દિને પ્રાત:કાળમાં સુષુમ્ના સ્વર ચાલતો જણાય તો આખા માસમાં લાભ–હાની સરખે સરવાળે થઇ રહે.

શિષ્ય—પખવાડીયાના પંદરે દિવસો વિષે એજ નિયમ લાગુ પડે ?

સૂરિ—અંધારીયાની પંદર તિથિઓમાં અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ તિથિઓ સૂર્ય અને ચંદ્રની હોય છે. જેમકે પડવો, બીજ અને ત્રીજ એ ત્રણ તિથિઓ સૂર્યની અને ચોથ, પાંચમ તથા છઠ્ઠ એ ત્રણ ચંદ્રની ગણાય. આ રીતે અમાવાસ્યા સુધી સમજી લેવું. તેમાં ચંદ્રની તિથિમાં ચંદ્રસ્વર અને સૂર્યની તિથિમાં સૂર્ય-સ્વર ચાલતો હોય તે કલ્યાણકારી ગણાય. અજવાળીયામાં પણ લગભગ એવો જ નિયમ છે. તેમાં અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ તિથિઓ ચન્દ્ર તથા સૂર્યની હોય છે. જેમકે પડવો, બીજ અને ત્રીજ એ ત્રણ ચંદ્રની તથા ચોથ, પાંચમ અને છઠ્ઠ એ ત્રણ સૂર્યની ગણાય. આ રીતે પૂર્ણિમા પર્યંત સમજી લેવું. ચંદ્ર તિથિમાં ચન્દ્રસ્વર અને સૂર્ય તિથિમાં સૂર્યસ્વર પ્રાત:કાળે ચાલે તો કલ્યાણકારી લેખાય.

શિષ્ય—રાશીઓમાં કઈ કઇ રાશીઓ ચંદ્ર તથા સૂર્ય-ની ગણાય ?

સૂરિ—વૃશ્ચિક, સિંહ, વૃષ તથા કુંભ એ ચાર રાશીઓ ચન્દ્ર સ્વરની ગણાય છે તે વખતે સ્થિર કાર્યો કર્યા હોય તો ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થાય કર્ક, મકર, તુલ, તથા મેષ એ ચાર રાશી સૂર્ય સ્વરની ગણાય છે તે વખતે ચર કાર્યો કર્યા હોય તો લાભદાયક થાય મીન, મિથુન, ધન અને કન્યા એ ચાર સુષુમ્નાની દ્વિસ્વભાવ લગ્ન ગરી ગણાય છે, તે વખતે કાર્ય કરવાથી ઉલટી હાનિ થાય બાર રાશીયો ઉપરથી બાર મહિના પણ સમજી લેવા અર્થાત્ સંક્રાન્તિ પ્રમાણે સૂર્ય, ચંદ્ર તથા સુષુમ્નાનો નિર્ણય થઇ શકે

શિષ્ય—પ્રશ્ન વિચારની સાથે સ્વરશાસ્ત્રને શો સંબંધ છે?

સૂરિ—જો કોઇ માણસ પોતાના કોઇ કાર્યને અંગે પ્રશ્ન કરવા આવે અને તે સમયે તે આપણી સામે, ડાબી બાજુએ અથવા ઉંચે રહે તેમજ આપણો ચંદ્રસ્વર ચાલતો હોય તો કહી દેવુ જોઇએ કે—જા, તારૂ કાર્ય સિદ્ધ થશે જો આપણી નીચે, પાછળ અથવા જમણી બાજુ ઉભો રહી પ્રશ્ન કરે અને તે વખતે આપણો સૂર્ય સ્વર ચાલતો હોય તો પણ કહી દેવુ કે—તારૂ કાર્ય સિદ્ધ થશે જો કોઇ જમણી તરફ ઉભો રહી પ્રશ્ન કરે અને તે વખતે આપણો સૂર્ય સ્વર ચાલતો હોય તથ લગ્ન, વાર અને તિથિ એ બધાનો યોગ મળી રહે તો કહેવુ કે "તારૂ કાર્ય અવશ્યમેવ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે" આ સ્થળે એક વાત સ્મરણમા રાખવાની છે મંગળ, શનિ અને રવિ

એ વારોને વિષે સૂર્ય સ્વર તથા સોમ, બુધ, ગુરૂ અને શુક્રને વિષે ચંદ્રસ્વર સ્વામી તુલ્ય ગણાય છે. જો પ્રશ્નકર્ત્તા આપણી જમણી બાજુ ઉભો રહી અથવા બેસી સવાલ કરે અને તે વખતે આપણો ચંદ્રસ્વર ચાલતો હોય તો સૂર્યની તિથિ અને વાર વિના તે ખાલી દિશાનો પ્રશ્ન સિદ્ધ ન થાય. જો કોઈ આપણી પાછળ ઉભો રહી પ્રશ્ન કરે અને તે વખતે આપણો ચંદ્રસ્વર ચાલતો હોય તો કહી દેવું કે—"તારૂં કાર્ય સિદ્ધ નહીં થાય." જો કોઇ ડાબી બાજુ ઉભો રહી પ્રશ્ન કરે અને તે વખતે આપણો સૂર્યસ્વર ચાલતો હોય તો ચંદ્રયોગ સ્વરના વિના તે કાર્ય સિદ્ધ ન થાય. એજ પ્રકારે જો કોઈ આપણી સામે આવી અથવા ઉંચે રહી પ્રશ્ન કરે તથા તે વખતે સૂર્યસ્વર ચાલતો હોય તો ચંદ્રસ્વરના સઘળા યોગો મળ્યા વિના તે કાર્ય કોઈ કાળે સિદ્ધ ન થાય.

શિષ્ય—સ્વરમાં પાંચ તત્ત્વનો પણ સમાવેશ થાય છે તે શી રીતે ?

સૂરિ—સ્વર જ્ઞાનની સાથે પાંચ તત્વ અને તેમના રંગ, આકાર તથા કાળનુ જ્ઞાન ખાસ આવશ્યક ગણાય છે. પૃથિવી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, અને આકાશ એ પાંચ તત્વ ગણાય છે. તેમાં પહેલા બે–પૃથિવી અને જળનો સ્વામી ચંદ્ર અને છેલ્લા ત્રણનો સ્વામી સૂર્ય છે. પૃથ્વી તત્ત્વનો વર્ણ પીળો, જળ તત્વનો સફેદ, અગ્નિ તત્ત્વનો લાલ, વાયુ તત્ત્વનો ભૂરો તથા આકાશનો કાળો હોય છે. પૃથિવી તત્ત્વ સામે ચાલે છે તથા નાસિકાની બ્હાર ૧૨

આગળ સુધી દૂર જાય છે અને તેના સ્વરની સાથે સમ ચોરસ આકાર ધારણ કરે છે જળ તત્ત્વ નીચે તરફ ચાલે છે, તે નાસીકાથી એક આગળ દૂર જાય છે અને ચંદ્રમાની માફક ગોળ આકાર ધારણ કરે છે અગ્નિ તત્ત્વ ઉપરની દિશાએ ચાલે છે, તે નાસિકાથી આઠ આગળ દૂર જાય છે અને ધ્વજની સમાન આકાર લે છે આકાશ તત્ત્વ નાસિકાની અંદર જ ચાલે છે અર્થાત્ બન્ને સ્વરોમાં રહે છે આકાશ શૂન્ય પદાર્થ હોવાથી તેનો આકાર નથી હોતો, નાક ઉપર આગળી રાખ્યા પછી જો શ્વાસ બાર આગળ દૂર જતો જણાય તો પૃથ્વી તત્ત્વ, સોળ આગળ દૂર જાય તો જળ તત્ત્વ એમ અનુક્રમે સમજી લેવું. પ્રત્યેક સ્વર એક એક કલાક વહે છે તેમાં પૃથ્વી તત્ત્વ પચાસ પળ, જળ તત્ત્વ ચાળીસ પળ, અગ્નિ તત્ત્વ ત્રીશ પળ, વાયુ તત્ત્વ વીશ પળ, અને આકાશ તત્ત્વ દશ પળ એવી રીતે ત્રણે નાડીઓ, ત્રણે સ્વરો ઉક્ત પાંચે તત્ત્વોની સાથે દિવસ અને રાત પ્રકાશિત થયા કરે છે

શિષ્ય—પણ એ પાંચે તત્ત્વોનુ જ્ઞાન સહેજે શી રીતે થાય ?

ગુરુ—જે રંગો મેં આગળ વર્ણવ્યા તે પાંચે રંગોની પાંચ ગોળીઓ તથા એક વિચિત્ર રંગની ગોળી બનાવવી આ છ ગોળીઓ પાસે રાખી લેવી જ્યારે મનમાં કોઈ એક તત્ત્વનો વિચાર આવે ત્યારે પેતી છ ગોળીયોમાથી એક ગોળી આંખ મીંચીને ઉપાડી લેવી જો ગોળીનો અને આપણા મનનો રંગ

એક સરખો આવે તો તત્ત્વ મળ્યાં લેખાય. અથવા તો કોઇ એક તટસ્થને કહેવું કે—તમે કોઇ એક વર્ણની ધારણા કરો. પછી જ્યારે તે એક રંગની કલ્પના કરે ત્યારે આપણે આપણા નાકમાંના ચાલતા સ્વર ઉપરથી તત્ત્વનો નિર્ણય કરવો અને તે ઉપરથી તટસ્થ પુરૂષના મનનો રંગ કહી દેવો. જો આપણે કહેલો અને પેલા તટસ્થનો ધારેલો રંગ એક સરખો મળી જાય તો તત્ત્વનું મીલન યથાયોગ્ય થયું માનવું. અથવા તો કાચના દર્પણને બરાબર હોઠ પાસે લઈ જઈ તેની ઉપર જોરથી શ્વાસ છોડવો. એમ કર્યાથી દર્પણ ઉપર જેવા આકારનું ચિન્હ થાય તે આકારની, હું આગળ કહી ગયો તે આકારોની સાથે સરખામણી કરવી. આમ કરવાથી પણ તત્ત્વનો પરિચય થઇ શકશે. તમે જો તમારા પોતાના બે કાન બે અંગુઠા વડે બંધ કરો, નાકનાં નસકોરાં વચલી આંગળીઓ વતી બંધ કરો, છેલ્લી અને અનામિકા વડે મ્હોં બંધ કરો અને અંગુઠાની જોડની તર્જની વડે આંખ બંધ કરો તો આ સ્થિતિમાં પણ ઘણે ભાગે ધીમે ધીમે પીળા, ધોળા, રાતા, ભૂરા અને બીજી કોઇપણ જાતની ઉપાધિ વગરના તત્ત્વો જોઈ શકશો. ગુરૂગમ પૂર્વક જો આ તત્ત્વોનો બરાબર અભ્યાસ કર્યો હોય તો ભાવીનાં પરિણામો ઘણાં ખરાં હસ્તામલકવત્ થઇ રહે.

શિષ્ય—સ્વરમાં ઉદિત થતા તત્ત્વો દ્વારા વર્ષફળ શી રીતે જાણી શકાય?

સૂરિ—જ્યારે મેષ રાશીની સંક્રાન્તિ થાય ત્યારે શ્વાસ-

ને રોકી સ્વરમાના તત્ત્વને નિહાળવો જો તે વખતે ચદ્ર સ્વરમા પૃથ્વી તત્ત્વ ચાલતુ જણાય તો સમજવુ કે વરસ બહુ સારૂ આવશે, ગજા પ્રજા સુખમા રહેશે, પશુઓને માટે ઘાસ પુષ્કળ ઉગી નીકળશે, રોગ–શોક–ભય આદિ ઉપદ્રવો નહીં નડે તેમજ ચન્દ્ર સ્વરમા જળ તત્ત્વ જણાય તો પણ તે ઉત્તમ ગણાય કારણ કે વરસાદ બહુ થાય, અપરિમિત ધાન પેદા થાય, પ્રજા સુખી થાય, ગજા અને પ્રજા ધર્મમાર્ગે ચાલે અને પુણ્ય, દાન તથા ધર્મની ઉન્નતી થાય હવે જો તેજ વખતે સૂર્ય સ્વરમા પૃથ્વી તત્વ અને જળ તત્વ ચાલતુ જણાય તો સમજવુ કે ફળ જેવુ જોઈએ તેવુ સારૂ નહીં આવે ઉપર કહ્યા તે સમયે જો બે સ્વરોમાના કોઈ પણ સ્વરમા અગ્નિ તત્ત્વ ચાલતુ લાગે તો સમજવુ કે વરસાદ બરાબર નહીં થાય, રોગ–પીડાનો ઉપદ્રવ વધશે, દુર્ભિક્ષ પડશે અને દેશમા દુ ખ ફેલાશે, તેમજ ગમે તે સ્વરમા, ઉક્ત સમયે વાયુ તત્વ ચાલતુ જણાય તો સમજવુ કે રાજ્યમા વિગ્રહ–લડાઇ થશે, વરસાદ પુરતો નહીં થાય, પશુઓને માટે યથાયોગ્ય ઘાસ ઉગે નહીં થાય, આકાશ તત્ત્વ ચાલતુ જણાય તો મ્હોટો ભયકર દુષ્કાળ પડશે તથા પશુઓ ઘાસ ચારા વિના ટળવળશે એમ સમજવું

૨ શિષ્ય—તે સિવાય સ્વરશાસ્ત્ર ઉપરથી વર્ષ ફળ જાણવાની બીજી પણ રીતિઓ હશે શુ ?

સૂરિ—જો ચૈત્ર શુદ પડવાને દિવસે પ્રાત કાળે ચદ્રસ્વરમા પૃથ્વી તત્ત્વ ચાલતુ હોય તો વરસાદ પુષ્કળ પડે, વર્ષ

બહુ સારૂં નિવડે, રાજા–પ્રજા ઉભયને હિતકારી થાય. જો તે દિવસે ચંદ્રસ્વરમાં જળ તત્ત્વ જણાય તો વર્ષ ઘણુંજ સારૂં થાય તથા અન્ન તેમજ ધર્મની અતિશય વૃદ્ધિ થાય, સઘળે પ્રકારે આનંદ–મંગળ વર્ત્તે. જો તે દિવસે પ્રાતઃકાળે સૂર્યસ્વરમાં પૃથિવી અથવા જળતત્ત્વ ચાલતું હોય તો વર્ષ મધ્યમ પ્રકારનું સમજવું, અર્થાત સાધારણ ફળ મળે. જો તે દીવસે પ્રાતઃકાળમાં ચંદ્રસ્વરમાં અથવા સૂર્યસ્વરમાં અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ એ ત્રણે તત્ત્વો ચાલતાં હોય તો મેષ–સંક્રાન્તિની માફક જ ફળ સમજી લેવું. અર્થાત્ સૂર્યસ્વરમાં અગ્નિ તત્ત્વ ચાલતું હોય તો પ્રજામાં રોગ–શોક ઉદ્ભવે, દુર્ભિક્ષ પડે, રાજાના ચિત્તમાં ચેન ન રહે. સૂર્યસ્વરમાં વાયુ તત્ત્વ ચાલતું હોય તો રાજ્યમાં લડાઇ–બખેડા થાય, વૃષ્ટિ ઓછી પડે તથા જો સૂર્યસ્વરમાં સુષુમ્ના ચાલતી હોય તો પોતાનું મૃત્યુ થાય, છત્ર ભંગનો પ્રસંગ આવે અને કોઇ સ્થળે ઘાસ ચારો થાય ને કોઇ સ્થળે દુષ્કાળ પડે. તે ઉપરાંત એક ત્રીજી રીત પણ વર્ષફળ જાણવાની છે. જો માઘ શુદિ સપ્તમીએ અથવા અક્ષય તૃતીયાના દિવસે પ્રાતઃ કાળમાં ચંદ્ર સ્વરમાં પૃથ્વી તત્ત્વ અથવા જળ તત્ત્વ ચાલતું લાગે તો પૂર્વે કહ્યું તે પ્રમાણે તેનું ફળ શ્રેષ્ઠ સમજવું; જો તેજ દિવસે તેજ સમયે અગ્નિ આદિ ત્રણે તત્ત્વો ચાલતાં હોય તો તેનું ફળ નિકૃષ્ટ પ્રકારનું સમજવું. જો તેજ દિવસે તેજ સમયે સૂર્યસ્વરમાં પૃથ્વી તત્ત્વ અને જળ તત્ત્વ ચાલતું હોય તો સાધારણ ફળ

સમજવુ જો તેજ દિવસે તેજ સમયે છેલ્લા ત્રણે તત્વો ચાલતા હોય તો તેનુ ફળ આગળ કહ્યુ તે પ્રમાણે વિચારી લેવુ.

શિષ્ય—પોતાના શરીર, કુટુબ તથા ધન-સંપત્તિ સાથે સ્વરશાસ્ત્રને શો સંબધ હશે ?

સૂરિ—જો ચૈત્ર શુદિ પ્રતિપદાને દિવસે પ્રાતઃકાળે ચંદ્ર સ્વર ચાલતો ન હોય તો ત્રણ મહીનાની અંદર હૃદયમા બહુજ ક્લેશ અને ચિંતા ઉત્પન્ન થાય ચૈત્ર શુદ બીજને દીવસે પ્રાતઃકાળે ચંદ્રસ્વર ન ચાલતો હોય તો પરદેશ વેઠવો પડે અને ત્યા અધિક દુઃખ ભોગવવુ પડે એમ સમજવુ તેજ પ્રમાણે ચૈત્ર શુદિ ત્રીજને દિને ચંદ્રસ્વર ન ચાલતો હોય તો શરીરમા ગરમી, પિત્તજ્વર, રક્તવિકાર વિગેરે રોગો થાય ચોથ, પાચમ, છઠ્ઠ, સાતમ, અને આઠમને દિને તેમ થાય તો અનુક્રમે નવ માસમા મૃત્યુ થાય, રાજ્ય તરફથી કાંઈ ભય આવી પડે, ચાલુ વર્ષની અંદર જ ભાઈનુ મરણ થાય, ચાલુ વર્ષમા જ સ્ત્રીનુ મૃત્યુ થાય તથા આ વર્ષમા જ કષ્ટ તેમજ પીડા પ્રાપ્ત થાય, સુખ મળે તો તેટલો ભાગ્યયોગ સમજવો તે ઉપરાંત જો ઉપલા દિવસોમા ચંદ્રસ્વરમા પૃથ્વી તથા જળ તત્વ આદિ શુભ તત્વ ચાલતા જણાય તો તે શ્રેષ્ઠ સમજવા

શિષ્ય—પાચ તત્વો ઉપરથી વિવિધ પ્રશ્નોના ખુલાસા શી રીતે થઈ શકે ?

સૂરિ—ચંદ્રસ્વરમા જ્યારે પૃથ્વી તત્વ વા જળ તત્વ ચાલતુ હોય ત્યારે કોઈ પ્રશ્ન કરે તો કહી દેવુ કે-"તારૂ કાર્ય

અવશ્ય સિદ્ધ થશે." ચંદ્રસ્વરમાં અગ્નિ તથા વાયુ તત્ત્વ ચાલતાં હોય ત્યારે કોઇ પ્રશ્ન કરે તો ઉત્તરમાં જણાવી દેવું કે–"તારૂં કાર્ય કોઇ પણ પ્રકારે સિદ્ધ થવા યોગ્ય નથી." અહીંઆ એટલું સ્મરણમાં રાખવાનું છે કે ચન્દ્ર સ્વરમાં જળ તત્ત્વ તથા પૃથ્વી તત્ત્વ સ્થિર કાર્યોને માટે જ સારાં છે, ચર કાર્યને માટે ઠીક નથી. વાયુ તત્ત્વ, અગ્નિ તત્ત્વ તથા આકાશ તત્ત્વ એ ત્રણે ચર કાર્યને માટે સારાં ગણાય છે. પરંતુ તે પણ સૂર્ય સ્વરમાં હોય તો જ, ચંદ્રસ્વરમાં નહીં. જો કોઇ પુરૂષ રોગ વિષયક પ્રશ્ન કરવા આવે અને તે વખતે ચંદ્રસ્વરમાં પૃથ્વી અથવા જળતત્ત્વ ચાલતું હોય તેમજ પ્રશ્ન કરનાર પણ ચંદ્રસ્વરની તરફ ડાબી બાજુએ બેઠેલો હોય તો કહેવું કે "રોગી નહીં મરે." જો ચંદ્ર સ્વર બંધ થઇ સૂર્યસ્વર ચાલવા લાગ્યો હોય અને પ્રશ્નકર્ત્તા ડાબી બાજુએ બેઠા હોય તો કહી દેવું કે "રોગી જીવે એવી આશા મુકી દ્યો." જો કોઈ પુરૂષ ખાલી દિશામાં આવી (જે તરફનો સ્વર ચાલતો હોય તે દિશાને છોડી બાકી સર્વ દિશાઓ ખાલી ગણાય છે.) પ્રશ્ન કરે તો કહેવું કે–"રોગી નહીં બચી શકે." પરંતુ જો ખાલી દિશામાંથી આવી ભરી દિશામાં બેસી અર્થાત્ જે તરફનો સ્વર ચાલતો હોય તે તરફ બેસી પ્રશ્ન કરે તો કહેવું કે "રોગી સારો થશે." જો પ્રશ્ન કરતી વખતે ચંદ્રસ્વરમાં જળ તત્ત્વ અથવા પૃથ્વી તત્ત્વ ચાલતું હોય તો જાણવું કે–"રોગીના શરીરમાં એક જ રોગ છે" પણ જો પ્રશ્ન કરતી વખતે ચંદ્રસ્વરમાં અગ્નિ તત્ત્વ

આદિ તત્ત્વો ચાલતા હોય તો સમજવું કે-" રોગીના શરીરમા મિશ્રિત રોગો છે " જો પ્રશ્ન કરતી વેળા સૂર્ય સ્વરમા અગ્નિ, વાયુ અથવા આકાશ તત્ત્વ ચાલતુ હોય તો સમજવુ કે-" રોગીના શરીરમા એકજ રોગ છે " પરતુ જો પ્રશ્ન સમયે સૂર્ય સ્વરમા પૃથ્વિ તત્ત્વ અથવા જળ તત્ત્વ વર્ત્તતુ હોય તો સમજવુ કે " રોગીના શરીરમા એકથી અધિક રોગો રહેલા છે " ધ્યાનમા રાખવુ કે વાયુ અને પિત્તનો સ્વામી સૂર્ય છે કફનો સ્વામી ચદ્ર તથા સન્નિપાતનો સ્વામી સુષુમ્ના છે જો કોઇ પુરૂષ, ચાલતા સ્વર તરફથી આવી ચાલતા સ્વરની તરફ ઉભો રહી અથવા બેસી પ્રશ્ન કરે તો કહી દેવુ કે-' જા તારો મનોરથ સિદ્ધ થશે " જો કોઇ પુરૂષ ખાલી સ્વર તરફથી આવી, ખાલી સ્વરની તરફ જ ઉભો રહી અથવા બેસી પ્રશ્ન કરે તો કહેવુ કે-" તમારૂ કોઇ પણ કાર્ય સિદ્ધ નહી થાય " જો કોઇ પુરૂષ ખાલી સ્વર તરફથી આવી ચાલતા સ્વરની બાજુમા ઉભો રહી અથવા બેસી પ્રશ્ન કરે તો કહેવુ કે-" તમારૂ કાર્ય બેશક સિદ્ધ થશે " જો કોઇ પુરૂષ ચાલતા સ્વર તરફથી આવી, ખાલી સ્વર તરફ ઉભો રહી અથવા બેસી પ્રશ્ન કરે તો કહી દેવુ કે-"તમારૂ કાર્ય સિદ્ધ નહીં થાય" જો ગુરૂવારે વાયુ તત્ત્વ, શનિવારે આકાશ તત્ત્વ, બુધવારે પૃથિવી તત્ત્વ, સોમવારે જળ તત્ત્વ અને શુક્રવારે અગ્નિ તત્ત્વ પ્રાત કાળમા ચાલતુ જણાય તો સમજવુ કે-"શરીરમાંનો પૂર્વનો કોઇ રોગ મટી જવો જોઇએ "

શિષ્ય—પરદેશ જવું હોય ત્યારે સ્વરશાસ્ત્ર ઉપરથી કંઇ સૂચન થાય ખરૂં ?

સૂરિ—જે પુરૂષ ચન્દ્રસ્વર વ્હેતો થકો દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશામાં પરદેશ જાય તે પરદેશમાં સુખથી ફરી આવી પોતાના ઘરમાં સુખોપભોગ કરે. સૂર્યસ્વરમાં પૂર્વ અને ઉત્તરની તરફ પરદેશ ખેડવો શુભકારી ગણાય. ચંદ્રસ્વરમાં પૂર્વ અને ઉત્તરની તરફ પરદેશગમન કરવું સારૂં નથી. સૂર્યસ્વરમાં દક્ષિણ અને પશ્ચિમની તરફ પરદેશ જવું ઠીક ન ગણાય. ઉંચી દિશા ચંદ્રસ્વરની લેખાય છે. એટલા માટે ચંદ્રસ્વરમાં પર્વત આદિ ઉર્ધ્વ દિશામાં જવું સારૂં છે. પૃથિવીના તળ ભાગનો સ્વામી સૂર્ય છે. એટલા માટે સૂર્યસ્વરમાં પૃથ્વીના તળભાગમાં જવું સારૂં છે. પરંતુ સુષુમ્ના સ્વરમાં પૃથ્વીના તળ તરફ પ્રયાણ કરવું એ ઠીક નથી.

શિષ્ય—પરદેશમાં રહેલા સ્નેહી જનની સ્થિતિ કેવી રીતે સમજી શકાય ?

સૂરિ—પ્રશ્ન કરતી વખતે ગમે તે સ્વર ચાલતો હોય પણ જો તેમાં જળ તત્ત્વ વર્ત્તતું હોય તો ઉત્તરમાં એટલું જ કહેવું કે–"સર્વ કામો સિદ્ધ કરીને તે પરદેશી તુરતમાં જ આવી જશે." જો પૃથ્વી તત્ત્વ ગમે તે સ્વરમાં વર્ત્તતું હોય તો કહેવું કે "તે પુરૂષ પોતાના સ્થાને બેઠો છે, તેને કોઇ પણ જાતની તકલીફ નથી." જો વાયુ તત્ત્વ પ્રવર્ત્તતું હોય તો કહેવું કે "તે પુરૂષ એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને ગયો છે તથા તેના હૃદયમાં

ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ રહી છે ” જો અગ્નિ તત્વ ચાલતુ હોય તો પ્રશ્ન કર્તાને કહેવુ કે “ તેના શરીરમા રોગ છે ” જો આકાશ તત્વ ચાલતુ હોય તો કહેવુ કે “ તે પુરૂષ આ સસારમા જીવિત નથી ”

શિષ્ય—સ્વરશાસ્ત્ર સબધી બીજી કઇ પ્રકીર્ણ બાબતો જાણવા જોગ છે બરી ?

સૂરિ—કયાઇ જતા પહેલા અથવા ઉંઘમાથી ઉઠવા પછી બીછાનાથી નીચે પગ મારતી વેળા જો ચંદ્રસ્વર ચાલતો હોય અને વાર પણ ચદ્રમાનો હોય તો પહેલા ચાર પગલા ડાબા પગથી મુકવા જો સૂર્યનો વાર હોય અને સૂર્યસ્વર ચાલતો હોય તો પહેલાં ત્રણ પગલા જમણા પગેથી માડવા. આવી રીતે જે માણસ તત્વ વિગેરેનુ જ્ઞાન મેળવી તદનુસાર વર્ત્તે તેના પ્રાય સઘળા કાર્યો સિદ્ધ થાય એમા શકા કરવા જેવુ નથી પશ્ચિમ દિશા જલ તત્વ રૂપ છે દક્ષિણ દિશા પૃથિવી તત્વ રૂપ છે, ઉત્તર દિશા અગ્નિ તત્વરૂપ છે, પૂર્વ દિશા વાયુ તત્વરૂપ છે તથા આકાશની દિશા સ્થિર છે જય, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ રતિ, ખેલકુદ, અને હાસ્ય એ છ અવસ્થાઓ ચદ્ર સ્વરની ગણાય છે જ્વર, નિદ્રા, પરિશ્રમ, અને કંપન એ ચાર અવસ્થાઓ જ્યારે ચદ્રસ્વરમા વાયુ તત્વ તથા અગ્નિતત્વ ચાલતા હોય ત્યારે શરીરમા ઉત્પન્ન થાય છે ચદ્રસ્વરમા આકાશ તત્વ ચાલે ત્યારે આયુષ્યનો ક્ષય અથવા મૃત્યુ થાય મનુષ્ય જો સૂર્યસ્વર વખતે ભોજન કરે, ચદ્રસ્વર વખતે પાણી

પીવે અને ડાબે પડખે સૂવે તો તેના શરીરમાં કદિ પણ રોગ ન થાય. તેથી ઉલટું ચંદ્રસ્વરમાં ભોજન અને સૂર્યસ્વરમાં જળ-પાન કરે તો રોગ થયા વિના રહે નહીં. શૌચને માટે જવું હોય તો ચંદ્રસ્વર અને પેશાબને અર્થે કે શયનને માટે જવું હોય તો સૂર્યસ્વર ઉત્તમ ગણાય છે. જો કોઈ માણસ એવો અભ્યાસ રાખે કે દિવસનો ઉદય થતાં જ ચંદ્રસ્વર ચાલુ કરે અને રાત્રી પડતાં સૂર્યસ્વર ચાલુ કરે તો તે સંપૂર્ણ આયુષ્ય ગાળવા ભાગ્યશાળી થાય. જો આઠ પહોરોમાં સૂર્યસ્વર જ ચાલે અને તેમાં વાયુતત્ત્વ હોય તો તેનું આયુષ્ય ત્રણ વર્ષનું સમજી લેવું. જો સોળ પહોર સુધી સૂર્યસ્વર જ ચાલ્યા કરે, ચંદ્રસ્વર મુદ્દલ આવે જ નહીં તો તેનું બે વર્ષની અંદરનું આયુષ્ય સમજી લેવું. જો ત્રણ દિવસ સુધી એક સરખો સૂર્ય-સ્વર ચાલ્યા કરે તો એક વર્ષમાં મૃત્યુ થાય. જો સોળ દિવસ સુધી બરાબર સૂર્યસ્વર જ ચાલ્યા કરે તો એક મહિનામાં મૃત્યુ આવવું જોઇએ. જો એક મહિના સુધી સૂર્યસ્વર નિરંતર ચાલ્યા કરે તો બે દિવસનું આયુષ્ય સમજી લેવું. જો સૂર્ય, ચંદ્ર અને સુષુમ્નામાંથી એકે સ્વર ન ચાલે પણ મુખથી જ શ્વાસ લેવો પડે તો ચાર ઘડીમાં મૃત્યુ આવી પહોંચે. જો આખો દિવસ ચંદ્રસ્વર ચાલે તથા આખી રાત સૂર્યસ્વર ચાલે તો આયુષ્ય ઘણું લાંબુ હોવું જોઇએ. જો આખો દિવસ સૂર્યસ્વર ચાલે અને આખી રાત બરાબર ચંદ્રસ્વર ચાલે તો તેનું આયુષ્ય છ મહિનામાં પુરૂં થઇ જવું જોઇએ. જો ચાર, આઠ, બાર, સોળ અથવા વીસ દીવસ અને રાત બરાબર ચંદ્રસ્વર

ચાલે તો તેનું આયુષ્ય બહુ લાબુ હોય એમ સમજવુ ' જો ત્રણ રાત અને ત્રણ દિવસ સુધી સુષુમ્ના ચાલે તો એક વર્ષનુ આયુષ્ય અને જો ચાર દિવસ સુધી બરાબર સુષુમ્ના ચાલે તો છ મહિનાનુ આયુષ્ય સમજી લેવુ જોઇએ

શિષ્ય—સ્વરશાસ્ત્રના આધારે પુત્ર કે પુત્રી પેદા થશે એમ શી રીતે કહી શકાય ?

સૂરિ—જ્યારે ચદ્રસ્વર ચાલતો હોય ત્યારે સામેથી આવી કોઇ પ્રશ્ન કરે કે–ગર્ભવતીને પુત્ર થશે કે પુત્રી ? તો ઉત્તર મા કહેવું કે "પુત્રી થશે" સૂર્યસ્વર ચાલતો હોય અને સામે આવી પ્રશ્ન કરે તો "પુત્ર" અને સુષુમ્ના ચાલતી હોય ત્યારે પ્રશ્ન કરે તો "નપુસક" થશે એમ કહેવુ જ્યારે સૂર્યસ્વર ચાલતો હોય ત્યારે સામેથી આવી કોઈ સવાલ કરે અને સવાલ કરનારનો પોતાનો ચદ્રસ્વર ચાલતો હોય તો કહેવુ કે "પુત્ર થશે તો ખરો, પણ તે લાબો વખત જીવશે નહીં ' જો પ્રશ્ન વખતે બન્નેનો સૂર્યસ્વર ચાલતો હોય તો કહેવું કે ' પુત્ર થશે અને ચિરજીવી થશે " જો આપણો ચદ્રસ્વર ચાલતો હોય અને પ્રશ્નકર્ત્તાનો સૂર્યસ્વર ચાલતો હોય તો કહેવુ કે "પુત્રી થશે અને તે દીર્ઘાયુષી થશે " જો સૂર્યસ્વરના પૃથિવી તત્ત્વમા તેજ દિવસે પ્રશ્ન કરે તો કહેવુ કે "પુત્ર થશે અને તે રૂપવાન રાજ્યવાન તથા સુખી થશે " જો સૂર્યસ્વરમા જળતત્ત્વ ચાલતુ હોય તો કહેવુ કે "પુત્ર થશે અને તે સુખી, ધનવાન અને છ રસોનો ભોગી થશે " જો ચદ્રસ્વરમા ઉક્ત બન્ને તત્ત્વ–પૃથિવી

અને જળ વર્તમાન હોય તો કહેવું કે "પુત્રી થશે અને તે પણ ઉપર કહ્યાં તેવાં લક્ષણોવાળી થશે." જો ઉક્ત સ્વરમાં અગ્નિતત્ત્વ ચાલતું હોય તો કહેવું કે "ગર્ભ ગળી જશે અને કદાચ સંતતી થશે તોપણ તે જીવશે નહીં." જો વાયુતત્ત્વ ચાલતું હોય તો કહેવું કે "કાં તો પિંડાકૃતી બંધાઇ જશે અને નહીં તો ગર્ભ પડી જશે." જો સૂર્યસ્વરમાં આકાશતત્ત્વ ચાલતું હોય તો નપુંસકની અને ચંદ્રસ્વરમાં આકાશ તત્ત્વ ચાલતું હોય તો વંધ્યા પુત્રીની ઉત્પત્તિ થાય એમ પ્રશ્નકર્તાને કહી દેવું. સુષુમ્ના સ્વર ચાલતો હોય તે વખતે કોઇ પ્રશ્ન કરે તો કહેવું કે "બે પુત્રીઓ થશે." બન્ને સ્વરો ચાલતા હોય તે વખતે ગર્ભ સંબંધી જો કોઇ પ્રશ્ન કરે અને તે વખતે ચંદ્રસ્વર તેજીથી ચાલી રહ્યો હોય તો કહેવું કે "બે કન્યાઓ થશે." સૂર્યસ્વર તેજીથી ચાલતો હોય તો કહેવું કે "બે પુત્રો થશે." એવી રીતે ગર્ભ સંબંધી પ્રશ્નોના ખુલાસા સ્વરશાસ્ત્રને અવલંબી સમજી લેવાના છે.

શિષ્ય—પ્રસંગોપાત એક વિશેષ પ્રશ્ન પૂછી આજનો વિષય સમાપ્ત કરીશું. પરગામ જતાં જે શુકન થાય તેમાં કયા કયા શુકન શ્રેષ્ઠ અને કયા કયા નિકૃષ્ટ જાણવા?

સૂરિ—પરગામ જતી વખતે જો કુમારી કન્યા, સધવા સ્ત્રી, ગાય, ભરેલો ઘડો, દહીં, ભેરી, શંખ, ઉત્તમ ફળ, પુષ્પમાળા, ધુમાડા વિનાનો દેવતા, ઘોડા, હાથી, રથ, બળદ, રાજા, માટી, ચમ્મર, સોપારી, છત્રી, તૈયાર ભોજનનો થાળ, વેશ્યા,

આગિનુ ટોળુ, અરીસો, 'માસ, મંધ, મુકુટ, મધુવાળુ ઘૃત, ગોગેચન, ભાત, રત્ન, વીણા, કમળ, સિંહાસન તમામ પ્રકારના હથીઆરો, મૃદગ આદિ વધા વાજીત્રો, ગીત ધ્વની, સંપુત્ર સ્ત્રી, વાછડા સાથે ગાય, 'ધોએલા વસ્ત્રો લઇ આવતો ધોબી, ઓઘા અને મુહેપત્તિવાળા સાધુ, તિલકવાળો બ્રાહ્મણ, વગાડવાનુ નગારૂ તથા ધ્વજ-પતાકા આદિ શુભ પદાર્થો સામે મળે અથવા વિદાય થતી વખતે "પધારો ! ફત્તેહ કરીને આવો ! વ્હેલા વ્હેલા વાછિત ફળ પ્રાપ્ત કરો" એવા ઉદ્ગારો સાભળવામા આવે તો મમજવુ કે આપણુ ધારેલુ અવશ્યમેવ સિદ્ધ થાય એમા કોઇ પણ પ્રકારનો શક નથી।

જો પરગામ જતા સામે અથવા જમણી બાજુ છીંક થાય, કાટામા વસ્ત્ર ભરાઇ જાય-ફાટી જાય, કાટો લાગે, કોઈ અકળાતુ હોય એવો શબ્દ સાભળવામા આવે અથવા સાપ કે બીલાડી નજરે પડે તો ગમન મુલતવી રાખવુ જોઇએ ચાલતી વખતે નીલચાસ, મોર, ભારદ્વાજ તથા નોળીઓ નજરે પડે તે સારા ગણાય છે મુરઘાનુ ડાબી તરફ બોલવુ, રાજાના ડાબી બાજુએ દર્શન થવા, ડાબી બાજુએ ગધેડાનુ ભગવુ ઉત્તરોત્તર વધારે સારા ગણાય છે। જમણી તરફ નાહર મળે તો ઉત્તમ ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય। તમામ પ્રકારના નખના શસ્ત્રો ડાબી બાજુએ નીકળતી વખતે મળે અને દાખલ થતી વખતે જમણી બાજુએ મળે તો મગળકારી થાય ઘેરથી નીકળતી વેળા ગધેડુ ડાબી બાજુએ અને ગામમા દાખલ થતા જમણી બાજુ મળે

તો તે સારૂં ગણાય. આગળ-પાછળ ગધેડું ભૂંકતું હોય તે પણ સારા શુકનમાં લેખાય છે. ચાલતી વખતે ગર્દભ મૈથુન કરતો જણાય તો ધનનો લાભ તથા કાર્યની સિદ્ધિ થાય. પોપટ ડાબી બાજુએ બોલે તો ભય, જમણી બાજુએ બોલે તો મહાલાભ, સુકેલી લાકડી ઉપર બેસી બોલે તો ભય અને સામે આવીને બોલે તો બન્ધનનું દુઃખ નડે. મેના જો સામે આવીને બોલે તો કલહ, જમણી બાજુ બોલે તો લાભ-સુખ, ડાબી બાજુએ બોલે તો અશુભ તથા પીઠ પાછળ બોલે તો મિત્ર સમાગમ થાય. ગામની બ્હાર નીકળતાં જો બગલો પોતાના ડાબા પગને ઉપાડી જમણા પગના આધારે ઉભો રહેલો દેખાય તો લક્ષ્મીનો લાભ થાય. પ્રસન્ન થયેલો બગલો બોલતો સંભળાય અથવા આકાશની તરફ ઉડતો જણાય તો કન્યા અને દ્રવ્યનો લાભ તથા સંતોષ થાય, જો તે ભયભીત બની ઉડતો લાગે તો ભય ઉત્પન્ન કરે. જો ગામથી નીકળતાં એકથી અધિક ચકવા એક સ્થાને બેઠેલા દેખાય તો મહા લાભ અને સંતોષ ઉપજે. તેમજ ભયભીત બની ઉડતા દેખાય તો ભય ઉત્પન્ન કરે. જો સારસ પક્ષી ડાબી બાજુ દેખાય તો મહા સુખ, લાભ અને સંતોષ થાય. જો તે બેઠેલું દેખાય તો મિત્ર સમાગમ, જો સામે બોલતું જણાય તો રાજાની કૃપા પ્રાપ્ત થાય તથા જો જોડું એક સાથે બોલતું હોય તો સ્ત્રીનો લાભ થાય, પરંતુ જમણી બાજુ સારસનું મળવું નિષિદ્ધ છે. જતી વખતે ટીટોડી સામે બોલે તો કાર્યની સિદ્ધિ થાય તથા ડાબી બાજુ બોલે તો તેનું ફળ

નિકૃષ્ટ મળે જતી વખતે જળકુકડી પાણીમા બોલતી હોય તો કાર્યની સિદ્ધિ થાય પણ જો પાણીની બ્હાર નીકળી બોલતી હોય તો નિકૃષ્ટ ફળ મળે ગામમાથી નીકળતી વખતે મોર એક શબ્દ એકવાર બોલે તો લાભ, બે વાર બોલે તો સ્ત્રી લાભ, ત્રણ વાર બોલે તો દ્રવ્ય લાભ, ચાર વાર બોલે તો રાજાની કૃપા તથા પાચવાર બોલે તો કલ્યાણ થાય છે જો નાચતો થકો મોર દેખાય તો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થાય, મગળકારી તથા લાભદાયક પણ ગણાય સમળી પોતાના આહારની સાથે વૃક્ષની ઉપર બેઠેલી જણાય તો મ્હોટો લાભ થાય, જો આહાર વગરની બેઠેલી હોય તો પરગામ જવુ નિષ્ફળ થાય જો ડાબી તરફ બોલતી હોય તો ઉત્તમ ફળ થાય તથા જમણી બાજુ બોલતી હોય તો ઉત્તમ ફળ ન ફળે જો ઘુવડ ડાબી બાજુ બોલતુ હોય તો ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થાય, જો જમણી તરફ બોલતુ હોય તો ભય ઉત્પન્ન થાય, જો પીઠની પછવાડે બોલતુ હોય તો વૈરી વશમા આવે, જો સામે બોલતુ જણાય તો ભય ઉત્પન્ન થાય, જો અધિક શબ્દ કરતુ હોય તો અધિક વૈરીઓ ઉત્પન્ન કરે, જો ઘરની ઉપર બોલે તો સ્ત્રીનુ મૃત્યુ થાય અથવા કોઇ એક ગૃહજન મરણ પામે જો બરાબર ત્રણ દિવસ સુધી બોલે તો ચોરી થશે એવુ સૂચન સમજવુ ચાલતી વખતે કબુતર જમણી બાજુ મળે તો લાભકારી ગણાય, ડાબી તરફ મળે તો ભાઇ અને પરિજનને કષ્ટ ઉત્પન્ન કરે, પાછળ ચપુતુ હોય તો

ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થાય, જો મુરઘો સ્થિરતા પૂર્વક ડાબી બાજુએ શબ્દ કરતો જણાય તો લાભ અને સુખ થાય; પણ જો ભયભીત બની બોલતો હોય તો ભય અને કલેશ ઉપજાવે. જો નીલકંઠ પક્ષી સામે અથવા જમણી બાજુએ ક્ષીર વૃક્ષ ઉપર બેસીને બોલે તો સુખ અને લાભ થાય. જો જમણી બાજુએ તોરણ ઉપર બેસે તો અત્યંત લાભ અને કાર્ય-સિદ્ધ થાય. જો તે ડાબી તરફ સ્થિર ચિત્તે બોલતો લાગે તો ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થાય. પણ જો તે ચુપચાપ બેઠો રહે તો ઉત્તમ ફળ ન મળે. નીલકંઠ અને નીલિયા પક્ષીનું દર્શન શુભકારી ગણાય છે, પરગામ જતાં તેનું દર્શન થાય તો સર્વ સંપત્તિઓ આવી મળે પરદેશ જતાં અથવા કોઇપણ શુભ કાર્યનો આરંભ કરતાં જો ભમરો ડાબી બાજુએ ફુલ ઉપર બેઠેલો દેખાય તો હર્ષ અને કલ્યાણ ઉપજાવનારો ગણાય, જો સામે ફુલ ઉપર બેઠેલો જણાય તો તે પણ શુભકારક ગણાય; પરંતુ જો બે ભમરા લડતા લડતાં શરીર ઉપર આવીને પડે તો અશુભ સૂચક ગણાય. એમ બને તો વસ્ત્રસહિત સ્નાન અને કાળા પદાર્થનું દાન કરી નાંખવું એટલે સર્વ દોષ નિવૃત્ત થઇ જશે. કરોળીયો જો ડાબી બાજુએથી જમણી તરફ ઉતરે તો તે દિવસ પરગામ જવાનું મુલતવી રાખવું. જો ડાબી બાજુએ જાળ બાંધતો દેખાય તો કાર્યસિદ્ધ થાય. જો જમણી તરફથી ડાબી બાજુએ ઉતરે તો પણ શુભ ગણાય છે. જો પગ ઉપર થઇ જાંઘ ઉપર ચડે તો અશ્વની પ્રાપ્તિ થાય; જો ગળા સુધી ચડે તો વસ્ત્ર અને આભુ-

ષણુની પ્રાપ્તિ થાય, જો મસ્તક પર્યંત ચડે તો રાજમાન પ્રાપ્ત થાય તથા શરીર ઉપર ચડે તો વસ્ત્રની પ્રાપ્તિ થાય એક દરે તેનું ઉપર ચઢવુ શુભકારી અને નીચે ઉતરવુ તે અશુભકારી ગણાય છે કાન ખજુરો ડાબી તરફ ઉતરે તો તે શુભ ગણાય, પણ જો જમણી બાજુએ ઉતરે તેમજ માથા ઉપર કે શરીર ઉપર ચડે તો તે ખરાબ ગણાય જો હાથી પોતાના જમણા દાત ઉપર સૂઢ રાખીને અથવા સૂઢને ઉછાળતો સામે આવતો જણાય તો સુખ, લાભ અને સતોષ થાય તથા ડાબી બાજુ કિવા બીજી કોઇપણ દિશાએ સૂઢ રાખીને આવતો જણાય તો સામાન્ય ફળ પ્રાપ્ત થાય હાથીનુ સામે મળવુ શુકનમા સારૂ ગણાય છે જો ઘોડો પોતાના આગલા જમણા પગથી પૃથિવી ખોદતો જણાય અથવા દાત વડે પોતાના જમણા અગને ખજવાળતો હોય તો સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિ થાય, પણ જો ડાબો પગ ફેલાવીને ઉભો હોય તો ક્લેશ થાય ઘોડો સામે મળે તે શુભકારી ગણાય છે ઉંટ ડાબી બાજુએ બોલે તે સારૂ, જમણી બાજુએ બોલે તો કલેશકારી અને ઉંટડી સામે મળે તો શુભ શુકન ગણાય ગામમાથી નીકળતા જો બળદ પોતાના ડાબા સીંગડા અને પગથી ધરતી ખોદતો જણાય તો સારૂ ગણાય, કારણ કે તેથી સુખ અને લાભની પ્રાપ્તિ થાય પણ જો જમણા અગથી પૃથિવી ખોદતો લાગે તો અશુભ જાણવુ બળદ અને પાડો એકઠા ઉભેલા નજરે પડે તો પણ અશુભ ગણાય એવી સ્થિ

તિમાં પરગામ જવાનું બંધ રાખવું. છતાં જો કોઇ જાય તો તેના પ્રાણનો સંદેહ સમજી લેવો. ગર્જના કરતો સાંઢ સામે મળે તો તે સારો ગણાય. જો ગાય ડાબી તરફ શબ્દ કરતી જણાય અથવા વાછડાને દૂધ પાતી દેખાય તો લાભ, સુખ અને સંતોષની પ્રાપ્તિ થાય, પણ જો પાછલી રાતે ગાય બોલે તો કલેશ ઉપજાવે. જો ગર્દભ ડાબી તરફ જાય તો સુખ અને સંતોષ થાય, પાછળની બાજુ અથવા જમણી તરફ જાય તો કલેશ થાય. જો બે ગર્દભો પરસ્પરમાં એક બીજાની કાંધને ખંજોળતા ઉભા હોય, દાંત દેખાડતા હોય, અથવા ડાબી તરફ જતા હોય તો બહુજ લાભ અને સુખ થાય. રાખમાં આળોટતા અથવા લડતા લાગે તો અશુભ અને કલેશકારી ગણાય. જો નીકળતી વખતે ગર્દભ ડાબી બાજુએ અવાજ કરે અને દાખલ થતી વખતે જમણી તરફ બોલે તો શુભકારી ગણાય. પરગામ જતાં વાંદરો જમણી તરફ મળે તો તે સારો ગણાય, મધ્યાન્હ કાળ પછી ડાબી બાજુ મળે તો પણ શુભકારી જ ગણાય. જો કુતરો મુખમાં કંઇ ભક્ષ્ય પદાર્થ લઇ સામે મળે તો સુખ, કાર્યસિદ્ધિ, અને લાભ થાય. ખીલેલા વૃક્ષના નીચે, વાડીમાં, લીલી ક્યારીઓમાં, દ્વારની ઇંટ ઉપર, ધાન્યના ઢગલા ઉપર જો કુતરો પેશાબ કરતો જણાય તો પણ મોટા લાભ અને સુખની પ્રાપ્તિ થાય. જો તે ડાબી બાજુએ ઉતરે અથવા જાંઘ, પેટ હૃદય તથા પાછલા જમણા પગને ચાટતો અથવા ખંજવાળતો નજરે પડે તો લાભ થાય. જો સૂપડા ઉપર, સ્મશાનમા અથવા પત્થર

ઉપર પેશાબ કરતો દેખાય તો બહુ કષ્ટ ઉત્પન્ન થાય એમ સમજવુ. એવુ શુકન જોઇ પરદેશ ન જવુ વિદાય થતા જો કુતરૂ ઉંચે સ્થાને બેસી કાન, મસ્તક અને હૃદયને ખજવાળતુ કિંવા ચાટતુ દેખાય અથવા બે કુતરાઓ ગેલ કરતા જણાય તો કાર્યસિદ્ધિ થાય જો તે જમીન ઉપર આલોટતુ અથવા પોતાના ધણી સાથે લાડ કરતુ ખાટલા કે પાટ ઉપર બેઠેલુ દેખાય તો તે મ્હોટો કલેશ ઉપજાવે નીકળતી વખતે પોતાના મુખમા કોઇપણ જાતનો ભક્ષ્ય પદાર્થ લઇ બીલાડી સામે આવતી જણાય તો લાભ અને કુશળ થાય પણ જો બે બીલાડીઓ અંદર અંદર લડતી અને ઘુર ઘુર શબ્દ કરતી હોય તો ઠીક ન ગણાય જો બીલાડી આડી ઉતરે તો ગ્રામાતર જવાનુ માંડી વાળવુ છછુંદરનુ ડાબી બાજુએ ઉતરવુ ઉત્તમ તથા જમણી બાજુએ ઉતરવુ ખરાબ ગણાય છે પરગામ જતા જો પ્રાત કાળમા હરણાઓ જમણી તરફ ઉતરે તો સારૂ, પરતુ જે તે પોતાના સીંગડા ને ઠોકતા, માથાને હલાવતા, મળ-મૂત્ર કરતા તથા છીંકતા હોય તેમજ જમણી તરફ ઉતરતા હોય તે ઠીક ન ગણાય બ્હારગામ જતા શૃગાલનુ ડાબી બાજુ બોલવુ તથા દાખલ થતા જમણી બાજુ બોલવુ ઉત્તમ ગણાય છે

શિષ્ય—સ્વપ્નશાસ્ત્ર તથા શુકન શાસ્ત્રના વિવેચનમા આજે ઘણો સમય નીકળી ગયો છે પુણ્ય-પાપ સબધી વિચાર હવે આવતી કાલને માટે રહેવા દઇએ એજ ઉચિત ગણાશે

સૂરિ—તથાસ્તુ !

(૧૨)

શિષ્ય—આત્મકલ્યાણના સાધકોએ પાપ-પુણ્યનો બંધ કેવી રીતે થાય અને તેની નિર્જરા શી રીતે કરી શકાય એ વિષય બરાબર સમજી લેવો જોઇએ એમ આપે ઘણી વાર કહ્યું છે. આજે હું અનુક્રમે પાપ-પુણ્ય સંબંધી જ કીમતી ઉપદેશ આપના શ્રીમુખથી સાંભળવા ઇચ્છું છું.

સૂરિ—પાપ-પુણ્યની આત્મા ઉપર શી અસર થાય છે એ વિષય તત્ત્વજ્ઞાન કિંવા અધ્યાત્મ વિદ્યાને લગતો છે. એટલે પામર અથવા મૂઢ મનુષ્યો આત્માના સ્વાભાવિક નિર્મળ સ્વરૂપને અને પાપના આવરણને યથાયોગ્ય સ્વરૂપે. ન સમજી શકે એ બનવાજોગ છે. પાપકર્મથી આત્માની અખૂટ શક્તિઓ કેમ દબાઇ રહે અને તેથી આત્મિક પ્રગતિમાં કેટલો વિલંબ થાય એ વાત પણ સૌ કોઇ ન સમજી શકે; પરંતુ પાપનાં ફળો તો સર્વત્ર જોવામાં આવે છે. પાપના પરિણામે મનુષ્ય માત્રને જે કઠોર દંડ સહન કરવો પડે છે તે તો ગમે તે સ્થળે પ્રત્યક્ષ થઇ શકે એમ છે; છતાં આશ્ચર્ય છે કે કદાગ્રહને લીધે મનુષ્યો પાપનું કડવું ફળ ચાખવા છતાં તેથી નિવૃત્ત થઇ શકતા નથી. નીશામાં ચકચૂર બનેલા દારૂડીયા લોકો જેવી રીતે પોતાના તન મન-ધનની પ્રત્યક્ષ હાની નીહાળવા છતાં સમજી શકતા નથી તેવી રીતે સંસાર-ભ્રમણમાં જ આનંદ માનનારા જીવો પાપ અને તેનાં પરિણામોને પ્રત્યક્ષ અનુભવવા છતાં તે થકી વિરમતા નથી. જેઓ છતી આંખે આંધળા બનવા માગતા હોય તેમને વિશેષ શું કહી શકાય ?

શિષ્ય—પાપકર્મ શી શી રીતે બંધાય ?

સૂરિ—જીવહિંસા, મદ્યપાન, અસત્ય ભાષણ, ચોરી અને ચાડી એ પાંચ મનુષ્યને નરકમાં લઇ જનાર ભયંકર દૂત ગણાય છે પારકાને ઠગવાથી, મ્હોટો આરંભ કરવાથી, પરિગ્રહ રાખવાથી, કદાગ્રહથી, પરસ્ત્રીના સંગથી, અભક્ષ્ય વસ્તુનું ભક્ષણ કરવાથી, વિકથા અને ખોટી પ્રરૂપણા કરવાથી, પોતાના આત્માને વશમાં નહીં રાખવાથી, કૃષ્ણ, કાપોત, નીલ અને એ ત્રણ લેશ્યાથી, માઠા અધ્યવસાયથી તથા આર્ત્ત–રૌદ્ર ધ્યાન કરવાથી દુઃખને ઉપજાવનારૂં, સંતાપને વધારનારૂં, જન્મ–મરણના ત્રાસદાયક દુઃખને આપનારૂં અને નારકીના દુઃખોમાં નાખનારૂં પાપકર્મ બંધાય છે

શિષ્ય—આપે કહ્યું કે પાપનું ફળ સંસારમાં પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે તો તે કયું ફળ ?

સૂરિ—તમે આ સંસારમાં કોઇ વાર કોઇ માણસને પાંગળો, ઠુંઠો, દુર્ભાગી, વિષયી અને નપુંસક જેવો નીહાળ્યો છે ? તેમ થવામાં શા શા હેતુઓ રહેલા હોવા જોઇએ તે વિષે કદી વિચાર કર્યો છે ? એક માણસને મજબૂત હાથ–પગાદિ અવયવો છતાં ખમા–ખમાના અવાજો,સાથે પાલખીમાં બેસી જતો જોઇએ છીએ અને એક માણસને દેહમાં પુરતી શક્તિ ન હોવા,છતાં મજુરી કરતો અને મરણતોલ અવસ્થામાં દીવસો ગુજારતો જોઇએ છીએ,તેનું શું કારણ ? આ સ્થિતિના ભેદમાં કંઇ પણ મહત્વનું કારણ તો હોવું જ જોઇએ આનું કારણ

બીજું કંઇજ નહીં પણ પૂર્વનાં પાપ-પુણ્ય જ સમજી લેવાં. મનુષ્ય પોતાની સાથે પૂર્વકર્મનું જે ભાતું લઇને આવે છે, તેનો જ પ્રાય: સંસારમાં ઉપભોગ કરે છે. જો એ ભાતું પુણ્ય-કર્મનું હોય તો તે સર્વત્ર માન-આદર અને સુખ-શાંતિ ભોગવે અને જો પાપકર્મનું હોય તો તે બધે દુ:ખ-નિરાશા અને આપત્તિઓથી ઘેરાએલો જ રહે. મનુષ્યની વર્તમાન સ્થિતિ ઉપરથી જ પાપ-પુણ્યનાં ફળોનો નિર્ધાર થઇ શકે છે. આ ખુલ્લી અને સ્પષ્ટ વાત પણ જેઓ જોઇ અને સમજી શકતા નથી, તેઓ સંસારના યથાર્થ સ્વરૂપને કદિ પણ સમજી શકતા નથી. એક આત્મા રાજાને ત્યાં દેહ ધારણ કરે છે અને એક આત્મા એવી ગરીબ ઝુંપડીમાં જન્મ લે છે કે જ્યાં ગર્ભ-વતીને પણ પુરૂં પોષણ ન મળી શકતું હોય, તો પછી આ નવા બાળકનો તો ભાવ જ કોણ પૂછે ? પાપ-પુણ્યની પ્રેરણા જો ન માનવામાં આવે તો ઉક્ત સમસ્યાનો નિર્ણય થઇ શકતો નથી. ટુંકામાં પાપથી જ માણસ પારકાનો દાસ, મલિન, કોઢીઓ, બોબડો, મુંગો અને દરિદ્રી થાય છે. પૂર્વના પાપને લીધે જ મનુષ્ય નારકી અને પશુયોનીમાં જન્મ ધારણ કરી અસહ્ય દુ:ખો અને યાતનાઓ વેઠે છે. પાપને પ્રતાપે જ મનુષ્ય હીનકુળ, મતિમંદ તથા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થોથી ભ્રષ્ટ અને સદા રોગી રહે છે. આ સંસારમાં જીવને જે કાંઇ માઠું ફળ પ્રાપ્ત થાય, મનને જે કાંઇ પણ દુ:ખ પ્રાપ્ત થાય તે સર્વ પાપનુંજ ફળ

સમજવું પાપ-પુણ્યના પાયા ઉપરજ આ વિશ્વની સ્થિતિ રહેલી છે આ રીતે જેઓ પાપના કારણોનો વિચાર કરી શકતા હોય, પાપથી કેવા કેવા દુખો–કષ્ટો–વેદનાઓ વેઠવી પડે છે તેનો મનમાં સાક્ષાત્કાર કરી શકતા હોય તેઓ હમેશા પાપના હેતુઓ ધ્યાનમાં રાખી પુણ્યનો સંચય કરવાને જ પ્રયત્નશીલ રહે છે જો તમે પણ સુખમાં રહેવાની ઇચ્છા રાખતા હો તો તમારે પણ પાપના હેતુઓથી બચવાને સતત ઉદ્યમ શીલ રહેવું જોઈએ

શિષ્ય—પાપથી બચવાના માર્ગો દર્શાવો તો આ પામર પ્રાણી ઉપર મહા ઉપકાર થાય

સૂરિ—જીવો આ લોકમાં કષાય, વિષય, પ્રમાદ, આર્ત્ત-રૌદ્રધ્યાન, વિરતિનો અભાવ અને અજ્ઞાનથી જ નવા કર્મો બાંધે છે, એમ શાસ્ત્ર તથા ગુરૂમુખ દ્વારા હજારો વાર સાંભળવામાં આવ્યું હશે સંસારને એક બંદિખાનાની ઉપમા આપવામાં આવી છે બંદિખાનાના જીવતા–જાગતા પહેરગીર તરીકે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આદિ કષાયો કામ કરી રહ્યા છે જીવરૂપી બંદિવાનને એજ ચોકીઆતો સંસારમાં મજબૂત રીતે પકડી રાખે છે

શિષ્ય—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરે શી રીતે જીવને પકડી રાખે છે ?

સૂરિ—ક્રોધ એક દાવાનળ સરખો પણ ગણાય છે

ક્રોધથી માણુસ પોતાને તો હાનિ કરે છે જ પરંતુ તેની સાથે બીજાને પણ હાની ઉપજાવતો જાય છે. જેવી રીતે એક ઘરમાં લાગેલી આગ વખતસર કાબુમાં ન આવે તો બીજા ઘરને–ત્રીજા ઘરને અને એ રીતે ધીમે ધીમે અનેક ઘરોને સળગાવતી વ્યાપી જાય તેવી રીતે ક્રોધ ક્યારે પણ પોતાના આત્માની શુભ સંપત્તિને બાળતો થકો આસપાસના મનુષ્યોને પણ નુકશાન કરતો જાય છે. ક્રોધાવેશમાં મનુષ્ય પોતાનું હિત વિચારી શકતો નથી, તેથી તેનો સંસાર વૃદ્ધિ પામે છે અર્થાત બંદિખાનાની મુદત લંબાતી જાય છે. વિવેકી પુરૂષોએ ક્રોધને દુર્ગતીનું એક મહા કારણ માનીને તે થકી બચવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. ચંડકૌશિક નાગની પૂર્વ ભવની કહાણી ક્રોધનું ભયંકર પરિણામ રજુ કરે છે તે વિચારવું.

અભિમાનના પણ અનેક પ્રકાર જોવામાં આવે છે. કોઇને કૂળનું, કોઇને જાતિનું, કોઇને પોતાની તપસ્યાનું તો કોઇને રૂપનું, બળનું, લાભનું, શાસ્ત્રજ્ઞાનનું કે લક્ષ્મીનું પણ અભિમાન છે. આવા અભિમાનથી મનુષ્ય ફુલાઇ જાય છે અને જગતને–જગતના પ્રાણીઓને તૃણવત્ ગણી કહાડે છે. અભિમાનને લીધે જ રાવણની લંકાનો નાશ થયો એમ કેટલાક માનસશાસ્ત્રવેત્તાઓ કહે છે. આ ક્ષણભંગુર સંસાર કે જ્યાં મનુષ્યનાં કૂળ–જાતિ–બળ–દ્રવ્ય વિગેરે ચિરકાલ રહેવાનાં નથી, જેનો વિયોગ એક કાળે અનિવાર્ય છે, તેનું અભિમાન, મૂર્ખાઓ સિવાય ભાગ્યેજ કોઇને શોભા આપે ! જે વસ્તુ આપણી પોતાની

નથી તેનુ અભિમાન આપણે શી રીતે રાખી શકીએ ? આત્માની સમૃદ્ધિનુ-સત્તાનુ અભિમાન ગણી એ સમૃદ્ધિના ભડારો ખુલ્લા મેલ્યા હોય તો આપણને પોતાને તેમજ જગતને પણ લાભ થાય ! પરતુ એથી ઉલટુ ઉપર કહી તેવી ક્ષણિક વસ્તુઓનુ અભિમાન કરવાથી તેજ વસ્તુઓ પરભવમા હલકા રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ કુળના અભિમાનીઓ પરભવમા હલકુ કુળ અને રૂપના અભિમાનીઓ પરભવમા ઘૃણાપાત્ર થવાય એવુ રૂપ પામે છે, એ રીતે અભિમાની જીવોની સસાર ભ્રમણા વધતી જાય છે

માયા-કપટ એ દૌર્ભાગ્યને ઉત્પન્ન કરનારૂ, દુર્ગતીએ પહોચાડનારૂ તથા પુરૂષને સ્ત્રીનો જન્મ આપનારૂ હોઇ વિવેકી પુરૂષોએ માયા-કપટનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઇએ શ્રી મલ્લીનાથ ભગવાને પોતાના પૂર્વ ભવમા તપસ્યાના સબધમા માયા-કપટનુ સેવન કર્યુ તેથી તેમને સ્ત્રી વેદ પ્રાપ્ત થયુ ! માયાવી કે કપટી સ્ત્રી-પુરૂષ આ વિશ્વમા કોઇના પ્રીતિપાત્ર થઇ શકતા નથી, એટલુજ નહીં પણ પરભવમાયે તેના વિષમય ફળો તેમને ચાખવા પડે છે

સફેદ વસ્ત્ર કાજળમા બોળવાથી જેમ મલીન થાય છે તથા આકડાથી દુધ જેમ બગડી જાય છે તેમ સ્ત્રી-પુરૂષના અખ્યાબધ ગુણો એક માત્ર લોભના દુર્ગુણથી મલીન થઇ જાય છે કૃપણ પુરૂષ કે સ્ત્રીનુ મ્હો જોવુ એ પણ સમાજમા એક અપશુકન ગણાય છે પુદ્ગલ ઉપર લોભ રાખવા કરતા જો

આત્મિક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા તરફ તેવો લોભ રાખવામાં આવે તો મનુષ્ય જાતિનું કેટલું બધું કલ્યાણ થાય ?

જે માણસ ઉપરના ચાર કપાયો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી પોતાની ઇંદ્રિયો ઉપર સંયમ રાખતા શીખે તેને શૂરવીરતા, ગંભીરતા, ઉદારતા, શુભ ધ્યાન, અધ્યયન અને તપસ્યાની પ્રાપ્તિ થયા વિના રહે નહીં.

શિષ્ય—પાપનાં પરિણામો તથા કારણો સમજાયાં. તેવી જ રીતે પુણ્યનાં પરિણામો અને કારણો જાણ્યાં હોય તો પુણ્યાચરણ સરલ થાય એમ હું માનું છું. તો કૃપા કરીને પુણ્યના વિષયમાં જરા વિશેષ સમજણ આપશો ?

સૂરિ—પુણ્યનાં શુભ પરિણામો એટલા બધા વિવિધ પ્રકારનાં હોય છે કે તેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ આપવો અશક્ય છે. પુણ્ય કિંવા ધર્મથીજ જગતમાં પ્રશંસા કરવા યોગ્ય કૂળ, ઉત્તમ જાતિ, મનોહર રૂપ તથા આશ્ચર્ય જનક સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. પુણ્યથીજ મનુષ્યોને નીરોગી પણું, લાંબુ આયુષ્ય, ભોગવવા યોગ્ય ધન તથા જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. વધારે શું કહું ? ધર્મથી જ આ વિશ્વમાં મેઘની વૃષ્ટિ થાય છે, પુણ્યથી જ સર્વત્ર વિશુદ્ધિ જળવાઇ રહે છે, ધર્મથી જ સમુદ્ર પોતાની મર્યાદાને કોઇ કાળે પણ છોડતો નથી, આ જગતમાં જેટલું સુંદર—મનોહર—સુખકર તથા કલ્યાણકર છે એ બધો પુણ્યનો જ પ્રતાપ સમજવો. ધર્મના પ્રભાવથી જ પૃથ્વી રસાતળે જતી બચી જાય છે, ધર્મથી જ મનુષ્યો ચારે પુરૂષાર્થોની સિદ્ધિ કરી શકે છે.

સ્વર્ગ, મોક્ષ વિગેરે બીજી જે કોઇ મનગમતી ચીજ જીવને મળે છે તે સર્વ ધર્મના પ્રભાવથી જ હોય છે પુણ્યનો પ્રભાવ આથી વધુ અસરકારક શબ્દોમાં વર્ણવવાને હું અશક્ત છું

શિષ્ય—આપ જે ધર્મનો આવો અનહદ પ્રભાવ વર્ણવો છો તેનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો આ જગતમાં કેમ દશ્યમાન નહીં થતો હોય ?

સૂરિ—જગતમાં જયવંતો ધર્મ, પરલોક, દેવ અને તત્વ એ ચારે છે જ, એમાં બીલકુલ શંકા કરવા જેવું નથી પણ મનુષ્યમાં પોતાનામાં જે સત્વ જોઇએ તે ક્યાં છે ? શસ્ત્ર-અસ્ત્ર બધાં વર્તમાન હોય પણ લડનારમાં-પોતાનામાં જ જો સત્વ-માલ ન હોય તોપછી સાધનો બિચારા એકલા શું કરી શકે ? ધર્મનો પ્રભાવ દ્રષ્ટિગોચર ન થાય તો તે દોષ ધર્મનો નહિ પરંતુ મનુષ્યનો જ લેખાવો જોઇએ

શિષ્ય—મનુષ્યનો દોષ શી રીતે ?

સૂરિ—જે મનુષ્ય પોતાના માઠા અધ્યવસાયોને લઇને પોતાની ઇંદ્રિયોને સંયમમાં ન રાખે, ચિત્તવૃત્તિને જ્યાં ત્યાં ભટકવા દે, સંસારના પૌદ્ગલિક ભોગોપભોગમાંથી ક્ષણમાત્રનો પણ અવકાશ ન મેળવી શકે અને એટલું છતાં એમ કહે કે "ધર્મનું કંઇ પરિણામ ન આવ્યું-ધર્મનો પ્રભાવ કંઇ પ્રત્યક્ષ ન થયો" તો તે એક પ્રકારનો મિથ્યાલાપ નહીં તો બીજું શું કહેવાય ? જો એક માણસ પોતાના મનને જ ઠાણુંમાં ન રાખી શકે અને છતાં દેવ-દેવતાઓને વશ કરવાની સાધનાઓ કરે

નો તે શી રીતે ફળીભૂત થાય ? જ્યાંસુધી આપણે આપણી પોતાની મનોવૃત્તિઓને આંતર્મુખી ન કરી શકીએ ત્યાં સુધી ધર્મનો કે કેવળીના વચનનો વાંક કાઢવો એ પોતાની હલકાઇ બતાવવા જેવું છે. કહ્યું પણ છે કે " કુગુરૂ, કુક્રિયા, પૂર્વભવના અંતરાય તથા કાળદોષને લીધે કેવળીનાં વચન પ્રમાણે ફળ ન આપે તો તેમાં કેવળીના વચનનો શો દોષ ? " મનુષ્ય માત્રે પોતાનું આત્મવીર્ય પ્રકટાવવું જોઇએ. સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાપૂર્વક સદ્‌ગુરૂનું શરણ લઇ, સુવિહિત ક્રિયાઓ દ્વારા ધર્મનું પાલન કરવું જોઇએ. જો એટલું થાય તો ધર્મનો પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ થયા વિના રહે નહીં. માઠા અધ્યવસાયોને લીધે સમિપ આવેલી સિદ્ધિઓ પણ ચાલી જાય છે, તોપછી જે સિદ્ધિઓનો પત્તો પણ નથી અને કોણ જાણે તે કેટલીયે દૂર હશે તેવી સિદ્ધિઓ કેવળ વાતો અને દંભથી પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા રાખવી એ નિરર્થક છે. ધર્મ પ્રત્યે આદરબુદ્ધિ ઉદ્‌ભવવી જોઇએ. જેમ આદર ન કરનાર માણસ પાસે કોઇ જતું નથી તેમ ધર્મ પ્રત્યે અનાદર રાખનાર માણસ પાસે ધર્મપ્રભાવ કે ઋદ્ધિ—સિદ્ધિ પણ જઇ શકતી નથી.

જે લોકો પોતાના મનમાં એમ માની બેઠા છે કે—"અમને આ ભવમાં સુંદર શરીર, મનોરમ ભાર્યા, તથા રાજકૃપા વિગેરે અનાયાસે પ્રાપ્ત થઇ ચૂકયાં છે, તોપછી અમને હવે ધર્મ કરવાની શી જરૂર છે ? " તેઓ સંસારના યથાર્થ સ્વરૂપને નહીં સમજી શકવાને લીધે જ એમ બકે છે. આ નશ્વર સંસારમાં

કોઈનું શરીર કે રૂપ, ધન-ધાન્ય કે કુટુંબ-પરિવાર અજર-અમર રહી શક્યા છે ? જે વસ્તુમાં ક્ષણે ક્ષણે પરિવર્તન થયા કરે છે તેની ઉપર આસક્તિ રાખી બેસી રહેવું એ માનવ-જીવન રૂપી રત્નને કાચની માફક ફેંકી દેવા બરાબર છે રાજાની કૃપા, ધન, પ્રીતિ, દેહ, દુર્જન અને આયુષ્ય એટલી વસ્તુઓને વિઘટતા વાર લાગતી નથી છતા જેઓ સંસારના પૌદ્ગલિક વ્યામોહમાં ફસાઇ, પાપ-પુણ્યમાં રહેલો પ્રત્યક્ષ ભેદ જોઇ કે વિચારી શકતા નથી, સદ્ગુરૂનો ઉપદેશ સાંભળી તે પ્રમાણે વર્ત્તી શકતા નથી તેમની સ્થિતિ ખરેખર શોચનીય-દયાજનક છે સુતેલા માણસો જેવી રીતે ફોગટમાં જ રાત્રી વીતાવી દે છે તેવી રીતે ધર્માચરણ વિનાની-પ્રમાદી જીંદગી ગુજારનાર પોતાના મનુષ્યત્વને ફોગટ જ ગુમાવી દે છે મારો કથિતાશય માત્ર એટલો જ છે કે હરકોઇ પ્રકારે ધર્માચરણ કરવું, ધર્મનું તત્ત્વ સમજવું અને જીવનને ધર્મમય બનાવવું એટલું કરશો તોપછી ધર્મનો પ્રભાવ અનુભવવાને તમારે દૂર નહીં જવું પડે ધર્મ પોતેજ તમને તેના પોતાનો પ્રભાવ બતાવશે

શિષ્ય—આપ જે ધર્મની આટલી પ્રશંસા કરો છો તેનું કંઇ સ્વરૂપ કે પ્રકાર વર્ણવશો ?

સૂરિ—તે ધર્મના દાન, શીળ, તપશ્ચર્યા અને ભાવના એમ ચાર પ્રકાર છે, અને તેથી ક્રમે ક્રમે મુક્તિ પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે દાન, શીલ, તપ અને ભાવ વિના ધર્મ કેવા પ્રકારનો

હોય તેની કલ્પના થઇ શકતી નથી. જેઓ એ ચાર વસ્તુઓનું યથાયોગ્ય સ્વરૂપ વિચારી શકતા નથી તેમને ધર્મની વાતો કરવાનો પણ અધિકાર મળી શકતો નથી. "મારો અમુક ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે" એમ ઘણા માણસો વાતવાતમાં કહ્યા કરે છે અને વસ્તુતઃ પોતાના ધર્મ સંપ્રદાયનું સૌને ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં અભિમાન હોય એ સ્વાભાવિક છે. એક સ્થળે શ્રેષ્ઠ ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવતાં સ્પષ્ટપણે કહેવામાં આવ્યું છે કે—"તપસ્યા, ક્ષમા, મૃદુતા, આર્જવતા, સત્ય, પવિત્રતા, અપરિગ્રહ, દયા, બ્રહ્મચર્ય અને દાન એ દસ વસ્તુઓ જેમાં હોય તે ધર્મ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે." ધર્મ પરીક્ષામાં આ વાત યાદ રાખવી જોઇએ, તેમજ ઉક્ત દસ વાતોમાંથી કઇ વાતનું પાલન આપણાથી થાય છે તેનો આત્મસાક્ષીએ વિચાર કરીને જ પોતાની ધાર્મિકતાનો બડાઇ હાંકવી જોઇએ. કેટલાક માણસો તપ, ક્ષમા, દયા, સત્યને નામે મ્હોટું આમળા જેવું મીંડુ મુકાવતા હોય; છતાં પરમ ધાર્મિક પુરૂષોમાં ખપવાનો દંભ કર્યા વિના રહેતા નથી. સાચા ધાર્મિકની અને ધર્મની પણ કસોટી ઉક્ત કથન ઉપરથી સહેજે કરી શકાય છે.

શિષ્ય—ધર્મો બ્હારથી જોતાં તો બધા એક સરખા જ લાગે છે!

ગુરૂ—ગાયનું દૂધ અને આકડાનું દૂધ બ્હારથી જોતાં તો એક સરખું જ સ્વચ્છ અને શુભ્ર જણાય છે; પરંતુ તેટલા જ ઉપરથી તે બન્નેમાં એકજ પ્રકારના ગુણો છે એમ કયો બુદ્ધિ-

માન કહી શકે ? બાહ્ય દેખાવ ઉપરથી કોઇ વસ્તુનો નિર્ણય કરવો એ હમેશા નિભ્રાન્ત નથી હોતો સાગરમાનુ જળ ઉપરથી જોતા સર્વ સ્થળે એકસરખુ ઉંડુ હોય એવોભાસ થાય, પરંતુ ડાહ્યો માણસ એમ વિના વિચારે માની લેતો નથી તેવી જ રીતે બ્હારથી જોતાં સર્વ ધર્મો સમાન લાગતા હોય તેથી કરીને સર્વ ધર્મમા દયા, ક્ષમા, મૃદુતા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય વિગેરેનું સ્વરૂપ એક જ પ્રકારે વર્ણવામા આવ્યુ હશે એમ માની લેવાનું નથી શુદ્ધ પરિણામવાળો માણસ દાન-શીલ-તપ-ભાવના તારતમ્ય ઉપરથી ધર્મની કસોટી કરી સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનુ પાલન કરે તો તેવા નરપુંગવને મુક્તિરૂપી સ્ત્રી બળાત્કારે પણ આલિંગન કરે એમા શક નથી અર્થાત્ એવો પુરૂષસિંહ સહેજે શિવ વધુને વરે.

શિષ્ય—દાન, શીલ, તપ તથા ભાવનાનુ સ્વરૂપ જરા વિસ્તારથી સમજાવશો ?

સૂરિ—દાનના ચાર પ્રકાર છે (૧) જ્ઞાનદાન, (૨) અભયદાન, (૩) ધર્મોપકરણ દાન—અર્થાત્ વસ્ત્ર, પાત્ર પ્રમુખ વસ્તુઓનુ દાન અને (૪) અનુકંપાદાન જ્ઞાનદાન સર્વોત્કૃષ્ટ છે જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો, સત્યાસત્ય સમજી શકે એવા પ્રકારની વિદ્યાવૃદ્ધિ કરવી એ જ્ઞાનદાન ગણાય છે જ્ઞાન વિનાનો નર પશુવત્ મનાય છે આપણા સ્વધર્મ બન્ધુઓ તથા માનવ બન્ધુઓને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય એવી વ્યવસ્થા કરવી એ જ્ઞાનદાનનો ઉત્તમ પ્રકાર છે જીવને મૃત્યુના પંજામાથી મુક્ત કરવો એ

અભયદાન છે. શત્રુને પણ તેના દુશ્મનોથી અભય આપવું એ જેમ ક્ષત્રીયોનો ધર્મ છે, તેવી જ રીતે પ્રાણીમાત્રને પોતાના આત્મવત્ લેખી તેમનું રક્ષણ કરવું એ દ્વિતીય દાનનો એક પ્રકાર મનાય છે. ધર્મોપકરણ દાનમાં વસ્ત્રદાન તથા પાત્રદાનનો સમાવેશ થઇ જાય છે. જે ત્યાગી જ્ઞાની અને સંયમી પુરૂષોને વસ્ત્ર કે પાત્ર વિગેરેની આવશ્યકતા હોય તેમને તે માન અને ભક્તિ પૂર્વક અર્પણ કરવાં એ આ તૃતીય દાનનો મુખ્ય હેતુ છે. ચોથું અનુકંપા દાન—કોઇ પ્રાણીને ભૂખ–તરસ કે પરિશ્રમથી રીબાતું જોઇ તેને આહાર, પાણી કે આશ્રય આપી શાતા ઉપજાવવી એ આ ચતુર્થ પ્રકારનો મૂળ ઉદ્દેશ છે. ધર્મી પુરૂષો આ ચારે દાનના સ્વરૂપ વિચારી યોગ્ય પ્રસંગે તેનું પાલન કરવા ચૂકતા નથી. એક વાત ખાસ યાદ રાખવાની છે કે–કેવળ દાન કરવાથી જ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય એમ માની લેવાનું નથી. દાનશીલતાની પાછળ ધર્મબુદ્ધિ જોઇએ, શુભ ભાવના જોઇએ, ભૂત દયા જોઇએ. કેટલાક લોકો પોતાની પ્રસિદ્ધિને ખાતર મ્હોટા મ્હોટા દાનો કરે છે; પણ તેવા કીર્ત્તિદાનની વિવેકી પુરૂષો બહુ પ્રશંસા કરતા નથી. કીર્ત્તિની ખાતર દાન કરવું એ એક પ્રકારનું વ્યસન ગણાય છે. વ્યસનમાં લાંબો વિવેક કે સાહૃદયતા નથી હોતી અને તેથી દાન દેનારની આત્મિક પ્રગતિમાં તેવું દાન સહાયક થઇ શકતું નથી. દાન આપતી વેળા પાત્રાપાત્રનો પણ વિચાર કરવાનો છે. કુપાત્રે દાન આપવું તે પણ કલ્યાણકારી નથી. કારણ કે સર્પને

દૂધ પાવાથી વિષ સિવાય અન્ય કઇ વસ્તુની વૃદ્ધિ થઇ શકે ? જે દાન કપટથી, અહંકારથી ગર્વથી કે ઉપકારનો બદલો વાળવાને અર્થે દેવાય તે પણ લગભગ વ્યર્થ જ જાય છે એ કહ્યું તેમ એવા દાનમા કાતો કીર્તિની લાલસા અથવા વ્યાપારી લાભની વૃત્તિ રહેલી હોય છે. દાન તો વિશુદ્ધ અંતઃકરણ પૂર્વક, કોઇ પણ પ્રકારના બદલાની ઇચ્છા વિના અને ધર્મ બુદ્ધિથી જ થવુ જોઇએ

હવે શીલનો વિષય લઇએ જે પુરૂષ હૃદયમા વૈરાગ્ય ભાવ આણી સ્રીને એક રાખલારૂપ ગણે અને વિષય-ક્રિડાને વિષવત્ માને તે મ્હોટો વિવેકી ગણાય છે શીલ વૃત્ત પાળવાની જીજ્ઞાસાવાળાઓએ પરમ વિવેકના ચક્ષુ ઉઘાડી સ્રી-પુરુષની યથાર્થ રચના વિચારી બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કરવાને ઉદ્યમશીલ થવુ જોઇએ ત્યાગી અને સંયમી મુનિવરો આજીવન એ વૃત્તનુ પાલન કરે છે તેમની વાત એક બાજુએ રહેવા દઇએ તોપણ આ લોકમાં તથા પરલોકમા સુખી થવા ઇચ્છના ગૃહસ્થ માત્રે ઉચિત એવુ શીલ વૃત્ત પાળવુ જ જોઇએ

શિષ્ય—ગૃહસ્થો શી રીતે શીલ વૃત્ત પાળી શકે ?

સૂરિ—જે પુરૂષ પોતાની-સ્વસ્રીમા સતોષ માની તિર્યંચની, દેવતાની અને ભુવનપતિની સ્રીઓનો તથા મનુષ્યમા પરસ્રીનો ત્યાગ કરે તે ગૃહસ્થોચિત શીલવૃત્ત કહેવાય બુદ્ધિવાન અને સદાચાર પરાયણ સ્રી-પુરુષોએ આવું શીલ વૃત્ત

અવશ્યમેવ પાળવું જોઇએ. જો પ્રમાદને લીધે કોઇ સમયે કવચિત્ સ્ત્રીનાં મોહક અંગોપાંગો ઉપર દ્રષ્ટિ જાય અને વૃત્તિ ક્ષુબ્ધ થાય તો તેવે પ્રસંગે મનુષ્યના શરીરમાં રહેલી મળ-મૂત્ર વિગેરે ઘૃણા જનક વસ્તુઓને ચિંતવી તે ઉપર વૈરાગ્ય આણવો. જે વસ્તુ બહારથી સુંદર અને મનમોહક જણાય છે તે વસ્તુતઃ કેવા દુર્ગંધી પદાર્થોથી પરિપૂર્ણ છે એનું ધ્યાન કરી વિષય-વાસનાને રોકી રાખવી એજ વિવેકી પુરૂષોનું પ્રધાન કર્ત્તવ્ય છે. શહેરને જે ગામડીયાઓએ કદાપિ ન જોયું હોય તે લોકો પોતાના ક્ષુદ્ર ગામડાની જ પ્રશંસા કરે, તેવી રીતે જેઓ આત્માના પરમાનંદનો અનુભવ લેવાને છેક નિષ્ફળ નિવડેલા હોય છે તેઓ જ વિષય સેવનમાં સુખની કલ્પના કરી પોતાના આત્મ સામર્થ્યને ગુમાવી દે છે. વસ્તુતઃ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર્યનો જે આનંદ છે તેની પાસે વિષયનો આનંદ તો એક બિન્દુ માત્ર પણ નથી. પરમાનંદમાં મગ્ન રહેનાર સંયમી પુરૂષોને વિષય-વાસના રંજાડી શકતી નથી; કારણ કે તેઓ એક એવા અદ્ભૂત આનંદ-સાગરમાં સ્નાન કરતા હોય છે કે તેમને વિષય-વાસનાના ગંદા પાણીમાં પડવાનું રૂચે જ નહીં. ગૃહસ્થ પુરૂષોએ અને સ્ત્રીઓએ યથાક્રમે સ્વદારા અને સ્વપતિમાં સંતોષ માની ગૃહસ્થોચિત શીલ પાળવાનો દરેક પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. શીલના મહાત્મ્યના અનેક અપૂર્વ દ્રષ્ટાંતો શાસ્ત્રમાં મળી આવે છે. શીલ વૃત્ત શૂળીનું સિંહાસન બનાવી શકે છે એ વાત તો તમે સાંભળી જ હશે. આ વૃત સાધુ-મુનિઓને જેટલું ઉપયોગી છે તેટલું જ ગૃહસ્થોને પણ છે.

શિષ્ય—તપના પ્રકાર તથા સ્વરૂપ વિષે કંઇ વિવેચન કરશો ?

સૂરિ—તપના એકંદરે બાર પ્રકાર વર્ણવવામાં આવ્યા છે પ્રથમ છ પ્રકાર બાહ્ય તપના અને બાકીના છ અંતરંગ તપના બાહ્ય તપમાં (૧) રસત્યાગ (૨) કાયક્લેશ (૩) ઉણોદરી-પ્રમાણ કરતા ઓછો આહાર (૪) ઉપવાસ (૫) અંગોપાંગ સંકોચીને બેસવું તે અને (૬) વૃત્તિસંક્ષેપ ઇત્યાદિ તપોનો સમાવેશ થાય છે અંતરંગ તપમાં (૧) પ્રાયશ્ચિત (૨) શુભ ધ્યાન (૩) સ્વાધ્યાય (૪) વિનય (૫) વૈયાવચ્ચ અને (૬) કાઉસગ્ગ એ છ બાબતો આવી જાય છે ખરો તપસ્વી તો પ્રથમ પોતાના મનના પરિણામોને શુદ્ધ કરી, સર્વ ઇંદ્રિઓને સમાધિમાં રાખી, સર્વ પ્રકારના આરંભ-સમારંભોનો ત્યાગ કરી દુઃખના સમુદાયને ટાળવાને અર્થે તપસ્યા કરે છે જે અલ્પ બુદ્ધિવાળો માણસ જગતમાં પૂજનિક થવાને માટે કોઇ એક સાંસારિક લાભ અર્થે કે ખાલી પ્રસિદ્ધિને અર્થે તપસ્યા કરી શરીરને સૂકવે છે તે તપસ્યાનું ખરૂં ફળ મેળવી શકતો નથી વિવેક વગર તપસ્યા કરવાથી માત્ર શરીરને તાપ ઉપજે છે એટલું જ બાકી એવા અજ્ઞાન કષ્ટોથી બહુ ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી તપસ્યા જ્ઞાન, વિવેક અને પવિત્ર ઉદ્દેશની સિદ્ધિ અર્થે જ થવી જોઇએ

શિષ્ય—ભાવના એટલે શું ? તે કેટલા પ્રકારની છે ?

સૂરિ—સત્ય અને હિતકર દૃઢ વિચાર કે જે જીવન

ઉપર સ્થિરતાથી અસર કરે તેને ભાવના કહેવામાં આવે છે. મનુષ્ય વૈરાગ્ય યોગ પામી શકે એટલા માટે બાર ભાવનાઓ રૂપી ભૂમિકા શાસ્ત્રકારે નક્કી કરી છે. (૧) અનિત્ય ભાવના (૨) અશરણ ભાવના (૩) સંસાર ભાવના (૪) એકત્વ ભાવના (૫) અન્યત્વ ભાવના (૬) અશુચી ભાવના (૭) આશ્રવ ભાવના (૮) સંવર ભાવના (૯) નિર્જરા ભાવના (૧૦) લોક ભાવના (૧૧) બોધિદુર્લભ ભાવના અને (૧૨) ધર્મ ભાવના. આ ભાવનાઓની સાથે જો શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયાઓ કરવામાં આવે તો મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં તે અગત્યનો ભાગ ભજવે. આંધળા અને પાંગળાના મેળાપથી જેમ એક બીજા પરસ્પરને પરમોપયોગી થઇ પડે તેવી રીતે ક્રિયાની સાથે જ્ઞાનજન્ય ભાવનાઓ પણ પરસ્પરને સહાયક થઇ પડે એ નિર્વિવાદ છે.

પહેલી અનિત્ય ભાવના દ્વારા આ જગત્‌ની અનિત્યતાનો વિચાર કરવાનો છે. આ શરીર, યુવાવસ્થા, ધન દોલત અને એ સિવાય સઘળા પ્રકારના સુખ સંજોગો અનિત્ય છે એમ માની સંસાર ઉપરનો મોહ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. બીજી અશરણ ભાવના દ્વારા, આ જગતના પદાર્થો કે સગા સંબંધીઓ પણ અંતે કંઇજ કામ આવતા નથી એમ ચિંતવવાનું છે. ઇંદ્ર તથા ચક્રવર્તી વિગેરે પણ કાળ મર્યાદા પુરી થયે મરણ પામે છે, તેમને એક ઘડી પણ કોઇ બચાવી રાખી શકતું નથી. તો પછી અન્ય સામાન્ય નર નારીઓની તો વાતજ શું પૂછવી ? જગતમાં મરણ સમયે કોઇ કોઇને શરણ આપી

શકતુ નથી અને પોતાની આયુષ્યની મુદત પુરી કરીને ચાલી નીકળવુ પડે છે આવી ભાવના ભાવી આત્માને સ્થૂળ બંધનોથી અલગ કરતા જવુ અને સાથે સાથે સૂક્ષ્મ શક્તિઓની ખીલવટ કરવી એ આ ભાવનાનો હેતુ છે ત્રીજી સંસાર ભાવના છે એ ભાવના દ્વારા સંસારની અસારતા વિચારવાની છે. તે આ રીતે કે જીવ અસાર રૂપ નાટકમા નાટકીઆની પેઠે કર્મના યોગે ઉત્તમ, મધ્યમ તથા અધમ એવા નાનાવિધ વેષ ધારણ કરે છે, વસ્તુત તે તેની મૂળ અને ચિરસ્થાયી સ્થિતિ નથી આમ વિચારી વૈરાગ્યવાન થવુ એ આ ભાવનાનો ઉપદેશ છે સસાર ભાવના વડે રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ કરતા શીખવુ જોઇએ સસાર દુખમય છે, પરિવર્ત્તન શીલ છે અને જન્મ મરણના ચક્રમા ફરતા ખરી રીતે લેશ માત્ર સુખ નથી એવી દ્રઢ માન્યતા રાખવી ચોથી એકત્વ ભાવના દ્વારા આત્માનુ એકાકીપણુ ચિતવવાનુ છે જીવ એકલો જન્મ લે છે, મરણ પણ એકલો જ પામે છે અને સુખ-દુ ખ પણ તે એકલો જ ભોગવે છે, બીજો કોઇ પણ તેના જન્મ-મરણ અને સુખ-દુ ખાદિમા ભાગ પડાવી શકતુ નથી પાચમી અન્યત્વ ભાવના દ્વારા સમજવાનુ છે જેવી રીતે આત્મા એકલોજ કર્ત્તા અને ભોક્તા છે તેવી રીતે સર્વ વસ્તુઓથી અર્થાત્ દેહ, ધન, બાધવ, મિત્ર વિગેરેથી તદ્દન ન્યારો છે દેહ, બાધવ કે ધનની ચઢતી પડતીમા આત્માએ રાગ-દ્વેષ ન માનવો જોઇએ, છઠ્ઠી અશુચી ભાવના મનુષ્યને તેના દેહનુ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવામા મદદ

કરે છે. જે દેહ ઉપર આટલો બધો મોહ રાખવામાં આવે છે, જે દેહની ખાતર ન્હાનાં-મ્હોટાં પાપ કર્મો કરવામાં આવે છે, તે દેહ કેવા અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરેલો છે તેનું અશુચી ભાવના દ્વારા મનુષ્યને જ્ઞાન થવું જોઇએ. રસ, લોહી, માંસ, મેદ, હાડકાં, મજ્જા અને વીર્ય એ સાત ધાતુઓથી બનેલું અને નવ દ્વારથી વીંટળાયેલું એવું શરીર પવિત્ર ક્યાંથી હોઇ શકે અને એવા અપવિત્ર દેહ ઉપર બહુ મોહ રાખવો એ સુજ્ઞ પુરૂષોને કેમ છાજે ? હવે આત્મા કેવી રીતે નિર્મળ અને પ્રગતિશીલ બને એ સવાલ ઉભો થાય છે. આત્મા શું છે તે સમજાયા પછી અને દેહ તથા સંસારનું સ્વરૂપ વિચાર્યા પછી આત્માને કર્મ રૂપી જે મેલ લાગ્યો હોય તે દૂર કરવા ઉજમાળ થવું જોઇએ. કર્મો કેવી રીતે આત્માને લાગે છે અને શી રીતે તેમને અટકાવવા તેમજ વિખેરી નાખવા એ વિધિનું સૂચન આશ્રવ, સંવર તથા નિર્જરા ભાવનામાં થાય છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતી, કષાય, વિષય, પ્રમાદ તથા આર્ત્ત-રૌદ્ર ધ્યાન આદિ જે દોષોથી આત્મા ને કર્મ વળગે છે તે દોષોનું જ્ઞાન મેળવવું અને ભાવના ભાવવી કે એ દોષો મારામાંથી દૂર થવા જ જોઇએ. આ ભાવના આશ્રવ ભાવનાના નામથી ઓળખાય છે. નવાં કર્મ આત્માને વળગે નહીં તેટલા માટે કર્મ વળગે તેવા દોષોનો નિરોધ કરવો અર્થાત્ સમ્યગ્ જ્ઞાનના શસ્ત્ર વડે મિથ્યાત્વને હઠાવવું, વિરતી દ્વારા અવિરતીનો રોધ કરવો, ક્ષમા વડે ક્રોધનો પરાજય કરવો ઇત્યાદિ વિધિનો સંવર ભાવ-

નામા સમાવેશ થાય છે જે પુરૂષો આ ભાવનાનું અવલંબન ગ્રહી સંવર દ્વારા નવા કર્મોની ઉત્પત્તિને રોકી શકે છે તેઓ ખરેખર ધન્ય છે શાસ્ત્રમા એમ સ્પષ્ટ પણે કહેવામા આવ્યું છે કે " નવા કર્મની ઉત્પત્તિને અટકાવનાર સંવરને હું નમસ્કાર કરૂં છું કારણ કે સંવર મમતા રૂપ શત્રુથી શુભાશુભ કર્મોને તોડી નાખે છે " જૂના કર્મોને ખપાવવાનુ કાર્ય નવમી નિર્જરા ભાવના વડે બજાવવાનુ રહે છે મહાત્મા પુરૂષો સાગ સંયમથી અને નિષ્કામ તપસ્યા રૂપ અગ્નિથી સંસાર વધારનારા કર્મોને બાળીને ભસ્મીભૂત કરી દે છે આ વાત લક્ષમા રાખી આત્માને કર્મથી મુક્ત કરવાની ભાવના રાખવી તે નિર્જરા ભાવના ગણાય લોકનો વિસ્તાર કેવો છે, કેટલો છે અને કેવી કેવી ઋદ્ધિવાળા જીવો તેમા રહેલા છે, કેવી કરણી દ્વારા તેઓ ઋદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા છે અને ઉચ્ચતમ ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનાર સિદ્ધ ભગવાન ક્યા વિરાજી રહ્યા છે, તેનુ ચિંતન આ દશમી લોકભાવના દ્વારા કરવાનુ છે શાસ્ત્ર-ગ્રંથોમા લોકનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે વર્ણવામા આવ્યું છે —" સીધો સરાવળો નીચે અને ઉંધો સરાવળો ઉપર રાખ્યો હોય તો તે શરાલ સંપુટ કહેવાય તે શરાલ સંપુટની નીચે એક ઉંધો સરાવલો રાખ્યો હોય તેવા આકારમા રહેલું આ જગત્ ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય પામનારા જીવ, અજીવ પ્રમુખ દ્રવ્યથી પરિપૂર્ણ ભરેલુ છે એમ સાધકે ચિંતવવાનુ છે સત્યજ્ઞાન દુર્લભ છે માટે સર્વજ્ઞ ભગવાને પ્રરૂપેલા સિદ્ધાંતો ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી, સત્‌ને સત્ તરીકે અને અસત્‌ને અસત્ તરીકે ઓળખવુ તથા તેમા પાર-

ગત થવું એ ભાવનાને “ બોધિ દુર્લભ ” એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. કોઇક આસન્ન સિદ્ધ જીવજ પરિપૂર્ણ ઇંદ્રિયોવાળો મનુષ્ય ભવ પામી શ્રુત, ગુરૂ વિગેરે સામગ્રીઓનો યોગ મેળવી તત્ત્વનિશ્ચય કરી બોધ પામે છે. બોધિ દુર્લભ ભાવના વડે તત્ત્વ નિશ્ચય અને સમ્યગ્ શ્રદ્ધાનમાં ક્રમશઃ આગળ વધવું એજ આ ભાવનાનો ઉદ્દેશ છે. છેલ્લી ભાવના ધર્મ ભાવના છે. કેવળજ્ઞાની તીર્થંકર પ્રભુએ જગત્‌ના હિતાર્થે લોકોને જે જ્ઞાન આપ્યું છે અને શ્રેષ્ઠ ધર્મનું જે સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે તે ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી દેશ વિરતી તથા સર્વ વિરતી રૂપ ઉપદેશાયેલા ધર્મનું પાલન કરવું એ આપણું કર્ત્તવ્ય છે. આ છેલ્લી ભાવનાના ચિંતનથી તેમજ અનુસરણથી આત્મા પોતાનું શ્રેય સાધી શકે છે. ભાવના વિનાની ક્રિયા જેવી જોઇએ તેવી સફળ થતી નથી. ગુણસ્થાનકની શ્રેણીએ ચડવા માટે પણ આવી ભાવનાઓની આવશ્યક્તા સ્વીકારવામાં આવે છે. હું પ્રથમ આંધળા અને પાંગળાના દૃષ્ટાંતથી સૂચવી ગયો છું કે ક્રિયા અને ભાવનાને એક બીજા સાથે ઘણો ગાઢ સંબંધ રહેલો છે. થોડી ક્રિયા પણ જો ઉપર્યુક્ત ભાવનાની મદદ પૂર્વક કરવામાં આવે તો તે આત્માને બહુ શ્રેયસ્કર થઇ પડે છે. ભવ્ય જીવોએ શુભ ધ્યાન પૂર્વક ઉપર કહી તેવી બાર ભાવનાઓ ભાવવી. કારણ કે તે ભાવનાઓ જીવનો સંસાર નાશ કરવામાં અમોઘ શસ્ત્રનું કાર્ય બજાવે છે.

(૧૩)

શિષ્ય—આપણો વાર્ત્તાલાપ સમાપ્તિને પામે તે પહેલા તત્વના સબંધમા કંઇક જાણવાનુ મળે એવી મ્હારી નમ્ર પ્રાર્થના છે

સૂરિ—તમારી આ તત્વજીજ્ઞાસા સાંભળી મને અત્યંત આનંદ થાય છે અત્યાર સુધી મે તમારી યાચનાને માન આપી કેટલાક વ્યવહારના તથા પરમાર્થના વિષયો ચર્ચ્યા છે, પરંતુ તત્વ સબંધી વાત કરવાનો જેવો જોઇએ તેવો પ્રસંગ મળ્યો નથી ખરૂ છે કે પૂર્વભવના શુભસંસ્કારથી અથવા સદ્ગુરૂના પ્રાસાદથી જ કોઈ શુદ્ધ મનવાળા જીવને તત્વ જાણવાની—સમજવાની જીજ્ઞાસા થાય છે પાંજરા ઉપર મોહાઇ રહેલા પામર મનુષ્યો પાંજરાને જ યત્નથી સાચવ્યા કરે છે, પણ તેમા રહેલા હંસ રૂપ જીવનુ શુ થાય છે તેની તેઓ બહુ પરવા રાખતા નથી પાંજરાનુ રક્ષણ કરવુ એ જ્ઞાન અલબત્ત જરૂરનુ છે, પણ તેના કરતા યે અધિક જરૂરનુ તો જીવનુ કલ્યાણ કેમ થાય તે ચિંતવવાનુ છે તમને આજે જીવ તત્વ સમજવાની ઇચ્છા ઉદ્ભવી એ તમારૂ સદ્ભાગ્ય સૂચવી આપે છે જગતમા એવા ઘણા પંડિતો મળી આવશે કે જે વિવિધ કળાઓ અને પ્રપંચોના સબંધમા અસાધારણ જ્ઞાન ધરાવતા હોય પરંતુ જ્યા સુધી અધ્યાત્મ વિદ્યાનુ જ્ઞાન ન થાય ત્યા સુધી બીજી કોઇપણ કળા કે શાસ્ત્ર જીવનુ શ્રેય કરી શકતુ નથી જેવી રીતે અજ્ઞાન લોકોનો સંસાર પાડ—ચામડુ વિગેરે સાધનોથી

નિત્ય વધતો જાય છે તેવી રીતે પંડિત ગણાતા લોકોનો સંસાર પણ અધ્યાત્મ જ્ઞાન વગરના બીજા ઘણા નકામા શાસ્ત્રોથી વધતો જાય છે. ઘણા વિદ્વાનો વિવિધ પ્રકારનાં પુસ્તકો 'લખી જગતનું કલ્યાણ કરીએ છીએ' એવી મિથ્યા બડાઇ હાંકે છે; પરંતુ હું પૂછું છું કે ઓગાળ સરખા ઘણા ગ્રંથો રચવાથી શું લાભ થવાનો હતો ? ખરા પંડિત અને મુમુક્ષુએ તો શરીરની અંદર રહેલા દિવ્ય જ્યોતિ રૂપ મ્હોટા જીવ તત્વનો વિચાર કરવો એજ તેમને માટે શોભાસ્પદ છે.

શિષ્ય—પંડિત તેમજ જ્ઞાની પુરૂષોને તો તત્ત્વજીજ્ઞાસા અવશ્યમેવ થવી જોઇએ, છતાં ઘણે ભાગે તેમ બનતું જોવામાં નથી આવતું એનું શું કારણ હશે ?

સૂરિ—વાતો સાંભળવી અને શાસ્ત્રીય ચર્ચાઓ કરવી એ ઘણું સહેલું છે, પણ ઘણા જુના કાળના મલિન સંસ્કારો તેમજ જુના અભ્યાસોથી મુક્ત થવું એ સરળ વિષય નથી. ભલભલા જ્ઞાની અને સુજ્ઞ ગણાતા મનુષ્યો પણ આવી તત્ત્વની બાબતમાં તો બાળક જેવા જ જોવામાં આવે છે. "હું સુખી છું, અથવા દુઃખી છું, હું ગોરો છું અથવા કાળો છું, હું મજબુત છું અથવા નબળો છું, હું ઠીંગણો છું અથવા લાંબો છું, હું જુવાન છું અથવા વૃદ્ધ છું" એવા વિકલ્પો કિંવા અધ્યવસાયોથી કોઇ વિરલા નર જ મુક્ત થઇ શકે છે. એવા અધ્યવસાયો એટલા બધા લાંબા કાળથી આપણામાં ઘર કરીને રહેલા છે કે સખ્ત પ્રયત્ન અને સતત્ પરિશીલન સિવાય તે દોષોથી નિવૃત્ત ન થઇ શકાય.

કેટલાક માણસો આ જગતમા એવા પણ જોવામા આવે છે કે જેમણે 'તત્ત્વના અભ્યાસની પાછળ કઇક પરિશ્રમ કર્યો હોય,' પરંતુ એટલુ છતા યે જો તેમનામા જાતિ અને પાખંડના વિચારો રહી ગયા હોય તો સમજવુ કે તેમનો શ્રમ નિષ્ફળ જ ગયો છે એવા મનુષ્યે તત્ત્વ કદાચ સાંભળ્યુ હોય તો તે વાર્તા રૂપે સાભળ્યુ હોય, પણ પરમાર્થથી તો તત્ત્વની વાતનો નિર્ધાર નહીં જ કર્યો હોય એવી ખાત્રી મળી શકે છે તત્વની વાત કયા સુધી બરાબર સમજવામા આવી છે અને તે કેટલે અંશે પરિણમી છે તેનો તોલ કેવળ એક જ વાત ઉપરથી કરી શકાય જ્યા સુધી પોતાનુ અને પારકુ એવો ભેદ રહ્યો હોય ત્યા સુધી તત્વની વાત લેશમાત્ર પણ સમજવામા નથી આવી એમ સમજી લેવુ જ્યા સુધી નગરમા અને ગામડામા તફાવત દેખાય ત્યા સુધી તત્ત્વની વાત નથી પરિણમી એમ માની લેવુ તત્ત્વ સમજવુ અને પચાવવુ એ મહાભાગ પુરૂષોથી જ બની શકે છે તેવા પુરૂષોનુ કુટુંબ પણ તેવુ જ મહાભાગ હોય છે તત્ત્વ વિચારકોનુ કુટુબ કેવુ હોય તે વિષે કહેવામા આવ્યુ છે કે એવા પુરૂષોનો પિતા ધર્મ, માતા ક્ષમા, ભાર્યા દયા, અને પુત્ર સદ્દગુણ હોય છે એ સિવાય બીજુ સર્વ તેમને ભ્રમ રૂપ જ લાગે છે

શિષ્ય—યોગી પુરૂષો જ તત્ત્વને સમજી શકે એવો આપના કથનનો આશય હોય એમ જણાય છે યોગ-સાધના વિષે કંઈ ઉપદેશ મળશે ?

સૂરિ—યોગીઓને ઘર-બાર નથી હોતા એ તો તમે જાણતા જ હશો. પગરૂપ મજબુત પાયાવાળું, કેડરૂપ મધ્ય ભાગવાળું, ભૂજારૂપ ભુંગળવાળું, સાત ધાતુરૂપ ભીંતવાળું અને નવદ્વારવાળું એવું શરીર તેજ ભલા યોગીનું ઘર હોય.છે. છતાં સમાધિને માટે એક ખાસ સ્થાનની આવશ્યક્તા માનવામાં આવે છે. સત્પુરૂષોએ સમાધિને અર્થે એવું સ્થાનક શોધી કહાડવું કે જે મનોહર, શાંત, એકાંતવાળું, પવિત્ર, વિશાળ, સરલ તથા સમતા ઉપજાવનારૂં હોય. તેથી વિપરીત પ્રકારનું ગૃહ ચિત્ત-વૃત્તિને વિક્ષિપ્ત કરી નાખે છે અને તેથી મનની એકાગ્રતામાં વિઘ્નકર થાય છે. સ્થાનની યોગ્યતા કરતા પણ સાધકની યોગ્યતા વિષે તો બહુજ સૂક્ષ્મ રીતે વિચાર કરવાનો છે. સૌ કોઈને યોગ સાધનાનો કે ધ્યાનનો એક સરખો અધિકાર મળી શકતો નથી.

શિષ્ય—ધ્યાન કરવાનો અધિકારી કોણ હોઇ શકે ?

સૂરિ—જેનો જઠરાગ્નિ, કફાદિ દોષ, રસાદિ ધાતુ અને મલ સમાન હોય, અર્થાત્ વૈદ્યક શાસ્ત્રમાં જેનું જેટલું પ્રમાણ કહ્યું છે તે તેટલા જ પ્રમાણમાં હોય તથા જેનાં ઇંદ્રિય અને મન સુપ્રસન્ન હોય તેવો સ્વસ્થ પુરૂષ યોગ-ધ્યાન કરવાનો અધિકારી ગણાય છે. આ સ્વસ્થતા ઉપરાંત નીચેના ગુણો પણ તેટલા જ આવશ્યક છે એ યાદ રાખવું. જે પદ્માસન વાળીને બેસી શકતો હોય, ઈંદ્રિયોને વશ રાખવામાં નિપૂણ હોય, ક્રોધ વિગેરે કષા-યોને વશ ન થતો હોય, શીત-ઉષ્ણ પ્રમુખ પરિષહોથી પરાભવ પામેલો ન હોય, વિષય-ભોગ પ્રત્યે વૈરાગ્ય ભાવ ધરાવનારો

હોય, પોતાના દેહ ઉપર પણ મૂર્છા ન રાખતો હોય, ગજા તથા રંકને સરખી દ્રષ્ટિથી જોઇ શકતો હોય, પવનની માફક કોઇ ઠેકાણે પ્રતિબંધ ન ગણનારો હોય, પર્વતની પેઠે નિશ્ચળ, ચંદ્રમાની પેઠે જગતને આનંદ ઉપજાવનારો, બાળકની પેઠે સરલ સ્વભાવનો, સર્વ ક્રિયાઓમાં નિર્લેપ રહેનારો, પોતાને વિષે પોતાને જાણનારો, જગતને આત્મતુલ્ય જાણનારો, મોક્ષ માર્ગને વિષે આસક્ત થયેલો તથા સંસારથી વૈરાગ્ય પામેલો હોય એવો બુદ્ધિશાળી પુરૂષ ધ્યાનક્રિયા કરવાને યોગ્ય ગણાય છે.

શિષ્ય—યોગીઓના ચિત્તની સ્થિતિ કેવા પ્રકારની હોય?

સૂરિ—ખરા યોગીઓનું ચિત્ત સર્વથા નિર્મળ હોય છે. એવા યોગી પૂર્વના પુણ્ય યોગે જ મળે છે. એક સ્થળે કહ્યું છે કે કુલીન, પંડિત તથા સુશીલ પુરૂષો સ્હેલાઇથી જગતમાં મળી આવે છે પરંતુ તત્ત્વના જાણ અને વિશુદ્ધ ચિત્તવાળા યોગીઓ મળવા બહુ દુર્લભ છે. કેટલાક બહારથી તો બહુજ સ્વચ્છ દેખાવાનો પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ તેમના અંતઃકરણમાં ઉતરીને જોઈએ તો ત્યાં—કામ-ક્રોધ-માન-માયાદિના કીડાઓ ઉછળી રહ્યા હોય છે. તમે જ કહો કે આવી ઉપરની સ્વચ્છતાથી જીવનું કલ્યાણ શી રીતે થાય? લીંબોળી જ્યારે પાકે છે ત્યારે તેમાં કંઇક મિષ્ટતા આવે છે પણ અંદર તપાસીને જોઇએ તો જણાય કે લીંબોળીનું બીજ તો હજી જેવું ને તેવું જ કડવું રહી ગયું છે. મહત્ત્વની વાત તો એ છે કે મિષ્ટતા કે સ્વચ્છતા અંદરથી આવવી જોઈએ. યોગીઓની ચિત્તવૃત્તિ બ્હારથી અને

અંદરથી સમાન ભાવવાળી હોય છે. તેઓ જ્યારે ધ્યાનાવસ્થામાં તલ્લીન થાય છે ત્યારે તેમનો શુદ્ધ આત્મા જગત્‌ને લગભગ પેલા જેવું જ નીહાળે છે; છતાં ખૂબી એ છે કે તેમનામાં સમભાવ એટલો બધો ગંભીર હોય છે કે જગતનું ઉપહાસ કરતા નથી. વચનની મર્યાદાનો પણ ભંગ થવા દેતા નથી. તેમનું કોઈ આવીને અપમાન કરે તો પણ તેઓ સામાન્ય માણસની માફક ક્રોધ કે વૈરથી ધમધમી ઉઠતા નથી. જેમના મનમાં વિકલ્પો ઉદ્‌ભવતા હોય તેઓજ અમુક વસ્તુને માન અને અમુક વસ્તુને અપમાન ગણે; પરંતુ જ્યાં વિકલ્પનો જ અભાવ હોય ત્યાં માન-અપમાન આદિની કલ્પના શી રીતે સંભવે? સાધક પુરૂષોને એમ પણ નથી લાગતું કે—" અહો હો! આ જગતમાં મારા કેટલા બધા અનુયાયીઓ છે? હું કેવો ભાગ્યશાળી છું!" તેમ એવો પણ શોચ નથી થતો કે—" અરેરે! આ જગતમાં મારે જોઇએ તેટલા અનુયાયીઓ નથી! લોકો કેટલા કૃતઘ્ની છે! " મતલબ કે સાધકો અને નિર્મલ આત્માવાળા યોગીઓને એવી બાબતમાં હર્ષ-શોક થતો નથી. વિચાર કરો કે જે માણસને જૂદી જૂદી રૂચીવાળા આત્માની અને મનની સાથે સીધી મૈત્રી બંધાઈ હોય તેને યોગમાં વિઘ્ન ઉપજાવે એવાં સ્થૂલ ઇંદ્રિય રૂપી મિત્રોની સાથે કૌતુક કરવાની ઇચ્છા જ શી રીતે ઉદ્‌ભવે? ઇંદ્રિયો તો અનુચરો માત્ર છે! રાજાની સાથે જ્યાં સીધો સંબંધ ચાલતો હોય ત્યાં પોળીયાઓનો કે રક્ષકનો ભાવ કોણ પૂછે?

શિષ્ય—યોગીઓ અભક્ષ્ય ભોગી તેમજ અપેય પીનારા અને અગમ્ય ગામી ગણાય છે એ શુ સત્ય સુરીજી

સૂરિ—એક રીતે એ સત્ય છે યોગીઓ નહી ખાઈ શકાય એવી વસ્તુને ખાનારા ગણાય છે, તે આ રીતે —કાળ સર્વ વસ્તુનું ભક્ષણ કરી જાય છે, કાળનો પજો વસ્તુ માત્રને જીર્ણ બનાવી દે છે, કાળનુ ભક્ષણ કોઈ કરી શકતુ નથી પરતુ આ જગતમા યોગીઓ જ એવા છે કે જે કાળનુ પણ ભક્ષણ કરી જાય છે, અર્થાત્ સમાધી અવસ્થામા કાળનો પ્રભાવ યોગીઓ ઉપર ચાલી શકતો નથી હવે નહી પીવા યોગ્ય વસ્તુ પીનારા કેવી રીતે ગણાય તેનો વિચાર કરીએ બ્રહ્મામૃત રૂપી કળા આ સસારમાં કોઇ પી શકતુ નથી યોગીઓ તે બ્રહ્મામૃતનુ ઘુટડા ભરી ભરીને પાન કરે છે એટલા માટે તેઓ અપેય પીનારા ગણાય છે જ્યા કોઇથી જઇ શકાય નહી એવે સ્થાને યોગીઓ પહોચી જાય છે પરમપદ રૂપ અગમ્ય સ્થાનકે પણ યોગીઓ પહોચી શકે છે એટલા માટે તેમને અગમ્યગામી કહેવામા આવે તો તે ખોટ નથી યોગીઓ ખરા બ્રહ્મચારી ગણાય છે આત્માનુ બીજુ નામ બ્રહ્મ છે બ્રહ્મમાજ રમણ કરનાર તથા બ્રહ્મનુ જ મનન-ચિતવન કરનાર પુરૂષ ખરો બ્રહ્મચારી ગણાય જેણે સ્ત્રીનો કે વિષય સભોગનો ત્યાગ કર્યો હોય, પરતુ આત્મ તત્ત્વ ચિતનમા રસ લેતો ન હોય તો તે ખરેખરો બ્રહ્મચારી ન ગણાય કામભોગને વર્જનાર સાધક સ્થૂળ બ્રહ્મચારી કહેવાય, બાકી બ્રહ્મના આનદમા તલ્લીન રહેનારને જ ખરેખરા બ્રહ્મ

ચારીનું નામ ઘટી શકે. સ્થૂળ બ્રહ્મચર્ય તો નપુંસક પણ પાળી શકે; પરંતુ આત્મધ્યાન વિનાનું તે બ્રહ્મચર્ય એટલું બધું પ્રશંસનીય નથી.

શિષ્ય—મૈત્રી-પ્રમોદ-કરૂણા તથા માધ્યસ્થ આદિ ભાવનાઓનું સ્વરૂપ તથા બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચેનો ભેદ બતાવશો ?

સૂરિ—જીવ કર્મના વશથી અનેક આકાર ધારણ કરે છે, પણ કર્મથી છુટાયેલા જીવને તેમ કરવાની જરૂર પડતી નથી. એટલા માટે મુક્ત જીવને "એકાકાર" કહેવામાં આવે છે. આ જગતમાં કોઇ પણ જીવ દુઃખી ન થાય, કોઈ પણ જીવ પાપ ન કરે, સંપૂર્ણ જગત્ મોક્ષનો આનંદ ભોગવે તો સારૂં એવી જે મતિ તે મૈત્રી ભાવના કહેવાય છે. કોઈ કાળે કોઇની સાથે રાગ-દ્વેષ વિગેરે કરવાં નહીં, કોઇને રાગ-દ્વેષ કરતાં જોઇ ખુશી થવું નહીં, જગત્ના પ્રાણીમાત્રને પોતાના મિત્રવત્ લેખી તેમના સુખમાં આપણું ખરૂં સુખ છે એમ માનવું તે મૈત્રી ભાવના કહેવાય. દોષ રહિત આચરણ કરનાર અને ધર્મના સર્વ સ્વરૂપને જાણનાર એવા સત્પુરૂષોના ગુણ ઉપર રાગ તે પ્રમોદ ભાવના કહેવાય. સંતો મહાત્માઓ અને પરોપકારી પુરૂષોનાં ગુણ જોઈ એ ગુણોનું પાન કરવા ઉજમાળ થવું અને મન થકી એ ગુણોની પ્રશંસા કરવી એ પ્રમોદ ભાવનાનો ઉપદેશ છે. ડરી ગયેલા, રોગથી પીડાતા, દીન અને જીવનનાં સાધનો જેની પાસે ખુટી ગયાં હોય એવાં પ્રાણીઓને જોઇ

શક્તિ અનુસ ર તેમની જરૂરીઆતો પુરી પાડવી, તેમને સુખ ઉપજે એમ કરવુ એ કરૂણા ભાવનાના નામથી શાસ્ત્રમા પ્રસિદ્ધ છે આ જગતમા કરૂણા લાવવા યોગ્ય પ્રાણીઓનો કયા તોટો છે ? જ્યા જ્યા કોઇ દુ ખી, અસહાય કે ત્રાસદાયક અવસ્થામા હોય ત્યા ત્યાથી તેમનો ઉદ્ધાર કરવા પ્રયત્ન કરવો એ આ કરૂણા ભાવનાના કાર્ય પ્રદેશ છે એમ પ્રસગોપાત મારે કહી દેવુ જોઇએ મોહાધતાને લીધે ધર્મનો દ્વેષ કરનારા, બીક ગણ્યા વિના પાપના પ્રદેશમા ઝુમનારા અને પોતેજ પોતાના વખાણ કરનારા એવા લોકોનો તિરસ્કાર ન કરતા તેમના પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરવી, તેમના તરફ બહુ ધ્યાન ન આપવુ—એ "માધ્યસ્થ ભાવના" કહેવાય છે એક માણસ ગમે તેવો દુર્ગુણી કે ભ્રષ્ટ હોય તો પણ તેનો તિરસ્કાર ન કરતા મધ્યસ્થ વૃત્તિથી સમજાવવો અને એટલુ છતા ન સમજે તો આપણે આપણા આત્માને તો કોઇપણ કાળે કલુષિત ન થવા દેવો કેટલીક વાર એવુ બને છે કે એક દુરાચારી માણસને ઉપદેશ આપવા જતા અથવા સુધારવા જતા આપણે પોતે જ એટલા બધા તિવ્ર અને ઉશ્કેરાએલી વૃત્તિવાળા બની જઇએ છીએ કે સામા આત્માનુ હિત થવુ તો દૂર રહ્યુ, પણ આપણે પોતે જ આપણા આત્માને મલીન બનાવતા હોઇએ છીએ એવે પ્રસ ગે માધ્યસ્થ ભાવનાનુ અવલબન લેવુ એજ સ્વ—પરને હિતાવહ છે

લક્ષ્મી અને શરીરાદિ પદાર્થો "બહિરાત્મા" ગણાય છે શરીરનો અધિષ્ઠાયક તથા કર્મવડે બધાયેલો જીવ "અત

ત્મા " કહેવાય છે. ભય, આકાંક્ષા, વિકલ્પ અને કર્મનો લેપ એ ચાર વાનાં જેનાં જતાં રહ્યાં હોય, જેના આત્મીય ગુણોનો નાશ અથવા ક્ષય ન થઈ શકે એવા હોય—અર્થાત્ જેના અનંત ગુણ હોય એવો જીવ " પરમાત્મા " ગણાય છે.

શિષ્ય—પ્રત્યેક જીવ શું પરમાત્મા બની શકે ?

સૂરિ—જેમ વનસ્પતીના યોગથી લોઢાનું સોનું થાય છે, તેમ જીવ પણ પરમાત્માના ધ્યાનથી પોતેજ પરમાત્મા બની શકે છે. ધ્યાનમાં આત્મવિચારણાને પ્રધાન સ્થાન આપવામાં આવે છે એ ભૂલવાનું નથી. આત્મવિચાર વિના કેવળ શાસ્ત્રમાં રહેલા ધ્યાનથી કાંઇ પણ ફળ નીપજતું નથી. પાણીમાં ફળોના પડછાયા પડેલા તો તમે જોયા હશે, તે પડછાયામાંના ફળો ખાવાથી શું કોઇને કદાપિ કાળે તૃપ્તી થાય ખરી ? તેવીજ રીતે શાસ્ત્રમાં ધ્યાનનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે એમ કહ્યા કરે, તે સંબંધી વિવેચન પણ મુખથી બોલ્યા કરે; પરંતુ આત્મવિચારણા સાથે ધ્યાનમાં પ્રવેશ ન કરે તો તેવા શાસ્ત્રગત ધ્યાનથી જીવનું શી રીતે કલ્યાણ થાય ?

શિષ્ય—ધ્યાન કેટલા પ્રકારનાં છે અને તે કયા કયા ?

સૂરિ—રૂપસ્થ, પદસ્થ, પિંડસ્થ, અને રૂપાતીત એ રીતે ચાર પ્રકારનાં ધ્યાનો સંસારરૂપ સમુદ્ર તરી જવામાં નૌકા સ્વરૂપ ગણાય છે. સાધક પ્રથમ ધ્યેય વસ્તુનું રૂપ જુવે છે, પછી પદે કરી તે ધ્યેય વસ્તુની સ્તવના કરે છે, તે પછી પિંડને વિષે તન્મય થાય છે અને પછી અનુક્રમે રૂપાતીત થાય છે. એ રીતે ચાર પ્રકારના ધ્યાનની સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા સમજી લેવી.

શિષ્ય—દ્રષ્ટાત સાથે એ ચારે ધ્યાનનુ રહસ્ય સમજાવશો ?

સૂરિ—તીર્થંકર ભગવાનનુ જેવુ રૂપ છે તેવા રૂપનુ આલ બન લઈને જે ભગવાનનુ હર્ષથી ધ્યાન કરવુ તે રૂપસ્થ કહેવાય છે વિદ્યામા, મ ત્રમા, ગુરુની કે દેવની સ્તુતીમા અને બીજી પણ પવિત્ર વસ્તુની સ્તુતીમા જે ધ્યાન ધરવામા આવે તેને પદસ્થ ધ્યાન કહેવામા આવે છે, તેમા વિવિધ હેતુઓને અર્થે પદના કે મ ત્રના અક્ષરો જુદા જુદા વર્ણમા ચિ તવવાના હોય છે ઉદાહરણાર્થ—સ્ત ભન કરવુ હોય તો મ ત્રાક્ષરો સોના સરખા પીળા, વશીકરણ કરવુ હોય તો રાતા, કોઇને ક્ષોભ પમાડવો હોય તો પરવાળા સરખા ગુલાબી ર ગના, મારણ કરવુ હોય તો કાળા, દ્વેષ ઉપજાવવો હોય તો ધુમાડા જેવા ર ગના, શાતિ પ્રસરાવવી હોય તો ચ દ્રમા સરખા સફેદ અને આકર્ષણ કરવુ હોય તો રાતા ર ગના મ ત્રાક્ષરો ચિ તવવા એવો નિયમ છે પર તુ હુ એક વાર્ત્તાલાપ દરમીયાન તમને કહી ચુકયો છુ કે મારણની કે ઉદ્વેગ ફેલાવવાની સાધના એ બહુજ હલકા પ્રકારની છે અને તે તેના સાધકને ઉ ડી અધોગતિએ લઇ જાય છે ભૂલે ચુકે પણ એવી મલીન સાધનાના પાશમા ન ફસાવુ તન્મય ભાવથી શુદ્ધ એવુ જે કાઈ શરીરમા દેવતાદિકનુ ધ્યાન કરવામા આવે તેને પિ ડસ્થ ધ્યાન કહેવામા આવે છે

શિષ્ય—કોઇ કોઇ સાધક આ સ્થળે કુ ભક-રેચક આદિની વિધિ બતાવે છે તે શા માટે ?

સૂરિ—ડાબી વાટેથી પ્રાણવાયુને શરીરમાં ભરી તેજ બાજુથી પાછો વાયુને બહાર કહાડવો અને એ રીતે મનને બ્રહ્મપદે લઇ જવું એવો વિધિ છે; પણ જો મન સ્થિરરહી શકતું હોય તો રેચકાદિકના અભ્યાસની બહુ જરૂર પડતી નથી. મનની સ્થીરતા હોય તો વાયુ પણ પોતાની મેળે જ સ્થિર થઇ જાય છે. જેઓ મન સ્થિર ન કરી શકતા હોય તેઓ કુંભક–રેચકાદિના વિધિથી લાભ મેળવી શકે.

શિષ્ય—મનને કાબુમા શી રીતે લઇ શકાય ?

સૂરિ—મન ઘણું ચંચળ છે. પ્રત્યેક અર્ધ નિમેષમાં તો તે ત્રણે લોકમાં ફરી વળે એવી તેની ગતિ છે; છતાં આશ્ચર્ય જેવું તો એ છે કે તે યુક્તિથી સ્થિર કરી શકાય છે. મનને કોઇ કોઇ સ્થળે સર્પની પણ ઉપમા આપવામાં આવે છે. ચંચળ મન જો કાંઇ બાધા ન નડે તો સર્પની માફક પોતાની ઇચ્છાનુસાર ગમે ત્યાં ભરાઇ જાય અને એવે વખતે જો તેની સ્વચ્છંદતા સામે અવરોધ મુકવા જઇએ તો સર્પની પેઠે ક્ષોભ પણ પામે છે. મનને સ્થિર થવામાં જે એક મહાન્ સંકટ અથવા વિઘ્ન નડે છે તે અજ્ઞાનતાનુ છે. મન રૂપી નેત્ર જ્યાં સુધી અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી વીટળાયેલું હોય છે ત્યાં સુધી તે બિચારૂં તત્ત્વ દેખી શકતું નથીઃ અને તેથી તે વિષયમાં જ મુંઝાયા કરે છે, સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવી અશક્ય થઇ પડે છે. અજ્ઞાનતા દૂર કરવા મનને ક્ષણે ક્ષણે સમજાવવું જોઇએ કે “હે મન ! જન્મ, મરણ, ધન અને દારિદ્ર એ.

સર્વ પોત પોતાના કાળે થયા જ કરે છે ! તું ફોગટ એની ચિંતા અને હાયવોય કરી શા માટે વ્યથિત થાય છે ? તારે એ બધાની સાથે કયા લાભો સંબંધ છે ?" આવી રીતે વિવેકમય પ્રશ્નોમાં મનને તલ્લીન કરવાથી અને યોગ્ય માર્ગે વાળવાથી તે કાબુમાં આવી જાય છે. પછી તો જેમ પવન વિનાના ઘરમાં દીપક સ્થિર રહે તેમ મનની સર્વ વાસનાઓનો લય થવાથી પંડિત પુરુષો જંગલમાં સિદ્ધની પેઠે નિરંતર સ્થિર થઈને રહે છે. મન સ્થિર થવાથી અમૂલ્ય તત્ત્વવિચારરૂપ રત્નો પણ હેજે પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. સમુદ્રમાં જ્યારે મોજા ઉછળતા બંધ થઈ જાય ત્યારે સમુદ્રના તળીયે રહેલા રત્નો પ્રગટ પણે જોઈ શકાય. તેવીજ રીતે વિકલ્પોનો સર્વથા અભાવ થવાથી આત્માની ચૈતન્ય જ્યોતિ પ્રગટ થાય છે અને એ જ્યોતિમાં અનેક અણુમૂલ રત્ન સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. મન સમતાને પ્રાપ્ત થાય તે પછી ઇંદ્રિયોને વિષયને વિષે જોડવાની કે વિષયથી વારવાની જરૂર રહેતી નથી. મનની સમતા પોતાની મેળે જ ઇંદ્રિયોને શાંત કરી દે છે. ઇંદ્રિયો સ્વાભાવિક રીતે જ પોત-પોતાના વિષયોને વિષે દોડી જાય છે. પણ તે ઇંદ્રિયોની પાછળનું મન જો રાગ-દ્વેષથી મુક્ત હોય તો તેથી બહુ હાની થતી નથી. મનની વિશુદ્ધિ ઉપર જ ઘણો ખરો આધાર રહેલો છે એ વાત તમે સમજી શક્યા હશો. મનના આદેશમાં રહેલો ઇંદ્રિયોનો સમુહ પોતાની ઇચ્છા માફક ભલે ગમે તે વિષયને વિષે જાય, પણ તેને વાળવો નહીં. કારણ કે બળાત્કારથી વાળવા જતા તે સિંહ સરખો ક્ષોભ પામે છે.

મતલબ એ છે કે મનને હઠથી કે બળથી રૂદ્ધ કરવાને બદલે તેને ધીમે ધીમે કેળવતાં શુદ્ધ બનાવવું જોઇએ. હઠ કિંવા બળથી રોકેલું મન થોડા સમયને માટે કાબુમાં આવી ગયું હોય તેમ લાગે છે; પરંતુ તેનો પ્રત્યાઘાત સામાન્ય જીવોને માટે અસહ્ય થઇ પડે છે. બળવાન આત્માઓ જ તેવા ક્ષોભને સહન કરી શકે છે. એટલા માટે જ્ઞાન–વિવેક અને વૈરાગ્ય પૂર્વક મનને સંયમમાં રાખવું એ સૌથી વધારે હિતાવહ છે.

શિષ્ય—રૂપાતીત ધ્યાનનું સ્વરૂપ શી રીતે ચિંતવાય ?

સૂરિ—કર્મલેપ વિનાના, નિરાકાર અને ચિદાનંદમય સિદ્ધ પરમાત્માનું ચિંતન કરવું તે "રૂપાતીત" ધ્યાન કહેવાય છે. સુવર્ણ વિગેરેનું બિંબ બનાવ્યું હોય અને તેના દ્વારની પોલાણ કાઢી નાખી હોય તેમજ બિંબનું સંસ્થાન તેજોમય હોય એવા સ્વરૂપને વિષે રૂપાતીતની કલ્પના થાય છે. તેજ કોને કહેવાય એ પ્રશ્ન પણ વિચારવાનો છે. જે દેખાય તે તત્વ ન હોય અને જે તત્વ હોય તે દેખાય નહીં. એટલે દેહ અને આત્માના મધ્યસ્થ ભાવને તેજતત્વ કહેવામાં આવે છે.

શિષ્ય—આત્માના સ્વરૂપ વિષે વધુ કંઇ વક્તવ્ય સંભવે છે ?

સૂરિ—નિકટ રહેલી ઇંદ્રિયો પણ આત્માને દેખી શકતી નથી; છતાં આત્મા તો ઇંદ્રિઓને નીહાળતો જ હોય છે. એ કારણને લીધે ક્ષેત્રજ્ઞ આત્માને અલક્ષ્ય પણ કહેવામાં આવે છે. અન્ય ક્ષેત્રનું વાવેલું બીજ બીજા જ કોઇના ક્ષેત્રમાં વવાય છે

અને તે ક્ષેત્રમા ક્ષેત્રજ્ઞ તો ઉગેજ જાય છે એ એક મ્હોટુ આશ્ચર્ય ગણાય છે અતિ સૂક્ષ્મ પરમાણુ અને સર્વવ્યાપી આ કાશ એ બન્ને વસ્તુને પોતાના માહાત્મ્યથી જીતનાર પરમાત્મા હુમેશા વદનીય જ છે તેમના સ્મરણુ માત્રથી સસાર સાગર સોષાઇને ખાબોચીયા જેવો બની જાય છે અગસ્ત્ય ઋષિ જેવી રીતે સમુદ્રનુ પાન કરી ગયા હતા તેવી રીતે પરમાત્માના ધ્યાનથી સસાર પણ એક કોગળા જેટલો જ બની જાય છે આત્માની અનેક ઋદ્ધિ-સિદ્ધિઓને ભૂલી જઇ જે લોકો બાહ્ય દ્રવ્ય-ધન-દૌલત પ્રાપ્ત કરવા તનતોડ પ્રયત્ન કરે છે તેમની સ્થિતિ ખરેખર દયાજનક જ ગણાવી જોઇએ ભડારમા અસખ્ય દ્રવ્ય ભર્યું હોય અને છતા ઘરે ઘરે ભીખ માગવા જાય તેના જેવી બીજી મૂર્ખતા કઇ હોઇ શકે ? આત્માની સમૃદ્ધિનો પાર હજી સુધી કોઇ પામી શક્યુ નથી એવી સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા પ્રતિ જે લોકો બેદરકાર રહે છે તેઓ સાચુ સુખ શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે ? તેમના ભાગ્યમા તો રખડવાનુ અને કુટાવાનુ જ નિર્માયેલુ હોય છે કસ્તુરીવાળો મૃગ જેવી રીતે પોતાની નાભીમા કસ્તુરી હોવા છતા કસ્તુરીની ખાતર જગલોમા રખડી-રખડી પોતાનુ જીવન નિષ્ફળ ગુમાવી નાખે છે, તેવી રીતે આત્માની શક્તિ અને સમૃદ્ધિ ઉપર વિશ્વાસ નહીં રાખનારા મનુષ્યો પણ પોતાનુ જીવન વ્યર્થ જ વિતાવી નાખે છે, એમ કહીએ તો ખોટુ નથી

શિષ્ય—સસાર, મોક્ષ તથા સ્વર્ગગામીનો શો અર્થ કરવો જોઇએ ?

સૂરિ—કર્મથી વીંટળાયેલા જીવને પંડિતો સંસાર કહે છે, કર્મથી મુક્ત થએલા જીવને મોક્ષ કહે છે. એ જીવ જ કર્મે કરીને રહિત થાય અને કેવળજ્ઞાનથી સૂર્ય સમાન પ્રકાશી, લોક તથા અલોકને જાણે તે કેવળી ગણાય, તેમને સર્વગામી પણ કહી શકાય. જીવ શુભાશુભ કર્મનો અત્યંત ક્ષય થવાથી જ્યારે એકાકી થાય છે ત્યારે તેજ જીવ શૂન્ય પણ કહેવાય છે.

શિષ્ય—ત્યારે ધ્યાન કેવા આત્માનું કરવું ?

સૂરિ—ડાહ્યા પુરૂષે ત્રણ લિંગથી મુકાએલા, સિદ્ધ, એક, નિરંજન, નિરાકાર એવા આત્માનું ધ્યાન કરવું. એવા આત્મ-ધ્યાનથી ઇંદ્રિયો વશીભૂત થાય છે, શરીર હળવું થાય છે, કોમળતા ઉત્પન્ન થાય છે, મન–વચન અને કાયા પરમ પ્રસન્ન રહે છે, ચેતનાનો ઉદય થાય છે, ક્ષુધા, મત્સર, કામવિકાર, અહંકાર, કપટ, ભય, ક્રોધ, નિદ્રા અને લોભ ઇત્યાદિક વિકારનો નાશ થાય છે.

શિષ્ય–ધ્યાનાવસ્થામાં રહેલો જીવ બ્હારથી કેવો દેખાય ?

સૂરિ—અભ્યાસથી ધ્યાનમાં તલ્લીન થએલો અને પરમાત્માનાં દર્શનથી આનંદ પામેલો જીવ જાગૃત હોય તો પણ સૂતેલાની પેઠે નિશ્ચય દેખાય છે. વિવેકી પુરૂષોએ મન–વચન–કાયાથી આરંભ–સમારંભ વર્જી, સર્વત્ર ઉદાસીનપણે વર્ત્તી નિશ્ચળ રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. કેટલાકો એવો પ્રશ્ન કરે છે કે પુણ્યના અર્થે પણ શું આરંભ ન કરવો ? મુક્તિની અભિલાષા રાખનારાઓ એવો પ્રયત્ન કરવા ઇચ્છતા નથી.

કારણ કે પાપ-પુણ્યનો સમૂળો નાશ થાય ત્યારે જ મુક્તાવસ્થા મળે એવો જગપ્રસિદ્ધ નિયમ છે કહેવાની મતલબ એટલી જ છે કે પાપ-પુણ્ય બન્નેને વિષે સમતા રાખવી એ મુમુક્ષુઓનો આંતરિક ઉદ્દેશ હોય છે તમારે પણ સંસારમાં જ્યાં કાંઇ સુખ જેવું જણાય ત્યાં દૃષ્ટિભ્રમ કે દૃષ્ટિનો ભેદ સમજી તે પ્રત્યે ઉદાસીન ભાવ જ ધારણ કરવો વેદ, યજ્ઞ, તપસ્યા, શાસ્ત્ર, સંયમ એ સર્વેને એકઠાં કરીએ તો પણ તે બધાં સમતાની બરાબરી કરી નથી શકતાં તત્ત્વના વિચારકો સમતા પ્રાપ્તિના રાજમાર્ગે પ્રયાણ કરવા પોતાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખે છે બાકી તે ગમે તે ધર્મ કે સંપ્રદાયના હોય તેની ચિંતા કરવાની રહેતી નથી જૂદા જૂદા રંગની સર્વ ગાયોને વિષે દૂધ તો એક જ પ્રકારના રંગનું હોય છે તેમ ધર્મનું બાહ્ય સ્વરૂપ જૂદા જૂદા પ્રકારનું હોવા છતાં પરમ તત્ત્વ તો એક જ હોય છે અને તત્ત્વના અભ્યાસીઓ એ જ તત્ત્વનો સ્વીકાર કરી આત્મહિતના માર્ગમાં આગળ વધે છે

શિષ્ય—ચાર્વાક આદિ નાસ્તિકો જે આત્માનો અસ્વીકાર કરે છે તેમને કાંઇ યુક્તિપૂર્વક ઉત્તર આપવામાં આવે છે શું ?

સૂરિ—તેમની વિચિત્ર શંકાઓ અને તેના અસરકારક ઉત્તરો જાણવા જોગ છે તેઓ એક એવી દલીલ કરે છે કે— ‘ મોઢે લાખ ચોટાડી મજબુત બંધ કરેલી કોઠીમાં એક ચોર રાખ્યો હતો, તે મરણ પામ્યો હવે છિદ્ર વિનાની તે વસ્તુમાંથી

ચોરનો જીવ બ્હાર શી રીતે નીકળ્યો? તેમજ તેના શરીરે બીજા કૃમિરૂપ જીવ પડ્યા હતા તે શી રીતે અંદર પેઠા?” આનો અસરકારક ઉત્તર એવી રીતે વાળવામાં આવે છે કે કોઠીમાં ચોર હતો તેણે જ્યારે શંખધ્વનિ કર્યો ત્યારે તે અવાજ બ્હાર શી રીતે નીકળ્યો? બીજો પ્રશ્ન એ પણ ઉદ્ભવે છે કે અગ્નિ તો આકારવાળો છે; છતાં તે લોઢાના ધગધગતા ગોળામાં શી રીતે દાખલ થઇ જાય છે? જો સાકાર વસ્તુ અન્ય વસ્તુમાં પેસી અને નીકળી જઇ શકે છે તો જીવરૂપ નિરાકાર પદાર્થ કોઠીમાંથી બ્હાર નીકળે અને અંદર દાખલ થાય એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે?” આવો ઉત્તર સાંભળી નાસ્તિકો જીવનું અસ્તિત્વ માનવાને તૈયાર થઇ જાય છે.

શિષ્ય—જીવનું અસ્તિત્વ હોય તો પછી તે દેખાતો કેમ નથી? એ પ્રશ્ન તો ઉદ્ભવવો જ જોઇએ.

સૂરિ—નાસ્તિકોની એ શંકાનું સમાધાન પણ બહુ સુંદર રીતે કરવામાં આવ્યું છે. અરણી વૃક્ષમાં અદૃશ્ય રૂપે અગ્નિ રહેલો હોય છે એમ સૌ કોઇ સ્વીકારે છે; પરંતુ તે વૃક્ષના કટકે કટકા કરી નાખીએ તો પણ અંદર રહેલો સાકાર અગ્નિ નજરે પડતો નથી. જો સાકાર વસ્તુ પણ નથી પ્રત્યક્ષ થઇ શકતી તો પછી જીવને સ્થૂળ દ્રષ્ટિથી નીહાળ્યા પછી જ તેનો સ્વીકાર કરવો એ કદાગ્રહ નહીં તો બીજું શું કહેવાય?

શિષ્ય—નાસ્તિકો આ સ્થળે ત્રીજો પ્રશ્ન એવો કરે કે ભલે જીવ પ્રત્યક્ષપણે ન દેખાય, પણ તેનો તોલ તો થવો

જોઇએ ને ? એક ચોરને જીવતો તોળીએ અને પછી તુર્તમા જ તેને શ્વાસરોધથી મારી નાખીને તોળીએ તોપણ તોલમા કઇ વધઘટ થતી નથી તેનુ શુ કારણ ?

સૂરિ—પાણી ભરવાની જે મશક આવે છે તે તો તમે જોઇ હશે એ મશકને ખાલી તોળીએ કે પવન ભરીને તોળીયે તો પણ તેના વજનમા કઇ ફેરફાર થતો નથી તેનુ શુ કારણ ? પવનનુ જેમ વજન થઇ શકતુ નથી તેવી રીતે જીવનુ પણ વજન થઇ શકતુ નથી વજન થાય તો જ વસ્તુ સિદ્ધ થાય એમ માનવુ એ બુદ્ધિભ્રશતા છે

શિષ્ય—નાસ્તિકો કઇ એટલી યુક્તિઓ સાભળીને જ બેસી ન રહે, કેટલાક નાસ્તિકો કહે છે કે "ચૈતન્ય માનવામા અમને હરકત નથી, પણ તે ચૈતન્ય કેવુ છે ? જેમ જળ, લોટ વિગેરે વસ્તુઓના મિશ્રણથી એક નવી જ વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે અને વિવિધ દ્રવ્યોના મિશ્રણથી મદ્યમા માદક શકિત આવે છે તેવી રીતે અચેતન પાચ મહાભૂતના સમેલનથી ચૈતન્ય ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ જો જીવસ્વરૂપ મનાતુ હોય તો અમે તેટલુ માનવાને તૈયાર છીએ "

સૂરિ—પણ ચૈતન્ય તેવુ મિશ્રણજન્ય નથી એ વાતની જેવી જોઇએ તેવી ખાત્રી આપી શકાય તેમ છે વસ્તુઓ જૂદી જૂદી હોય છતા એ વસ્તુઓના મિશ્રણમા કઇક અદ્‌ભૂત પ્રકારની શક્તિ આવી જાય એમ માનવું એ અસગત છે મિશ્રણમા તેજ શક્તિ આવી શકે કે જે મૂળ પદાર્થમા થોડે

ત્રણે અંશે પણ વર્ત્તમાન હોય; જો વસ્તુમાં જ શક્તિ ન હોય તો પછી સમુદાયમાં તે શી રીતે આવે ? ઘણા બીકણ માણસોનો એક સ્થળે સમાગમ કરીએ તો શું ઘણા બીકણ મળવાથી શુરવીરપણું ઉત્પન્ન થાય ખરૂં ? જે શુરવીર-પણું કોઇ એક વ્યક્તિમાં હોય તે જ સમુદાયમાં બ્હાર આવે. મૂળ ન હોય તો પછી તેની શાખા સંભવે જ કેમ ? નાસ્તિકો જો આ વાતનો વિચાર કરે અને વિવિધ વસ્તુઓના ધર્મનું મનન કરે તો તેમને જીવનું સ્વયંસિદ્ધ ચૈતન્ય સમજાયા વિના રહે નહીં.

શિષ્ય—નાસ્તિકો પ્રત્યક્ષ સિવાયના બીજા પ્રમાણને માનતા જ નથી તે કેમ ?.

સૂરિ—તે તેમની મ્હોટામાં મ્હોટી ભ્રાંતિ છે. અનુ-માન પ્રમાણનો આધાર લીધા વિના ચાલતું નથી. લુગ-ડાના હાલવા ઉપરથી જ જેમ વાયુનું અનુમાન નીકળી શકે છે. તેવી રીતે જીવ પણ અનુમાન ઉપરથી જ સિદ્ધ થઇ શકે છે. જેમ સુંદર બીજમાં અંકુર, સૂર્ય-કાંતમણીમાં અગ્નિ અને ચંદ્રકાંત મણીમાં જળ રહેલાં છે અને તે યુક્તિથી જ સિદ્ધ કરાય છે. તેવી રીતે શરીરમાં રહેલો જીવ પણ યુક્તિથી જ સિદ્ધ કરી શકાય છે. યુકિત કે અનુમાન વિના ખાલી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને જ વળગી રહેવું એ ખોટો મતાગ્રહ છે. મતનો અંધ આગ્રહ હોય ત્યાં સુધી કોઇ વસ્તુ સંપૂર્ણ રીતે ઓળખી જ કેમ શકાય ?

શિષ્ય—અનુમાન કે યુક્તિ વિના ન જ ચાલે એમ કહેવાનું શું પ્રયોજન ?

સૂરિ—પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જ જો માનવામાં આવે તો "તારામાં બુદ્ધિ છે કે નહીં" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો ભારે થઇ પડે ? પ્રત્યક્ષ થઈ શકે એ જ વસ્તુને જો તમે માનતા હો તો બુદ્ધિ કે જે પ્રત્યક્ષપણે જોઇ શકાતી નથી, પરંતુ કેવળ લક્ષણ ઉપરથી જ જાણી શકાય તેમ છે તેનો સ્વીકાર શામાટે કરો છો ? ધારો કે તમારૂં કોઇ સગું બહાર ગામ ગયું હોય જો તમે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જ માનતા હો તો તમારૂં તે સગું તમારી નજરે નથી પડતું માટે તે મરી ગયું હોવું જોઇએ એમ શું તમે કહી શકશો ? આપણે નથી જોઇ શકતા એટલા માટે તે વસ્તુ વિશ્વમાં વિદ્યમાન જ ન હોય એમ કહેવું તે ઘોર અજ્ઞાનતા છે જેમ તલમાં તેલ લાકડામાં અગ્નિ, દૂધમાં ઘી અને ફુલમાં સુગંધી રહેલી જ છે અને તે તેના યુક્તિ સંગત લક્ષણો ઉપરથી નક્કી કરી શકાય છે તેવીજ રીતે જીવ પણ શરીરમાં રહેલો છે એમ યુક્તિથી સિદ્ધ કરી શકાય છે

શિષ્ય—જીવનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવામાં શી શી યુક્તિઓ છે ?

સૂરિ—પ્રત્યેક જીવતા શરીરમાં જીવ નિશ્ચયથી રહેલો જ છે એમ સંજ્ઞા, વિજ્ઞાન, ચૈતન્ય, ચિત્ત વિગેરે લક્ષણો ઉપરથી સહેજે સિદ્ધ થઇ શકે છે બાળકને વિષે ધાવવાની, સંકોચ પામવાના સ્વભાવવાળી વનસ્પતીમાં ભય, અશોક વૃક્ષને વિષે

મૈથુન તથા બિલ્વવૃક્ષને વિષે અર્થસંગ્રહ કરવાની જે સંજ્ઞા રહેલી છે તે ચારે સંજ્ઞાઓ જીવને વિષે હોય છે જ. સ્થાવર અને જંગમ જીવોમાં પણ ઇંદ્રિયોની અપેક્ષાએ થોડું ઘણું ચૈતન્ય તો નિશ્ચયે કરીને હોય છે જ, એમાં શંકા કરવા જેવું નથી.

શિષ્ય—તો પછી મનુષ્યમાં જ્ઞાનનું વધતા—ઓછા પણું કેમ જોવામાં આવે છે એમ કોઈ પૂછે તો ?

સૂરિ—સત્તામાં તો સઘળા આત્માઓમાં જ્ઞાન સરખું જ હોય છે; પણ મતિ, શ્રુતિ, અવધી, મનઃપર્યવ તથા કેવળ એ પાંચ નિર્મળ જ્ઞાનોમાં કેટલુંક કોઇ ઠેકાણે જ્ઞાનાંતરાયના તુટવાથી જ પ્રકટ થાય છે. એમાં અંતરાય કર્મનો ક્ષય જેટલા પ્રમાણમાં હોય તેટલા જ પ્રમાણમાં જ્ઞાન શક્તિ ખીલે. ચિત્તની વ્યાખ્યા પણ આ સ્થળે સમજી લેવી જોઇએ. અતીત અનાગત અને વર્ત્તમાન એમ ત્રણે કાળના વિષયની ચિંતાને હંમેશા ધારણ કરનારૂં તથા નાના વિધ-સંકલ્પ-વિકલ્પવાળું ચિત્ત હોય છે. નાસ્તિકો જો આવી રીતે તથ્ય ગ્રહણ કરવાની જીજ્ઞાસાવૃત્તિથી વિષય ચર્ચે તો તેમને સાવ નિરૂત્તર જ થવાનો પ્રસંગ આવે. નાસ્તિકોની નિઃસાર દલીલો આસ્તિકો પાસે બીલકુલ ચાલી શકતી નથી. ખરૂં જો પૂછો તો નાસ્તિકને પ્રશ્ન કરવાની પણ સત્તા નથી. પરંતુ તેમનો નાસ્તિકપણાનો અહંકાર જ તેમને બધું બોલાવે છે.

શિષ્ય—આપણો ધ્યાનનો મૂળ વિષય હતો તે મુકી દઇ આસ્તિક-નાસ્તિકની ચર્ચામાં ઉતરી પડયા.

સૂરિ—આ ચર્ચાને પણ ધ્યાનની સાથે સીધો સંબંધ રહેલો છે જો આત્મા વસ્તુ સિદ્ધ કરવામાં ન આવે તો કોણ કોનુ ધ્યાન કરે ? આત્માની સિદ્ધિ કરવી એ સર્વ આસ્તિક દર્શનોનુ મુખ્ય લક્ષ હોય છે આપણે પણ એ આત્મસિદ્ધિને માટે જ આસ્તિક-નાસ્તિકની યુક્તિ પૂર્ણ દલીલો ચર્ચી હતી છેવટે આત્મા સિદ્ધ થયો જે આસ્તિકો આત્માનો સ્વીકાર કરી ધ્યાન કરે છે તેમની ઉપર દુ ખ, કઠણ રોગ તથા મનના વિકારો પોતાનો હુમલો લઇ જઇ શકતા નથી ધ્યાની પુરૂષોના હાથમા સિદ્ધિ રમી રહેલી જ હોય છે સર્વ પ્રકારના કલ્યાણો શુભ ધ્યાની પુરૂષના ચરણની આગળ નોકરની માફક ગહ જોતા ઉભા રહે છે તેમને માઠા કર્મ લાગ્યા હોય તો તે કર્મો પણ કમળતતુની પેઠે સહજમા તુટી જાય છે ધ્યાનને જગતમા સર્વોપરી પદવી આપવામા આવી છે તે સાર્થક છે, એમ ઉપરના વિવેચનથી સ્પષ્ટ થયુ હશે

શિષ્ય—આજે આત્મકલ્યાણના અનેક વિષયો ઉપર ચર્ચા થઇ ગઇ ધ્યાનની સ્તુતી કર્યા પછી વિષયની સમાપ્તિ કરવી યોગ્ય થઇ પડશે એમ માની આજે એટલેથી જ વિરમવાની પ્રાર્થના કરૂ છુ

(૧૪)

શિષ્ય—સંસારમા જો કોઇ મ્હોટામા મ્હોટો ભય હોય અને જે રાજા-મહારાજાઓથી લઇ એક ગરીબમા ગરીબને

પણ એક સરખી રીતે ભય પમાડતો હોય તો તે મૃત્યુનો જ ભય છે એમ લગભગ સૌ કોઇ સ્વીકારે છે. એ મૃત્યુનો ડર જો માણસને માથે ન હોત તો આ સંસારનું સ્વરૂપ આજે કેવું હોત તે કહી શકાતું નથી. મૃત્યુના ભયથી જ કેટલાક જીવો સદાચારના માર્ગે ચાલે છે. મૃત્યુના ભયને લીધે જ લોકો પાપકર્મ કરતાં પાછું વાળીને જુવે છે. મ્હોતના કેટલાક ઉપકારો છે એમ પણ ચોખ્ખું જણાય છે. મહાપુરૂષોને–સાધુઓને મૃત્યુ મહોત્સવરૂપ થઇ પડે છે. જે વસ્તુ સમગ્ર સંસારને ભયાનક લાગે છે તે મહાપુરૂષોને તદ્દન સામાન્ય જણાય છે તેનું શું કારણ હશે તે સમજાતું નથી. એટલા માટે આજનો છેલ્લો દિવસ એ વિષયમાં જ વિતાવવાની અને સમાધિ–મૃત્યુ સંબંધી બે શબ્દો આપના શ્રીમુખથી સાંભળવાની મારી વાંછા છે. હું સૌ પહેલું જાણવા માગું છું તે એ છે કે " મૃત્યુ સમિપ આવેલું શી રીતે જાણી શકાય ? "

સૂરિ—માઠાં સ્વપ્નથી, પોતાની પ્રકૃતીના બદલાવાથી, માઠાં નિમિત્તોથી. માઠા ગ્રહજોગથી તથા હંસચાર કિંવા સ્વરના ફેરફારથી મરણ સમિપમાં આવેલું હોય એવી કલ્પના થઈ શકે. પરંતુ તમે જે મૃત્યુને મહા ભયંકર માની બેઠા છો તેને તેટલું બધું ભયંકર માનવાનું શું કારણ છે તે હું સમજી શકતો નથી. વિદ્વાન હોય કે સાવ જડ જેવો મનુષ્ય હોય તો પણ સર્વ જીવોને એક વાર મરવાનું તો છે જ. તો પછી વિવેકી પુરૂષોએ મૃત્યુનું નામ સાંભળીને કે તેને પોતાની પાસે આવતું

જોઇને શામાટે ગભરાઈ જવુ જોઇએ ? અલ્પ ધન છતા દાન દેવાની ઇચ્છા, દુખ આવવા છતા મનની સ્થિરતા, તથા મરણ સમિપ આવતા છતા ધીરતા એ સત્પુરૂષોનો સામાન્ય સ્વભાવ જ હોય છે તથાપિ મૃત્યુ મહા ભયકર અને ત્રાસદાયક લાગતુ હોય તો ફરીથી મરણ ન થાય એવુ કાઇ પણ કૃત્ય કરવુ એ સર્વોત્તમ છે સાગ પુરૂષો પુન પુન જન્મ ધારણ કરી વિશ્વના કલ્યાણની ખાતર મસારમા આવતા હોય તો તે એક રીતે વખાણવા ચોગ્ય ગણી શકાય પરતુ અવિરતી અને કષાય પરિપૂર્ણ જીવો પુન પુન જન્મે અને મરે એ તો ખરેખર તેમને માટે શરમભરેલુ છે

શિષ્ય—જીવને મૃત્યુ જ ન આવે એવો કઇ ઉપાય છે ખરો ?

સૂરિ—સર્વ વસ્તુઓની શક્તિ જાણવા છતા તથા સર્વ વસ્તુઓ પાસે હોવા છતા શ્રી જીનભગવાનની જાણમા પણ મૃત્યુને દૂર કહાડવાનો કે આયુષ્ય વધારવાનો ઉપાય આવ્યો નહીં એજ બતાવી આપે છે કે મૃત્યુ તો પ્રાણી માત્રને માટે અનિવાર્ય જ છે વિચાર કરો કે જગત્મા મૃત્યુ ન હોય તો આ લોકની શી સ્થિતિ થાય ? સર્વ જીવના પૂર્વજો તો દૂર રહો, પણ દરેક જીવ જો જગતમા સ્થિર રહે તો પણ આ આખો લોક તેટલાથી ભરાઈ જાય

શિષ્ય—મૃત્યુ સુધરે એવો તો કઇ ઉપાય હશે ને ?

સૂરિ—વિવેકી પુરૂષો મરણ નજીક આવ્યે પ્રાયશ્ચિત્ત, વ્રતોચ્ચાર, અભયદાન તથા દેવગુરૂનાં સ્મરણને જ વાંછે છે. મૃત્યુ સુધારવાને માટે વ્રત-તપ-જપ વિગેરે ઉત્તમમાં ઉત્તમ સાધનો છે. તપસ્યા વિગેરેનો ઉદ્દેશ પણ સમાધિ મરણનો જ હોવા યોગ્ય છે. એક સ્થળે કહ્યું છે કે આચરેલી તપસ્યા, સમ્યક્ પ્રકારે ભણેલું જ્ઞાન અને સારી પેઠે પાળેલું વ્રત એ ત્રણેનું ફળ સમાધિ મરણ વખતે પ્રકટ થયા વિના રહેતું નથી. જે માણસ મરણ સમયે આર્ત્તધ્યાન ન કરે પણ શાંતિમાં રહે તે માણસ તિર્યંચ અથવા નરક ગતિમાં જતો નથી. જે માણસ આખું જીવન ધર્મમય વ્યતીત કરે તે સમાધિ મૃત્યુ પામી દેવતા થાય અને જે અનશન કરી કાળધર્મ પામે તે તો દેવતાનો પણ સ્વામી થાય.

શિષ્ય—પુણ્યશાળી પુરૂષો દેહત્યાગ કેવી રીતે કરતા હશે ?

સૂરિ—બાલ્યાવસ્થાથી માંડી ચિરકાળ સુધી કરેલાં સુકૃત વડે પોતાનો જન્મ સફળ કરીને, ધર્મધ્યાનને વિષે પોતાનું મન તલ્લીન રાખનારા અને મોહનો નાશ કરવાને અર્થે પ્રયત્ન કરનારા એવા પુણ્યશાળી લોકો અવસર આવ્યે પોતાના આયુષ્યનો છેડો વિશેષ જ્ઞાનથી જાણીને ઉપર કહેલી રીતે અર્થાત્ ધ્યાન-ત્યાગ તથા વૃત્તોચ્ચાર સાથે દેહનો ત્યાગ કરે છે. જે પુરૂષ પોતાનું મરણ જાણે, જે મોહિની કર્મનો અત્યંત ક્ષય કરી લોકના અંતે રહેલા શાશ્વત પદને-મુક્તિપદને પામે તેજ

પુરૂષ જગતમા શ્રેષ્ઠ, મનુષ્યોમા શિરોમણી, સુભટોનો અગ્રેસર, વખાણવા લાયક, પંડિત, કળામા કુશળ, મુનિરાજ, યોગી, જ્ઞાની તથા ગુણી લોકોમા શ્રેષ્ઠ ગણાય

શિષ્ય—આજે આપની વાણી સાભળી મૃત્યુનો વહેલો ખરો ભય દૂર થયો તપ-જપ અને વ્રત વિગેરેને સમાધી મરણની સાથે શો સબધ છે તે પણ સમજાયુ હવે તપ-જપનો ઉદ્દેશ સમજાયાથી તેમા વધારે રસ પડશે એમ મને લાગે છે આપે માગ બાળોચિત પ્રશ્નોને પણ વધાવી લઈ જે ગંભીર અને ઉપકારક ખુલાસાઓ કર્યા છે તેનો બદલો હુ આ ભવમા તો કોઈરીતે વાળી શકુ તેમ નથી. આપે મને વાર્તાલાપ દરમીયાન વ્યવહાર અને પરમાર્થનુ જે જ્ઞાન આપ્યુ છે તે હુ હમેશા મારા સ્મરણ ભડારમા સગ્રહી રાખીશ આપની ધર્માગિરૂ માગ જેવા પામર મનુષ્યનુ તથા વિશ્વનુ કલ્યાણ કરો એજ મ્હારી એક માત્ર અંતિમ યાચના છે

આ ગ્રંથમા સ્થળે સ્થળે સૂરિ અને શિષ્યનો જે નામોલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે તેમનો સક્ષિપ્ત પરિચય આ પ્રકારે છે —

સૂરિ—

આબાના વૃક્ષની પેઠે જગતને પ્રીતિ ઉપજાવનાર અને શ્રેષ્ઠ સજ્જનો રૂપ કોકીલાઓથી વ્યાપ્ત એવા “વાયડ” ગચ્છમા જૈનમત રૂપ નગરીનું રક્ષણ કરનારા જાણે કે ઈન્દ્ર

મહા કોટ જ હોયની અને વાદિ રૂપ શૂરવીરોથી કદાપિ હાર ન પામે એવા તેમજ સ્થિરતા વિગેરે સદ્દગુણોનું એક મ્હોટું વસતિસ્થાન જ હોયની એવા શ્રી શશિલપ્રભુ થઇ ગયા છે. શ્રી જીવદેવ ગુરૂમહારાજના ગુણોની લીલા તો કંઇ અદ્દભૂત જ છે. કારણ કે તે ગુણો વિદ્વજ્જનોના મસ્તક રૂપ હીંચકાને કોઇ કાળે પણ મુકતા નથી. અર્થાત્ વિદ્વાનો પણ જે જીવદેવગુરૂ મહારાજના ગુણોને સંસ્મર્યા–પ્રશંસ્યા કરે છે તે જીવદેવ ગુરૂમહારાજની ચરણસેવાથી કલ્યાણની પરંપરા પામેલા એવા શ્રી **જીનદત્તસૂરિ** નામે આચાર્ય કે જે સર્વ આચાર્યોમાં પ્રસિદ્ધ જ છે તેમને પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં “ સૂરિ ” તરીકે સ્વીકારવા.

શિષ્ય—

“ બાહુમા ” વંશરૂપ સમુદ્રને ઉલ્લાસ પમાડવાને ચંદ્રમા સમાન એવો શ્રી ઉદયસિંહ નામે, જાબાલીપુરનો એક રાજા થઇ ગયો છે. તે રાજાને ઘણો વિશ્વાસુ તથા તેના ભાંડાગારની રક્ષા કરવામાં નિપુણ એવો દેવપાળ નામે એક મ્હોટો મંત્રી હતો. તે મંત્રી બુદ્ધિ રૂપ નંદનવનમાં ચંદન સરખો અર્થાત્ બુદ્ધિશાળીઓની સભાને શોભાવે એવો હતો. તેને સર્વ ધર્મોનો આધાર, જ્ઞાનશાળી લોકોમાં અગ્રેસર, સર્વ પુણ્યોનું વસતિસ્થાન, તથા જાણે કે સર્વ સંપદાઓની ખાણ કેમ ન હોય એવો પવિત્ર, બુદ્ધિશાળી, વિવેકથી વિકાસ પામતા મનને ધા-

રણ કરનારો અને વાયડ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો એવો "ધન પાળ" નામનો માનેલો પુત્ર હતો તે ધનપાળ જ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાંનો શિષ્ય શ્રી જીનદત્તસૂરિજીએ ધનપાળના મનને સંતોષ પમાડવા ખાતર જ આ વિવેકવિલાસ નામે ગ્રંથ રચ્યો છે અંતે પ્રાર્થવાનું કે —

નાગકુમારનો સ્વામી ધરણેંદ્ર દેવ, સ્ફુરણ પામતી સર્વે કળાઓને શોભાવનાર અને સર્વજ્ઞ એવા શ્રી યુગાદિનાથ ઋષભદેવ ભગવાનની અતિશય ભક્તિ જ્યાં સુધી પ્રગટ કરે છે ત્યાં સુધી પંડિત પુરૂષો વડે આદર પૂર્વક વારવાર પઠન કરાતો એવો આ ગ્રંથ ચિરકાળ જયવંત રહો !

નાટક અને સીનેમાઓમાં તન-મન-ધનની બરબાદ
કરવા કરતાં અવનવા ભાવો અને હૃદયભેદક બાર
ચિત્રો યુક્ત આદર્શ ચરિત્ર

મલયાસુંદરી

વાંચી જીવનને પવિત્ર, ઉજ્વળ અને સ્વર્ગીય
બનાવવું શું ખોટું છે ?

નાટક અને સીનેમા એ આજકાલની એક મ્હોટી મસ્તક ગણાય છે. પરન્તુ તેની પાછળ તન-મન-ધનનો જે દુરૂપયોગ થાય છે અને તે ઉપરાંત જે દુરાચારો દાખલ થાય છે, તેનું વર્ણન કરવું નકામું છે! એવો બચાવ કરવામાં આવે છે કે નાટક જોવાથી મનુષ્ય સદાચારી થાય છે, સીનેમા જોવાથી મનુષ્યને દુનીઆદારીનું ભાન થાય છે. તો પછી વસ્તુતઃ દુનીઆમાં દુરાચાર અને દુષ્ટતાનો પ્રચાર નિત્ય વધતો જતો જોવામા આવે છે તેનું શું કારણ? આજે આપણી દૃષ્ટિ આગળથી આદર્શ પુરૂષોનાં ચરિત્રો અને સતી સન્નારીઓનાં દૈવી જીવનો છેક અદૃષ્ય થઈ ગયાં છે. તેને બદલે દુષિત

બનોના ચિતારો પગલે પગલે આપણી દૃષ્ટિ સન્મુખ ખડા કરવામા આવે છે. એમા શિક્ષણ અને બોધ લેવા લાયક અશો તો નહિ જેવાજ હોય છે.

અમે કહીએ છીએ કે, "મલયાસુંદરીનું" જે આદર્શ ચરિત્ર અમારા તરફથી થોડાજ વખતમા બહાર પડનાર છે તેના વાચનથી જાણે જુદીજ દુનીઆમા વિમાન વડે વિહાર કરતા હોઈએ, સ્વર્ગોદ્યાનમા ચમત્કારિક દૃશ્યો અનુભવતા હોઇએ એવો ભાસ થાય છે નાટક અને સીનેમાના દેખાવો તો આ ચરિત્રમાના પ્રસગ પાસે પાણી ભરે! એક વાર પુસ્તક હાથમા લીધા પછી નિચે મુકવાનુ મન થતુ નથી, પ્રત્યેક લીંટી અને પૃષ્ઠ વાચતા બીજી લીંટી અને બીજુ પૃષ્ઠ વાચવાની જીજ્ઞાસા વધતી જાય છે મૂળ આચાર્યની વર્ણન શૈલીની અદ્ભુતતા સાથે મનોહર બાર ચિત્રોનો સયોગ થવાથી સુવર્ણ અને સુગધનોજ મગમ થયો છે, એમ કહીએ તો ખોટુ નથી

પન્યાસજી શ્રી કેશરવિજયજી મહારાજ કે જેમની લેખનશૈલી "યોગશાસ્ત્ર" ગ્રથના અભ્યાસીઓ એકી અવાજે વખાણી રહ્યા છે તેજ માનવતા લેખકની લેખિનીથી મલયાસુંદરીનુ ચરિત્ર નવા જમાનાની નવી શૈલીમા લખાયેલુ છે

એક વાત અમારા વાચકોએ ખાસ કરીને યાદ